FILOSOFIE
ȘI ȘTIINȚĂ

SEMNIFICAȚIE ȘI COMUNICARE ÎN LUMEA CONTEMPORANĂ

EDITURA POLITICĂ

Scanned with OKEN Scanner

FILOSOFIE ŞI ŞTIINŢĂ

SEMNIFICAŢIE ŞI COMUNICARE ÎN LUMEA CONTEMPORANĂ

Prezentare, antologare şi îngrijire
de SOLOMON MARCUS

ine - Iaşi

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

SOLOMON MARCUS: **Semiotica, azi** 7

FUNDAMENTELE SEMIOTICII

ANDRZEJ BOGUSŁAWSKI: **O definiție a semnului și problema transparenței semnului** 21

GÉRARD DELEDALLE: **Teoria și practica semnului** 30

KLAUS OEHLER: **Compendiu al semioticii lui Peirce** 56

MARTIN KRAMPEN: **Saussure și dezvoltarea semiologiei** 71

ROLAND POSNER: **Charles Morris și fundamentarea comportamental-teoretică a semioticii** 84

THOMAS A. SEBEOK: **Iconicitate** 113

GYÖRGY SZÉPE, VILMOS VOIGT: **Alternative semiologice** 138

SEMIOTICA APLICATĂ

TADEUSZ PAWLOVSKI: **Cultura ca sistem de semne** 157

ELISEO VERON: **Semioza socială** 164

FERRUCCIO ROSSI-LANDI: **Introducere în semioză și reproducerea socială** 181

T. N. SVEȘNIKOVA, T. V. ȚIVIAN: **Despre semiotica vaselor în folclorul românesc** 200

V. N. TOPOROV: **Observații asupra codului vegetal al mitului esențial** 215

A. J. GREIMAS: **Pentru o teorie a modalităților** 226

V. V. IVANOV: **Neurosemiotica și asimetria funcțională a creierului** 247

RENÉ LINDEKNS: **Semiotica discursului publicitar** 267

CESARE SEGRE: **Funcția limbajului în „Act fără cuvinte" de Samuel Beckett** 287

WALTER HÖLLERER: **Semiologia glumei** 305

JEAN BAUDRILLARD: **Le trompe-l'oeil** 316

Scanned with OKEN Scanner

SEMIOTICA, AZI

Menită deopotrivă să entuziasmeze și să scandalizeze, semiotica este un ansamblu de preocupări ale căror antecedente merg departe în trecut, dar care s-au cristalizat în dezvoltări sistematice abia în a doua parte a secolului trecut, pentru a lua amploare și a se generaliza în ultimele decenii. Avînd obiect de studiu geneza și funcționarea sistemelor de semne, în natură și societate, semiotica este peste tot, fără ca aceasta să însemne că orice este semiotică. Într-adevăr, semnul nu este o calitate în sine a unui obiect, ci o funcție pe care obiectul o poate dobîndi. Rezultă că potențialul semiotic al unui obiect este cu atît mai interesant cu cît el este capabil să trimită la obiecte mai diferite de el. Mai rezultă că semiotica este o preocupare esențialmente relațională și nu întîmplător ea valorifică ideile, rezultatele și metodele disciplinelor în care gîndirea structurală a căpătat o anumită maturitate: lingvistica, matematica, teoria informației, teoria sistemelor, biologia, psihologia. În momentul de față, semiotica are toate caracteristicile exterioare ale unei discipline actuale; îi sînt dedicate numeroase periodice și monografii, congrese, simpozioane și conferințe, iar în numeroase universități sînt organizate cursuri și seminarii de semiotică. În 1984 a avut loc la Palermo cel de-al treilea congres al Asociației internaționale de semiotică, după ce, în 1979, avusese loc la Viena cel de-al doilea congres iar în 1974 la Milano primul congres al acestei Asociații. Volumele congreselor de la Milano și Viena dau seamă despre amploarea acestor preocupări și despre evoluția lor vertiginoasă. Dacă actele congresului de la Milano ocupă un volum de peste 1 200 de pagini, actele congresului de la Viena ocupă trei volume totalizînd în jur de 2 000 de pagini. Secțiunile acestor volume dau seamă

Scanned with OKEN Scanner

despre modul de compartimentare a preocupărilor de semiotică. Aspecte generale, fundamente, semiotică lingvistică, limbaje ştiinţifice, metode exacte în estetică, semantică şi pragmatică, semiotică literară, iconicitate şi arte vizuale, cinema, televiziune, teatru, arhitectură, muzică, semiotica culturii, comportamente neverbale, psihopatologie. Încă din deceniul al şaptelea, se evidenţiază cîteva centre care polarizează atenţia semioticienilor. În U.R.S.S., Moscova (V. V. Ivanov) şi Tartu (I. M. Lotman); în Polonia, Varşovia (I. Pelc); în Cehoslovacia, Praga (P. Sgall), Bratislava (I. Horecky) şi Brno (I. Osolsobe); în R.F.G., Stuttgart (M. Bense); în Italia funcţionează Centrul internaţional de semiotică şi lingvistică de la Urbino, unde se organizează în fiecare vară stagii internaţionale şi se desfăşoară o bogată activitate editorială reflectată şi în volumul de faţă; la Paris trebuie relevate în primul rînd preocupările din jurul lui A. J. Greimas (a se vedea volumul *Sémiotique. L'école de Paris*, Classique Hachette, 1982, sub redacţia lui J. C. Coquet); în S.U.A., focarul principal al preocupărilor de semiotică se află la Universitatea Indiana din Bloomington (T. A. Sebeok) iar în Canada trebuie relevată în primul rînd activitatea Cercului de semiotică din Toronto (P. Bouissac). Practic, cercetările de semiotică se desfăşoară, în forme mai mult sau mai puţin organizate, în mai toate ţările europene şi americane ca şi în unele ţări asiatice (în special în Japonia) şi africane.

Au luat amploare publicaţiile de semiotică. Trebuie să menţionăm în primul rînd: revista *Semiotica*, organ al Asociaţiei internaţionale de semiotică; volumele publicate de grupul de la Tartu, sub denumirea *Semeiotike: Trudy po znakovym systemam*, iniţiate în 1965 de I. M. Lotman şi publicate în continuare fără întrerupere; revista *Significaçao: Revista Brasileira de Semiotica* apare la Rio de Janeiro; revista poloneză *Studia Semiotyczne;* revistele germane *Zeitschrift für Semiotik* şi *Semiosis;* publicaţia franceză *Actes sèmiotiques;* revista belgiană *Degrés;* revista internaţională *Kodikas / Code* (publicată la Tübingen de editura Gunter Narr); revista italiană *Versus;* revista *Ars Semeiotica*, organ al Societăţii americane de semiotică; *Le Journal Canadien de Recherche Sémiotique / The Canadian Journal of Research in Semiotics*, care apare la Edmonton, în Canada; *Cahiers internationaux du symbolisme*, publicate în Belgia, iar *Szemiotikai Tájékoztató* este publicată de Academia

Maghiară de Ştiinţe începînd cu anul 1975. Să adăugăm la acestea o serie de publicaţii care, fără a fi exclusiv dedicate semioticii, au contingenţe puternice cu semiotica. Aici intră reviste ca *Poetics*, revistă de teoria literaturii publicată la Amsterdam, *Poetics Today*, publicată în Israel, *Communications*, revistă publicată de Asociaţia internaţională de ştiinţa comunicaţiei, *Quarterly Journal of Speech* publicată în Statele Unite, *Sprache im Technischen Zeitatler*, care a dedicat, de exemplu, un număr special, în 1968, semioticii filmului. La fel, *Musique en jeu*, la Paris, a dedicat în 1971 şi 1973 numere speciale semioticii muzicale iar vol. 5, nr. 2 din 1973 al revistei *Sociologie et société* este dedicat semiologiei sociale; revista franceză *Langages* publică frecvent articole de interes semiotic.

Un rol important îl au, în literatura de informare în domeniul semioticii, dicţionarele de semiotică. Deocamdată putem menţiona dicţionarul în limba germană publicat de Max Bense şi Elisabeth Walther, *Wörterbuch der Semiotik* (Kiepenheur & Witsch, Köln, 1973), tradus în spaniolă: *La Semiótica, Guia alfabetica*, Editorial Anagrama, Barcelona, 1975, dicţionar care urmăreşte cu precădere terminologia introdusă de unul dintre fondatorii semioticii, Charles Saunders Peirce. Un alt dicţionar important este cel publicat de A. J. Greimas şi J. Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Hachette, 1979, care prezintă în primul rînd terminologia folosită de şcoala lui Greimas. Să mai menţionăm: Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Seuil, Paris, 1972.

Un dicţionar enciclopedic de semiotică, elaborat de un colectiv internaţional şi avînd ca redactor responsabil pe Thomas A. Sebeok se află în curs de publicare şi va apărea cel mai tîrziu în 1986, la editura Mouton, Olanda. Să mai observăm că unele dicţionare elaborate fără intenţia explicită de a le aşeza sub semnul semioticii pot fi totuşi considerate dicţionare semiotice. Un exemplu în acest sens este *Dictionnaire des symboles. Mytes, rêves, coutures, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*, publicat de Jean Chevalier şi Alain Gheerbrant la editurile Robert Laffont şi Jupiter în 1969, ediţie revăzută şi corijată în 1982.

Expuneri sistematice ale semioticii sînt deocamdată rare iar cele care există sînt de obicei partizane ale unui anumit curent, ale unei anumite linii de gîndire, cum se întîmplă şi cu dicţiona-

Scanned with OKEN Scanner

rele semnalate mai sus. Fenomenul se explică prin mai multe împrejurări, dintre care vom discuta aici cîteva. Izvoarele semioticii sînt de o mare eterogenitate, mergînd de la filosofie la lingvistică și de la logică la biologie și medicină, de la Platon la filosofia indiană, de la Leibniz la Auguste Comte, de la Humboldt la John Stuart Mill și de la Jean Poinsot (1589—1644), cu al său *Treatise on Signs* pînă la John Locke. Dintre lucrările care fac istoricul semioticii menționăm aici: Charles W. Morris, *Writings on the General Theory of Signs*, în colecția „Approaches to Semiotics" 16, Mouton, Haga, 1971, volumele antologice publicate de Alain Rey sub denumirea *Théorie du signe et du sens* (Klincksieck, Paris, începînd cu 1973), lucrarea lui Roman Jakobson *Coup d'oeil sur le développement de la sémiotique*, Studies in Semiotics, Bloomington, Indiana, 1975 și Thomas A. Sebeok, *Semiotics: A Survey of the State of the Art*, în „Current Trends in Linguistics", vol. 12, Mouton, Haga, 1974, p. 211—264 și *The Semiotic Web: a Chronicle of prejudices*, în „Bulletin of Literary Semiotics", vol. 2, 1975, p. 1—63. Toate aceste lucrări confirmă eterogenitatea despre care am vorbit mai sus, dar ele trebuie considerate în ansamblul lor, deoarece numai astfel se obține un tablou cît de cît complet al cristalizării semioticii. Așa se face că chiar asupra naturii semioticii (este ea o disciplină, o metadisciplină, o metodă, o atitudine?) există mari divergențe, statutul ei controversat determinînd și o mare varietate de soluții în ceea ce privește rolul și locul ei în învățămînt. Fapt este însă că în deceniul al șaptelea, cînd comanda socială a determinat o considerabilă înviorare a preocupărilor de semiotică, disciplina cea mai avansată avînd ca obiect un sistem de semne în funcționalitatea sa semiotică era lingvistica. Dacă adăugăm la aceasta faptul că înseși tradițiile istorice ale semioticii erau într-o măsură importantă legate de studiul limbajului, înțelegem de ce primii care au abordat, în anii '60, problematica semiotică, au fost lingviștii și cei care, fără să fie lingviști, erau totuși puternic marcați de metodologia lingvistică. Pentru a da numai cîteva exemple, vom aminti că Roman Jakobson, Thomas A. Sebeok, V. V. Ivanov, Alain Rey, E. Benveniste, Roland Posner, Pierre Guiraud, Jean-Jacques Nattiez, I. I. Revzin, pentru a nu mai vorbi de Ferdinand de Saussure, sînt toți lingviști, iar alții, ca Roland Barthes și Umberto Eco, au fost puternic marcați de metodologia lingvistică, Roland Barthes fiind mereu citat cu

Scanned with OKEN Scanner

faimoasa sa declarație după care semiologia este subordonată, din punct de vedere metodologic, lingvisticii (în contrast cu o afirmație a lui Ferdinand de Saussure, după care lingvistica ar fi un capitol al unei științe mai generale a semnelor).

Probabil că această perspectivă lingvistică, într-o perioadă în care lingvistica devenea, după expresia lui Roman Jakobson, „matematica științelor sociale", datorită avansului ei metodologic, a contribuit mult la discrepanța care se crease, o bună bucată de vreme, între semiologia franceză și semiotica anglo-saxonă. Prima s-a așezat de la început sub semnul ideilor unui mare lingvist, Ferdinand de Saussure, a doua se reclama de la Ch. S. Peirce, matematician, logician și filosof și Ch. Morris, filosof. Faptul era, pînă la un punct, natural, dar devenea anacronic din momentul în care fiecare dintre părți ignora sau minimaliza tradițiile care nu-i aparțineau. Astfel, o lucrare ca *La sémiologie* a lui Pierre Guiraud (Presses Univ. de France, Paris, 1971) minimalizează tradițiile anglo-saxone, în timp ce un eminent cercetător ca Thomas A. Sebeok, polemizînd cu unele exagerări ale rolului lui F. de Saussure în dezvoltarea semioticii, minimalizează totuși contribuțiile lingvisticii structurale europene (F. de Saussure, L. Hjelmslev, A. J. Greimas). Între timp, discrepanța s-a mai atenuat iar la al treilea congres al Asociației internaționale de semiotică (Palermo, iunie 1984) au fost aleși, în mod echilibrat, în Comitetul executiv al Asociației, reprezentanți ai ambelor tendințe. Concomitent, s-a produs o mai mare deschidere a occidentului față de contribuțiile Europei de est (de exemplu, lucrările lui Lotman, Ivanov și Pelc sînt editate în mai multe țări din Europa occidentală și în Statele Unite), a cercetătorilor germani față de cei francezi, italieni și americani, a celor francezi față de cei anglo-saxoni (o carte ca aceea a lui G. Deledalle — *Théorie et pratique du signe*—prezintă publicului francez semiotica peirceiană) și a americanilor față de europeni (Greimas și Barthes, de exemplu, au fost traduși în engleză). Literatura semiotică, originală sau tradusă, publicată în diferite țări arată în ultima vreme o puternică tendință de părăsire a pozițiilor sectare, de deschidere față de abordările complementare, chiar dacă uneori în polemică cu ele.

De fapt, situația este foarte diferită, în funcție de diferitele compartimente ale semioticii. Astfel, dacă în ceea ce privește semiotica lingvistică sau semiotica teatrală sînt preponderente abordările structuraliste avîndu-și originea

Scanned with OKEN Scanner

la F. de Saussure sau Louis Hjelmslev, în domeniul semioticilor neverbale este mult mai avansată orientarea Peirce-Morris. Un rol de mediere și de echilibrare între cele două orientări îl are marea operă a lui Roman Jakobson, care chiar prin formația sa și activitatea sa, în aproximativ aceeași măsură europeană și americană, era menită să evite orice exagerare. Este oare într-adevăr exagerat, așa cum pretind unii, rolul deosebit atribuit (de Jakobson inclusiv) lingvisticii în cercetarea semioticii? Desigur, problematica semiotică nu poate fi redusă la aceea a lingvisticii, nici metodele semioticii reduse la cele ale lingvisticii. Dar nici nu putem considera că limbajul este un sistem semiotic ca oricare altul. Am argumentat în altă parte (a se vedea articolul nostru *Lingvistica, știință pilot*, în „Studii și cercetări lingvistice", 1969, nr. 3, p. 235—245) că limbajul articulat este, față de orice alt limbaj, natural sau artificial, pe care omul îl folosește în știință sau artă, în tehnologie sau în viața practică, un termen de referință care poate fi comparat cu ceea ce este spațiul euclidian față de orice alt spațiu pe care cultura îl creează sau îl imaginează, în efortul ei de a înțelege și schimba natura și lumea înconjurătoare. Putem extrapola această idee afirmînd că limbajul este un termen de referință pentru orice sistem semiotic. Aici intervine nu numai, și nici măcar în primul rînd, faptul că lingvistica este metodologic mai avansată decît alte științe umaniste ca antropologia, etnologia, psihologia sau sociologia, ci și un alt fapt, mai profund, care vizează structura intimă a procesului prin care înțelegem lumea. Limbajul se distinge de multe alte sisteme semiotice prin caracterul său liniar, secvențial, opus polidimensionalității și concomitenței multor sisteme semiotice vizuale, de exemplu. Secvențialitatea facilitează înțelegerea, dar nesecvențialitatea aparține naturii intime a multor sisteme semiotice percepute mai degrabă intuitiv decît rațional. Comportamentul social spontan, spectacolul teatral, trăirile directe, afectivitatea, emoțiile nu prea au caracter secvențial. Structura noastră cerebrală înregistrează această realitate sub forma unei relative specializări funcționale a celor două emisfere cerebrale; în timp ce emisfera stîngă excelează în controlul activităților secvențiale, ca limbajul și logica, emisfera dreaptă excelează în controlul activităților nesecvențiale de tipul intuițiilor și emoțiilor. Este deci clar că limbajul are, față de sistemele semiotice polidimensionale, avantajul de a putea fi înțeles

mai uşor de o manieră raţională, primordială fiind aici activitatea emisferei cerebrale stîngi. Deoarece semiotica tinde să devină o ştiinţă, este naturală tendinţa de a o aduce în albia unei viziuni liniare, secvenţiale, ceea ce revine tocmai la studiul unor sisteme semiotice arbitrare prin intermediul celor liniare, secvenţiale, controlate de emisfera cerebrală stîngă, deci prin intermediul limbajului. Desigur, aici există pericolul unui reducţionism care ar denatura specificul unor sisteme semiotice complexe prin simplificări grosolane. Atîta vreme însă cît se înţelege că este vorba numai de o aproximare, de o modelare a nesecvenţialului prin secvenţial, riscul de a greşi se micşorează. Putem deci vorbi despre lume ca text, despre teatru şi film ca limbaj, putem discuta despre gramatica unor comportamente sociale, a unor procese economice, a arhitecturii, picturii şi jocului de tenis. Exemplele pe care le-am dat nu sînt întîmplătoare, ci au fost selecţionate tocmai dintre acelea care au făcut obiectul unor investigaţii semiotice de amploare. Putem spune că dialogul şi colaborarea dintre cele două emisfere cerebrale conduc la două modalităţi de apropiere a realităţii: una mediată, secvenţială, semiotică, avînd sediul în emisfera cerebrală stîngă, alta directă, concomitentă, hermeneutică, avînd sediul în emisfera cerebrală dreaptă. Am avut prilejul să particip, în iulie 1983, la un dialog între hermeneutică şi semiotică, reprezentate, prima, de filosoful francez Paul Ricoeur, iar a doua de lingvistul şi semioticianul A. J. Greimas şi mi-am dat seama încă odată de perfecta lor complementaritate.

Există totuşi o verigă slabă în peisajul actual al semioticii. Vorbeam mai sus despre comanda socială care, începînd cu anii '60, a constituit un stimulent puternic în organizarea instituţională a preocupărilor de semiotică. În ce a constat şi în ce constă în continuare această comandă socială? Ea se referă, credem, în primul rînd, la locul tot mai important pe care îl au, de cîteva decenii, fenomenele semiotice şi informaţionale în întreaga viaţă socială. Dacă ingineriile clasice s-au axat cu precădere pe substanţă şi energie, ingineriile moderne, fără a slăbi atenţia acordată substanţei şi energiei, adaugă acestora o a treia entitate, de egală importanţă: informaţia. Ia naştere, astfel, triada materiei: substanţă-energie-informaţie. Dar informaţia nu există în afara unui sistem de semne, deci ea se supune unei condiţionări semiotice. Datorită naturii tot mai sofisticate a informaţiei,

Scanned with OKEN Scanner

eterogenității formelor sub care ea apare, modului tot mai indirect în care ea semnifică, mijloacelor tehnice tot mai evoluate prin care ea este transmisă, sistemelor de calcul tot mai perfecționate cu ajutorul cărora ea este păstrată și prelucrată, se impune o legătură tot mai strînsă între semiotică, pe de o parte, și teoria informației, teoria codurilor, informatica teoretică și aplicată pe de altă parte. Această conexiune nu a fost însă operată nici pe departe pe măsura posibilităților și necesităților de azi. Există un imens potențial semiotic al științelor informaționale, al limbajelor de calculator și, în general, al disciplinelor matematizate, de tipul fizicii teoretice, care așteaptă să fie valorificat. Deși unul dintre marii fondatori ai semioticii, Ch. S. Peirce, a fost matematician, după cum tot matematician a fost și unul dintre marii ei precursori, G. W. Leibniz, activitatea din ultimul veac în domeniul semioticii a favorizat o orientare umanistă, probabil datorită rolului preponderent pe care l-au avut lingviștii și conexiunilor tradiționale dintre lingvistică și disciplinele literare și artistice. Această orientare umanistă n-ar fi avut în sine nimic rău, dar o polarizare de secole a culturii umane spre tipul umanist, pe de o parte, și spre tipul științelor exacte, pe de altă parte (polarizare afirmată încă de Blaise Pascal sub forma *esprit géometrique-esprit de finesse* și teoretizată în secolul nostru de C. P. Snow sub forma celor două culturi) a marginalizat, în orientarea modernă a semioticii, preocupările de semiotică a științei și tehnologiei. Însă, așa cum lingvistica a reușit, în 1960, să-și impună metodologia și conceptele ei (în speță, teoria gramaticilor generative, elaborată de Noam Chomsky) unui domeniu considerat atunci strict matematico-ingineresc — construirea, practica și studiul limbajelor de programare la calculatorul electronic — tot așa nu ne îndoim că într-un viitor apropiat noi evenimente științifice vor întări comunicarea dintre disciplinele umaniste și cele exacte, ca reflex al colaborării și comunicării naturale dintre cele două emisfere cerebrale. Lingvistica generativă constituie probabil unul dintre cele mai importante impacte ale disciplinelor umaniste asupra celor exacte; altele îi vor urma. Putem de pe acum vorbi de o întreagă inginerie umanistă, în care intră atît ea și atît ea modele algoritmice și abordări computaționale în filologie, istorie, arheologie, în literatură și artă (a se vedea, de exemplu, revista *Computers and the Humanities*, care apare la New York sau revista sovietică

de referate în limba engleză *Referativnyi Žurnal. Abstract Journal, Informatics*). Datorită operei lui Roman Jakobson și teoriei gramaticilor generative a lui Noam Chomsky, semiotica anglo-saxonă s-a orientat spre metodologia lingvistică așa cum, anterior, se orientase spre această metodologie semiotica europeană, prin opera unor F. de Saussure, L. Hjelmslev și R. Jakobson. Acum este nevoie de o nouă breșă. O simplă răsfoire a publicațiilor de semiotică, a dicționarelor de semiotică și actelor congreselor de semiotică arată existența unui dezechilibru între preocupările intense de semiotică social-umanistă și cele mai reduse de semiotică a științei și tehnologiei. În mod inevitabil, acest dezechilibru se reflectă și în volumul de față.

Este necesar să spunem cîteva cuvinte despre semiotica românească. Printre precursorii ei se află un savant de talia lui Dimitrie Cantemir și o personalitate ca Titu Maiorescu. Aspecte semiotico-cibernetice apar la Daniel Danielopolu și la Ștefan Odobleja. Distincția dintre cunoașterea paradisiacă și cea luciferică, operată de Lucian Blaga, este și ea de natură semiotică. Dar preocupări semiotice organizate apar la noi abia în ultimele decenii. De vreo zece ani funcționează Grupul român de semiotică, avînd ca președinte pe profesorul Paul Miclău, animator consecvent al preocupărilor de semiotică lingvistică și literară. Nu putem trece aici în revistă contribuțiile românești în domeniul semioticii; o bibliografie a lor, întocmită la Biblioteca centrală universitară din București, conține cîteva sute, dacă nu mii de titluri. Acestea acoperă practic toate domeniile semioticii, de la semiotica generală și filosofică la teoria semnului lingvistic, de la semiotica limbilor naturale la semiotica limbajului poetic, de la semiotica narativității culte sau populare la semiotica teatrului și filmului, de la semiotica biologică și medicală la cea praxiologică, de la semiotica economică și socială la cea muzicală și vizuală și de la semiotica limbajelor de programare la semiotica jocurilor sportive. În ansamblu, discrepanța dintre semiotica științifică și cea umanistă este la noi mai mică decît pe plan mondial. Unele cărți românești de semiotică sau cu implicații semiotice au fost traduse în limbi străine; sîntem prezenți în cvasitotalitatea periodicelor semiotice internaționale iar la noi s-au tradus cărți și articole aparținînd unor autori străini importanți (Roman Jakobson, Umberto Eco, Thomas A. Sebeok, A. J. Greimas, Roland Barthes, I. M. Lotman,

Scanned with OKEN Scanner

V. V. Ivanov etc.). Principalele publicaţii româneşti în care se publică articole de semiotică sînt cele de lingvistică, dar nu putem neglija nici *Revista de etnografie şi folclor*, revista *Arta*, revista *Muzica*, *Studii şi cercetări de istoria artei*, *Revista de filosofie*, unele reviste de matematică sau de literatură. Dintre volumele colective, menţionăm volumul *Sémiotique roumaine* (coordonat de P. Miclău şi S. Marcus), publicat în 1982 şi alte volume coordonate de P. Miclău la tipografia Universităţii din Bucureşti, volumul *Semiotica folclorului* (Editura Academiei, 1975, coeditat în 1978, cu editura Klincksieck, Paris, într-o formă amplificată, sub titlul *Sémiotique formelle du folclore*), *Semiotica matematică a artelor vizuale* (Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1982), *The formal approach to Drama* (vol. 1 în 1977, vol. 2 în 1984, sub forma unor numere ale revistei *Poetics*, Amsterdam) coordonate de S. Marcus. Centre puternice de semiotică s-au constituit, în afară de Bucureşti, la Timişoara, la Cluj şi la Iaşi, unde de asemenea au apărut unele volume colective. Această înviorare a activităţii româneşti în domeniul semioticii a fost şi ea una dintre consecinţele noii orientări în ştiinţă şi cultură marcate de Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român.

Semnul, entitatea de bază a semioticii, prin unitatea dialectică pe care o realizează cu referentul (care include atît entităţi fizice cît şi entităţi conceptuale) şi cu interpretantul, este o reflectare a unităţii dialectice dintre lumea materială (reprezentată de semn şi referent) şi lumea conceptuală (reprezentată de interpret şi referent). Semiotica este astfel unul dintre marile curente integratoare din cultura contemporană.

*

Antologia de faţă constituie o selecţie de contribuţii în domeniul semioticii, aparţinînd unor autori foarte diferiţi ca proveniență geografică şi ca şcoală de gîndire. În particular, am căutat să reflectăm atît semiotica europeană cît şi pe cea americană, atît aspectele teoretice cît şi cele aplicative. Am căutat să menţinem un echilibru între studiile mai tehnice şi cele mai eseistice, între cele de orientare preponderent filosofică şi cele cu caracter mai ştiinţific, între semiotica ştiinţelor şi semiotica literaturii şi artelor. Nu am neglijat nici semiotica vieţii practice. Sperăm că, în acest fel, am acoperit mai toate domeniile importante ale semioticii.

Scanned with OKEN Scanner

Cei mai mulţi dintre autorii antologaţi sînt bine cunoscuţi pentru contribuţiile lor de primă însemnătate în domeniul semioticii. Unele absenţe, ca Umberto Eco sau Roman Jakobson, se explică prin faptul că autorii respectivi sînt cunoscuţi publicului român din traduceri anterioare.

Unele dintre contribuţii au constituit, la data obţinerii lor direct de la autori, studii inedite.

Indicăm mai jos coordonatele originale ale studiilor publicate în limba de origine.

— Gérard Deledalle, *Théorie et pratique du signe*, capitol în cartea cu acelaşi titlu, Payot, Paris, 1979.

— Klaus Oehler, *Idee und Grundriss der Peirceschen Semiotik*, „Zeitschrift für Semiotik", vol. I, 1979.

— Martin Krampen, *De Saussure und die Entwicklung der Semiologie*, „Zeitschrift für Semiotik", vol. 1, 1979.

— Roland Posner, *Morris und die Verhaltenstheoretische Grundlegung der Semiotik*, „Zeitschrift für Semiotik", vol. 1, 1979.

— Thomas A. Sebeok, *Iconicity*, MLN, vol. 91, 1976, p. 1427—1456.

— György Szepe, Vilmos Voigt, *Alternatives sémiologiques*, „Recherches internationales à la lumière du marxisme", no. 81, 1974.

— Eliseo Veron, *La semiosis sociale*. Document de travail, 67, 1977, Centro Internazionale di Semiotica e di Linguistica, Urbino, Italia.

— Ferrucio Rossi-Landi, *Introduction to Semiosis and social reproduction*, working paper, no. 63, 1977, Centro Internazionale di Semiotica e di Linguistica, Urbino, Italia.

— A. J. Greimas, *Pour une théorie des modalités*, „Langages", no. 43, 1976.

— René Lindekens, *Sémiotique du discours publicitaire*, document de travail no. 45, 1975, Centro Internazionale di Semiotica e di Linguistica, Urbino, Italia.

— Cesare Segre, *La fonction du langage dans l'Acte sans paroles de Samuel Beckett*, document de travail nr. 29, 1973, Centro Internazionale di Semiotica di Linguistica, Urbion, Italia.

— Walter Höllerer, *Zur Semiologie des Witzes*, „Schwerpunkte Linguistik und Kommunikationswissenschaft", 14, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion Wiesbaden, 1977, p. 316—328.

Inv. 182432

Scanned with OKEN Scanner

— Jean Baudrillard, *Le Trompe-l'Oeil*, document de travail no. 62, 1977, Centro Internazionale di Semiotica e di Linguistica, Urbino, Italia.

Mulțumim autorilor care ne-au pus la dispoziție textele lor. Din considerente de spațiu, unele contribuții sînt prezentate doar fragmentar, dar sperăm că aceasta nu alterează ideile de bază. Această fragmentare face ca, uneori, numerele care trimit la note să rămînă fără obiect iar, alteori, notele să rămînă fără trimitere în text.

SOLOMON MARCUS

FUNDAMENTELE SEMIOTICII

Scanned with OKEN Scanner

O DEFINIȚIE A SEMNULUI ȘI PROBLEMA TRANSPARENȚEI SEMNULUI

ANDRZEJ BOGUSŁAWSKI

Un dicton destul de des folosit spune că „semnele sînt transparente în raport cu sensul". O explicație veche și probabil esențială a acestui fapt ne-o dă Hegel: „das Zeichen ist irgendeine unmittelbare Auschauung, die einen GANZ (sublinierea îmi aparține) anderen Inhalt vorstellt, als den sie selbst für sich hat" [1].

Luînd în discuție problema „transparenței semnului", problemă care constituie de fapt subiectul articolului de față, trebuie să facem uz de noțiunea de „semn". Dar, după cum prea bine se știe, este foarte puțin probabil să existe o trăsătură comună *tuturor* și *numai* entităților care ar putea fi desemnate prin cuvîntul „semn" (sau prin echivalenții lui principali din alte limbi). Și această afirmație rămîne adevărată chiar dacă se elimină acei termeni „evident" nerelevanți.

Este clar că denumirea de „semn" este atribuită unei entități în virtutea faptului că ea se află într-o anumită relație cu altceva. Altfel spus, există un X numit „semn" care se află într-o anumită relație cu Y, iar $X \neq Y$. Dar marea majoritate a relațiilor ce se pot crea au ca termeni un X și un Y, X fiind diferit de Y. Prin urmare, formula, deseori repetată, conform căreia „un semn nu poate fi semn pentru sine însuși" este mult prea superficială și needificatoare. Chiar și noțiunea de „semn autoreflexiv" creează impresia unei expresii ai cărei termeni se contrazic. Și dacă vrem totuși să dăm o utilizare adecvată acestui termen, trebuie să admitem că, în ciuda aparențelor, cuvîntul *semn* nu este folosit aici cu înțelesul său independent, el

---

[1] G. W. F. Hegel, *Sämtliche Werke*, Jubiläumsausgabe Bd. 10, Stuttgart, 1929, p. 344.

Scanned with OKEN Scanner

părînd să aibă o altă funcţie, eventual pe cea a unei simple silabe (tot aşa cum cuvîntul *existenţă* în combinaţia „existenţă imaginară" nu desemnează o „existenţă" normală, întrucît ceea ce „există în imaginaţie" în fapt nu există). Dar această insuficientă exclusivitate a definiţiei poate fi supusă şi unei constrîngeri mai puternice, constrîngere ce pare a fi sugerată de însăşi formula lui Hegel „ganz anderer Inhalt", care afirmă necesitatea ca relaţia de semn să lege pe X şi Y astfel încît $Y \neq X$ şi Y ≠ parte a lui X, iar relaţia însăşi să fie asimetrică sau chiar antisimetrică. Există într-adevăr multe relaţii care să satisfacă aceste condiţii, ca, de exemplu, expresia *mai lung decît*.

S-ar putea tot atît de bine crede că o relativizare în funcţie de judecăţile sau cunoştinţele unei persoane poate contribui la realizarea limitării necesare a sferei fenomenelor de semn. În plus, acest lucru ar fi în conformitate şi cu etimologia cuvintelor slave desemnînd noţiunea de „semn" (*zna-z* derivat din verbele cu rădăcina *zna* — „a şti", corespondent perfect al grecescului *gnō*). Limitarea poate deveni încă mai strictă dacă se solicită în mod explicit ca relaţia de semn să se realizeze între calităţi, adică, din punct de vedere tehnic, între propoziţii şi nu între trăsături individuale. Propoziţiile astfel relaţionate ar descrie, pe de o parte, percepţia cuiva, iar, pe de altă parte, procesul care are loc în conştiinţa acestuia (tocmai pentru a evita o decizie prematură în favoarea cunoştinţelor, a convingerilor etc.). Mai mult, am putea impune ca relaţia să consiste din percepţia efectuată în condiţiile unei anumite stări de conştiinţă (respectiv o situaţie dată).

Dar să considerăm următorul caz. Fie două case vecine în relaţie cu o persoană aflată într-o anumită situaţie. Este evident că oricare dintre ele s-ar putea afla într-o „relaţie de semn" cu cealaltă, ca ceva a cărei percepţie îl face pe subiect să gîndească: „casa X (respectiv Y) este apropiată".

Desigur, luarea în considerare a unor asemenea cazuri va determina pe oricine să caute o restricţie suplimentară a sferei fenomenului de semn. Asemenea restricţii ar putea viza „imposibilitatea interschimbabilităţii obiectelor implicate în sfera «semnului»", „tipicitatea rolului cognitiv al respectivului «semn»", „o anumită poziţie într-o ordine, de exemplu temporală, a entităţilor implicate", „un statut ontologic specific al «semnului»" etc. Totuşi, este puţin probabil că adăugarea unor asemenea completări destul de

Scanned with OKEN Scanner

părînd să aibă o altă funcţie, eventual pe cea a unei simple silabe (tot aşa cum cuvîntul *existenţă* în combinaţia „existenţă imaginară" nu desemnează o „existenţă" normală, întrucît ceea ce „există în imaginaţie" în fapt nu există). Dar această insuficientă exclusivitate a definiţiei poate fi supusă şi unei constrîngeri mai puternice, constrîngere ce pare a fi sugerată de însăşi formula lui Hegel „ganz anderer Inhalt", care afirmă necesitatea ca relaţia de semn să lege pe X şi Y astfel încît $Y \neq X$ şi Y ≠ parte a lui X, iar relaţia însăşi să fie asimetrică sau chiar antisimetrică. Există într-adevăr multe relaţii care să satisfacă aceste condiţii, ca, de exemplu, expresia *mai lung decît*.

S-ar putea tot atît de bine crede că o relativizare în funcţie de judecăţile sau cunoştinţele unei persoane poate contribui la realizarea limitării necesare a sferei fenomenelor de semn. În plus, acest lucru ar fi în conformitate şi cu etimologia cuvintelor slave desemnînd noţiunea de „semn" (*zna-z* derivat din verbele cu rădăcina *zna* — „a şti", corespondent perfect al grecescului *gnō*). Limitarea poate deveni încă mai strictă dacă se solicită în mod explicit ca relaţia de semn să se realizeze între calităţi, adică, din punct de vedere tehnic, între propoziţii şi nu între trăsături individuale. Propoziţiile astfel relaţionate ar descrie, pe de o parte, percepţia cuiva, iar, pe de altă parte, procesul care are loc în conştiinţa acestuia (tocmai pentru a evita o decizie prematură în favoarea cunoştinţelor, a convingerilor etc.). Mai mult, am putea impune ca relaţia să consiste din percepţia efectuată în condiţiile unei anumite stări de conştiinţă (respectiv o situaţie dată).

Dar să considerăm următorul caz. Fie două case vecine în relaţie cu o persoană aflată într-o anumită situaţie. Este evident că oricare dintre ele s-ar putea afla într-o „relaţie de semn" cu cealaltă, ca ceva a cărei percepţie îl face pe subiect să gîndească: „casa X (respectiv Y) este apropiată".

Desigur, luarea în considerare a unor asemenea cazuri va determina pe oricine să caute o restricţie suplimentară a sferei fenomenului de semn. Asemenea restricţii ar putea viza „imposibilitatea interschimbabilităţii obiectelor implicate în sfera «semnului»", „tipicitatea rolului cognitiv al respectivului «semn»", „o anumită poziţie într-o ordine, de exemplu temporală, a entităţilor implicate", „un statut ontologic specific al «semnului»" etc. Totuşi, este puţin probabil că adăugarea unor asemenea completări destul de

vagi va înlesni discriminarea operațională între semne și non-semne. Improbabilitatea ar crește în măsura în care gama de semne ar aproxima ceea ce sîntem dispuși să numim în general „semne" (și aceasta chiar dacă am fi cît se poate de toleranți).

La acest nivel ne putem lesne întreba care este de fapt adevărata poziție a semioticii în abordarea noțiunii de „semn". În general, în observațiile și speculațiile privitoare la lucruri despre care se afirmă că sînt implicate în relații de semn, cei care investighează se mulțumesc să *asocieze orice* expresii referitoare la (a) lucruri a căror asociere nu este pur accidentală sau (b) lucruri dintre care unul este, într-un anumit sens, „mai puțin empiric" sau la care accesul cognitiv este mediat.

Desigur, această formulare nu poate constitui baza unei discipline cu adevărat unitare și clare din punct de vedere metodologic. Dar cred totuși că ea îndreptățește mare parte din lucrările curente de semiotică.

Avînd în vedere această situație, prefer să delimitez un domeniu de fapte independent de sfera aplicării oricărui termen din cele uzual folosite ca titluri generale. În același timp, intenționez să mă opresc totuși asupra unor probleme despre care nu se poate spune că nu constituie (din punct de vedere calitativ și cantitativ) subiecte importante și deosebit de interesante pentru studiile semiotice.

Domeniul ales poate fi descris prin co-ocurența regulată și non-accidentală (i) a unor calități create arbitrar și nu în funcție de efectele lor naturale sau în scopul înlesnirii simplei lor existențe și (ii) a unor situații care nu apar în mod *necesar* (adică conform unor legi naturale) odată cu aceste calități, sau nu apar odată cu calitățile datorită unor relații în care sînt implicate aceste calități. Ultimul punct al definiției poate fi pe scurt caracterizat drept trăsătura fundamentală a legăturii dintre (i) și (ii). Pentru ilustrare, să luăm următorul exemplu. Se întîmplă în mod frecvent ca martorii să spună adevărul după ce au fost puși să jure, fără ca această secvență de evenimente să materializeze de fapt vreo lege naturală. Totuși, veridicitatea nu este un corolar direct al faptului că martorii au depus jurămîntul: el rezultă din cunoștințele lor despre un cod care prevede aplicarea unor pedepse în cazul în care se spune o minciună. Prin urmare, secvența menționată trebuie exclusă din grupul faptelor luate în considerare de definiția

Scanned with OKEN Scanner

noastră. Clasa de fapte care ne va preocupa în articolul de față și care acoperă cel mai bine noțiunea de „evenimente semne" este aceea a actelor de voință (decizii, convenții etc.) privind produse ale voinței (artefacte, comportament) și care nu sînt luate sub aspectele lor naturale. Este lesne de observat că o mare varietate de lucruri desemnate ca „semne" în vorbirea colocvială sau în contexte tehnice îndeplinesc condițiile pe care tocmai le-am formulat. Pe lîngă cuvintele și elementele aparținînd altor coduri, putem cuprinde în sfera fenomenului nostru elemente de aspect vestimentar și modă în diferite domenii, insemne ale gradului, opere de artă și opere poetice prin unele din trăsăturile lor etc. [2] Nu mai e nevoie să adăugăm că nu vom insista asupra posibilei adaptări menționate mai sus a termenului „semn".

Revenind la problema „transparenței", trebuie să o reformulăm de la bun început astfel încît (a) să facem ca întrebările pe care ea le ridică să devină cu adevărat comprehensibile și precise și (b) să facem posibilă oferirea unor răspunsuri *uniforme* (prin răspunsuri uniforme înțelegînd răspunsurile care iau în considerare un aspect comun tuturor lucrurilor care se compară).

Fără cuvenita diferențiere a aspectelor implicate și fără a elimina nota metaforică și impresionistă, de generalizare excesivă la adresa noțiunii de transparență, cu greu se poate face o afirmație de valoare. În cazul în care, de exemplu, interpretăm „transparența" ca însemnînd „lipsa totală sau aproape totală a «semnului»" (și asemenea formulări sînt folosite [3]), se poate afirma, fără altă argumentare, că „transparența", în sensul literal al expresiei, este inexistentă; totuși lucrurile ne interesează *numai* în măsura în care sînt percepute de cineva. Pe de altă parte, dacă, pentru a ne conforma la tendința manifestată de cei care descriu „transparența" în termenii de mai sus, înțelegem expresia în sens metaforic, atunci ea nu poate fi interpretată decît ca o afirmare a faptului că trăsăturile menționate în caracterizarea noastră, împreună cu proprietățile și legăturile lor naturale, nu constituie singure specificul situației respective și că întotdeauna mai există ceva care contează chiar mai mult. Dar a spune aceasta înseamnă a ne referi la ceea ce

[2] Considerații importante cu privire la această problemă se găsesc în I. Dambaska, *O Konwencjach semiotycznych*, „Studia semiotyczne", IV, wyd. J. Pelc, Wroclaw, 1973.

[3] Cf. A. Schaff, *Wstęp do semantyki*, Warszawa, 1960, p. 290.

Scanned with OKEN Scanner

este inclus în noțiunea de relații non-naturale, relații stabilite prin voința unor persoane; de fapt, această trăsătură a fost luată de noi drept definitorie. Astfel, conform acestei interpretări, rezultă că termenul „transparent" este nici mai mult nici mai puțin decît o denumire dată clasei mai sus prezentate, el pierzînd orice valoare descriptivă în raport cu subclasele acesteia.

Dacă intenționăm să realizăm o caracterizare mai completă a faptelor, trebuie să avem în vedere descrieri *detaliate* ale concurențelor și observații asupra unor trăsături *diferite*, dar în același timp *generale* și importante ale combinațiilor.

În lumina definiției acceptate, descrierile despre care vorbim trebuie să conțină două părți: una dintre ele este descrierea calităților create (incluzîndu-se eventual indicarea directă, pe obiect); a doua, specificarea condițiilor sau a scopurilor acelei creații. Din punct de vedere logic, nu este nici necesar *nici exclus* ca cea de-a doua parte să implice într-un fel descrierea care ține de prima parte. De aici și posibilitatea unei împărțiri a clasei de fapte în: (a) „evenimente semne", în care caz descrierea „condițiilor" cuprinde descrierea calităților create și (b) alte structuri pentru care „condițiile" vor fi specificate fără adăugarea unui asemenea „ingredient". De fapt, pare normal să considerăm această distincție ca fiind un mijloc viabil de interpretare a complicatei noțiuni de transparență. Distincția în cauză devine una din coordonatele elementare, generale, pur structurale și deci clare și importante ale unei posibile diviziuni presupuse de formula noastră bipartită. Ea este, de asemenea, corelată cu concepția îndeobște admisă a „diferenței absolute" dintre semn și semnificație (o concepție inerentă, de exemplu, formulei hegeliene menționate de noi la începutul articolului).

Aceasta nu înseamnă că nu există și alte distincții importante cu care ar putea fi asociat termenul „transparență". În mod particular, se pare că o trăsătură esențială și interesantă a relațiilor despre care vorbim este o anume capacitate de înlocuire inofensivă a calităților arbitrare implicate prin alte calități, menite să îndeplinească aceeași funcție. Într-adevăr, faptul că niște calități date sînt mai mult sau mai puțin indiferente față de o anume relație, se încadrează foarte bine în cîmpul asociativ al noțiunii de „transparență".

Cu toate acestea, vom aplica aici prima interpretare dată ideii de „transparență".

Scanned with OKEN Scanner

Întrebarea căreia trebuie să-i găsim răspuns este dacă „calităţile create" sînt sau nu transparente în sensul deja postulat. Cu alte cuvinte, dacă descrierile propriu-zise ale „condiţiilor sau scopurilor" lor includ întotdeauna în mod esenţial reprezentarea calităţilor însele sau dacă, din contră, ele nu le includ niciodată sau dacă, eventual, ambele feluri de structuri există.

Este normal să ne aşteptăm ca entităţile transparente să fie cuprinse în grupul acelora cărora denumirea de „transparent" le este în mod obişnuit atribuită. Acestea sînt, în primul rînd, expresii lingvistice, cuvinte normale ale limbii. Să presupunem că descrierea situaţiei unei asemenea expresii aproximează următoarea schemă: „pentru un grup de persoane în anumite circumstanţe este sigur că dacă E este pronunţat, atunci ele vor înţelege C", unde formularea „E este pronunţat" reprezintă descrierea calităţilor create iar „înţelege C" reprezintă posibila distincţie între „obiecte C" şi „non-obiecte C", astfel încît distincţia dintre ele să nu implice în nici un fel calităţile E. Rezultă că, în această interpretare, entităţile „transparente" clasice (unităţile lingvistice) rămîn într-adevăr transparente în sensul prezentat aici.

Fenomenele semiotice nelingvistice furnizează de asemenea o gamă largă de exemple în domeniul transparenţei. Să luăm de pildă obiceiul de a purta verighete. Situaţia poate fi descrisă în modul următor: „oamenii căsătoriţi, puţin probabil cei necăsătoriţi, poartă adesea, în virtutea unei tradiţii (sau pur şi simplu prin imitare) verighete". Cele două componente necesare ale descrierii sînt: (a) „purtarea verighetelor" şi (b) „starea de căsătorit". Există ceva comun între (a) şi (b)? Da: persoanele implicate sînt aceleaşi şi în (a) şi în (b). Totuşi aceştia sînt indivizi (particularităţi) şi nu stări de fapt şi (părţi de) descrieri ale acestor stări. În ceea ce priveşte cea din urmă categorie, singura relevantă aici, (b) este complet autonomă faţă de (a). Astfel, despre verighete se poate spune în realitate (în contextul nostru) că sînt „transparente" pentru statutul matrimonial al persoanelor care le poartă.

Este foarte probabil că proprietatea de transparenţă este tipică pentru fenomenele cuprinse în sfera definiţiei noastre. Cu toate acestea, o examinare detaliată a faptelor scoate în evidenţă, în unele cazuri, lipsa transparenţei în sensul adoptat mai sus.

Scanned with OKEN Scanner

Un exemplu în acest sens este furnizat de sistemele de semne rudimentare, dar care au rămas valabile pînă azi (de exemplu, semnalele rutiere luminoase). O descriere completă a acestor semnale demonstrează că ele repetă calitățile fizice create în mod deliberat în „înțelesul" lor și care satisfac condițiile sau scopurile pentru care ele au fost instituite. Într-adevăr, trebuie să recunoaștem că o prezentare corectă a cazului culorii roșii a semaforului s-ar materializa într-o formulare de genul: „în cazul în care binecunoscuta culoare roșie a semaforului este amplasată la locul cuvenit (a), trecătorilor li se impune din partea municipalității fie să nu treacă strada atîta timp cît se menține culoarea roșie, fie, în caz contrar, să fie pedepsiți în mod corespunzător (b)". Este ușor de observat că co-ocurența prezentată aici nu este transparentă.

Un alt exemplu este sistemul insemnelor de grad militar. Acesta poate fi descris în următorul fel: armata este împărțită în, să zicem, douăzeci de grupuri *ce se recunosc reciproc*, fiecare avînd drepturile și îndatoririle lui. Membrii armatei sînt incluși într-unul sau altul din aceste grupuri în funcție de voința unor persoane autorizate, această apartenență fiind marcată, să spunem, cu patru stele în cazul grupului unu, trei stele în cazul grupului doi etc. Este evident că descrierea artefactelor (stele și așa mai departe) în acest caz coincide la urma urmelor cu descrierea *numărului* corespunzător de *diferențe* vizuale. Dar acest lucru este intim legat de fața „interioară" a sistemului. Nu ar fi decît o soluție pur verbală și cu totul superficială aceea de a spune, de exemplu, că o stea este un semn transparent, al cărui înțeles este cel de „general de brigadă" (în virtutea aceluiași model conform căruia prin cal se înțelege „cheval"). De fapt, aici avem de-a face cu două mărci de același nivel: prima, prinsă de epoleți, a doua înscrisă în documentele de înrolare. A fi general de brigadă într-o anumită armată *este* totuna cu a purta o stea (și a avea documente de înrolare în care, la locul cuvenit, stă înscrisă formula *general de brigadă*). Ajunși aici, este util să consemnăm, ca o metodă larg răspîndită pentru a indica gradul generalilor americani, pe aceea de a-i numi „generali cu patru stele", respectiv „generali cu trei stele" etc. Astfel, în măsura în care partea (b) a descrierii insemnului de grad se poate cuprinde în formula „aparținînd categoriei marcate cu insemnul cutare și cutare", întregul sistem al semnului devine non-transparent.

Scanned with OKEN Scanner

Este interesant de observat că asemenea „semne" non-transparente pot fi descoperite printre elemente care, conform unei viziuni lipsite de complicaţii, apar ca aparţinînd în mod evident vorbirii sau limbajului. Şi cînd spun aceasta nu mă gîndesc la evenimente ca acela al chemării pe nume a cuiva în scopul de a-i atrage atenţia, sau al pronunţării numeralelor pe parcursul numărării; în aceste cazuri avem de-a face cu co-ocurenţe bazate pe legi naturale (cazuri opuse seriilor aritmetice propriu-zise sau rezultatelor operaţiunilor aritmetice). Deci, ele sînt excluse din clasa definită la început. Totuşi, putem cita alte exemple de entităţi lingvistice non-transparente care, în plus, trebuie considerate drept adevărate elemente lingvistice în toată puterea cuvîntului. Dintre acestea menţionăm, în primul rînd, predicate ca *este profesor, este general de brigadă;* singura interpretare corectă pentru acest fel de expresii se realizează prin indicarea unui document valabil în care forma corespondentă să fi fost inserată *nu* ca predicat (într-o frază de forma „Te numesc....."), ci ca un obiect material propriu-zis. Un alt exemplu poate fi ales din sfera aşa-numitelor formule comportamentale, ca, de pildă, formulele de salut „bună ziua", „noroc" (sau „în sănătatea ta!"), suedezul „skôl", polonezul „graba" sau „piatka" (folosit atunci cînd saluţi strîngînd mîna cuiva) şi altele. În aceste cazuri, starea de fapt (b) este îndeplinită, bîndu-se la auzul respectivelor expresii prescrise de datină. Faptul că aceste expresii aparţin în mod inalienabil situaţiei, este dovedit prin aceea că ele sînt „intraductibile": ele nu pot fi înlocuite cu alte expresii fără a se schimba fundamental relaţiile interpersonale obişnuite.

Ar fi tentant să luăm aşa-numitele expresii performative drept alte exemple de unităţi non-transparente [4]. Totuşi aceasta ar fi o greşeală. Să ne gîndim, de exemplu, la situaţia unei promisiuni. Este adevărat că cel care spune *promit* nu prezintă pur şi simplu numai un conţinut, ci se obligă efectiv să facă ceva. În această calitate, cuvîntul *promit* nu este substituibil la alegere, prin alte expresii. Actul de pronunţare a formulei este el însuşi o acţiune; acţiunea poate fi apoi descrisă ca o acţiune de evenimente-obiect, ea nefiind o descriere a vreunei alte acţiuni. Dar aceasta înseamnă că expresia nu este numai un membru al unei relaţii de semn,

[4] Teza cu privire la acest subiect a fost prezentată într-o lucrare a lui R. ZUBER, în cadrul Primului congres de studii semiotice, Milano, 1974.

ci un membru al unei relații practice. Iar existența unor funcții lingvistice diferite nu trebuie confundată cu diferența dintre transparență și non-transparență. Starea de fapte generată prin simpla pronunțare a lui *promit* este o obligație care poate fi caracterizată în mod exhaustiv fără a mai fi necesar să se recurgă la descrierea sau indicarea expresiei *promit*.

Să rezumăm considerațiile noastre. Conform unei interpretări posibile și importante a „obiectelor semiotice" și a „transparenței", atît entitățile semiotice transparente cît și cele *non-transparente* nu sînt numai teoretic posibile, ci se întîlnesc în mod efectiv.

Traducere: TAINA DUȚESCU COLIBAN

Scanned with OKEN Scanner

TEORIA ŞI PRACTICA SEMNULUI

GÉRARD DELEDALLE

Semiotica este pentru noi un instrument de analiză.

Expunerea noastră va cuprinde: I, o scurtă descriere a modelului nostru semiotic inspirat de teoria semnelor elaborată de Charles S. Peirce; II, o comparare cu semiologia lui Saussure; III, o aplicare a metodei la două ansambluri de semne preponderent iconice.

I. MODELUL SEMIOTIC

1. PROTOCOLUL MATEMATIC

Orice sistem trebuie să fie şi nu poate să fie decît triadic. Într-adevăr, nu există unitate fără limite. Un al doilea (dincolo de această limită) este necesar pentru ca să existe un întîiul. Pe de altă parte, „este imposibil să se formeze un terţ autentic prin modificarea perechii, fără să se introducă ceva diferit (ca natură) de unitate şi de pereche". Acest ceva este un al treilea. Astfel, „faptul că A oferă lui B un cadou C este o relaţie triplă ce nu poate fi redusă la o combinaţie de relaţii diadice. De fapt, ideea însăşi de combinaţie o implică pe cea de terţiaritate, deoarece o combinaţie este ceva care există numai datorită componentelor pe care le relaţionează. Dar, chiar stabilind acest fapt, nu putem analiza relaţia A oferă C lui B ca agregare de relaţii diadice A şi B, B şi C, C şi A. A poate să-l facă pe B un om bogat; B poate primi C; A poate să se separe de C fără să-i dea pe C lui B. Trebuie ca aceste trei relaţii duble nu numai să coexiste, dar să şi funcţioneze ca un tot. Vedem deci că o triadă nu poate fi analizată în diade" (1.363) *.

* Indicaţiile din paranteză se referă la opera lui Peirce. Prima cifră indică volumul, iar numărul care urmează după punct indică paragraful (nota trad.).

Scanned with OKEN Scanner

Dar patru, cinci şi orice număr superior pot fi obţinute prin simpla combinare de trei. Fie de exemplu: „să analizăm relaţia cvadruplă A vinde lui B pe C cu preţul D. Relaţia este compusă din două fapte: primul — A face o anumită tranzacţie cu C, tranzacţie pe care o putem numi E; al doilea — această tranzacţie E constă în vinderea lui C cu preţul D. Fiecare din aceste două fapte este o relaţie triplă, dar combinarea lor constituie o relaţie cvadruplă autentică. (...) Astfel se poate constitui orice număr, oricît de mare, pe bază de triade şi în consecinţă nici un număr nu poate implica o idee radical diferită de ideea de trei" (1.363).

2. CATEGORIILE FANEROSCOPICE * PRIMARITATE, SECUNDARITATE, TERŢIARITATE

Primaritatea este categoria calităţii a tot ce există, în concreteţea existenţei sale.

Secundaritatea este categoria existenţei a tot ceea ce este.

Terţiaritatea este categoria gîndirii despre tot ce există.

Din punct de vedere psihologic, primaritatea este categoria sentimentului, sau mai exact a presentimentului, a trăirii neconştientizate; secundaritatea este categoria acţiunii brute: efort şi rezistenţă; terţiaritatea este categoria conştiinţei.

Subdivizarea trihotomică a acestor trei categorii universale fundamentale ne permite să obţinem nouă tipuri de categorii:

	1	2	3
1	1.1 Primaritate Calitate (potenţială) originală	1.2 Calitate individualizată sau actualizată, monadică	1.3 Posibilitate
2	2.1 Secundaritate Calitate relativă, efort-rezistenţă	2.2 Fapt individual existent (actual, în acţiune) diadic	2.3 Realitate sau Actualitate Individualitate Experienţă (informaţie)

* faneron (phaneron — 1.284) = „tot ceea ce este prezent în spirit, dintr-un anumit punct de vedere şi cu un anume sens".

Scanned with OKEN Scanner

	1	2	3
3	3.1 Terţiaritate Calitate a gîndirii sau a reprezentării „Mentalitate"	3.2 Proces triadic	3.3 Gîndire mediatizatoare Generalitate Lege Continuitate Necesitate condiţională

3. SEMNUL

Orice semn este triadic. Calitatea de semn comportă următoarele trei elemente: un representamen, un obiect şi un interpretant.

Representamenul re-prezintă (înlocuieşte) un obiect (în toate accepţiunile cuvîntului), a cărui lectură (reprezentare, sens sau semnificaţie) nu se poate realiza decît prin intermediul interpretantului. „Un semn sau *representamen* este ceva care înlocuieşte altceva într-un anumit mod şi într-o anumită privinţă. El se adresează cuiva, adică creează în mintea unei persoane un semn echivalent sau mai dezvoltat. Numesc acest semn *interpretant* al primului semn. Semnul înlocuieşte ceva: *obiectul* său. El înlocuieşte acest obiect nu sub toate raporturile, ci doar legat de un fel de idee pe care am numit-o cîteodată *fundamentul* representamenului. Aici cuvîntul « Idee » trebuie înţeles într-un sens platonician, curent în limbajul cotidian, şi anume în sensul în care spunem că un om înţelege ideea altui om sau că îşi aminteşte de ceva la care s-a gîndit mai demult (îşi aminteşte aceeaşi idee) sau că are aceeaşi idee atunci cînd gîndirea sa este coerentă, are un conţinut *asemănător* într-un interval de timp, fie chiar o zecime de secundă" (2.228).

Un semn, continuă Peirce, este „ceea ce determină ca ceva (*interpretantul* său) să trimită la un obiect la care trimite şi el (*obiectul* său) în acelaşi mod, interpretantul devenind şi el semn şi aşa mai departe *ad infinitum*" (2.303). Este vorba de relaţia triadică formală sau propriu-zis semiotică, pe care noi o vom numi sintactică. Vom vedea că în practica semnului seria are o limită, cea a contextului relaţiei triadice date.

Scanned with OKEN Scanner

În calitatea sa de prim element, representamenul este baza semnului, fără raport cu obiectul său (ceea ce nu înseamnă că ar putea exista un semn fără obiect). Pe de altă parte, el este vehiculul semnului. Semnul este un representamen care are prin definiție (datorită terțiarității) un interpretant mental; „gîndirea este principalul, dacă nu singurul mod de reprezentare", spune Peirce (2.274). Dar „este posibil să existe representamene care să nu fie semne. Astfel, dacă o floarea-soarelui rotindu-se după soare ar deveni, prin acest act, fără alte condiții, capabilă să reproducă o altă floarea-soarelui care se rotește după soare exact în același mod și cu aceeași capacitate reproductivă, floarea soarelui ar fi un representamen al soarelui. Dar gîndirea este principalul, dacă nu singurul mod de reprezentare" (2.274).

Al doilea element, obiectul, este entitatea la care trimite semnul, în singularitatea sa existențială. Dar obiectul nu este în mod obligatoriu un lucru, eveniment sau situație. „Utilizez termenul «obiect», scrie Peirce într-o scrisoare către Lady Welby, în sensul în care cuvîntul substantivizat Objectum a fost folosit la începutul secolului al XIII-lea; și cînd folosesc cuvîntul fără să specific despre ce obiect vorbesc, utilizez unul din sensurile obișnuite ale cuvîntului, și anume, ceea ce se prezintă minții sau spiritului, în sensul cel mai larg" (L.W., 23).

Representamenul nu ne ajută nici să cunoaștem, nici să recunoaștem obiectul: „Semnul nu poate decît să reprezinte obiectul și să ne spună ceva despre el. El nu ne face să cunoaștem sau să recunoaștem obiectul; se presupune că obiectul semnului este cunoscut pentru ca semnul să poată furniza informații suplimentare privind acest obiect" (2.231). „Vor exista cititori care vor susține că acest lucru este de neînțeles, continuă Peirce. Ei consideră că un semn nu trebuie să trimită la ceva care ar putea fi cunoscut pe alte căi și că nu are sens să afirmăm că orice semn trebuie să trimită la un astfel de obiect" (2.231). În acest caz „dacă există ceva capabil să furnizeze o informație fără vreo legătură cu ceea ce persoana căreia i se adresează informația cunoaște mai mult sau mai puțin, direct sau indirect — această informație ar fi în orice caz foarte ciudată —, vehiculul unei asemenea informații nu este considerat, în acest volum, semn" (2.231).

Al treilea element, interpretantul este semnul sau clasa (cîmpul) de semne care ne permite să atribuim semnul prezen-

Scanned with OKEN Scanner

tat obiectului pe care îl re-prezintă. În mod ideal interpretantul ar trebui să fie echivalentul absolut (din categoria terțiarității) al representamenului care re-prezintă în categoria primarității în mod absolut și complet obiectul, așa cum există în categoria secundarității. Ceea ce nu exclude posibilitatea ca interpretantul să fie un semn „mai dezvoltat" (2.228). Peirce numește această relație ideală dintre cele trei componente ale semnului autentică, opunînd-o relației „degenerate" (în sensul matematic al termenului); aceeași opoziție se regăsește și în teoria categoriilor. În cazul relației autentice „cei trei membri nu sînt interrelaționați printr-un complex de relații diadice" (2.274).

Relația triadică a semnului este formală. În practica semnului nu există un obiect de referință, ci două, și nu un interpretant, ci trei. „Este necesar — scrie Peirce lady-ei Welby — să distingem două obiecte ale semnului. Mediatul — din afara semnului și Imediatul — din semn" (L.W., 31). Peirce numește obiectul mediat dinamoid sau dinamic. „Interpretantul său conține tot ceea ce transmite semnul: cunoașterea obiectului său poate fi realizată printr-o experiență colaterală" (L.W., 31). Există trei tipuri de interpretant: interpretantul prim, imediat, interpretantul al doilea, efectiv sau dinamic, și interpretantul al treilea, explicit sau final sau normal. Din punctul de vedere al interpretului, interpretantul prim este afectiv sau sugestiv (Peirce îl numește emoțional), interpretantul al doilea este energetic iar al treilea este logic (în acest din urmă caz, interpretantul este un obicei).

4. TRIHOTOMIILE SEMNULUI

Representamenul (R), obiectul (O) și interpretantul (I) fiind ele însele semne, sînt analizabile în representamen, obiect și interpretant; de aceea pot fi distinse nouă tipuri de semne repartizate în trei trihotomii corespunzătoare (ca și categoriile) dimensiunilor primarității, secundarității și terțiarității.

	R(1)	O(2)	I(3)
R(1)	R.R (1.1)	R.O (1.2)	R.I (1.3)
O(2)	O.R (2.1)	O.O (2.2)	O.I (2.3)
I(3)	I.R (3.1)	I.O (3.2)	I.I (3.3)

Scanned with OKEN Scanner

Prima dimensiune (reprezentată orizontal) este cea a representamenului. Ea trimite la semnul ca atare, fiind dimensiunea semiotică prin excelenţă. Peirce o numeşte gramaticală (2.229), iar Morris, sintactică [1]. Cea de-a doua dimensiune este cea a obiectului. Noi o numim existenţială sau practică (Morris o numeşte semantică). Dimensiunea a treia este a interpretantului — dimensiunea logică sau pragmatică.

5. CELE ZECE CLASE DE SEMNE

Dat fiind că orice semn se defineşte prin tripla sa relaţie cu cele trei dimensiuni ale semnului, numărul claselor de semne posibile este 3^3, adică 27 de clase de semne. Totuşi, ţinînd seama de principiul ierarhiei categoriilor aplicate semnelor, numai zece clase de semne sînt valide. Într-adevăr, conform tabelului celor trei trihotomii:

	Prim	Secund	Terţ
R	1.1	1.2	1.3
O	2.1	2.2	2.3
I	3.1	3.2	3.3

este clar (dacă citim tabelul vertical) că nu poate exista decît o clasă de semne al cărei representamen să fie prim (1.1, 2.1, 3.1):

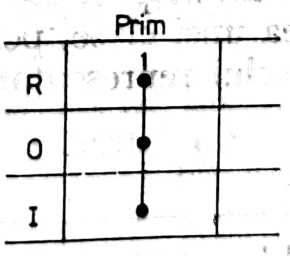

Cînd representamenul este secund, obiectul său poate fi prim sau secund: prim, interpretantul determină o clasă de semne (1.2, 2.1, 3.1); secund, interpretantul determină

[1] Despre dimensiunile semnului, cf. Ch. Morris, *Foundations of the Theory of Signs in Writings on the General Theory of Signs*, Mouton, 1971, p. 28—54.

Scanned with OKEN Scanner

două clase de semne (1.2, 2.2, 3.1 și 1.2, 2.2, 3.2), deci trei clase de semne al căror representamen este secund:

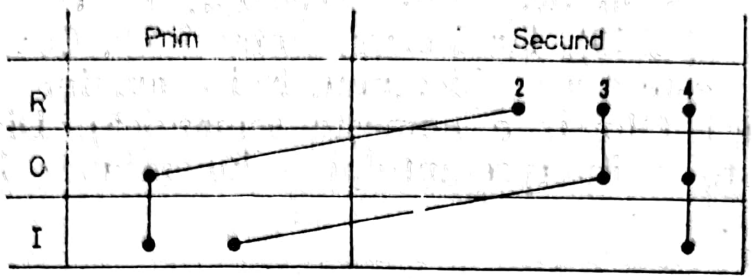

Cînd representamenul este terț, obiectul său poate fi prim, secund sau terț; la fel și interpretantul. Astfel vor apărea șase clase de semne al căror representamen este terț: o clasă în care obiectul este prim (1.3, 2.1, 3.1), două clase în care obiectul este secund (1.3, 2.2, 3.1 și 1.3, 2.2, 3.2) și trei clase în care obiectul este terț (1.3, 2.3, 3.1; 1.3, 2.3, 3.2 și 1.3, 2.3, 3.3):

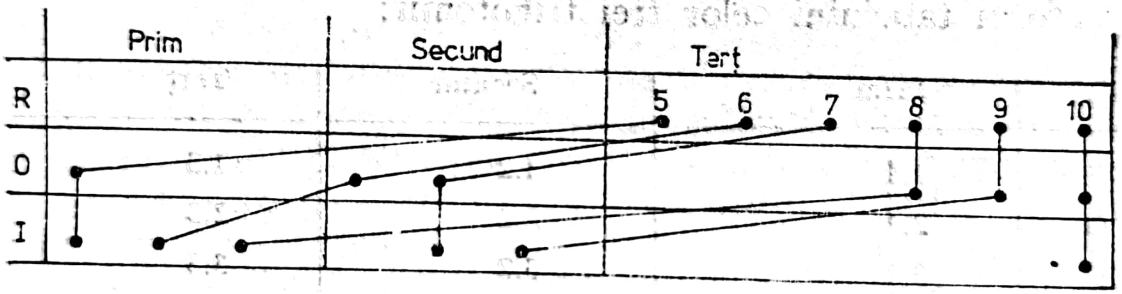

Cele zece clase de semne ordonate conform ierarhiei categoriilor faneroscopice sînt repartizate conform următorului tabel. Denumirile aparțin lui Peirce (2.254—264). Termenii subliniați sînt suficienți (conform opiniei lui Peirce) pentru a denota clasa respectivă. În practică este totuși preferabil să explicităm denumirea unei clase, pentru a distinge corect în analiza semnului nivelul representamenului, al obiectului și al interpretantului.

	R	O	I	
I	1.1	2.1	3.1	*Qualisemn* iconic rematic
II	1.2	2.1	3.1	*Sinsemn iconic* rematic
III	1.2	2.2	3.1	*Sinsemn indicial* rematic
IV	1.2	2.2	3.2	*Sinsemn* indicial *dicent*
V	1.3	2.1	3.1	*Legisemn iconic* rematic
VI	1.3	2.2	3.1	*Legisemn indicial* rematic
VII	1.3	2.2	3.2	*Legisemn indicial dicent*
VIII	1.3	2.3	3.1	Legisemn *simbolic rematic*
IX	1.3	2.3	3.2	Legisemn *simbolic dicent*
X	1.3	2.3	3.3	Legisemn simbolic *argumental*

Scanned with OKEN Scanner

Dat fiind că numai terţul are replici şi că nu toate replicile sînt sinsemne, în tabelul următor vom stabili lista replicilor corespunzătoare celor zece clase de semne: [1]

	Cele zece clase de semne			Replicile		
	R	O	I	R	O	I
I	1.1	2.1	3.1			
II	1.2	2.1	3.1			
III	1.2	2.2	3.1			
IV	1.2	2.2	3.2			
V	1.3	2.1	3.1	1.2	2.1	3.1
VI	1.3	2.2	3.1	1.2	2.2	3.1
VII	1.3	2.2	3.2	1.2	2.2	3.2
VIII	1.3	2.3	3.1	1.3	2.2	3.1
IX	1.3	2.3	3.2	1.3	2.2	3.2
X	1.3	2.3	3.3	1.3	2.3	3.2

Primele patru clase, care nu posedă un terţ, nu comportă nici replici. Clasele V, VI, VII nu au decît un singur terţ care este representamen, replica lor va fi un representamen secund: un sinsemn. Clasele VIII şi IX au doi terţi: un representamen şi un obiect, replica lor va fi un obiect secund: un indice. Clasa X are trei terţi: un representamen, un obiect şi un interpretant, replica sa va fi un dicisemn.

II. SAUSSURE ŞI PEIRCE

Deşi contextele semiologiei saussuriene şi ale semioticii peirceene sînt radical diferite, este posibil şi chiar relativ uşor să regăsim în semiologia lui Saussure cîteva din conceptele fundamentale ale semioticii lui Peirce; ceea ce, evident, nu înseamnă că ele ar fi asimilabile. Dimpotrivă, semnificaţia lor contextuală interzice în principiu orice asimilare a unora cu celelalte. De aceea proiectul nostru nu este să le suprapunem după ce le-am opus, ci să ne servim de conceptele saussuriene (pe care le presupunem înţelese) pentru a le

[1] Cf. Elisabeth Walther, *Allgemeine Zeichenlehre*, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart, 1974, p. 86.

Scanned with OKEN Scanner

înţelege pe cele peirceene. Punctul de referinţă va fi reprezentat de sistemul peircean care, datorită caracterului său triadic, permite introducerea (în analiza semnelor) a unor nuanţe, observate uneori şi la Saussure, dar care nu au putut fi expuse datorită caracterului diadic al sistemului său.

1. PRINCIPII ALE TEORIEI SEMNELOR

De la început se pot recunoaşte la Saussure două din principiile semioticii peirceene.

Primul principiu. Nu există gîndire fără semne: „Fără ajutorul semnelor, noi am fi incapabili să distingem în mod clar şi constant două idei". (*Cours de linguistique générale*, 155 *).

Al doilea principiu. Principiul pragmatismului, subiacent ideii saussuriene de *diferenţă*. Un semn nu există decît datorită faptului că nu coincide cu un altul (163) şi „în limbă nu există decît diferenţe" (166). Dar, „deşi semnificatul şi semnificantul sînt, luaţi în parte fiecare, diferenţiali şi negativi, combinarea lor este un fapt pozitiv" ce generează un sistem de valori care „constituie legătura efectivă între elementele fonice şi psihice în interiorul fiecărui semn" (166).

„În limbă, ca în orice alt sistem semiologic, ceea ce constituie un semn sînt trăsăturile sale distinctive. Diferenţa este aceea care îi dă caracterul, valoarea şi unitatea" (168), fapt dovedit şi de unele transformări diacronice. Cînd doi termeni se confundă prin alterare fonetică (de exemplu, „décrépit" = „decrepitus" şi „décrépi" provenit de la „crispus"), ideile tind şi ele să se confunde. Dacă doi termeni se diferenţiază (de exemplu, „chaise" şi „chaire"), în mod inevitabil diferenţa va tinde să devină semnificativă" (167).

Peirce nu afirmă altceva, chiar dacă o spune într-un alt fel. „Nu există nuanţă de semnificaţie care să nu poată produce în practică o diferenţă" (5.400). Cum să evităm „capcanele limbajului" (8.33) de genul celei care „constă în a considera o simplă diferenţă gramaticală între două cuvinte drept diferenţă între ideile exprimate" (5.399) se întreabă Peirce. Cea mai bună regulă este următoarea: „Dacă lucrurile

---

* Cifra reprezintă pagina din *Curs de lingvistică generală* de F. Saussure. În continuare, paginile din acest curs sînt indicate în parantezele cu o singură cifră (nota trad.).

Scanned with OKEN Scanner

îndeplinesc practic aceeași funcție, să le exprimăm prin același cuvînt" (8.33). Este de altfel ceea ce Peirce numește principiul sau maxima pragmatismului.

2. ANALIZA SEMNULUI

2.1. *Analiza peirceană*

Analiza semiotică peirceană se face în trei timpi la trei niveluri diferite de relație: 1° în raport cu representamenul: semnul ca atare este analizat în raport cu el însuși; 2° în raport cu obiectul; 3° în raport cu interpretantul sau, altfel spus, în raport cu semnul sau cîmpul de semne căruia cititorul sau auditorul îi asociază representamenul pentru ca acesta să poată trimite la obiect. Al treilea timp sau nivelul 3 presupune retrosemiotic nivelurile 2 și 1; al doilea timp sau nivelul 2 presupune pe 1.

De aceea analiza peirceană a semnului ne permite să distingem nouă tipuri de subsemne:

	1	2	3
(R)1	Qualisemn	Sinsemn	Legisemn
(O)2	Semn iconic	Indice	Simbol
(I)3	Remă	Dicisemn	Argument

2.2. *Semnul*

A. Linearitatea semnului și semioza

Pentru Saussure „semnul lingvistic reunește un concept și o imagine acustică" (98), un semnificat și un semnificant (99); este o „entitate psihică cu două fețe" (99). La Peirce este vorba de semioză, de o relație reală (în sens acțional) al semnului. „Prin semioză înțeleg o acțiune sau influență care implică cooperarea a trei factori: semnul, obiectul său și interpretantul său; această influență tripartită nu poate fi în nici un caz redusă la acțiuni între perechi" (5.484). În ambele cazuri apare continuitatea semnului, dar asemănarea se oprește aici, deoarece linearitatea este temporală și nu

Scanned with OKEN Scanner

acționează decît în cazul „semnificanților acustici" ai semnului lingvistic, nu și pentru „semnificanții vizuali (semnale maritime etc.)" (103); în schimb, semioza este logică și include întreg procesul semiotic *ad infinitum* (2.303). Să remarcăm însă că și Saussure admite că „entitatea lingvistică nu există decît prin asocierea semnificantului cu semnificatul" și că „ea dispare în cazul în care nu se reține decît unul din elementele sale" (144).

B. Arbitrarul semnului și interpretantul

Semnul arbitrar este nemotivat. În acest sens trebuie înțeleasă și noțiunea de interpretant. Interpretantul nu interpretează liber; el este un traducător care transpune într-o limbă exact ceea ce a fost spus în altă limbă. Saussure scrie: „arbitrarul semnului nu trebuie să creeze impresia că semnificantul ar depinde de libera alegere a locutorului (nu stă în puterea individului să schimbe ceva la un semn deja stabilit în grupul lingvistic" (101). „Colectivitatea este necesară pentru a stabili valorile a căror unică rațiune de a fi este utilizarea [1] și consensul general [2], individul singur fiind incapabil să le fixeze" (157).

C. Sistem de semne și repertoriu, domeniu și cîmp de semne

Saussure afirmă: „Este o iluzie să consideri ca termen doar simpla asociere a unui anumit sunet cu un anumit concept. A-l defini astfel înseamnă a-l izola de sistemul din care face parte și a crede că se poate începe cu termenii, construind sistemul prin însumarea lor, cînd de fapt trebuie pornit de la totalitatea solidară pentru a analiza elementele componente" (157). Peirce distinge trei tipuri de sisteme de semne după cum semnele sînt considerate în ele însele (repertoriu), în raport cu obiectul (domeniul lor) sau în raport cu interpretantul lor (cîmp). Este de menționat faptul că la Peirce repertoriul representamenelor, domeniul obiectelor și cîmpul interpretanților nu sînt separabile din punct de vedere semiotic.

---

[1] Pragmatică și nu practică, datorită faptului că cea care creează și impune regulile este colectivitatea.

[2] Comunitatea utilizatorilor (a cercetătorilor, spune Peirce).

Scanned with OKEN Scanner

D. Valoare şi interpretant

Saussure distinge valoarea de semnificaţie. Definiţia pe care o dă el valorii în relaţia sa cu semnificaţia poate constitui un echivalent al interpretantului.

VALOARE ŞI INTERPRETANT

Repertoriul representamenelor	Domeniul obiectelor	Cîmpul interpretanţilor
Oaie ..... „Sheep"	Animal	Orice semnificaţie în afară de
Oaie ..... „Mutton"	Carne	Hrană

Semnificaţia este pandantul imaginii auditive reprezentate de semnificant (158).

Valoarea unui cuvînt nu se limitează la posibilitatea de a-l „înlocui" cu o altă idee sau cuvînt. Ea rezidă în faptul că aparţine unui sistem, sau, mai exact (aici), cîmpului interpretanţilor. „Conţinutul său nu este realmente determinat decît prin ceea ce există în afara sa"; „valoarea oricărui termen este determinată de ceea ce îl înconjoară" (160). Astfel, „mutton" şi „sheep" au aceeaşi semnificaţie, nu însă şi acelaşi valoare (160). Motivul este că limba engleză dispune de doi termeni în repertoriul său pentru cuvîntul „oaie": „sheep" şi „mutton", în timp ce limba franceză dispune de unul singur. În engleză semnificaţia va fi determinată de repertoriul semnelor, iar în franceză de cîmpul interpretanţilor.

După cum vom vedea mai departe, Saussure pune în paranteză domeniul obiectelor.

Observaţii asemănătoare se pot face şi privitor la entităţile gramaticale. Astfel, valoarea unui plural francez nu este aceeaşi cu cea a pluralului sanscrit care conţine dualul şi pluralul (161).

Relaţia semnificant-semnificat „simbolizează semnificaţia", dar „ea nu este decît o valoare determinată de raporturile cu alte valori similare, fără de care semnificaţia nu ar exista" (162), deci nu există semnificaţie fără interpretant.

Scanned with OKEN Scanner

2.3. *Cele trei trihotomii ale semnului*

A. Trihotomia representamenului

a) Semnificant, qualisemn și sinsemn. Am văzut că pentru Saussure „semnul lingvistic reunește un concept și o imagine acustică" (98), un semnificat și un semnificant (99). Or, imaginea acustică nu este „sunetul material, obiectul pur fizic, ci amprenta psihică a sunetului, reprezentarea pe care ne-o dau simțurile" (98). Imaginea acustică ar fi deci un qualisemn (psihic) al cărui sunet material ar fi sinsemnul. Vom vedea că, în cazul semnului lingvistic, o imagine acustică dată (un sinsemn) este replica unui legisemn.

b) Semn arbitrar și legisemn. Saussure definește semnul arbitrar atunci cînd se întreabă dacă moduri de expresie ca pantomima, de exemplu, țin de semiologie: „Orice mod de expresie dat într-o societate se bazează în principiu pe o obișnuință colectivă sau (ceea ce de fapt este același lucru) pe o convenție. Semnele de politețe, de exemplu, dotate cu o anumită expresivitate naturală, sînt totuși guvernate de o regulă. Această regulă și nu valoarea lor intrinsecă ne obligă să le utilizăm" (100—101). Semnul global (semnificant-semnificat) este deci un legisemn, „o lege care este semn" (2.246).

c) Replica. „Semnele din care se compune limba nu sînt abstracțiuni, ci obiecte reale" (144). „Semnele lingvistice, deși esențialmente psihice, nu sînt abstracțiuni; asociațiile ratificate de consensul colectiv și al căror ansamblu constituie limba sînt realități care își au sediul în creier. Pe de altă parte, semnele limbii sînt, ca să spunem așa, tangibile" (32).

Semnele nu sînt abstracțiuni. Ceea ce Saussure vrea să spună este că semnificantul nu înseamnă nimic fără semnificat și reciproc. Peirce insistă și el asupra faptului că representamenul, obiectul sau interpretantul luate izolat nu sînt semne; numai cuplarea lor constituie semnul.

Dar ceea ce este concret și tangibil nu este semnul lingvistic, ci replica sa. Ca și Peirce, Saussure stabilește o distincție între legisemn și replică (deși nu în termeni peirceeni): „Este imposibil ca sunetul, elementul material să aparțină prin el însuși limbii . . . Toate valorile convenționale prezintă acest caracter de a nu se confunda cu elementul tangibil care le slujește drept suport. Nu metalul unei monezi este cel care îi fixează valoarea" (164). Semnificantul lingvistic este „noncorporal", este un „legisemn" în sens peircean. „În sistemele de scriere, replicile lui t se pot scrie în multe

Scanned with OKEN Scanner

feluri, cu condiţia ca t să nu se confunde cu l sau d" (165). „Mijlocul de producere a semnului este total indiferent fiindcă nu interesează sistemul . . . Faptul că scriu literele pe alb sau pe negru, în relief sau nu, cu tocul sau cu foarfeca nu influenţează semnificaţia lor" (166).

B. Trihotomia obiectului

Semiologia saussuriană diadică afirmă că semnul lingvistic uneşte nu „un lucru şi un nume", ci „un concept şi o imagine acustică" (98), conceptul avînd rolul de interpretant[3].

Totuşi Saussure întîlneşte noţiunile peirceene de indice şi simbol.

a) Diferenţă şi indice. „Valoarea literelor este negativă şi diferenţială; astfel, aceeaşi persoană scrie litera t în diverse variante ca: t t t

Esenţial este ca acest semn să nu se confunde în sistemul său de scriere cu l, d etc." (165).

Peirce nu ar nega acest lucru, dar „suportul" poate să reprezinte un indice pentru alt sistem de semne, pentru un sistem grafologic de exemplu. Saussure nu consideră diversele moduri de a-l scrie pe t ca indici din două motive: primul, deja citat, este că semnul nu asociază un cuvînt şi un lucru, al doilea, faptul că semnul descris de Saussure este *semnul lingvistic*.

C. Simbol şi natură

Dacă Saussure ar fi utilizat termenul de simbol, acesta nu ar fi reprezentat decît un alt nume al legisemnului, din aceleaşi motive. Dar utilizînd cuvintele cu sensul lor din limbajul obişnuit Saussure nu putea utiliza cuvîntul „simbol" pentru a desemna termenul lingvistic pentru că „simbolul se caracterizează prin faptul că nu este arbitrar; el nu este vid, există un rudiment de legătură naturală între semnificant şi semnificat" (101). Balanţa poate fi simbolul justiţiei, un car însă, nu. Simbolul înseamnă deci „natural" la Saussure. De aceea onomatopeile (neautentice şi autentice) şi exclamaţiile nu sînt, la drept vorbind, simboluri (101—102).

[3] Această teză este susţinută şi de D. Greenlee în *Peirce's Concept of Sign*, Mouton, 1973, lucrare ce reprezintă de fapt o lectură saussuriană a lui Peirce.

Scanned with OKEN Scanner

D. Trihotomia interpretantului

Saussure pare să limiteze interpretantul la conceptul semnificat şi deci la semnul rematic. Totuşi opoziţia între raporturi sintagmatice şi raporturi asociative (170—175) l-ar fi putut conduce la distincţia între propoziţie (dicisemn), concept şi argument, distincţie pe care Saussure o refuză. „O teorie destul de răspîndită susţine că singurele unităţi concrete sînt frazele: noi vorbim cu fraze, abia după aceea extragem cuvintele. Dar pînă la ce punct fraza aparţine limbii? Dacă ţine de vorbire ea nu poate fi considerată unitate lingvistică. Să admitem totuşi că această dificultate ar fi eliminată. Dacă ne reprezentăm ansamblul frazelor susceptibile de a fi pronunţate, ceea ce ne frapează este faptul că ele nu se aseamănă deloc . . . Ceea ce domină este diversitatea iar deîndată ce căutăm punctele comune, regăsim, fără să-l ţi căutat, cuvîntul cu caracterele sale gramaticale şi ne izbim de aceleaşi dificultăţi" (148—149).

Pentru a rezuma ideile expuse, vom alcătui următorul tablou în care figurează în locul termenilor semiotici termenii saussurieni care ar putea să le fie echivalenţi. Locurile goale indică faptul că analiza saussuriană nu permite (sau Saussure nu a considerat-o utilă) stabilirea distincţiilor corespunzătoare.

CLASIFICAREA PEIRCEANĂ A CONCEPTELOR SAUSSURIENE

	1	2	3
R	Amprenta psihică a sunetului	Sunet material (suport)*	Semn global (obişnuinţă colectivă, convenţie fixată printr-o regulă*)
O		**	***
I Semn nemotivat Valoare (convenţională)	Concept (cuvînt)		

* „Toate valorile convenţionale prezintă acest caracter de a nu se confunda cu elementul tangibil care slujeşte drept suport"(164). În raport cu 1, 2 este un sinsemn; în raport cu 3, el este o replică.

** Suportul poate avea rolul de indice, dar atunci Saussure nu îl mai consideră semn, pentru că nu mai este lingvistic.

*** La Saussure „simbolul" este „natural".

III. APLICAŢII ALE METODEI

1. DESPRE PRACTICĂ: APLICAŢIE ŞI CERCETARE

1.1. *Clasificare şi analiză*

Practica este, în sens propriu, obiectul semioticii. Practica semioticii nu constă numai în repartiţia semnelor sau a grupurilor de semne în clasele de semne prevăzute în acest scop de teorie. Demersul taxinomic nu este lipsit de interes la nivelul învăţării teoriei şi la sfîrşitul unei cercetări. Dar el este subordonat analizei constituenţilor semnelor în contextul lor de apariţie, care poate fi un context teoretic. De aceea noi presupunem teoria terminată şi completă. Ceea ce nu se poate spune despre teoria peirceană, nu pentru că Peirce a murit înainte de a o fi terminat, ci datorită naturii teoriei sale care este un proces de cercetare ale cărui concepte nu sînt „tipare de clase", ci instrumente de analiză. Vom distinge deci în practică cele două aspecte: taxinomic şi euristic ale teoriei peirceene, utilizînd direct metoda de analiză, fără a trece prin clasele de semne şi prin metoda de clasificare în alt scop decît cel al grupării şi stocării semnelor.

1.2. *Clasificare şi definiţie*

La nivelul său cel mai elementar clasificarea este ilustrare sau exerciţiu de aplicaţie. Necesară din punct de vedere pedagogic, ea nu este euristică decît pentru cel care învaţă (prin încercări şi erori) să distingă diferitele clase de semne.

Ea devine euristică atunci cînd nu mai este aplicată la cazurile unei specii, ci la tipuri sau genuri de grupări de semne. În acest caz ea permite să se obţină definiţia lor: structura şi modul lor de funcţionare. În acest capitol vom da o asemenea utilizare clasificării (nu înainte de a încerca o clasificare sau mai curînd clasare prin aplicarea strictă a teoriei).

Clasarea unui timbru poştal. Să presupunem că avem de clasat figura 1 (şi anume, imaginea în totalitatea ei). Va trebui totuşi (pentru a utiliza adecvat exemplul nostru) să distingem imaginea propriu-zisă de celelalte elemente: textul, cifrele, marca poştală, marginea dantelată a timbrului. Imaginea ca atare, ca representamen este un sinsemn.

Scanned with OKEN Scanner

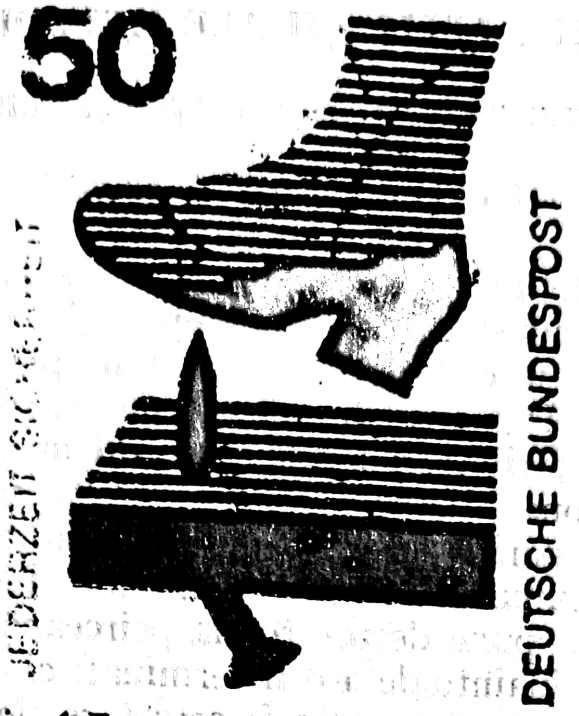

Fig. 1 Fotografia mărită a unui timbru poştal

Într-adevăr, ea nu este legisemn pentru că nu face parte dintr-un cod. Dat fiind că qualisemnele (deşi reale) nu pot exista decît materializate într-un obiect, imaginea reprezentată este un sinsemn care materializează o conjugare sau întîlnire de qualisemne (1.2). În raport cu obiectul reprezentat de representamen, imaginea este iconică: ea trimite la obiecte identificabile, cu care se aseamănă fiecare element al imaginii: un pantof, un cui strîmb înfipt într-o scîndură. Asemănarea poate fi mai mult sau mai puţin precisă atît la nivelul codificării cît şi al decodificării. La o decodificare mai atentă a imaginii vom spune că este vorba de un pantof de damă cu toc semi-înalt şi gros (uşor de datat din punct de vedere al modei) pentru piciorul stîng; despre cui vom spune că este gros, strîmb şi înfipt într-o scîndură. Codificatorul a dorit să concentreze atenţia asupra cuiului şi a caracterului feminin al pantofului (ignorînd alte aspecte, cum ar fi materialul din care este făcută scîndura, felul cuiului: nou sau ruginit, deşi datorită preciziei liniilor am putea presupune că este vorba de un cui nou, smuls pe jumătate dintr-o scîndură de cofraj sau dintr-un material de ambalaj greu, deci dintr-o scîndură de lemn). Toate aceste consideraţii ţin de interpretantul dinamic, de care ne vom ocupa mai tîrziu. Deci în raport cu obiectul său, imaginea este un semn iconic (2.1). Dar, separată de contextul său, această imagine

nu este interpretabilă decît la nivelul primului interpretant, fiind deci rematică (3.1). Ea nu spune nimic altceva față de ceea ce spune semnul rematic: un picior stîng de femeie încălțat cu un pantof cu toc, deasupra unui cui strîmb pe jumătate smuls dintr-o scîndură. Această imagine aparține celei de-a doua clase de semne: ea este un sinsemn iconic rematic (1.2, 2.1, 3.1).

Reintrodusă în context, imaginea ne va furniza mai multe informații, obligîndu-ne poate să o clasăm într-o altă clasă de semne. Pentru necesitățile analizei vom distinge contextul material de contextul interpretativ (sau semantic). În contextul său material, această imagine apare drept vigneta unui timbru poștal datorită indiciilor colaterale: semnul unei ștampile care a marcat data, faptul că este vorba de un timbru din R.F.G. (Deutsche Bundespost) și nu din R.G.D., detaliu sesizabil și de un filatelist negermanist (Deutsche Bundespost în opoziție cu Deutsche Post sau D.D.R.). La acest nivel de interpretare, imaginea nu mai este un simplu sinsemn iconic rematic. Chiar dacă secretul ei nu a fost complet dezvăluit, știm deja că avem de-a face cu o vignetă poștală. Această imagine, reproducere mărită a unui timbru de 50 (pfennigs) din Republica Federală Germania, este deci un sinsemn indicial dicent (1.2, 2.2, 3.2). Ilustrația vignetei rămîne bineînțeles rematică (3.1).

Totul se schimbă (dimensiunea obiectului și, în mai mică măsură, a interpretantului) în momentul în care imaginea este situată în contextul interpretativ sau semantic furnizat de legenda *Jederzeit Sicherheit* (cu condiția ca ea să fie înțeleasă și decodată ca un apel la prudență). În acest caz (cînd decodificatorul posedă cunoștințele semantice — de limbă germană — necesare) imaginea devine un legisemn simbolic argumental (1.3, 2.3, 3.3). Este *legisemn*, deoarece face parte dintr-o serie de timbre emise în cadrul unei campanii de prevenire a accidentelor, el este un element component al unui sistem, al unui cod. Este un legisemn *simbolic* pentru că nu este vorba doar de piciorul unei femei pe punctul de a călca pe un cui, ci despre pericolul pe care îl reprezintă scîndurile vechi cu cuiele în ele, lăsate la voia întîmplării. Semnul inconic devine simbol, așa cum secera și ciocanul au devenit din semne iconice embleme (simbolul Uniunii Sovietice). Este un legisemn simbolic *argumental* pentru că imaginea nu afirmă doar că scîndurile vechi nu trebuie lăsate la voia întîmplării, ci argumentează această afirmație: „Dacă lăsați

Scanned with OKEN Scanner

oriunde aceste scînduri vechi din care nu au fost smulse cuiele, riscaţi să accidentaţi pe cineva" (este vorba de argumentul logic prin excelenţă: implicaţia). El vehiculează un conţinut informaţional determinat de contextul culturii noastre: tot ceea ce are legătură cu sănătatea, moartea (tetanos), responsabilitatea civică (şi morală) etc. şi care într-un silogism de tip aristotelic joacă rolul de premisă majoră. Concluzia care trebuie desprinsă (de a nu lăsa oriunde scînduri vechi, mai ales dacă nu au fost smulse cuiele din ele) se adresează în primul rînd celor care lucrează pe şantiere sau livrează materiale ambalate în scînduri de lemn, dar, dat fiind caracterul general al seriei de timbre consacrate accidentelor (alte timbre arată o femeie căzînd de pe o scară, pe o priză cu firele neizolate etc.), este permisă şi o concluzie mai generală, valabilă pentru toată lumea şi anume „a privi cu atenţie unde calci cînd te afli în apropierea unui şantier sau loc unde se descarcă material greu".

Este de remarcat că timbrul are aici un rol care iniţial nu îi aparţinea (rolul iniţial se rezuma la atestarea faptului că a fost plătit transportul scrisorii). Or, aici el este utilizat ca mijloc de informaţie şi propagandă, cum o dovedeşte seria de timbre avînd ca temă prevenirea accidentelor (serie din care este extras şi timbrul pe care l-am analizat), ca şi toate seriile tematice: flori, animale, inveţii, monumente, tablouri, portrete de oameni celebri etc.

2. TEORIA ANALIZEI SEMIOTICE APLICATĂ LA UN PORTRET

2.1. *Teoria*

Analiza semiotică se ocupă de grupuri sau ansambluri de semne — tablouri, portrete, afişe, texte, sisteme de semnalizare rutieră, heraldice etc. — pe care le descrie în calitate de representamen, le fixează interpretantul sau interpretanţii şi apoi le relaţionează cu obiectul (sau obiectele). Semnele-representamen re-prezintă obiectele lor: sînt reprezentanţii acestor obiecte. Totuşi ele nu îşi desemnează ele însele obiectele. Raportarea la obiect este făcută de un alt semn, semnul-interpretant. Mişcarea analizei semnului (de natură triadică) evoluează de la representamen la obiect, trecînd prin interpretant.

Analiza are drept obiect doar grupurile de semne constituite (ea ţinînd de decodare); la prima vedere ea ar exclude

studiul creării grupurilor de semne, care țin de o altă rampură a semioticii. Ar fi însă o eroare să credem că crearea grupurilor de semne este un domeniu rezervat exclusiv artiștilor, scriitorilor, savanților. Cu toții devenim creatori în momentul [illegible]unicării, deoarece combinăm semne menite să creeze [illegible]ntea interlocutorului nostru interpretanții doriți, pentru [illegible] înțeleagă perfect ce vrem să spunem, cu alte cuvinte, [illegible]ă la ce obiecte trimit semnele (representamenele) [illegible]e. Orice proces de comunicare este un joc complex, dar perfect analizabil, de codificare și decodificare. Codificarea ține de terțiaritate: ea creează reguli de compunere a semnelor (chiar dacă aceste reguli sînt efemere, valabile doar în momentul comunicării respective). Decodificarea este reconstrucția acestui sistem de semne. Dar comunicarea propriu-zisă nu apare decît atunci cînd decodificarea se „realizează" prin încercări de decodificare ale interlocutorului, încercări care în mod ideal (cînd nu există neînțelegeri) trebuie să coincidă cu codificarea locutorului. Deci nu există decodificare și prin urmare nici analiză fără codificare.

Prin urmare, orice analiză pleacă de la o grupare de semne sau representamene care trimit la două domenii ale obiectului prin intermediul a trei cîmpuri ale interpretantului. Cele două domenii ale obiectului sînt obiectul imediat (Oi) „din semn" (L.W., 31) și obiectul „din afara semnului", obiectul dinamic (Od) în contextul său. Peirce precizează că semnul „trebuie să sugereze" obiectul dinamic sau „mediat" („must indicate it by a hint") și că „această sugestie sau substanța ei constituie obiectul imediat (L.W., 31).

Cele trei cîmpuri ale interpretantului sînt: interpretantul imediat (Ii), care este „interpretantul reprezentat sau semnificat în semn" (8.343); interpretantul dinamic (Id), care furnizează toate informațiile necesare interpretării semnelor, fiind „efectul real produs în spirit de către semn" (8.343) și interpretantul final (If), numit de Peirce și „normal", care oferă sistemele de interpretare, fiind „efectul pe care semnul l-ar produce dacă condițiile ar permite semnului să-și dezvăluie întregul său efect" (L.W., 35) sau „după o dezvoltare suficientă a gîndirii" (8.343). Cînd Peirce clasifică interpretanții din punctul de vedere al interpretului, îi numește: afectiv („emoțional"), energetic și respectiv logic. If implică Id și Ii, iar Id implică Ii.

Ii este un interpretant perceptiv. El nu vede decît obiectul imediat și nu poate spune decît ceea ce metoda de analiză

studiul creării grupurilor de semne, care ţin de o altă ramură a semioticii. Ar fi însă o eroare să credem că crearea grupurilor de semne este un domeniu rezervat exclusiv artiştilor, scriitorilor, savanţilor. Cu toţii devenim creatori în momentul comunicării, deoarece combinăm semne menite să creeze în mintea interlocutorului nostru interpretanţii doriţi, pentru ca el să înţeleagă perfect ce vrem să spunem, cu alte cuvinte, să vadă la ce obiecte trimit semnele (representamenele) noastre. Orice proces de comunicare este un joc complex, dar perfect analizabil, de codificare şi decodificare. Codificarea ţine de terţiaritate: ea creează reguli de compunere a semnelor (chiar dacă aceste reguli sînt efemere, valabile doar în momentul comunicării respective). Decodificarea este reconstrucţia acestui sistem de semne. Dar comunicarea propriuzisă nu apare decît atunci cînd decodificarea se „realizează" prin încercări de decodificare ale interlocutorului, încercări care în mod ideal (cînd nu există neînţelegeri) trebuie să coincidă cu codificarea locutorului. Deci nu există decodificare şi prin urmare nici analiză fără codificare.

Prin urmare, orice analiză pleacă de la o grupare de semne sau representamene care trimit la două domenii ale obiectului prin intermediul a trei cîmpuri ale interpretantului. Cele două domenii ale obiectului sînt obiectul imediat (Oi) „din semn" (L.W., 31) şi obiectul „din afara semnului", obiectul dinamic (Od) în contextul său. Peirce precizează că semnul „trebuie să sugereze" obiectul dinamic sau „mediat" („must indicate it by a hint") şi că „această sugestie sau substanţa ei constituie obiectul imediat (L.W., 31).

Cele trei cîmpuri ale interpretantului sînt: interpretantul imediat (Ii), care este „interpretantul reprezentat sau semnificat în semn" (8.343); interpretantul dinamic (Id), care furnizează toate informaţiile necesare interpretării semnelor, fiind „efectul real produs în spirit de către semn" (8.343) şi interpretantul final (If), numit de Peirce şi „normal", care oferă sistemele de interpretare, fiind „efectul pe care semnul l-ar produce dacă condiţiile ar permite semnului să-şi dezvăluie întregul său efect" (L.W., 35) sau „după o dezvoltare suficientă a gîndirii" (8.343). Cînd Peirce clasifică interpretanţii din punctul de vedere al interpretului, îi numeşte: afectiv („emoţional"), energetic şi respectiv logic. If implică Id şi Ii, iar Id implică Ii.

Ii este un interpretant perceptiv. El nu vede decît obiectul imediat şi nu poate spune decît ceea ce metoda de analiză

Scanned with OKEN Scanner

îi permite să spună. „Pentru a citi un semn şi a-l distinge de alt semn sînt necesare percepţii fine, familiarizarea cu ceea ce însoţeşte de obicei aceste aparenţe, ca şi cunoaşterea convenţiilor sistemului de semne" (8.181). În mod logic interpretantul imediat nu ar trebui să spună nimic. Peirce recunoaşte acest fapt: „Interpretantul imediat este implicat în faptul că fiecare semn posedă o *interpretabilitate înainte de a avea un interpret* . . . (C') *este o abstracţie constînd într-o posibilitate*" (L.W., 36).

Id este un interpretant factual. Relaţia sa cu obiectul va depinde de felul obiectului (imediat Oi sau dinamic Od). În cazul lui Oi, Id nu va aduce decît fapte în relaţie cu semnul aşa cum se prezintă („Obiectul imediat este obiectul aşa cum îl reprezintă semnul", 8.343): qualisemn, sinsemn sau legisemn. În cazul lui Od, Id va trebui să precizeze dacă semnul este iconic, indicial sau simbolic. Există două tipuri de interpretant dinamic determinate de faptul că interpretantul face sau nu apel la o „experienţă colaterală" (L.W., 31) pentru a trimite la obiectul său. Dacă nu se face apel la această experienţă, Id_1 este o lectură în contextul actual al cunoaşterii interpretului, lectură realizată abductiv. Dacă se face apel la această experienţă, Id este o lectură într-un context (exterior sau anterior) cunoaşterii interpretului, lectură realizată inductiv. Id_2 este deci o lectură în contextul social (exterior) sau istoric (anterior) sau în ambele contexte a existenţei relaţiei semnului cu obiectul său (această relaţie fiindu-i necunoscută interpretului).

If este un interpretant sistematic. El poate îmbrăca trei forme în funcţie de modalitatea în care s-a ajuns la sistemul de interpretare: prin abducţie, inducţie sau deducţie. În primul caz If_1 este un obicei, o obişnuinţă generală dobîndită printr-o experienţă (mai mult colectivă decît individuală) de a interpreta semnele la un moment dat într-un grup dat. If_2 este o obişnuinţă specializată, un „habitus", cum ar fi, de pildă, capacitatea unui botanist de a clasifica o plantă nouă sau a unui arheolog de a data un vas sau a unui istoric de artă de a atribui un tablou nesemnat unui anumit pictor sau unei şcoli etc. If_1 diferă de If_2 nu numai prin faptul că este o obişnuinţă generală, dar şi pentru că, spre deosebire de „habitus"-ul specializat, nu este controlabilă ştiinţific, adică experimental. If_1 este determinat de o extrapolare care poate să fie corectă, dar care chiar şi atunci este corectă fără posibilitatea unei contraverificări. De If_1 depind

toate prejudecățile rasiale, religioase, intelectuale și toate ideologiile. If_3 este interpretantul sistematic prin excelență. În timp ce experiența ne conduce abductiv de la Id_1 la If_1 și inductiv de la Id_2 la If_2, If_3 poate să facă abstracție de interpretantul dinamic. El este de fapt independent de context. Este deductiv, așa cum sînt toate sistemele formale sau sistematizate formal, fie plecînd de la If_2 (ca ipotezele din fizică), fie plecînd de la If_1 (ca teoriile structurale sau psihanalitice).

Cei trei interpretanți pot fi grupați într-un triunghi:

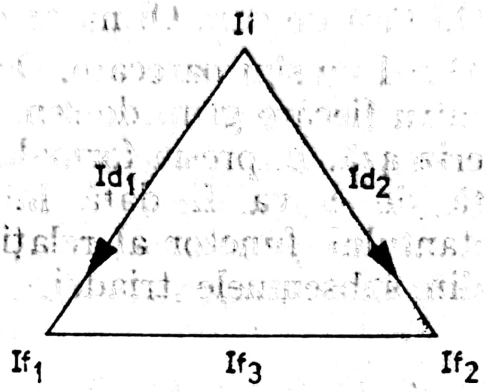

în care săgețile indică modul experimental abductiv ($Id_1 - If_1$) sau inductiv ($Id_2 - If_2$) de formare a interpretanților finali If_1 și If_2. (...)

În cele ce urmează vom schița o analiză globală a semnului sau a unei grupări de semne:

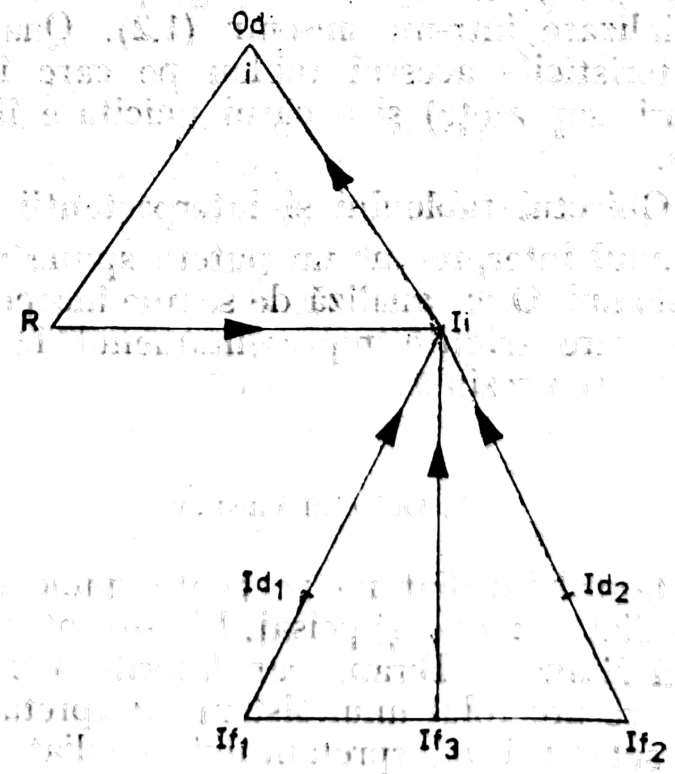

Scanned with OKEN Scanner

Interpretanţii finali şi dinamici trimit la obiect prin intermediul lui Ii. Absenţa săgeţii între If_1 şi Id_1 şi între If_2 şi Id_2 indică faptul că interpretanţii finali nu necesită un interpretant dinamic pentru a fi traduşi în Ii. Interpretantul imediat (Ii) direct legat de representamen poate trimite, aşa cum am văzut, fie la un obiect în semn, fie la un obiect în afara semnului. Od nu este la drept vorbind un obiect „extern" în sensul curent al termenului. Ar fi poate de preferat să vorbim pentru Oi de o focalizare a obiectului într-un context mai vast Od fără de care Oi nu ar exista.

Bineînţeles R, O şi I nu sînt oarecare. De aceea în analiză vom determina pentru fiecare grup de semne tipul de R, O şi I care le caracterizează. Expresia formală a fiecărei relaţii R⇒O determinată de I va fi dată între paranteze ca urmare a interpretantului, functor al relaţiei triadice, după natura fiecăruia din subsemnele triadei.

2.2. *Analiza portretului Giocondei*

În continuare vom aplica această analiză teoretică la un portret, şi anume, la acela al Giocondei.

1. Tabloul ca grupare de representamene

Portretul Giocondei apare ca o grupare de qualisemne (1.1) materializate într-un sinsemn (1.2). Qualisemne sînt toate caracteristicile acestui tablou pe care îl privim la Luvru (culori, suprafeţe) şi a cărui unicitate îl face să fie un sinsemn.

2. Obiectul tabloului şi interpretanţii săi

Fără semnul interpretant nu putem spune nimic despre obiectul tabloului. Orice analiză de semne începe cu un semn interpretant care trimite representamenul la obiectul pe care acesta îl re-prezintă.

A. Obiectul imediat

Interpretantul imediat nu ne poate spune nimic despre obiectul imediat — model şi peisaj. El este „afecţiune simplă" în sensul lui Maine de Biran. Dar datorită teoriei semiotice peirceene, care are rolul unui sistem interpretativ deductiv, ne putem substitui interpretantului imediat şi afirma în

Scanned with OKEN Scanner

numele lui că representamenul (1.2) este compus din qualisemne (1.1) al căror obiect este iconic (2.1) deoarece qualisemnele reprezintă pe cineva, dar al cărui interpretant este rematic (3.1), deoarece numai după o simplă examinare a semnelor nu putem atribui un nume acestei persoane [4]. Vom scrie deci:

(1) R (1.2)⇒Oi (2.1) {Ii (Ii_3) (1.1, 2.1, 3.1)}

Despre obiectul imediat al tabloului ca sinsemn (1.2) interpretantul dinamic poate să spună indirect unele lucruri. Natura suportului (ulei pe lemn), poza, îmbrăcămintea și coafura modelului, peisajul din arrière-plan sînt indicii (2.2) care permit interpretantului dinamic să precizeze obiectul fără să-l desemneze încă: interpretantul rămîne rematic (3.1). Apare aici un joc al interpretanților dinamici de două tipuri Id_1 și Id_2 în care Id_2 predomină, deoarece majoritatea indicilor cer (pentru a fi corect interpretați din punct de vedere tehnic, social și istoric) o anumită specializare a interpretului. De unde formula:

(2) R (1.2)⇒Oi (2.1) {$Id_{1,2}$ (1.2, 2.2, 3.1)}

Singura indicație pe care tabloul ne-o va furniza direct va fi prin intermediul interpretantului final If_1. Vom spune că obiectul acestui tablou este o tînără femeie (obiceiul de a aprecia sexul și vîrsta este dobîndit prin experiență în forma sa abductivă) și că ea este frumoasă (conform criteriilor occidentale ale frumuseții feminine, formate abductiv). Dar acest lucru nu este suficient pentru a face din interpretant un dicisemn (3.2).

Desigur, un istoric sau critic de artă ar recunoaște mîna lui Leonardo da Vinci (dacă acest tablou ar fi necunoscut), iar dacă Gioconda ar fi fost mai întîi modelul altui pictor ar emite ipoteza că a fost regăsit un tablou de Leonardo reprezentînd-o pe Gioconda (este un obicei specializat, forma inductivă a interpretantului final If_2). If_2 n-ar fi totuși decît rematic deoarece dicisemnul propus nu ar fi decît ipotetic, din lipsă de dovezi în semn, fiindcă se analizează obiectul imediat care nu este nici semnat, nici datat. Vom scrie deci:

(3) R (1.2)⇒Oi (2.1) {$If_{1,2}$ (1,2, 2.2, 3.1)}

[4] Trebuie să remarcăm că, deși întreaga noastră analiză este supusă acestui interpretant final deductiv reprezentat de teoria semiotică peirceană, utilizarea pe care o dăm aici este deosebită. În cazul de față introducem direct teoria în analiză, în timp ce restul analizelor utilizează cadrul teoriei peirceene a semnelor numai ca suport.

Scanned with OKEN Scanner

Rezumînd analiza lui Oi vom obține din gruparea rezultatelor (1), (2) și (3) următoarea formulă:

(4) R (1.2)⇒Oi (2.1) {Ii (If_3) (1.1, 2.1, 3.1), $Id_{1,2}$ $If_{1,2}$ (1.2, 2.2, 3.1)}.

Despre obiectul imediat al tabloului interpretanții nu vor putea spune decît rematic că el este semnul iconic al unei femei tinere și frumoase (datorită faptului că nu există indici intrinseci suficienți pentru a o desemna cu mai multă precizie într-un dicisemn).

B. Obiectul dinamic

Situînd tabloul în contextul său, ca obiect dinamic, interpretantul imediat nu ne va fi de mare folos, deși el este indispensabil pentru perceperea fiecărui element constitutiv al contextului. În schimb, interpretantul dinamic și cel final ne pot furniza o multitudine de informații. Interpretantul dinamic (Id_2) — interpretant inductiv — va utiliza scrierile lui Leonardo da Vinci, mărturisirile contemporanilor săi, documente referitoare la tablou și datorită lor va deveni un dicent (3.2). El ne va spune că acest tablou este portretul unei doamne florentine Mona Lisa, soția unui oarecare Francesco Giocondo și că el a fost pictat de Leonardo da Vinci între anii 1503—1505.

Aici contextul slujește ca indice tabloului. Tabloul, la rîndul său, poate sluji ca indice contextului. Indice al unei schimbări în maniera de a picta a lui Leonardo, schimbare lizibilă a posteriori, ea fiind în pregătire încă din portretul Ginevrei Benci, al fecioarei din Adorația Magilor și al Fecioarei pe stînci și decelabilă în operele posterioare Giocondei (Sfînta Ana sau Sfîntul Ioan Botezătorul). Într-un context mai vast el este și indicele unei schimbări de mentalitate, și anume, trecerea de la lumea hieratică a esențelor la lumea vie a experienței [5].

Ceea ce se va rescrie:

(5) R (1.2)⇒Od (2.1) {Id_2, If_2 (1.2, 2.2, 3.2)}

Cînd obiectul dinamic intră în cîmpul interpretantului final, el poate căpăta interpretări abductive, inductive sau

[5] Cf. René Huyghe, *La Joconde*, Office du Livre, Fribourg, 1974.

Scanned with OKEN Scanner

deductive. Cu acestea din urmă intră într-un sistem If_3[6]. La acest al treilea nivel, dar mereu în legătură cu obiectul său dinamic, portretul Giocondei nu mai apre ca semn iconic sau indicial, ci ca simbol, ca emblemă — alt nume al legisemnului — ca „emblemă a indicibilului" [7] (René Huyghe), ca o „hieroglifă vie" [8]. Într-un alt sistem (cel freudian) Gioconda este tot un simbol: arhetipul mamei lui Leonard al cărei surîs apare reprodus în replicile Sfintei Ana sau Sfîntului Ioan Botezătorul. Freud a afirmat că „femeile surîzătoare ale lui Leonard nu sînt altceva decît *replici* ale Caterinei, mama sa" [9].

Vom exprima relația obiectului dinamic al semnului cu interpretantul său final (If_3) astfel:

(6) $R\,(1.2) \Rightarrow Od\,(2.1)\ \{If_3\,(1.2),\ (2.3),\ (3.2)\}$

și grupînd interpretările (5) și (6) ale Od

(7) $R\,(1.2) \Rightarrow Od(2.1)\{Id_2,\ If_2(1.2, 2.2, 3.2),\ If_3\,(1.2, 2.3, 3.2)\}$

Interpretantul dinamic Id_2 și interpretantul final If_2 transformă obiectul dinamic al tabolului lui Leonardo da Vinci reprezentînd pe Gioconda într-un sinsemn indicial dicent, iar interpretantul If_3 face din el replica unui simbol dicent și prin urmare un indice.

Traducere: DANIELA ROVENȚA-FRUMUȘANI

[6] Este important de subliniat faptul că interpretantul dinamic care îi furnizează interpretantului final materia sa, nu poate acționa fără acesta din urmă. Indicele nu poate funcționa ca indice decît dacă are un sens și el nu are sens decît prin sistemul de simboluri-semnificații ale interpretantului final.

[7] René Huyghe, *op. cit.*, p. 49.

[8] *Ibid.*, p. 12.

[9] Freud, *Un souvenir d'enfance de Léonard de Vinci*, Gallimard, 1927, citat de René Huyghe, *op. cit.*, p. 55.

Scanned with OKEN Scanner

COMPENDIU AL SEMIOTICII LUI PEIRCE

KLAUS OEHLER

Termenul „semiotică" este utilizat din antichitatea greacă pentru a desemna „știința semnelor". De aceea majoritatea termenilor utilizați astăzi în semiotică sînt fie de origine greacă, fie traducerea latină a acestor cuvinte grecești. Începuturile semioticii datează din secolul 6 î.e.n. Cercetări semiotice, discuții despre natura limbii, a comunicării în general, legătura între semn și referent, despre rolul vorbitorului și al ascultătorului, despre posibilitatea sau imposibilitatea de combinare a cuvintelor, despre cauzele apariției propozițiilor false etc. au apărut odată cu presocraticii, sofiștii și Platon.

Aristotel a continuat aceste cercetări și a dezvoltat, în cadrul logicii și retoricii sale, primul sistem semiotic dominat de conceptul de simbol. Dar cel mai elaborat sistem semiotic din antichitate îl găsim la stoici, care au formulat și prima logică a propoziției. Epicur și epicurienii au adus și ei contribuții importante, la fel școala empirică de medicină fondată de Philinos și Serapion prin teoria simptomelor și metoda analogiei.

O dezvoltare importantă a conceptului de semn se găsește în metafizica neoplatoniciană și creștină a sfîrșitului antichității, în special la Augustin.

Scolastica medievală a continuat cercetarea subtilă a problemelor semiotice. Filosofia secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, în special Locke, Leibniz, Berkeley, Hume și Lambert (reintrați astăzi în atenția cercetătorilor) [1], conține contribuții semiotice importante.

În cursul secolului al XIX-lea s-a conturat fizionomia modernă a semioticii, mai întîi prin teoria științei a lui Bolzano din 1857, iar începînd cu anul 1867 prin contribuția

hotărîtoare a logicianului, matematicianului, naturalistului și filosofului american Charles Sanders Peirce.

Peirce este considerat astăzi ca principalul fondator al semioticii moderne. Semiotica întemeiată de Peirce a reprezentat baza dezvoltării ulterioare a semioticii ca știință a semnelor. Semiotica a devenit o știință fundamentală din momentul în care s-a recunoscut că logica și lingvistica au încă un fundament. Acest fundament este reprezentat de semne ca semne, fără de care nici o reprezentare sau comunicare nu este posibilă.

În jumătatea de secol care a precedat primul război mondial, cercetările lui Charles Sanders Peirce, deja cunoscut ca întemeietor al pragmatismului, aveau un rol hotărîtor în științele naturii, matematică, logică și filosofie. (...)

Peirce s-a făcut cunoscut contemporanilor săi prin contribuții în domeniul astronomiei, gravimetriei, spectroscopiei, metrologiei, geodeziei, cartografiei și teoriei mișcării pendulului. Deși activitatea sa profesională se desfășura mai ales în domeniul fizicii, interesul său principal era consacrat logicii. Pentru el logica se identifica cu semiotica, teoria generală a semnelor. Opera sa de căpătîi, rămasă neterminată, urma să se intituleze *A System of Logic. Considered as Semiotic.* Nenumărate lucrări (publicate sau manuscrise) tratează probleme de logică. (...) Peirce este cel mai original și multilateral gînditor pe care l-a dat America. (...)

1. ETAPELE ÎNTEMEIERII (SEMIOTICII)

Prima versiune publicată a semioticii lui Peirce se găsește în studiul *On a New List of Categories*, datînd din anul 1867 [2].

De fapt, chiar prelegerile ținute în 1865 la Universitatea Harvard, sub titlul „logica științei", se ocupau de teme semiotice. Manuscrisele [3] acestor prelegeri arată că preocuparea fundamentală a lui Peirce era o nouă definire a logicii și constituirea ei ca teorie a semnului. Concepția semnului formulată aici pentru prima oară are deja în esență configurația întîlnită în opera de maturitate, dacă facem abstracție de schimbările terminologice și de precizările ulterioare. El introduce aici conceptele centrale ale semioticii sale stabilindu-i structura de bază.

Cu o precizie și consecvență surprinzătoare organizează criteriile care prezidează analiza semnului, numit aici încă

„simbol": simbolul este o reprezentare, ceea ce înseamnă că stă în locul a ceva, dar şi pentru ceva, şi anume, pentru interpretantul său, din care cauză semnul posedă o informaţie; în afară de aceasta, conceptul de reprezentare implică distincţia între diferitele moduri de reprezentare a obiectelor şi Peirce distinge aici trei asemenea moduri care corespund, conform unei clasificări ulterioare, conceptelor de indice, semn iconic şi simbol. În legătură cu conceptul de reprezentare intervin şi alte precizări printre care conceptul de triadă, fundamental pentru întreaga teorie a semnului; triada este reprezentată aici de „obiect", „reprezentare" şi „formă", prin formă înţelegînd relaţia în care stă o reprezentare.

Peirce remarcă faptul că ceea ce putem cunoaşte cu precizie absolută sînt reprezentările; lucrurile şi formele le cunoaştem numai prin intermediul reprezentărilor.

În prelegerile ţinute la Institutul Lowell în 1866 despre *The Logic of Science or Induction and Hypothesis*, Peirce şi-a continuat teoria semnului şi din manuscrisele acestor prelegeri (Mss. 351—359) reiese că reflecţiile lui asupra conceptului de semn au fost de la început în directă legătură cu cercetările sale logice şi cu dezvoltarea teoriei categoriilor.

Mai ales cercetările sale privind logica relaţiilor au influenţat în mod hotărîtor, în această fază timpurie, studiile sale semiotice [4]. Dar şi relaţia inversă este adevărată, anume faptul că elaborarea logicii relaţiilor a fost influenţată de ideile sale semiotice.

Prima schiţă publicată a semioticii sale în studiul *On a New List of Categories* (1867) trebuie considerată ca esenţa reflecţiilor sale din cei doi ani precedenţi. Termenul „reprezentare" este încă întrebuinţat aşa cum va fi utilizat mai tîrziu cel de „semn". Peirce va înlocui tabla celor 10, respectiv 12 categorii aristotelice, respectiv kantiene cu o nouă listă de trei categorii: calitate, relaţie, reprezentare. Cu ajutorul acestor categorii va distinge (1) trei tipuri de reprezentări: asemănări (numite mai tîrziu „icons"), indici şi simboluri, (2) sprijinindu-se pe diviziunea tradiţională: gramatica formală, logica şi retorica formală, (3) trei tipuri de simboluri care corespund acestor trei ştiinţe: termen, propoziţie şi argument şi (4) trei tipuri de argumente: deducţie, ipoteză şi inducţie.

Că Peirce nu s-a mulţumit cu construirea logicii ca teorie a semnelor o dovedeşte seria de trei articole publicate între 1868—69 *Questions Concerning Certain Faculties Claimed for*

Scanned with OKEN Scanner

Man, Some Consequences of Four Incapacities şi *Grounds of Validity of the Laws of Logic: Further Consequences of Four Incapacities* (C.P.: 5.213—357). În aceste trei lucrări se concretizează ideea transformării semioticii în ştiinţă fundamentală, în ştiinţă a ştiinţelor. Cu teza de bază a acestei serii de articole, anume că „all thought is in signs" (toată gîndirea se exprimă prin semne) este formulată implicit exigenţa de universalitate a semioticii. Peirce încearcă să răspundă acestei exigenţe prin dezvoltarea unei teorii semiotice a cunoaşterii, prima de altfel.

În anii 1877—78 Peirce a publicat o serie de şase *Illustrations of the Logic of Science*, dintre care primele două *The Fixation of Belief* şi *How to Make Our Ideas Clear* sînt cele mai cunoscute. În ele aflăm baza pragmatismului peircean. Cercetătorii operei lui Peirce sînt unanimi în a recunoaşte că şi pragmatismul peircean s-a dezvoltat de la început în cadrul teoriei semnului.

Prezentarea pe care o face Peirce pragmatismului în prelegerile ţinute în 1903 la Harvard şi la Lowell Institute (C.P.: 5.14—212) este dovada cea mai concludentă în sprijinul acestei afirmaţii.

Acelaşi lucru este valabil şi pentru logica peirceană a matematicii. În 1870 el a publicat *Description of a Notation for the Logic of Relatives* (C.P.: 3.45—149) cu o analiză a semnelor incluziunii, identităţii, adunării, înmulţirii.

Logica relativelor i-a dat posibilitatea să extindă conceptul de iconicitate de la grafuri la formulele algebrice ale legilor logice. Dacă iconicitatea grafurilor era evidentă, pentru formulele algebrice ale legilor logice iconicitatea a putut fi dovedită doar cu ajutorul logicii relativelor. Ultima şi cea mai completă prezentare a teoriei semnelor, publicată de Peirce însuşi, ca şi teoria sa despre grafuri se găsesc în *Prolegomena to an Apology for Pragmaticism* din 1906 (C.P.: 4.530—572). Acest studiu este al treilea din seria consacrată de Peirce pragmatismului. În prima lucrare *What Pragmaticism Is*, apărută în 1905 (C.P.: 5.411—437), Peirce se delimitează de ceilalţi pragmatişti, în primul rînd James şi Schiller, şi prezintă propria sa versiune asupra pragmatismului denumit dealtfel pragmaticism („Pragmaticism"). În cel de-al doilea studiu *Issues of Pragmaticism*, apărut tot în 1905 (C.P.: 5.438—463), se ocupă de teoria simţului comun critic şi de receptarea realismului scolastic în lumina pragmatismului său. Ambele teorii fuseseră prezentate mai devreme, în anii '70.

Scanned with OKEN Scanner

Noutatea celui de-al doilea studiu constă în semiotica vagului („vagueness"), care este concepută ca un element al simţului comun critic („Critical Common-Sensism").

În anul 1903 a apărut lucrarea Victoriei Lady Welby intitulată *What is Meaning?*. În acelaşi an a apărut în ziarul „The Nation" (Nr. 77, 1903, 308—309) o recenzie a acestei cărţi semnată de Peirce. După publicarea acestei recenzii Peirce şi autoarea engleză au corespondat opt ani despre semiotică; datorăm acestei corespondenţe unele dintre cele mai pertinente formulări ale semioticii peirceene. (...)

Lucrarea lui Richard Whately *Elements of Logic*, la care se referă Peirce într-o scrisoare către Lady Welby, era, din anul apariţiei (1826), cartea de căpătîi a mai multor generaţii de studenţi ai universităţilor engleze şi americane şi Peirce însuşi ca student la Harvard o utilizase; şi lucrarea lui Whately *Elements of Rhetoric* (1828) aparţine aceleiaşi categorii de texte *canon*. Whately se situează pe linia Occam, Bacon, Hobbes, Locke, Leibniz, Berkeley, Condillac, linie pe care o va urma şi Peirce mai tîrziu. Este neîndoielnic faptul că această filiaţie filosofică a determinat caracterul logic al cercetărilor peirceene despre semn, ca şi încercarea sa de a evita psihologia. Whately a jucat un rol formator în elaborarea logicii peirceene şi a influenţat în bună măsură metoda semioticii peirceene.

Cînd admitem astăzi că Peirce este de fapt întemeietorul semioticii moderne, fără de care dezvoltarea ulterioară a semioticii ar fi de neconceput, nu trebuie să uităm nici o clipă că doar o mică parte a cercetărilor sale semiotice au fost publicate, restul aflîndu-se într-o fază premergătoare publicării.

Pentru o prezentare clară a paradigmei semiotice de care s-a ocupat Peirce am ales metoda sinoptică a expunerii. O prezentare generală a nenumăratelor proiecte semiotice peirceene mi se pare necesară pentru o cercetare sistematică a teoriei sale generale asupra semnului.

2. TRĂSĂTURILE FUNDAMENTALE ALE SEMIOTICII LUI PEIRCE

Prima reflecţie peirceană asupra naturii semnului reia ceea ce se ştia dintoteauna: semnul este ceva care stă în **locul** a altceva şi este înţeles de cineva, adică are o semnifi**caţie** pentru cineva. Această definiţie în spiritul simţului

comun a conceptului de semn se prezintă mai întîi la modul evidenței, pierzînd treptat acest caracter, pe măsură ce devine obiect al reflecției. Cele trei aspecte sau diviziuni ale semnului, 1) semnul însuși, 2) semnul în relație cu obiectul, 3) semnul în relație cu interpretantul său, stau într-un raport unele față de altele, raport ce reprezintă, din punct de vedere logic, o relație triadică. Cele trei aspecte ale triadei semnice — aspectul semnului, al obiectului, al interpretantului — cunosc fiecare o subdiviziune, așa-numitele trihotomii. Aspectul semnic cunoaște trei diviziuni, 1) qualisemnul, 2) sinsemnul și 3) legisemnul, prin qualisemn înțelegîndu-se calitatea senzorială a unui semn, apariția sa punctuală, perceptibilă (de exemplu, „verde"), sinsemnul se referă la starea individuală a unui semn (de exemplu, un panou reprezentînd reguli de circulație plasat pe o anumită stradă), iar legisemnul se referă la tipul general de semn (de exemplu, cuvîntul „pom"). În funcție de relația cu obiectul, semnele se divid în: 1) semne iconice, 2) indici și 3) simboluri.

Un semn iconic este un semn bazat pe o anumită asemănare cu un obiect real sau fictiv, de exemplu, o fotografie, o schemă, o diagramă; un indice este un semn care se află într-o relație reală, nu de reflectare, cu obiectul, funcționînd ca indiciu sau referință, de exemplu, un stîlp indicator de drum, o giruetă, vergea indicatoare, simptomele unei boli.

Simbolul este un semn determinat numai în sensul unei anumite interpretări care i se dă, dar nu are nici o legătură fizică sau de asemănare cu obiectul, ca, de exemplu, un steag.

În funcție de relația cu interpretantul, un semn poate fi: 1) rematic, 2) dicent sau 3) un argument. Această clasificare corespunde vechii diviziuni în termen, propoziție și argument, dar este astfel modificată încît să fie aplicabilă semnelor în general. Un semn rematic este orice semn care nu este nici adevărat, nici fals, de exemplu, un cuvînt izolat. Un dicent este un semn ce poate fi transpus într-o declarație (afirmație). Un argument este un semn bazat în mod necesar pe un raționament. Pe baza subdivizării triadei semnice în aceste trei trihotomii, se pot obține principalele clase de semne, constituite triadic din cîte un element al aspectului semnic, al obiectului și al interpretantului [7]. Clasificarea triadică și trihotomică a semnelor este riguros menținută și se dovedește utilă și în analiza relațiilor care determină principalele diviziuni ale semnelor. Cele mai importante relații sînt cele care se referă la obiect și la interpretant.

În funcționarea semnului sînt incluse trei aspecte: semnul însuși, obiectul și interpretantul său.

Interpretantul este ceea ce semnul creează în interpretul său, determinîndu-i un sentiment, o acțiune sau un semn. Această determinare este interpretantul. Există mai multe feluri de interpretanți, după cum există mai multe feluri de obiecte. Există: 1) obiectul imediat, așa cum este reprezentat de semn însuși și a cărui existență depinde de reprezentarea sa semnică și 2) obiectul dinamic, care este obiectul însuși, independent de vreo reprezentare dar care, cu toate acestea, înlesnește și reprezentarea prin semn. La obiectul imediat este vorba de obiectul reprezentat de semne, la obiectul dinamic este vorba de obiectul pe care îl produce semnul. În ceea ce privește interpretantul, trebuie să deosebim 1) interpretantul imediat decelat în interpretarea corectă a semnului și care este indicat de semnificația semnului; 2) interpretantul dinamic, efectul real produs de semn, reacția provocată de semn și 3) interpretantul final, care este efectul pe care semnul l-ar produce în orice conștiință dacă împrejurările ar permite ca semnul să-și desfășoare întregul efect, cu alte cuvinte, interpretantul final este rezultatul interpretativ la care este menit să ajungă fiecare interpret dacă semnul este suficient analizat. Interpretantul imediat se sprijină pe faptul că orice semn posedă o anumită interpretabilitate înainte de a avea un interpret oarecare. Interpretantul dinamic este ceea ce aflăm în fiecare act de interpretare și care trebuie deosebit de alte acte interpretative. Prin urmare, interpretantul imediat este o abstracție constînd într-o posibilitate, interpretantul dinamic este un eveniment singular, actual, iar interpretantul final este interpretantul spre care tinde interpretarea actuală.

În toate problemele interpretării este neapărat necesar să se pornească de la o analiză precisă a naturii semnului. De aceea distincțiile conceptuale necesare sînt formulate într-o cuprinzătoare ontologie a semnului, în care modurile de existență ale semnelor sînt trihotomic divizate în zece categorii principale.

Din analiza semioticii peirceene schițată pînă acum, a cărei sistematică, evident, nu poate cuprinde toate distincțiile de detaliu, lipsesc referirile la un capitol fundamental al teoriei semnului elaborată de Peirce, și anume, teoria categoriilor[8] în legătură cu logica relațiilor.

Deja în definiția generală a semnului ca ceva care stă pentru ceva (obiectul) față de ceva (interpretantul) într-o anumită relație, se deduc natura relațională a semnului și faptul că structura de bază a acestei relații semnice este triadică; Peirce numește aceste trei aspecte corelative „primul", „al doilea" și „al treilea" („First", „Second", „Third"). Peirce utilizează acești termeni din teoria categoriilor în mod analog în teoria semnului. Avînd în vedere caracterul lor formal, cele trei categorii „primaritate", „secundaritate", „terțiaritate" („Firstness", „Secondness", „Thirdness") reprezintă trei clase de relații: monadice, diadice, triadice. Ceea ce înseamnă că aceste categorii universale ale „primarității", „secundarității" și „terțiarității" sînt definite ca relații cu unul, două și trei locuri, așa cum vor fi dezvoltate de logica relațiilor [9].

Se pare că Peirce a considerat aceste trei clase ca ireductibile, iar relațiile superioare combinări ale acestor trei clase și reductibile la ele; astfel, relațiile tetradice, pentadice pot fi descompuse în relații triadice, dar o relație triadică nu poate fi redusă la una diadică sau monadică, ci rămîne ireductibilă [10].

Această teză a logicii relațiilor avea pentru el statutul de principiu euristic. O relație triadică perfectă este aceea în care două din cele trei aspecte corelative, care să se raporteze unele la altele, nu există fără mijlocirea celui de-al treilea aspect. Același lucru se întîmplă și în relația semnică: semnul leagă obiectul și interpretantul, interpretantul unește semnul cu obiectul, iar obiectul leagă semnul și interpretantul.

O condiție suficientă pentru ca un semn să funcționeze este deci includerea sa într-o relație triadică, ceea ce înseamnă că semnul desemnează *ceva* și că această desemnare are o anumită semnificație care este înțeleasă de un alt *ceva*, și anume, o conștiință. Această posibilitate de înțelegere implică convenții, care sînt necesare și pentru repetabilitatea semnelor și pentru predarea-învățarea lor.

O caracteristică a semnelor este și faptul că sînt totdeauna legate de suportul lor material perceptibil, ceea ce înseamnă că semnul ca semn este legat de materializarea sa pentru a se putea constitui ca obiect al percepției senzoriale.

Înțelegerea semnului ca relație triadică explică și o altă condiție a existenței semnelor, faptul că un semn nu există singur, fără legătură cu alte semne. Orice semn trebuie să fie prin definiție interpretabil. Această interpretabilitate

presupune cel puţin încă un semn. Acest semn este semn numai dacă şi pentru că este interpretabil, deci presupune şi el existenţa unui alt semn. Şi aşa mai departe la infinit. Acest argument ar putea fi numit dovada semiotică a infinităţii de principiu a oricărui proces interpretativ. La aceasta se adaugă faptul că orice interpretare cunoaşte rezerva falibilităţii. Procesul interpretării, teoretic nesfîrşit, devine neproblematic în practică, pentru că în practica activităţii cotidiene avem de-a face cu proceduri prescurtate. În comunicarea de zi cu zi ne înţelegem cu ajutorul a cîtorva lămuriri suplimentare, abrevieri, gesturi, mimică, tonalităţile vocii. Această utilizare prescurtată a semnelor în comunicarea cotidiană este impusă de necesitatea acţiunii. În aceste împrejurări întrerupem procesul interpretativ principial nesfîrşit, pentru că trebuie să acţionăm. Acţiunea documentează apoi interpretarea unei situaţii în mod necesar întrerupte.

Relaţia triadică a verigilor semnului implică un proces, aşa-numitul proces de semioză („semiosis"). Pentru ca un semn să funcţioneze ca semn, el trebuie să producă o reacţie, ceea ce este posibil numai dacă intervine al treilea element, astfel încît semnul să reprezinte realmente obiectul său pentru receptorul semnului. Acest al treilea element este interpretantul, care face ca semnul să devină un fenomen convenţional, interpretativ, social. Includerea simptomelor în clasa fenomenelor semiotice implică faptul că şi fenomenele naturii pot fi descifrate ca semne şi prin urmare pot fi reprezentate cu ajutorul conceptelor semiotice. Şi transmiterea semnalelor este înţeleasă din perspectiva definiţiei triadice a semnului, deoarece această transmitere nu este un fenomen nemijlocit între doi poli, ci, după cum ştim astăzi, un proces de selecţie complicat, inteligibil doar prin analogie cu procesul interpretării.

3. ESENŢIALITATEA ŞI UNIVERSALITATEA SEMIOTICII PEIRCEENE

Într-o viitoare „istorie a semioticii", care va trebui scrisă într-o bună zi, istoricii semioticii vor fi obligaţi să distingă în dezvoltarea acestei ştiinţe o perioadă prepeirceană şi o alta postpeirceană. Este neîndoielnic faptul că Peirce marchează în istoria semioticii principala cezură. Motivul importanţei

lui Peirce în istoria semioticii este punctul de plecare universal și fundamental al teoriei sale: lumea nu se compune din două feluri de lucruri care se exclud reciproc: semne și nonsemne sau, altfel spus, lucruri care au semnificație și lucruri care nu au.

De fapt nu există obiecte lipsite de semnificație. (...)

La început semiotica a fost pentru Peirce un capitol al logicii, după cum o dovedește seria de articole din anii 1868—69 despre cele patru incapacități ale omului.

Teoria sa semiotică se aplică la probleme ale teoriei tradiționale a cunoașterii și devine o teorie semiotică a cunoașterii și în același timp o teorie a realității. Principala teză expusă aici susține că orice gîndire este gîndire prin semne: „all thought is in signs" (C.P.: 5.253). Prin urmare, nu putem avea o cunoaștere fără început, prin intuiție, ci orice cunoaștere este determinată de cunoașteri anterioare. Nu ne putem gîndi la ceva absolut incognoscibil. Gîndirea are loc numai într-un mediu de cuvinte și semne: „Orice gîndire trebuie deci să se afle în mod necesar în semne" (C.P.: 5.251).

Această concepere a gîndului ca semn implică faptul că structura gîndirii trebuie să fie interpretată ca un semn, ca o relație triadică și că raportul dintre mintea gînditoare și obiectul gîndit nu poate fi adecvat reprezentat printr-o relație diadică. Din această premisă izvorăsc obiecțiile serioase ale lui Peirce împotriva conceptului de practică al raționalismului și al empirismului.

Definirea conceptului de obiect corespunde cu definirea dată de Peirce conceptului de gînd-semn. Ea precizează la ce trimite gîndul-semn (C.P.: 5.286).

Într-un manuscris nepublicat pînă acum (Ms. 318, din 1907) Peirce explică conceptul său de obiect al semnului introducînd cu deosebită claritate deosebirea, dar și relațiile speciale care există între obiectul imediat și obiectul real. Obiectul imediat al semnului este un *ens rationis*. El este identic cu intenția transmițătorului de semn sau emițătorului (ulterior), cu o idee, cu o reprezentare. „It may be that there is no such thing or fact in existence, or in any other mode of reality" (Se poate întîmpla ca un asemenea obiect sau fapt să nu fie întîlnit nici în existență, nici într-un alt mod al realității).

Aceasta înseamnă că obiectul imediat fiind „subjective" (Ms. 318: Pag. 45), o idee, rezultatul unei „collateral observa-

tion, aided by imagination and thought" (Ms. 318: Pag. 40) ar fi logic inconsistent să presupunem că pentru o ființă gînditoare ar putea să existe un obiect lipsit de semnificație, un obiect fără semnificație. Dimpotrivă, plecînd de la premisa fundamentală a semioticii peirceene că fiecare gînd este un semn, ar fi greu să spunem ce nu este semn pentru o ființă gînditoare. Acesta a fost punctul de plecare al lui Peirce care l-a obligat să considere semiotica „the most general science" (Ms. 318: Pag. 15).

Ceea ce realizează această știință în general, adică pentru cercetarea fundamentală, este structura generală a relației semnice, care este și structura experienței noastre, adică a obiectelor experienței noastre.

Sub aceste premise, realitatea nu poate exista independentă de gîndire. Cu alte cuvinte, o realitate pentru care nu există o reprezentare semnică nu este o realitate pentru oameni.

În această teorie semiotică a cunoașterii, conceptul tradițional de spirit cunoaște o transformare esențială. Problema esenței unității gîndirii, problemă fundamentală a metafizicii de la Descartes pînă la idealismul german, căreia Kant i-a răspuns cu teoria unității transcendentale a conștiinței (*Critica rațiunii pure*, B 132 și urm.), capătă o nouă soluție, mai convingătoare, în teoria semiotică a cunoașterii.

La sfîrșitul lucrării sale *Some Consequences of Four Incapacities* Peirce își pune întrebări asupra realității spiritului și a originii sale. Răspunsul sună: „Spiritul este un semn care se dezvoltă după legile inferenței" (C.P.: 5.313).

Teoria kantiană a sintezei transcendentale a apercepției este înlocuită cu teoria sintezei proceselor semnice și, în consecință, conceptul unității gîndirii cu cel de consistență a semnelor: (Conștiința semnifică uneori *eu gîndesc* sau unitate în gîndire, dar unitatea nu este altceva decît consistență sau recunoașterea ei. Orice semn este consistent atîta timp cît este semn; și prin faptul că fiecare semn semnifică în primul rînd că este semn, el semnifică astfel propria-i consistență) (C.P.: 5.313).

Consistența semnului nu este altceva decît natura inteligibilă a obiectelor sau, în formularea lui Peirce: (Consistența este caracterul intelectual al semnului, adică faptul că exprimă ceva) (C.P.: 5.315). Cu această soluție depășește și dificultățile filosofiei subiective contemporane create de

problema trecerii de la unitatea și identitatea conștiinței la multitudinea diferențelor. Această problemă este pentru Peirce, de la bun început, iluzorie, deoarece trecerea de la unitate la diversitate nu se realizează prin conștiința individuală, ci prin semne în procesul de semioză, iar acest proces este prin natura lui social, adică își are originea în societate. În legătură cu aceasta este important să știm că Peirce, în cadrul teoriei sale semnice, a ajuns la o analiză fenomenologică a situației de dialog [11]. Împărțirea rolurilor de vorbitor și ascultător și relațiile lor l-au determinat pe Peirce să conceapă și gîndirea ca proces comunicațional, ca o conversație cu sine însuși, prezentată sub formă dialogată.

Spre sfîrșitul vieții se accentuează tendința aceasta de a interpreta subiectivitatea în cadrul intersubiectivității.

Teoria semiotică a cunoașterii se transformă tot mai mult într-o semiotică formală, care pentru Peirce se identifică cu logica sau dimpotrivă, logica este înțeleasă acum ca semiotica. *A System of Logic, Considered as Semeiotic* este titlul unei lucrări rămase neterminată, la care a lucrat în ultimul deceniu de viață. Ceea ce intenționa să realizeze era însă o logică a comunicării a cărei importanță pentru secolul 20 să fie comparabilă cu cea a lucrării *System of Logic* a lui John Stuart Mill (1843) pentru secolul 19. Peirce era din ce în ce mai mult călăuzit de ideea unei raționalități cosmice, în cîmpul căreia gîndirea nu este doar o funcție a creierului, ci se manifestă în toate formele de apariție ale lumii materiale. În *Prolegomena to an Apology for Pragmaticism* (1906) se spune: „Gîndirea nu este în mod necesar legată de creier. Ea apare și în munca albinelor, a cristalelor și în lumea pur fizică; și aceasta nu se poate nega, după cum nu se poate nega existența culorilor, formelor etc. obiectelor. Aderarea la o poziție opusă ne-ar conduce la forme de nominalism idealist ca cel fichtean. Gîndirea nu numai că există în lumea organică, dar se și dezvoltă acolo. Dar cum nu poate exista un general fără instanțe care să-l întruchipeze, tot așa gîndirea nu poate exista fără semne" (C.P.: 4.551).

Aceasta înseamnă că „spiritul" este înțeles ca o funcție propozițională a universului, ale cărei valori sînt semnificațiile tuturor semnelor; efectele semnelor sînt într-o interrelație efectivă: „Spiritul este o funcție propozițională a universului celui mai larg posibil, astfel încît valorile sale sînt semni-

ficaţiile tuturor semnelor, ale căror efecte se află într-o interrelaţie efectivă" (C.P.: 4.550).

Poziţia dominantă a semioticii peirceene se bazează tocmai pe această universalitate, cuprinzînd o cosmologie şi noologie semiotică, o teorie semiotică a cunoaşterii, o teorie a interacţiunii, cu implicaţii practice directe şi aplicabilitate empirică. Relevanţa empirică a conceptului peircean de semn a fost recunoscută şi valorificată de teoria informaţiei (vezi Pearson 1977). Aceasta, ca şi alte dezvoltări ale semioticii peirceene, sînt dovada renaşterii peirceene la care asistăm astăzi şi care îndreptăţeşte speranţele nutrite de Peirce privitor la importanţa sa în secolul 20 (deşi poate în alt sens decît cel prefigurat).

NOTE

1. Pentru preistoria semioticii moderne vezi Walther 1974 : 9 passim şi Jakobson 1975.
2. Vezi Peirce 1931—35. Citatele sînt din volumele şi paragrafele Collected Papers (C.P.). Citatele din lucrarea *On a New List of Categories* corespund paragrafelor 1.545—567. O prezentare completă a lucrărilor publicate de Peirce însuşi se află în Microfiche Edition 1977a, editată de Ketner, Kloesel, Ransdell şi Hardwick. Aceiaşi editori au publicat şi: *A Comprehensive Bibliography and Index of the Published Works of Charles Sanders Peirce with a Bibliography of Secondary Studies* (1977 b). De un deosebit interes este şi ediţia îngrijită de Carolyn Eisele *The New Elements of Mathematics* (Peirce 1976). O privire generală asupra materialelor cercetării peirceene este dată de K. Oehler: *A New Tool for Peirce Research* (1978).
3. Manuscris 340—348. Citarea manuscriselor se face după numerotarea din *Charles S. Peirce Papers* ale bibliotecii Houghton — Harvard University.
4. Vezi Michael 1974 şi Walther 1976a.
5. Vezi Peirce 1931—1935:5 .358—410 şi Oehler în Peirce 1968. Pentru teoria originii pragmatismului peircean în teoria peirceană a semnului vezi Fitzgerald 1966 şi Firsch 1978.
6. Corespondenţa completă se găseşte în Hardwick 1977.
7. Vezi şi Lieb 1977 ca şi Walther 1976b.
8. Pentru legătura sistematică între teoria semnului şi cea a categoriilor la Peirce vezi Greenlee 1973 ca şi controversele iscate de această lucrare în *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 10 (1974), p. 185 passim şi 21 (1976), No. 2: *A Symposium on Douglas Greenlee's „Peirce's Concept of Sign"* (cu contribuţii aparţinînd lui J. Ransdell, J. E. Brock, J. J. Fitzgerald, D. Greenlee), p. 97 passim. Vezi şi Ormiston (1977) şi Oehler (sub tipar).
9. Pentru logica peirceană a relaţiilor vezi următoarele lucrări: Fisch şi Turquette 1966, Turquette 1969, Buzelli 1972, Michael 1974, Oehler (sub tipar), Stiebing 1976, Günther 1933.

Scanned with OKEN Scanner

10. Un argument formal pentru imposibilitatea definirii unei relații triadice (triade) prin relații diadice sau monadice (diade sau monade) și pentru posibilitatea definirii relațiilor 3 + n-adice pe baza relațiilor triadice furnizează Herzberger (sub tipar).
11. Vezi Oehler 1976, Zeman 1977 a și Zeman 1977 b. Pentru compararea conceptelor de semn și simbol la Peirce și Cassirer vezi contribuția fundamentală a lui Wells 1977.

BIBLIOGRAFIE

Buzelli, D. E. (1972), *The Argument of Peirce's. New List of Categories* Transactions of the Charles S. Peirce Society, 8: 63-89.

Fisch, M. H., Turquette, A. (1966), *Peirce's Triadic Logic,* Transactions of the Charles S. Peirce Society, 2: 71-85.

Fisch, M. H. (1978), *Peirce's General Theory of Signs,* în Sebeok, T.A. (Ed.), *Sight, Sound and Sense,* Bloomington, Indiana University Press, 31—70.

Fitzgerald, J. J. (1966), *Peirce's Theory of Signs as Foundation for Pragmatism,* The Hague, Mouton.

Greenlee, D. (1973), *Peirce's Concept of Sign,* The Hague, Mouton.

Günther, G. (1933), *Grundzüge einer neuen Theorie des Denkens in Hegels Logik,* Leipzig, Meiner, 2. Aufl, Hamburg 1978.

Hardwick, C. S. (Ed.) (1977), *Semiotic and Significs. The Correspondence Between Charles S. Peirce and Victoria Lady Welby,* Blomington — London, Indiana University Press.

Herzberger, H. G. *Peirce on Definability,* în Slater, J. G., Wilson, S., Summer, L. W. (Ed.), *Pragmatism and Purpose: Essays to Thomas A. Goudge.*

Jakobson, R. (1975), *Coup d'oeil sur le développement de la sémiotique,* Studies in Semiotics, 3, Bloomington, Ind.: Research Center for Language and Semiotic Studies.

Lieb, J. (1977), *On Peirce's Classification of Signs,* în: Hardwick, C. S. (Ed.), Semiotic and Significs. Appendix B. Bloomington, London, Indiana University Press, 160 ff.

Michael, E. (1974), *Peirce's Early Study of the Logic of Relations 1865—67,* Transactions of the Charles S. Peirce Society, 10: 63-75.

Oehler, K. (1976), *Zur Logik einer Universalpragmatik,* Semiosis, 1: 14-23.

Oehler, K., *Peirce Contra Aristotle. Two Forms of the Theory of Categories,* în: Proceedings of the C. S. Peirce Bicentennal International Congress, Amsterdam, 1976.

Oehler, K., (1978), *A New Toll for Peirce Research,* Semiotica.

Ormiston, G. L. (1977), *Peirce's Categories: Structure of Semiotic,* Semiotica, 19: 202—232.

Pearson, C. (1977), *A Theory of Sign Structure,* Semiotic Scene, 1,2: 1—22.

Peirce, C. S. (1931—35), *Collected Papers,* vol. 1—6, Ed. C. Hartshorne și P. Weiss, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Peirce, C. S. (1958), *Collected Papers,* vol. 7—8, Ed. A. W. Burks, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Scanned with OKEN Scanner

Peirce, C. S. (1968), *Über die Klarheit unserer Gedanken*, Introducere, traducere și comentariu de K. Oehler. Frankfurt: V. Klostermann.

Peirce, C. S. (1976), *The Elements of Mathematics*, vol. 1—4, Ed. C. Eisele The Hague, Mouton.

Peirce, C. S. (1977 a), *Complete Published Works Including Secondary Materials*, Microfiche Edition, Ed. K. Ketner, C. Kloesel, J. Ransdell și C. Hardwick, Greenwich, Johnson.

Peirce, C .S. (1977b), *A Comprehensive Bibliography and Index of the Published Works with a Bibliography of Secondary Studies*, Ed. K. Ketner, C. Kloesel, J. Ransdell și C. Hardwick, Greenwich, Johnson.

Stiebing, H. M. (1976), *Dreistelligkeit der Relationenlogik — Kommentierende Bemerkungen zu Peirce 'The Logic of Relatives'*, Semiosis, 3: 20—25.

Turquette, A. R. (1969), *Peirce's Complete System of Triadic Logic*, Transactions of the Charles S. Peirce Society, 5: 199—210.

Turquette, A. R. (1967), *Peirce's phi and psi Operators for Triadic Logic*, Transactions of the Charles S. Peirce Society, 3: 66—73.

Walther, E. (1974), *Allgemeine Zeichenlehre*, Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt.

Walther, E. (1976a), *Erste Überlegungen zur Semiotik von C. S. Peirce in den Jahren 1860—1866*, Semiosis, 1: 35—41.

Walther, E. (1976b), *Die Haupteinteilungen der Zeichen von C. S. Peirce*, Semiosis, 3: 32—41.

Wells, R. S. (1977), *Peirce's Notion of the Symbol*, Semiotica, 19: 197—208.

Zeman, J. J. (1977), *Peirce's Theory of Signs*, în: Sebeok, T. A. (Ed.), A Perfusion of Signs, Bloomington, London, Indiana University Press: 22—39.

Zeman, J. J. (1977b), *The Esthetic Sign in Peirce's Semiotic*, Semiotica, 19: 241—258.

Traducere: DANIELA ROVENȚA-FRUMUȘANI

Scanned with OKEN Scanner

SAUSSURE ŞI DEZVOLTAREA SEMIOLOGIEI

MARTIN KRAMPEN

1. (...)

2. RELAŢIA DINTRE SEMIOLOGIE ŞI LINGVISTICA GENERALĂ LA SAUSSURE

De însemnătatea lui Saussure în dezvoltarea lingvisticii generale nu se mai îndoieşte nimeni astăzi. *Cours de linguistique générale* este bine cunoscut în întreaga lume, fiind tradus în japoneză, germană, rusă, spaniolă, engleză, poloneză, maghiară şi italiană.

În literatura anglo-saxonă persistă, de la Ogden-Richards (1923), neînţelegeri privind concepţia lingvistică şi semiologică a lui Saussure. Cei doi autori citaţi se referă astfel la Saussure: „Din păcate, această teorie a semnului a fost de la început lipsită de un contact cu metodele ştiinţifice de verificare, deoarece ea a neglijat obiectele la care se referă semnele" [5].

Totuşi lingvişti americani, ca Bloomfield, Hockett, Wells şi Chomsky, au recunoscut însemnătatea lui Saussure în fundamentarea ştiinţifică a lingvisticii moderne.

Pe de altă parte, la unii semioticieni a devenit o modă compararea semioticii peirceene — constituită într-un sistem închegat, deşi răspîndit în întreaga sa operă — cu semiologia saussuriană aflată doar în stadiul de proiect.

Dacă vom considera multitudinea de detalii ale unei contribuţii teoretice ca măsură a importanţei sale, desigur nu vom găsi la Saussure decît celebra prezicere a unei viitoare semiologii ca „ştiinţă care studiază viaţa semnelor în cadrul vieţii sociale" (Saussure, 1916, Lommel 1967: 19), integrîndu-se psihologiei sociale şi prin aceasta psihologiei generale [6].

Important de subliniat este însă faptul că raportul dintre lingvistica generală şi semiologie a fost de la început riguros precizat (Saussure, 1916, Lommel 1967: 19): „Lingvistica generală este numai o parte a acestei ştiinţe generale, legile pe care semiologia [7] le va descoperi vor fi aplicabile şi lin-

gvisticii, iar aceasta din urmă va deveni pe această cale un domeniu riguros delimitat în ansamblul raporturilor interumane". Această definire exactă a raporturilor între lingvistică și știința semnelor în cadrul vieții sociale a fost ulterior uitată sau chiar răstălmăcită de epigonii lui Saussure. Tendința reducerii semiologiei la lingvistică se bazează de fapt pe interpretarea unei fraze din *Cours de linguistique générale*: „Se poate spune deci că semne pe deplin arbitrare reprezintă mai bine decît altele idealul metodei semiologice; de aceea limba este cel mai bogat, răspîndit și caracteristic sistem de exprimare; în acest sens se poate considera limba ca model general (fr. patron général) al întregii semiologii, deși ea nu este decît un sistem printre altele". Expresia „patron général" a fost găsită în caietul de notițe al lui Albert Riedlinger după prelegerile din anii 1908—1909. Ea nu se regăsește în notițele lui Léopold Gautier, François Bouchardy și Emile Constantin, notițe folosite de Bally și Sechehaye în sinteza capitolului „Despre natura semnelor lingvistice" din *Cours de linguistique générale* (Engler, 1968: 154). (...) Este deci greu de precizat dacă Saussure a utilizat vreodată expresia „patron général" pentru descrierea rolului lingvisticii în raport cu semiologia. Și chiar dacă ar fi utilizat-o, contextul în care apare această metamorfoză nu permite o reducere lingvistică a semiologiei. Dacă Saussure a atribuit lingvisticii un rol deosebit, a făcut-o numai în sensul posibilității utilizării de către noua știință a unor concepte și metode ale cercetării lingvistice destul de dezvoltate la acea dată. În acest sens expresia „patron général" ar trebui interpretată mai curînd ca „patronaj", decît ca „autoritate" [9].

3. CONCEPTE DE BAZĂ ALE SEMIOLOGIEI ȘI DEZVOLTAREA LOR

3.1. *„Parole", semnal și instrument*

În cele ce urmează semiologia va fi prezentată așa cum reiese neechivoc din enunțurile lui Saussure despre această știință viitoare și din acele concepte ale lingvisticii sale, generalizabile semiologic.

Legat de acestea din urmă vor fi prezentate și dezvoltările ulterioare ale concepțiilor saussuriene, datorate altor autori.

Una dintre cele mai importante trăsături ale lingvisticii saussuriene este ancorarea ei în activitatea concretă de

folosire a limbii. Generalizarea acestei inserţiuni lingvistice în semiologie a fost ratificată de Eric Buyssens (1943, 1970) şi mai ales de Luis J. Prieto (1966 a, 1966 b, 1973, 1975 a, 1975 b). Conform acestei concepţii semiologia trebuie să înceapă în practica comunicării sau, mai general, preocuparea pentru fenomenele semnificaţiei trebuie să înceapă în practica umană.

Saussure a numit realizările vorbirii „parole". Buyssens şi Prieto numesc realizările obţinute în transmiterea de mesaje „semnale". Prieto numeşte realizările utilizate în îndeplinirea oricărei operaţii „instrumente".

În această concepţie semnalele sînt instrumente de un anume tip: instrumente destinate comunicării, iar sunetele un anumit tip de semnale.

Această generalizare de la semnal la instrument nu a fost dedusă arbitrar din semiologia saussuriană. Ea se regăseşte la Adolf Gotthard Noreen, un lingvist suedez, contemporan cu Saussure şi ale cărui lucrări erau cunoscute de Saussure.

În studiul despre *Corectitudinea lingvistică* [10], Noreen scrie: „Deoarece limba este, în ansamblul ei, un produs artistic ca îmbrăcămintea, casele, uneltele, ea trebuie să ofere analizei aceleaşi criterii ca orice produs artistic şi anume: criteriul material (adică din ce este obţinut produsul), cel de conţinut (ce „reprezintă produsul", ce „tratează"; sarcina pe care o are de îndeplinit, scopul său) şi cel de formă (modul în care, cu ajutorul materialului utilizat, este îndeplinită sarcina propusă; structura, arhitectonica)" [11].

Analog limbii, semnalele ar trebui şi ele (în concepţia lui Noreen) analizate din punct de vedere material, semantic şi morfologic. Semnalele ar fi cazuri speciale de realizări instrumentale în practica specială a comunicării.

3.2. *Semnificant şi operant; abstractizarea prin clasificare*

Cum se produce realizarea, adică înţelegerea de sunete şi semnale? Cum apar instrumentele şi cum sînt ele utilizate? Răspunsul este: prin clasificare vorbitorii sau ascultătorii ordonează nenumăratele variante ale aceloraşi sunete în clase abstracte de sunete, numite deja de Saussure foneme. (...) În acelaşi mod clasifică emiţătorii şi receptorii diversele variante ale aceloraşi semnale în una şi aceeaşi clasă de

semnale. Semnul „interzis" din sistemul semnelor de circulaţie rămîne semnul „interzis" indiferent dacă are diametrul de 40 sau 60 cm. Saussure a numit aceste clase de semnale „semnificanţi". În acelaşi fel ordonează cei ce îndeplinesc operaţii de un anumit tip variantele instrumentale într-o clasă de instrumente. Un cleşte rămîne cleşte indiferent dacă are mînerul roşu sau albastru. Prieto (1973, 1975 b) a numit asemenea clase de instrumente „operanţi".

3.3. *Clasificarea şi trăsăturile distinctive relevante*

Orice clasificare este posibilă numai conform unui anumit criteriu [12]. Realizările sonore ale unei limbi ar putea fi clasificate după criterii estetice, furnizate de experţi în stabilirea frumuseţii sunetelor. Semnalele ar putea fi clasificate după dificultatea producerii lor, iar uneltele după epoca istorică a creării lor. Asemenea criterii de clasificare ar fi în majoritatea situaţiilor irelevante. O perspectivă de clasificare relevantă pentru sunete este activitatea de vorbire într-o anumită limbă, pentru semnale comunicarea într-un anumit sistem de comunicare şi pentru unelte o operaţie în interiorul întregului sistem de instrumente al unei culturi.

Sistemele de clasificare cărora le aparţin fonemele, semnificanţii, respectiv operanţii, sînt împărţite în clase cu ajutorul trăsăturilor relevante pentru o limbă, un sistem de comunicare sau de instrumente; aceste clase stau în opoziţie unele faţă de altele, ceea ce înseamnă că se delimitează după prezenţa sau absenţa trăsăturilor relevante. Obiectele incluse în aceste clase posedă o anumită „valoare poziţională" nu datorită unor caracteristici proprii, ci rezultînd din opoziţia faţă de obiectele altor clase ale sistemului şi însuşirile acestora.

Această concepţie a „valorii poziţionale" a obiectelor a fost totdeauna ilustrată de Saussure prin exemplul jocului de şah [13]. O figură din jocul de şah, un cal de pildă, nu are o valoare poziţională în joc rezultînd din anumite însuşiri „naturale". El ar putea fi înlocuit şi cu un dop. „Valoarea" sa se datorează exclusiv deosebirilor care apar între caracteristicile sale funcţionale şi caracteristicile celorlalte figuri ale jocului de şah.

Conform acestei concepţii rezultă că „valoarea poziţională" a obiectelor, într-un sistem de clasificare, nu se bazează

pe aceste obiecte, ci este „relativă." Se poate întîmpla ca un sunet care într-o anumită limbă aparține unui anumit fonem să nu aparțină nici unui fonem într-o altă limbă. Ceea ce este semnal într-un anumit sistem de comunicare poate să nu fie semnal în alt sistem. Un obiect cu o funcție bine precizată într-un anumit sistem de instrumente, un cleşte de exemplu, cu care se scot cuiele din lemn, își capătă valoarea pozițională abia prin cuiele și ciocanul care le bate și devine un obiect lipsit de valoare în afara acestui sistem de instrumente.

3.4. *Semnificat și utilitate*

Clasificarea sunetelor, semnalelor și instrumentelor se realizează totdeauna dintr-un anumit punct de vedere, implicînd astfel un al doilea sistem de clasificare. Dacă enunțurile lingvistice se clasifică după importanța lor într-o limbă, semnalele după însemnătatea lor într-un cod, iar instrumentele după funcție, înseamnă că trebuie să existe un sistem de clasificare a semnificațiilor unei limbi, unui cod, a funcțiilor unui sistem de instrumente, sistem prin care sunetele, semnalele și instrumentele își capătă relevanța și căruia îi împrumută relevanța.

Aceste clase ale celui de-al doilea sistem de clasificare au fost numite de Saussure, în procesul de comunicare, „semnificați". Pentru instrumente Prieto (1973, 1975 b) vorbește de un al doilea sistem de clasificare denumit „utilități".

Acest al doilea sistem de clasificare ar putea reprezenta nivelul semnificatului, respectiv al utilității, care împrumută primului sistem de clasificare, nivelului semnificanților, respectiv operanților, relevanța lor (și invers).

3.5. *Structura semiotică* [14]

Doar coordonarea a două sisteme de clasificare creează posibilitatea clasificării unuia sau altuia din sisteme. Prieto (1975 a) numește această coordonare a două sisteme de clasificare divizate în clase conform caracteristicilor relevante, o structură semiotică.

Această structură este semiotică dacă fiecare sistem furnizează informaţii despre caracteristicile claselor pe care le conţine, ca şi despre clasele coordonate ale celuilalt sistem.

Un exemplu îl constituie semnificanţii sistemului nostru de circulaţie care se structurează în opoziţie pe baza formei circulare, triunghiulare sau pătrate ca şi a colorării albastre cu margini roşii. Influenţele prevăzute de codul rutier, adică semnificaţii, se structurează şi ei opoziţional şi în concordanţă cu semnificanţii pe baza informativităţii, injonctivităţii, negativităţii, pozitivităţii lor etc. Cele două sisteme, reprezentate prin opoziţii structurale, alcătuiesc împreună o structură semiotică (vezi fig. 1).

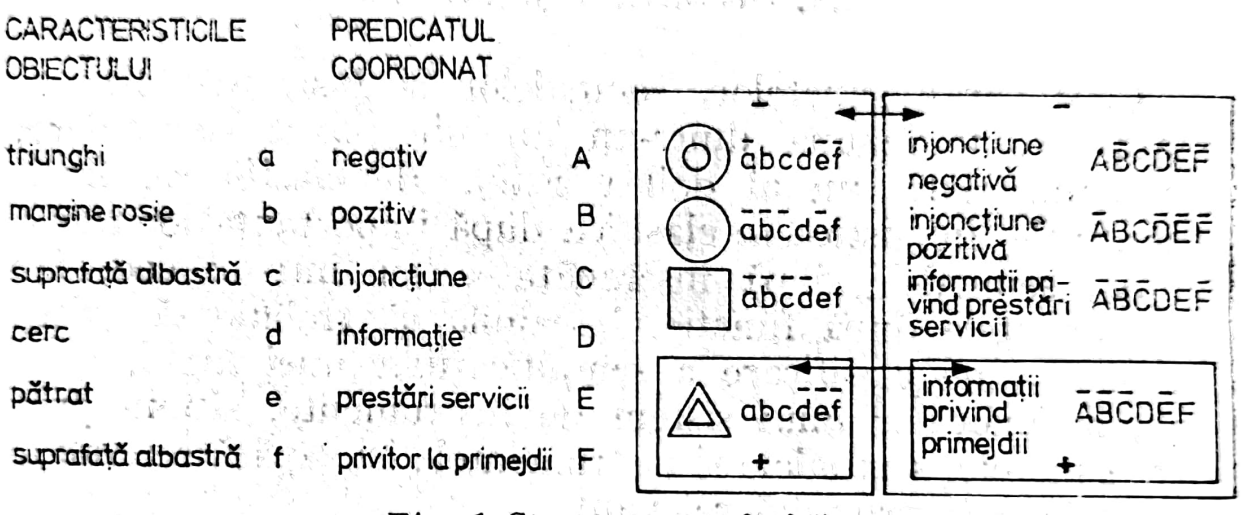

Fig. 1 Structura semiotică

3.6. *Semn şi instrument*

Unitatea a două clase coordonate, una din sistemul semnificanţilor, cealaltă din sistemul semnificaţilor, sau, altfel spus, coordonarea unui semnificant şi a unui semnificat se numeşte, la Saussure, „semn".

Pentru corelarea analoagă a unui operant dintr-un sistem de operanţi şi a unei utilităţi dintr-un sistem de utilităţi, Prieto a introdus conceptul de „instrument".

Semnele sînt deci entităţi bilaterale, diadice de semnificanţi şi semnificaţi şi un caz particular de instrumente, anume cele care îndeplinesc funcţia de comunicare.

Prin această definire a semnului ca unitate semnificant-semnificat Saussure depăşeşte graniţele lingvisticii generale intrînd în domeniul semiologiei, adică în domeniul tuturor semnelor care slujesc comunicării „în cadrul vieţii sociale"; în această sferă Saussure a inclus printre altele semnele

Scanned with OKEN Scanner

scrierii, alfabetul surdo-muţilor, riturile simbolice, formulele de politeţe, semnalele militare, semnalele maritime, obiceiurile, moda, tradiţiile, pantomima etc. Din toate aceste sisteme de semne, Saussure a investigat doar scrierea [15]. Buyssens (1970: 22—26) a extins astfel catalogul sistemelor de semne: semnele grafice ale ştiinţelor exacte, logicii, codul rutier, gesturile trapiştilor şi ale indienilor utilizate pentru comunicare între vorbitorii de limbi diferite aparţinînd unor seminţii diferite, semnalele clopotelor bisericilor, semnalele de trompetă ale militarilor, pictogramele mersului trenurilor şi ghidurilor turistice, hărţile, semnele de corectură ale tipăriturilor, semnele mărcilor, ale magazinelor, uniformele soldaţilor şi funcţionarilor, semnele de pauză ale emisiilor radiofonice, lumina roşie a ieşirii în caz de incendiu, sticla cafenie sau incoloră a farmaciilor, capul de mort. În anumite împrejurări şi manifestările artistice intră în sfera semiologiei, şi anume, atunci cînd sînt înţelese de public ca semne ale comunicării: pictura, perspectiva, sculptura, dansul, muzica, arhitectura, istoria, literatura, teatrul, poezia. Şi simboluri ca de exemplu „cruce" pot căpăta caracteristici semiologice, şi anume, atunci cînd sînt utilizate în scopul comunicării. Această observaţie este valabilă şi pentru fotografie, film sau teatru [16].

3.7. *Arbitrar şi motivat* [17]

Nu există (nici un fel de) principii care să guverneze asocierea semnificanţilor şi semnificaţilor, a operanţilor şi utilităţilor în semne, respectiv instrumente.

Îmbinarea semnificanţilor cu semnificaţii lor într-un semn al unui sistem sau a operanţilor cu utilităţile într-un instrument al unui sistem este arbitrară.

Semnificatul „Behausung" (casă—nota trad.) este asociat în engleză cu semnificantul house, iar în franceză cu semnificantul maison. Semnificatul „primejdie" este reprezentat, în sistemul european al semnelor de circulaţie, printr-un triunghi cu contur roşu şi siluete negre pe un fond alb, iar în sistemul american printr-un pătrat galben, cu o inscripţie neagră, aşezat pe unul din vîrfuri. Uneori însă semnificanţii unor semnale şi operanţii unor instrumente pot aminti într-o oarecare măsură de anumite sunete (de exemplu, de animale) sau de anumite obiecte. Cuvintele onomatopeice sau funcţia

Scanned with OKEN Scanner

TASCABILI ECONOMICI NEWTON

membrelor umane imitînd instrumente ar fi exemple tipice ale unei asocieri „naturale" de semnificanți și operanți cu sunete, respectiv obiecte. Cu toate acestea, „cocoșul german" cîntă kickerikii în timp ce „cocoșul englezesc" cîntă cock-a-do-odle-doo. „Motivarea" sau „simbolismul", cum a numit Saussure această legătură parțială dintre semnificant sau operant și sunete sau obiecte, sînt relații graduale „naturale", care trebuie deosebite de reunirea arbitrară semnificant-semnificat într-un semn, sau operant utilitate într-un instrument [18].

3.8. *Clasificările de semne ale semiologiei*

Recapitulînd cercetările lui Saussure asupra semnului rezultă că indicele este conceptul fundamental. Semnele „naturale" indică totdeauna existența unei surse („Unde iese fum, este și foc"). Și semnalele comunicării sînt întotdeauna indicii despre existența sau însușirile emițătorului. Semnificanții semnelor utilizate în comunicare sînt fie nemotivați, fie gradual motivați. Buyssens (1970) numește prima categorie codificare extrinsecă iar cea de-a doua intrinsecă. Comparativ cu cea mai importantă clasificare peirceană rezultă, *mutatis mutandis*, următorul tablou:

Clasificări de semne

Saussure	motivat (simbol)	(Indice)	arbitrar
Buyssens	codificat intrinsec	(Indice)	codificat extrinsec
Prieto	motivat (simbol)	Indice	arbitrar
Peirce	semn iconic	Indice	simbol

Cele trei clase principale de semne din semiotica lui Peirce se regăsesc deci și în tradiția saussuriană: la Saussure apare și concepția apartenenței simultane a fiecărui semn la mai multe clase de semne.

3.9. *Înlănțuirea structurilor semiotice*

Ipoteza fundamentală a lingvisticii saussuriene, aceea că stabilirea unui sistem de clasificare este posibilă numai conform unui anumit punct de vedere și numai în coordonare cu un alt sistem de clasificare, conduce la concluzii importante dacă este gîndită și finalizată consecvent. Această concluzie o găsim la Prieto (1975 a).

Scanned with OKEN Scanner

Într-adevăr, sistemele de clasificare coordonate ale nivelului semnificanților, respectiv operanților, și ale nivelului semnificaților, respectiv al utilităților, își stabilesc reciproc relevanța într-o structură semiotică bine precizată. Totuși, ar trebui ca semnificații și utilitățile să fie clasificate dintr-un anumit punct de vedere încă înainte de coordonarea cu sistemul semnificanților, respectiv al operanților, pentru ca să existe de fapt un sistem de clasificare. Ar fi mai necesar ca nivelul semnificanților și al operanților să fi fost inclus într-o altă structură semiotică, cu un nivel mai extins al semnificaților, respectiv utilităților. Trebuie deci să conchidem că fiecare nivel al semnificaților sau utilităților este clasificat de două ori, odată ca nivel al semnificanților, respectiv al operanților, într-o structură semiotică anterioară, apoi ca nivel al semnificaților, respectiv al utilităților, care împrumută și capătă relevanța de la un nivel al semnificanților, respectiv operanților.

Rezultatul ar fi un lanț nesfîrșit de structuri semiotice în care fiecare membru (cu excepția primului) joacă dublul rol de nivel al semnificaților, respectiv utilităților, și nivel al semnificanților, respectiv operanților. Deoarece procesele de clasificare sînt procese umane cognitive, trebuie să conchidem împreună cu Prieto (1975 a) că lanțul structurilor semiotice își are originea în subiect, care îl produce de fapt, și se constituie ca punct de plecare al acestui lanț, ca nivel de bază al semnificaților, respectiv utilităților. Trebuie să acceptăm și concluzia finală a lui Prieto, aceea că ultima instanță a lanțului structurilor semiotice este grupul sau clasa socială care determină subiectul.

3.10. *Sincronie și diacronie*

Analiza precedentă a arătat că un concept central al semiologiei saussuriene este sistemul de clasificare, sistem în care fiecărui obiect i se rezervă, în opoziție cu celelalte obiecte, o valoare poziționlă relativă (și nu „naturală").

Asociația nivelului semnificanților, respectiv operanților, cu nivelul semnificaților, respectiv utilităților, s-a vădit și ea relativă, adică arbitrară.

Corelatul logic al acestor relativități este relativitatea socială. Deoarece obiectele nu capătă „prin natura lor"

valoarea poziţională şi nici nu sînt coordonate în structuri semiotice pe baza însuşirilor „naturale", atunci înseamnă că ele deţin această valoare poziţională de la colectivitatea umană, că societatea umană le asociază în structuri semiotice.

Determinarea socială a valorii poziţionale a obiectelor, respectiv a structurilor semiotice, implică în acelaşi timp instabilitatea, adică istoricitatea lor. Saussure a fundamentat pe lîngă cercetarea sincronică a stării actuale a sistemelor de semne, ca o completare indispensabilă, cercetarea diacronică a transformărilor lor istorice [19].

Relativitatea socială şi prin aceasta istorică a producerii şi înţelegerii limbilor şi sistemelor de semne şi instrumente ar putea trezi bănuiala că tradiţia saussuriană a impus o teorie agnostică a semnului. Împotriva acestei acuzaţii pot fi aduse ca argumente două principii de bază ale chiar semiologiei, care clarifică problema „volumului de adevăr" al sistemelor de clasificare.

Este adevărat că o clasificare de sunete, semnale sau instrumente, ca şi de obiecte, se realizează totdeauna dintr-un anumit punct de vedere, care, după cum am arătat, reprezintă un al doilea sistem de clasificare. Această relativitate a perspectivelor de clasificare nu înseamnă că obiectele ar putea fi clasificate după însuşiri pe care nu le posedă de fapt. Astfel, o foaie albă de hîrtie ar putea fi clasificată după utilizarea sa ca hîrtie de scris sau după greutate, nu însă ca non-alb.

Pe de altă parte, Prieto (1977) a distins, pe bună dreptate, între adevărul unui enunţ lingvistic şi efectul său social, distincţie care ar putea fi valabilă pentru sistemele de semne în general. Astfel, două enunţuri ca „X este bavarez" şi „X este dentist" pot fi amîndouă adevărate. Dar pentru o persoană care suferă de dureri de dinţi, numai ultimul enunţ este relevant. Exemplul arată că adevărul unui enunţ este dependent de realitatea la care se referă. Relevanţa unui enunţ însă depinde de practica umană în care este implicată această realitate.

Semiologia saussuriană se defineşte pe baza conceptului de determinare socială şi de istoricitate a sistemelor de semne. Prin aceasta ideea unei invarianţe anistorice a acestor sisteme şi a relaţiilor sociale, care se exprimă prin ele, devine imposibilă.

Scanned with OKEN Scanner

4. *Perspectivele semiologiei*

Descendența semiologiei saussuriene este cu precădere „antroposemiotică" (Sebeok: 1976; 3; 1977 a: 183), chiar dacă nu poate fi, după cum s-a arătat, supusă unei reduceri lingvistice. Totuși, în tradiția semioticii nu au lipsit încercări de a include zoosemiotica în domeniul semioticii (Sebeok 1976: 3,89—93). Benveniste (1952) a prezentat cîteva reflecții asupra comunicării albinelor, Mounin (1970: 41—56) s-a ocupat de comunicarea corbilor și a cercetat în perspectivă semiologică (Mounin 1976) gesturile și formele vizuale abstracte prin care cimpanzeii căutau să comunice cu antrenorii lor.

Semiologia nu este deci neapărat antroposemiotic orientată. Mounin scrie, de exemplu (1970: 46): „La corbi ca și la albine există, după toate aparențele, mesaje și comunicare: dansul albinelor ca și strigătul corbilor își au locul într-o semiologie generală sau știință a sistemelor de semnale" [20].

O astfel de extindere biosemiotică a semiologiei nu s-a realizat încă.

Caracterul indicial sistematic al conceptului de semn, dezvoltat de continuatorii lui Saussure, ca și paralelismul dintre semn și instrument, semnificant și operant, semnificat și utilitate, în cele din urmă dintre scop și mijloc, dovedesc că posibilitățile de generalizare și amplificare ale semiologiei sînt departe de a fi epuizate. În orice caz, prin introducerea conceptului de instrument, problemele semnului și ale clasificării semnelor trec pe planul al doilea. În viitor atenția semiologilor se va îndrepta spre utilizarea de către om (și animal) a anumitor mijloace în vederea atingerii anumitor scopuri.

NOTE

1. Expresia „semiologie" creată de Saussure pentru a desemna știința generală a semnelor este utilizată în această lucrare în locul conceptului mai larg răspîndit astăzi de „semiotică". Pentru o istorie a acestor concepte vezi Sebeok 1976: 47—58.
2. Baza biografiei care urmează este furnizată de observațiile detaliate privind viața și opera lui Saussure aparținînd lui Robert Godel (1969) și Tullio de Mauro (1970).
3. Dintr-o recenzie de carte a lui Charles Sanders Peirce apărută în „The Nation" la 14.12.1899 reiese că acesta știa de existența familiei Saussure (mai ales de a tatălui lui Ferdinand, Henri de Saussure). În două din cele cinci călătorii în Europa, Peirce a ajuns la Genova. Totuși nu există nici o dovadă că l-ar fi cunoscut pe Saussure sau lucrările sale (vezi Sebeok 1977b: 27—32).

Scanned with OKEN Scanner

4. Viața particulară a lui Saussure la Genova s-a petrecut liniștit, fără evenimente deosebite. Saussure s-a căsătorit cu Marie Faesch, fiica unei familii genoveze înstărite. Din căsătoria lor au rezultat doi fii. Saussure a călătorit puțin; el își petrecea iernile în locuința sa genoveză, iar verile la reședința de la țară a familii sale la Maligny în Versoix.
5. Ogden/Richards 1923 = 1946: 6 (traducerea autorului).
6. Citeva observații fragmentare asupra semiologiei se găsesc și în notițele lui Saussure (de exemplu 3342 = N 24a, Engler 1974). Vezi și Stetter 1978.
7. Lommel traduce „sémiologie" a lui Saussure cu „semeologie".
8. Traducerea autorului.
9. Vezi și descrierea semiologiei lingvistice ca semiologie specială în „notes item", 3317.4 = N 15, Engler, 1974.
10. Traducere din franceză a autorului, după de Mauro 1976: 393—394.
11. Noreen a introdus dealtfel termenul „semologie" înainte ca Saussure să fi popularizat termenul „semiologie".
12. În notițele din 1893/94 din cartea nepublicată niciodată, Saussure scrie (Godel 1969:43. Traducerea autorului): „Există diferite forme de identitate (...). În afara unor relații de identitate nu există nici un fapt de limbă (...)". Reprosul formulat de Ogden/Richards (1923= = 1946:5), conform căruia la Saussure procesul de interpretare este inclus prin definiție în conceptul de semn, nu este valabil avînd în vedere concepția lui Saussure privind clasificarea fenomenelor lingvistice dintr-un anumit punct de vedere.
13. Comparația cu jocul de șah datează din 1894, dintr-un manuscris care urma să fie o prelegere (nedefinitivată niciodată dealtfel) despre lingvistul american Whitney.
14. În timp ce tradiția saussuriană numește știința generală a semnelor semiologie (vezi nota 1), în acord cu denumirea obișnuită a altor discipline ca biologie, teologie etc., Prieto sugerează (1975 a: 106) să se caracterizeze însușirea generală a temelor semiologiei cu adjectivul semiotic.
15. Totuși există sugestii privind acest tip de cercetări în „notes item", 3316—3318.9 = N 15.
16. Rezumat din franceză, aparținînd autorului.
17. Compară mai ales Engler 1962 și 1964.
18. Și în această privință se înșală Ogden/Richards (1923= 1946: 5) dacă susțin că Saussure a exclus conceptul de simbol din denumirea semnelor lingvistice.
19. Vezi mai ales afirmațiile timpurii ale lui Saussure că lingvistica este o știință istorică, 3281.14 = N 1, 3309 = N 15, 3322,2 = N 15, Engler 1974. Vezi și Jäger 1976.

BIBLIOGRAFIE

Buyssens, E. (1943), *Les langages et le discours. Essai de linguistique fonctionnelle dans le cadre de la sémiologie*, Bruxelles, Coll. Lebègue.

Scanned with OKEN Scanner

Buyssens, E. (1970), *La communication et l'articulation linguistique*, Bruxelles, Presses Universitaires de Bruxelles.

Engler, R. (1962), *Théorie et critique d'un principe saussurien : l'arbitraire du signe*, Cahiers F. de Saussure, 19:5—66.

Engler, R. (1964), *Compléments à l'arbitraire*, Cahiers F. de Saussure, 21:25—32.

Engler, R. (Ed.) (1968), *Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale*, Edition critique, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Engler, R. (Ed.) (1974), *Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale*. Edition critique, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, fascicule 4.

Godel, R. (1969), *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*, Geneve, Libraire Droz.

Jäger, L. (1976), *F. de Saussures historisch hermenentische Idee der Sprache. Linguistik und Didaktik*, 27:210—244.

Mauro, de, T. (Ed.) (1976), *F. de Saussure, Cours de linguistique générale*, Edition critique, Paris, Payot.

Mounin, G. (1970), *Introduction à la sémiologie*, Paris, Les Editions de Minuit.

Mounin, G. (1976), *Language, communication, chimpanzees*, „Current Anthropology", 17, 1:1—21.

Norren, A. G. (1882), *Om sprakrigktighet*, Upsala.

Ogden, C. K., Richards, I. A. (1923), *The meaning of meaning*, New York, Harcourt, Brace and Company, 6, ed. 1946.

Prieto, L. J. (1966a), *Messages et signaux*, Paris, Presses Universitaires de France.

Prieto, L. J. (1966b), *La sémiologie*, Paris, Gallimard (Encyclopédie de La Pléiade).

Prieto, L. J. (1973), *Signe et instrument*, în *Littérature, Histoire, Linguistique. Recueil d'études offert à Bernard Gagnebin*, Lausanne, L'Age d'Homme.

Prieto, L. J. (1975a), *Pertinence et pratique*, Paris, Les Editions de Minuit.

Prieto, L. J. (1975b), *Etudes de linguistique et de sémiologie générales*, Genève et Paris, Libraire Droz.

Prieto, L. J. (1976 b), *Etudes de linguistique et de sémiologie générales*, Genève et Paris, Libraire Droz.

Prieto, L. J. (1977), *Discorso e realtà*, „Unita", 4.10.1977: 3.

Saussure, de, F. (1916), *Cours de linguistique générale*, Lausanne et Paris.

Sebeok, T. A. (1976), *Studies in Semiotics*, Bloomington, Indiana University.

Sebeok, T. A. (1977a), *Ecumenicalism in Semiotics*, în Sebeok, T. A. (Ed.), *A Perfusion of Signs*, Bloomington-London; Indiana University Press, 180—206.

Sebeok, T. A. (1977b), *The French Swiss Connnection*, „Semiotic Scene", 1,1: 27—32.

Stetter, C. (1978), *La fonction des réflexions sémiologiques dans la fondation de la linguistique générale chez F. de Saussure*, „Kodikas/Code", 1: 9—20

Traducere: DANIELA ROVENȚA-FRUMUȘANI

CHARLES MORRIS ŞI FUNDAMENTAREA COMPORTAMENTAL-TEORETICĂ A SEMIOTICII

ROLAND POSNER

1. EVOLUŢIE ŞI DOMENII DE CERCETARE

Cu o consecvenţă remarcabilă Morris s-a ocupat (în prelegerile şi lucrările sale publicate) de tema care l-a preocupat toată viaţa: semnele şi valorile. (...)

De la primele lucrări Morris se vădeşte un gînditor complex, ce sintetizează diverse direcţii. Problemele particulare l-au preocupat numai în contextul marilor complexe problematice, iar întreaga sa activitate trebuie înţeleasă ca o încercare de unificare a perspectivelor teoretice şi practice privind acţiunea umană, într-un cadru orientativ atotcuprinzător. Acest scop apare expus cu deosebită claritate în scrierile programatice *Logical Positivism, Pragmatism and Scientific Empiricism* (1937) şi *Foundations of the Theory of Signs* (1938); fundamentează lucrări prezentînd istoricul problemei ca *Six Theories of Mind* (1932) şi *The Pragmatic Movement in American Philosophy* (1970) şi este prezent şi în lucrări prezentînd o concepţie generală despre lume ca *Paths of Life, Preface to a World Religion* (1942) şi *The Open Self* (1948).

Cele mai concludente sînt însă lucrările sistematice consacrate teoriei semnului ca *Signs, Language and Behavior* (1946) şi teoriei valorii *Varieties of Human Value* (1956); chintesenţa acestor lucrări apare într-o scriere tîrzie, sugestiv intitulată *Signification and Significance* (1964) [4].

La începutul activităţii, tînărul Morris a fost preocupat de studierea celor mai importante ştiinţe particulare şi a principalelor direcţii de gîndire ale vremii sale, legate de problemele care îl preocupau.

Cele trei direcţii filosofice cărora le corespund anumite sfere geografice de influenţă şi ştiinţe particulare sînt:

— pragmatismul nord-american, orientat spre biologie şi ştiinţe sociale (şi reprezentat de C. S. Peirce, W. James, G. H. Mead, J. Dewey şi C. I. Lewis);

Scanned with OKEN Scanner

— empirismul englez orientat spre ştiinţele naturii (şi reprezentat de empiriştii englezi ai secolelor 17—19 şi de behaviorismul american);

— pozitivismul logic centro-european, orientat spre logică şi matematică (şi reprezentat de E. Mach, M. Schlick, L. Wittgenstein, R. Carnap, H. Reichenbach şi F. Waismann).

Morris a fost primul cercetător care a observat şi formulat asemănările dintre aceste trei direcţii şi faptul că deosebirile lor nu constituie opoziţii [5]. Paralelismul între pozitivism şi empirism constă în privilegierea observării obiective în cercetarea datelor. Pragmatismul şi empirismul se aseamănă datorită accentului pus pe presupoziţiile biologice şi sociale ale oricărei ştiinţe, iar pragmatismul şi pozitivismul se aseamănă în încercarea lor de a descoperi şi clarifica probleme filosofice prin analiza semnificaţiei [6].

Toate aceste trei direcţii au respins „judecăţile sintetice a priori" ca izvor al cunoaşterii şi de aici temeiul acestor judecăţi de a fi considerate „ştiinţifice" (Morris 1937: 54). Deosebirea dintre cunoaştere şi datele empirice rezidă în structura formală a limbii utilizate (pozitivismul logic), în posibilitatea funcţională a înlocuirii obiectelor cu semne (empirismul behaviorist), în convenţiile sociale ale comunicării (pragmatism) şi poate fi investigată empiric prin anumite proceduri (Morris 1937: 28,50 passim).

Tînărul Morris a generalizat încetul cu încetul aceste presupoziţii istorice într-o serie de lucrări [7] şi a formulat în 1934 prima concluzie sintetică. „Semnele au trei categorii de relaţii: cu alte semne, cu obiecte, cu o persoană sau cu persoane" [8]. Trei ani mai tîrziu vor dispărea şi ultimele urme de terminologie condiţionată istoric, pentru ca disciplinele consacrate acestor relaţii ale semnelor să se numească: „sintaxă", „semantică", „pragmatică" [9].

Morris a stabilit între aceste trei direcţii de gîndire o corelaţie sistematică, prin care fiecare orientare era legitimată fără ca celelalte să apară inutile. Ştiinţa creată de Morris, prin această sinteză, era „semiotică" (Morris 1937: 4 passim).

Datorită acestei geneze, semiotica a fost de la început un Janus bifrons; deoarece, pe de o parte, apare ca pură înlănţuire de discipline particulare şi direcţii de cercetare care pot exista şi fără ea, dar, pe de altă parte, urmăreşte să dea tuturor ştiinţelor şi direcţiilor de cercetare un ţel comun, valabil indiferent de dezvoltarea lor istorică. Aceasta este

Scanned with OKEN Scanner

și cauza pentru care Morris a privit destul de critic, de-a lungul timpului, utilizarea „formulei sale magice". „Otto Neurath a prevăzut de acum cîțiva ani că aceste concepte vor crea false probleme, îndepărtîndu-ne de la problemele reale; această temere s-a confirmat din păcate. Ca și înainte, aceste concepte pot desemna ansamblul și disciplinele semioticii. (...)

Dar este mult mai important să păstrăm unitatea semioticii, iar pentru rezolvarea problemelor particulare să folosim elementele relevante din toate disciplinele" (Morris 1946: 217 passim = 1973: 324 passim).

Această critică nu înseamnă nicidecum limitarea domeniului sau a metodei. Dimpotrivă, presupozițiile fundamentale și concepția științifică a autorului au rămas neschimbate din furtunoșii ani '30 și '40 pînă astăzi. Următoarele citate [10] din principala lucrare semiotică a autorului ilustrează această idee: „Comportarea semnelor poate fi înțeleasă în sens precis cu ajutorul categoriilor teoretice comportamentale" și „Astăzi speculațiile vagi nu mai sînt necesare în acest domeniu; problemele comportării semnelor au fost formulate empiric și rezolvate experimental".

De la ce „categorii teoretice comportamentale" pleacă Morris?

2. FAZELE ACȚIUNII

Behavioriști ca Mead înțeleg prin comportare („behavior") tot ceea ce se poate schimba la o ființă în decursul timpului [11].

Nu există nimeni care să nu se comporte constant într-un anumit fel [12].

Acțiunile („acts") se deosebesc de continuumul comportamental prin aceea că au un început și un sfîrșit. Ele pot fi structurate în funcție de scopul urmărit. Acest scop este dat printr-un impuls [13].

Ca să înțelegem cum este construită o acțiune vom urmări cum se comportă cineva căruia îi este foame și care este condus de acest impuls acțional.

Faza 1: examinează atent percepția și reacționează preferențial la percepții senzoriale sau la reprezentarea interioară a mîncării (Morris în Mead 1938: X și XXIV passim). Exemple: a) percepe mirosul plăcut al unei mîncări de la etajul inferior; b) vede o mașină care transportă marfă la o cofetărie; c)

Scanned with OKEN Scanner

aude sirena unei fabrici anunțînd masa de prînz; d) pipăie sandvișul pe care va avea voie să-l mănînce abia în pauză.

Faza 2: Organismul concretizează posibilitățile oferite de aceste percepții pentru a obține repede mîncarea. a) Merge după miros la etajul inferior și dacă este o cantină își cumpără ceva; b) se uită la ce cofetărie s-a oprit mașina, se duce acolo și își cumpără ceva; c) își întrerupe lucrul, se spală pe mîini și își ia pachețelul din buzunarul hainei; d) scoate sandvișul din hîrtie.

Faza 3: Își ia mîncarea astfel pregătită și își potolește foamea.

Aceste stadii au fost numite de Mead de orientare, de prelucrare, de îndeplinire. Ele sînt caracterizate de impulsuri perceptive, impulsuri de pregătire a obiectului și impulsuri de satisfacere sau de refulare[14]. (...) După Mead, la constituirea capacităților acționale participă toți factorii acționali (prezentați mai sus) în mod alternativ.

Acțiunea, obiectul asupra căruia se acționează și agentul se definesc reciproc, interdependențele lor putînd deveni din ce în ce mai complexe. Impulsul acțional se nuanțează în interes, dispoziție, scop, necesitate, plăcere sau capriciu (vezi Tranöy (1972/75: 143 passim). (...)

Schema funcțiilor acțiunii stabilită de Mead poate constitui un cadru adecvat pentru determinarea genezei unor procese funcționale mai abstracte și Mead însuși a răspuns la unele întrebări filosofice cum ar fi cea a dezvoltării conștiinței și comunicării din structura acțiunii, mai ales a acțiunii sociale („social act").

Morris l-a continuat pe Mead, construindu-și întreaga teorie a semnului pe analiza acțională a lui Mead[17].

3. TIPURI DE SEMNE

Examinînd îndeaproape caracterizarea fazelor acțiunii, constatăm că prima și a doua fază sînt menite să asigure concretizarea celei de-a treia. Stimulii orientativi sînt relevanți în măsura în care indică agentului accesul la proprietățile de prelucrare ale obiectului ce satisface impulsul.

Practica mai îndelungată privind satisfacerea unor impulsuri de acest tip automatizează din ce în ce mai mult reacțiile agentului: stimulii de orientare predispun organismul la prelucrarea proprietăților, iar stimulii de prelucrare îl pregă-

tesc pentru consumarea obiectului care satisface impulsul. Agentul acționat de un impuls acțional adecvat este îndreptat, prin stimulii de orientare respectivi, spre proprietățile de satisfacere ale obiectului care satisface impulsul. Proprietățile vizuale sau olfactive ale unui sortiment de brînză pot deveni semnul unor proprietăți gustative; faptul că cele două categorii de proprietăți sînt interdependente este demonstrat de dispoziția organismului pregătit să savureze acel gust specific (în caz că există impulsul) [18].

Legat de acțiunile primare din modelul lui Mead, putem afirma următoarele:

— ca *semn* funcționează un stimul senzorial prezent în faza de orientare a acțiunii și perceput de simțurile de depărtare;

— ca *denotat* (Morris 1938, 1946, 1964: „Denotat") funcționează un obiect care satisface impulsul; el apare în faza de satisfacere a acțiunii și este caracterizat de o serie de proprietăți de satisfacere (Morris 1938: Designat, Morris 1946, 1964: semnificat), fiind perceput de simțurile de apropiere.

Ca relație semnică (Morris 1938, 1946, 1964: „Interpretant") funcționează dispoziția agentului de satisfacere a impulsului acțional prin consumul denotatului [19].

Un *semn* este deci un stimul pregătitor care declanșează, în absența obiectului ce satisface impulsul, un lanț de reacții similar celui creat de obiectul însuși [20]. (...)

Ca și în caracterizarea acțiunilor, ceea ce contează la Morris sînt relațiile funcționale și nu precizările de conținut: „Specificul proceselor semnice rezidă, în mare, în modelul constituenților și nu în constituenții înșiși" (Morris 1946: 308 = 1973: 388).

Dezvoltarea ulterioară a teoriei morrisiene a semnelor ne permite să răspundem la întrebarea dacă și în ce mod procesele funcționale din interiorul organismului sau anumite fenomene din sisteme de informație inanimate ca, de exemplu, mașinile de calcul sînt sisteme semiotice. Teza pe care se bazează Morris este aceea conform căreia caracteristicile semnelor (descoperite de el) sînt suficiente pentru existența semnelor (Morris 1946: 12 = 1973: 86).

Plecînd de la o situație semiotică primară (Morris 1946: 23 = 1973: 100), stimulii de orientare sînt semne speciale:

— dependente de *modalitate* (deoarece semnele nu sînt produse de organismul care la receptează);

Scanned with OKEN Scanner

— dependente de *receptor* (deoarece denotatul și semnificatul diferă după impulsul acțional al receptorului);

— dependente de *situație* (deoarece dispozițiile acționale pe care le produce la receptor (interpretant) variază în funcție de situație;

— dependente de *funcție* (deoarece declanșează o fază ulterioară a acțiunii receptorului numai în cazul unui lanț acțional continuu orientat spre satisfacerea impulsului; dacă acest lanț este întrerupt, funcția de semn dispare).

În general stimulii care produc o fază ulterioară a acțiunii receptorului și trimit la un obiect capabil să satisfacă impulsul sînt numiți *semnale* (Mead 1934: 190 = 1968: 234 și Morris 1946: 24 = 1973: 101). Semnalele funcționează în mare măsură automat, deoarece declanșarea unei faze ulterioare a acțiunii are loc fără ca receptorul să aibă timp să reflecteze. Între obiectul sursă a stimulului semnal și obiectul care satisface impulsul nu trebuie să existe o legătură de conținut.

Există și cazuri speciale de semnale, în care aceste două obiecte sînt identice. Stimulul care îl orientează pe receptor și proprietățile de satisfacere aparțin aceluiași obiect.

În cazul cînd obiectul perceput este o ființă se poate întîmpla ca o fază a mișcării acestei ființe să constituie pentru receptor o proprietate de orientare, care se concretizează într-o fază ulterioară a aceleiași mișcări (Morris in Mead 1934: XX = 1968: 23). Pumnul strîns îi indică receptorului lovitura care se va produce imediat (aici emițătorul este denotat, iar lovitura este semnificatul acțiunii); o mînă întinsă îi indică receptorului că obiectul aflat în direcția mîinii va fi apucat (aici obiectul și emițătorul sînt denotate iar apucarea este semnificatul acțiunii). Perceperea unei mișcări îi permite receptorului să prevadă o acțiune ulterioară a emițătorului și să preîntîmpine o acțiune iminentă.

Stimulii care declanșează o acțiune a receptorului prin aceea că îl avertizează de o acțiune viitoare a emițătorului sînt numiți *gesturi* [21].

Înțelegînd pumnul strîns ca gest premergător al unei lovituri, receptorul va reacționa și se va feri. Dacă emițătorul va sesiza că receptorul se pregătește să se ferească, fie că va renunța la lovitură, fie că îi va da o altă direcție. O asemenea interacțiune acțională bilaterală sprijină afirmația lui Mead conform căreia într-o acțiune de durată actele care se declanșează tot mai repede pot fi dirijate (Morris in Mead 1934: XXI = 1968: 24). Mead vorbește despre interacțiune

gestuală („conversation of gestures") și o consideră un stadiu preliminar al acțiunii sociale („social act", Mead 1934: 44 = 1968: 83).

Gesturile influențează acțiunile partenerului, nu și comportamentul propriu. Receptorul înțelege un gest mai bine chiar decît emițătorul gestului; gesturile rămîn pentru emițător fără semnificație („unintelligent gesture", Mead 1922: 162). (...)

În interacțiunile ale căror gesturi sînt lipsite de *semnificație*, fiecare partener concepe gesturile celuilalt ca indiciu al continuării acțiunii, dar le percepe separat de ale sale (Mead 1934: 81 = 1968: 121):

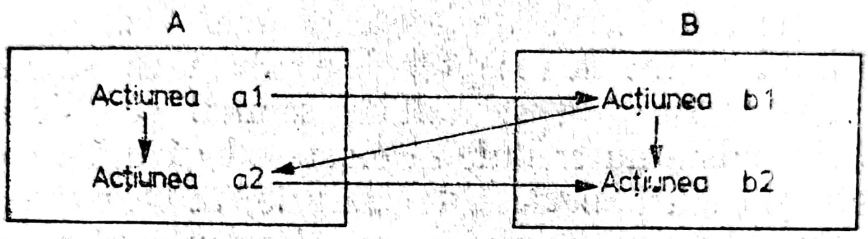

Fig. 1. Interacțiune gestuală cu gesturi lipsite de semnificație [22]

B consideră acțiunea a1 a lui A ca treaptă premergătoare a acțiunii a2, iar A consideră acțiunea b1 a lui B treaptă premergătoare a acțiunii b2. Nici unul dintre parteneri nu sesizează legătura dintre acțiunile succesive dar temporar separate a1 b1 și b1 a2 etc.

În cazul în care, prin reacția partenerului, propriile gesturi capătă un sens pentru emițătorul lor, ele devin gesturi semnificative („significant gesture"; Mead 1934: 81 = 1968: 121 și Morris 1946: 38,43 = 1973: 117, 122).

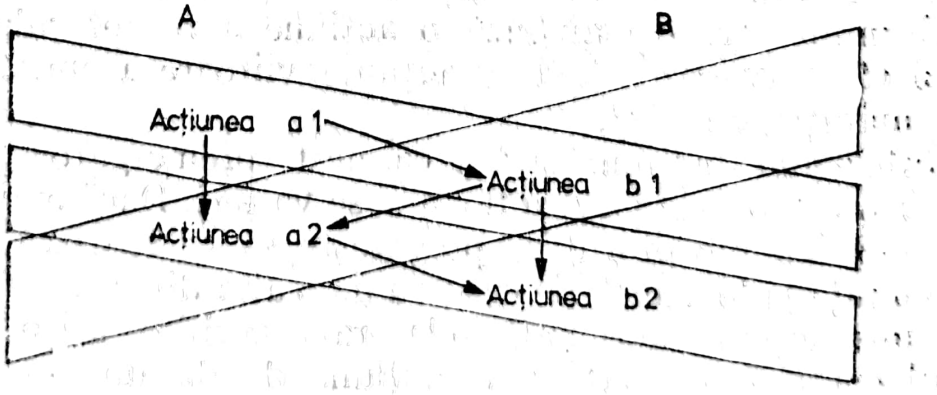

Fig. 2. Interacțiune gestuală cu gesturi semnificative [23].

A consideră acțiunea a1 ca etapă premergătoare a acțiunii b1 a lui B, iar B privește acțiunea b1 ca etapă premergătoare a acțiunii a2 etc.

Gesturile semnificative sînt recunoscute ca atare de emițătorii înșiși: emițătorul devine receptorul propriului său semn. Un astfel de emițător este numit *producător de semne*. (...)

Între gesturile semnificative și comsemnale în sensul lui Morris (Morris 1946: 253 = 1975: 131, Observația 7) nu este o mare diferență. Morris numește *comsemnal* un semnal care poate fi produs și acceptat de aceeași ființă și care are aceleași semnificații pentru producător și receptor [24]. Producătorii și receptorii comsemnalelor sînt numiți *interpreți*.

Comsemnalele sînt neutre din punctul de vedere al modalității și interpersonale; *per definitionem* toți partenerii unui act de comunicare le dau aceeași interpretare. Ele au caracterul de semnale în măsura în care sînt dependente de situație și funcție: interpretarea lor se schimbă în funcție de corelațiile acționale, deoarece semnificatul este în fiecare moment o fază ulterioară a acțiunii deja înfăptuite a interpretului; ele își pierd funcția de semn dacă lanțul acțional se întrerupe înainte de a se fi încheiat.

În cazul în care un conducător auto se interesează de adresa unei instituții și primește următoarea indicație: „a treia intersecție la dreapta", ceea ce este important este ca el să rețină această indicație, indiferent de ceea ce se petrece în jurul lui pe stradă; pentru aceasta, fie că va ridica în sus trei degete, fie că își va repeta în gînd indicația pînă la a treia intersecție, unde va îndeplini acțiunea indicată.

Ridicarea degetelor sau repetarea anunțului sînt semne utilizate de receptor în locul semnalului inițial pentru a-l ajuta să depășească distanța între primirea informației și traducerea ei în fapt [25]. Morris numește aceste semne *simboluri*. Simbolul este un semn care poate fi produs de interpret însuși și poate înlocui în orice înlănțuiri acționale un semnal cu același semnificat (Morris 1946: 24 passim, 33,38 = 1973: 100 passim, 111, 117).

Utilizarea simbolurilor nu este legată de anumite înlănțuiri acționale sau de anumite semnale, ele fiind independente de situație și funcție („autonome"; Morris 1946: 26 = 1973: 104). Aceasta explică și faptul că simbolurile sînt considerate semne arbitrare: alegerea suportului semnic este o chestiune de pură convenție.

Dacă un semn reunește proprietățile comsemnalului și ale simbolului, este numit de Morris *comsimbol*. Comsimbolul nu este numai independent de situație și funcție (ca simbolul), ci și independent de modalitate și interpersonal (ca un comsemnal). Ele constituie cea mai productivă clasă de semne, existentă în toate limbile naturale [26].

Examinînd evoluția biologică — de la simțurile de apropiere la cele de distanță, de la semnal la gesturi nonsemnificative, apoi la gesturi semnificative și comsemnal, de la simbol la comsimbol — putem afirma că instrumentele care stau la dispoziția omului și a societății pentru asigurarea existenței au evoluat din ce în ce mai mult, lărgind progresiv orizontul individului, potențînd posibilitățile sale comportamentale, extinzînd și restructurînd mediul înconjurător al individului și al colectivității. (...)

Această evoluție i-a dat individului o mare libertate față de lumea înconjurătoare, de contemporanii săi și față de el însuși, permițîndu-i să-și nuanțeze impulsurile acționale.

În acest moment Morris aduce în discuție etica, deoarece creșterea libertății persoanei, întemeiată pe capacitatea de a anticipa consecințele acțiunilor sale cu ajutorul semnelor, antrenează și o sporire a responsabilității sale față de propriul său comportament [28]. Această răspundere se manifestă, după Morris, în cazul cînd în luarea deciziilor nu avem în vedere interese particulare, ci binele comunității.

4. DIMENSIUNILE SEMNIFICAȚIEI

În paragraful care urmează ne vom ocupa de clasificarea morrisiană a dimensiunilor semnificației („modi significandi", Morris 1946: „modes of signifying", Morris 1964: „dimension of signification"), clasificare ce pornește de la analiza acțională întreprinsă de Mead.

Semnele pot avea un rol în fiecare fază a acțiunii, dar funcțiile îndeplinite diferă în raport cu faza în care apar.

În faza de orientare, agentul trebuie să adune informații despre mediul înconjurător și pe această cale să deducă posibilitățile de satisfacere a impulsului acțional. Semnele care apar în faza de orientare și permit receptorului să stabilească caracteristicile situației sînt numite de Morris *semne designative*.

Scanned with OKEN Scanner

În faza de prelucrare, agentul trebuie să acționeze în așa fel asupra obiectului care satisface impulsul, încît să-i amelioreze potențialul de satisfacere. Semnele care apar în faza de prelucrare și îl arată receptorului cum să se comporte cu obiectul sînt numite de Morris *semne prescriptive*.

În faza de satisfacere, agentul consumă obiectul ce satisface impulsul, cu toate însușirile care răspund necesităților sale. Semnele care apar în această fază influențează receptorul în a aprecia aceste însușiri. Morris numește semnele care se referă la valoarea obiectului ce satisface impulsul *semne apreciative* (Morris 1964: 3 passim = 1975: 200 passim).

Este important de reținut faptul că proprietățile de orientare declanșează la actant cu totul alte reacții decît proprietățile de prelucrare și satisfacere.

În mod analog semnele designative semnifică în alt mod decît semnele prescriptive sau apreciative. Deosebirea între dimensiunile semnificației apare la nivelul interpretantului (Morris 1964: 6 = 1975: 205):

— În cazul semnelor designative, receptorul se comportă față de obiectul semnificat ca și cînd ar *poseda* însușirile stabilite. De exemplu, dacă i se comunică interpretului că balustrada scării este proaspăt vopsită sau că supa e fierbinte, el va reacționa conform acestei experiențe tactile sau gustative.

— În cazul semnelor prescriptive, receptorul se pregătește să *acționeze* față de obiectul semnificat în direcția potențialului său de satisfacere și în mod precis. Dacă i se indică receptorului să agite sucul de portocale înainte de întrebuințare, el va efectua acțiunea respectivă, dacă are poftă de suc de portocale.

— În cazul semnelor apreciative, receptorul *apreciază* obiectul semnificat din punctul de vedere al potențialului său de satisfacere a impulsului. De exemplu, dacă un copil care ascultă în general de mama sa ezită să mănînce spanacul servit la masă, preferînd să treacă direct la prăjitură, și dacă mama sa privind spanacul își mîngîie stomacul zicînd „Mmm, ce bun!", dispoziția copilului de a mînca spanacul devine mai puternică prin această intervenție a mamei. (...)

La unele semne s-a stabilit modalitatea de semnificare astfel încît ele apar ca designatori, prescriptori sau apreciatori, indiferent de context. Această situație este valabilă în special pentru comsimboluri, care sînt independente de context.

Scanned with OKEN Scanner

Morris exemplifică această specializare a semnelor lingvistice (1946: 63 = 1973: 146, 1964: 4 = 1975: 203) cu cuvintele *sălbatic* (astăzi preponderent designativ), *trebuie* (preponderent prescriptiv) și *fin* (preponderent apreciativ). Prin faptul că orice comsimbol este strict subordonat unei anumite dimensiuni a semnificației, acest semn poate fi utilizat și în afara fazei sale specifice de acțiune fără riscul de a introduce o altă dimensiune a semnificației. Astfel, un conducător[29] auto poate să fie informat din faza de orientare asupra condițiilor de circulație, să aprecieze într-un anumit fel aceste condiții și să-și precizeze un anumit comportament „rutier":

(1) (a) Șoseaua principală spre B este plină de gropi.
(b) Drumul este îngrozitor.
(c) Ar trebui să ocoliți pe șoseaua secundară care trece prin C.

Expresia (1) este complexă, cuprinzînd semne designative (a), apreciative (b) și prescriptive (c). Propozițiile 1(a) — 1(c), pronunțate succesiv înainte ca automobilistul să-și fi anunțat intenția de a circula pe drumul B, sînt destinate să-i schimbe această hotărîre într-un anumit fel. Avantajul unui asemenea proces semnic constă (pentru conducător) în faptul că este scutit de o experiență neplăcută (să meargă pînă la jumătatea drumului B și apoi, din cauza drumului imposibil, să se întoarcă) deoarece anticipînd-o din faza de orientare, o poate evita.

Secvența (1) este complexă pentru că fiecare propoziție, reprezentînd un anumit mod de semnificare, este ea însăși un semn complex compus din mai multe comsimboluri. De ce sînt necesare semne diferite și de ce nu utilizăm pentru (1a), (1b) și (1c) un singur semn simplu? Morris răspunde astfel acestei întrebări (1946: 73 passim = 1973: 156 passim): 1. Și situația de acțiune este complexă. Ea se referă în fiecare fază la mai multe obiecte denotate: localitatea B și localitatea C, șoseaua principală de la A la B, șoseaua secundară de la A la B trecînd prin C, gropile. 2. Asemănările între această situație de acțiune și altele pot fi mai bine sesizate dacă trăsăturile comune ale celor două situații sînt reprezentate de semne identice: *plin* și *îngrozitoare* se pot referi și la alte obiecte în afară de străzi; a *circula* și a *ocoli* nu se

aplică numai la șoseaua principală de la A la B sau la șoseaua secundară de la A la B trecînd prin C.

Semnele care creează posibilitatea identificării obiectelor denotate (1946: 64 passim, 75 passim = 1973: 147 passim, 158 passim) sînt numite de Morris *identificatori*. Dacă unui anumit obiect i se asociază proprietăți de orientare, de satisfacere și de prelucrare, este evident că va fi folosit același identificator (I) însoțit de designatorul (D), apreciatorul (A), respectiv prescriptorul (P) adecvat:

1′ a′ (Șoseaua principală spre B) I (este plină de gropi) D

b′ (Șoseaua principală spre B) I (este îngrozitoare) A

c′ (Șoseaua principală spre B) I (ar trebui să o ocoliți prin șoseaua laterală, care trece prin C) P

Morris denumește asemenea expresii complexe (1946: 73 = 1973: 157) care asociază unui obiect dat toate caracteristicile relevante, *ascriptori*. Forma minimală a unui ascriptor este:

I (D)
(A)
(P)

Fiecare constituent al ascriptorului poate fi, ca în cazul de față, și el complex.

— Astfel, designatorul complex din a′ se descompune în designatorul *plin* și identificatorul *gropi*, corelate cu ajutorul formatorilor *este* și *ă* (plină de gropi).

— Apreciatorul complex din b′ se descompune în apreciatorul *îngrozitoare* și formatorul *este*.

— Prescriptorul complex din c′ cuprinde prescriptorul *ar trebui*, identificatorii: *dumneavoastră* (subînțeles) și *șoseaua laterală care trece prin C*, desginatorul *ocoli* și formatorii *să, o, îți*.

Doi dintre identificatori sînt și ei complecși: *șoseaua principală spre B* cuprinde identificatorii *a* (șoseaua) și B, designatorul *șosea principală* și formatorul *spre*; iar *șoseaua secundară care trece prin C* cuprinde identificatorii *a* și *C*, designatorii *șosea secundară* și *trece*, formatorii *care* și *prin*.

O asemenea analiză a semnelor complexe (1′) ridică problema interpretării:

— unei secvențe de tipul *este plină de gropi* ca designator, deși conține și identificatori și formatori,

— unei secvențe de tipul *ar trebui să o ocoliți prin șoseaua laterală care trece prin C* ca prescriptor, deși conține și designatori și identificatori și formatori.

Răspunsul la această întrbeare nu este simplu, el aduce în centrul discuției gramatica limbilor naturale (Morris 1938: 18 = 1972: 38 și 1946: 74 = 1973: 158). Morris preconizează fundamentarea gramaticii pe teoria comportamentului și precizează că ascriptorii complecși nu pot fi interpretați dacă tuturor interpretanților semnelor componente li se acordă aceeași relevanță.

Rezolvarea problemei (introducerea unei ierarhii) este o sarcină care (conform opiniei lui Morris) cade în seama formatorilor [31].

Chiar dacă formatorii rezolvă problema înlănțuirii semnelor, rămîne deschisă problema distincției (la 1b) între:

(1) (b1) Să circuli pe șoseaua principală spre B este îngrozitor.

(b2) Este îngrozitor să circuli pe șoseaua principală spre B.

(b3) Pe șoseaua principală spre B este îngrozitor să circuli.

Morris distinge asemenea formulări sprijinindu-se pe Manuel Andreade (Morris 1938: 18 = 1972: 38 și 1946: 74 = 1973: 158) pe baza opoziției între semne *dominante* și semne *dominate*. În b1 domină apreciatorul *îngrozitor*, de aceea întreaga secvență este interpretată ca ascriptor apreciativ. În b2 domină identificatorul B, de aceea întreaga propoziție este interpretată ca ascriptor identificator [32]. În b3 domină designatorul *circul*, de aceea ansamblul va fi interpretat ca ascriptor designativ. Este de reținut faptul că toate corelațiile, atît frastice (ascriptorice-interne), cît și transfrastice (ascriptorice-externe), au importanța lor. (...)

O gramatică bazată pe teoria comportamentului va interpreta aceste propoziții diferite în funcție de comportamentul receptorilor. După apariția scrierilor lui Morris o astfel de gramatică a fost propusă (printre alții de Brown, 1974), dar a rămas la stadiul de deziderat datorită preponderenței cercetărilor formalizante.

Scanned with OKEN Scanner

5. DIMENSIUNILE UTILIZĂRII

Fiecare semn posedă un semnificat şi un interpretant. Semnificatul constă în proprietăţile pe care trebuie să le posede obiectul pentru a putea fi *denotat* de semn. Interpretantul constă în dispoziţia comportamentală cu care trebuie să reacţioneze receptorul pentru ca să *înţeleagă* semnul.

În procese semiotice declanşate de semnale sau gesturi nesemnificative, interpretarea nu este decisiv influenţată de originea naturală sau artificială a semnelor, de emiţătorul lor sau de scopul producerii; decisivă este acţiunea (şirul de acţiuni) receptorului.

De exemplu, anumite urme pot prin forma, mărimea sau claritatea lor să-l informeze pe receptor asupra mişcărilor producătorului de semne, să permită receptorului să evalueze pe producătorul de semne şi să-şi ia anumite măsuri de prevedere, fără ca iniţial urmele să fi fost produse în acest scop.

Procesele semiotice la care participă comsimboluri (cu o strictă codificare a dimensiunilor semnificaţiei) sînt independente de acţiunea receptorului. Tocmai această proprietate permite producătorului de semne să le utilizeze în vederea îndeplinirii scopurilor propuse (Morris 1946: 52 = = 1973: 179). Astfel, un politician care furnizează explicaţii obiective foloseşte mai cu seamă semne designative ca să se facă apreciat de un public intelectual. Un ofiţer trădător care dă anumite indicaţii extrem de clare subalternilor săi pentru a-l informa pe un spion (aflat printre cei de faţă) asupra situaţiei, foloseşte semne prescriptive care înlesnesc orientarea. Un poet de curte care compune imnuri în onoarea protectorului său foloseşte semne apreciative pentru a-l determina să acţioneze (să-i ofere bani). Toate aceste scopuri ar putea fi atinse şi pe o cale mai directă, dar care ar fi fost mai puţin eficientă.

Morris (1946: 92 = 1973: 179) vorbeşte de *utilizarea* unui semn S atunci cînd o persoană urmărind un anumit scop foloseşte semnul S ca mijloc pentru atingerea acelui scop. (...)

În utilizarea semnelor pot fi distinse trei dimensiuni (Morris, 1946: 95 = 1973: 182); producătorul poate folosi semnele:

— pentru ca interpretul să fie informat asupra proprietăţilor de orientare ale obiectului identificat (utilizare *informativă* a semnelor);

— pentru ca interpretul să perfecţioneze într-un anumit mod proprietăţile de prelucrare ale obiectului identificat (utilizare *injonctivă* a semnelor);

— pentru ca interpretul să aprecieze într-un anumit fel proprietăţile de satisfacere ale obiectului identificat (utilizare *evaluativă* a semnelor).

După cum am văzut, nu în toate situaţiile este oportun să utilizăm semne care trimit direct la calităţile obiectului ce satisfac impulsul agentului şi care îl interesează pe emiţătorul de semne. Cînd apare totuşi o astfel de situaţie, Morris vorbeşte de utilizarea *primară* a semnelor (Morris 1946: 94 = 1973: 181).

Într-o utilizare primară a semnelor designatorul este întrebuinţat informativ şi răspunde la întrebări de tipul (Morris 1946: 72 = 1973: 156) „Ce obiect este acesta? („Ce este"?); — prescriptorul este întrebuinţat injonctiv şi răspunde la întrebări de tipul „Ce să fac?" („Ce este de făcut?"); — apreciatorul este întrebuinţat evaluativ şi răspunde la întrebări de felul „Cît de bun este obiectul?" („Cît de bun"?).

Morris defineşte o situaţie în care la o întrebare de tipul „Ce este de făcut?" se răspunde cu un semn de tipul „Ce este" drept utilizare *secundară* a semnelor; pentru a surprinde caracteristicile acestei utilizări a semnelor vom folosi din nou un exemplu împrumutat din circulaţia rutieră:

Cineva care vrea să meargă pe şoseaua principală spre B şi întreabă „Cum este şoseaua spre B?", obţinînd doar răspunsul: „Ar trebui să ocoliţi pe şoseaua laterală care trece prin C", va deduce că după părerea partenerului său şoseaua este în stare proastă. Nu numai prescriptorii pot fi utilizaţi evaluativ, ci şi designatorii (ca în propoziţia: „Şoseaua spre B este plină de gropi")[36]. Pe asemenea procese deductive se bazează utilizarea secundară a semnelor, de la simpli ascriptori, la texte întregi sau (într-o expresie independentă de mediul de comunicare) discursuri[37]. Problema care se pune este a avantajului utilizării secundare a semnelor faţă de cea primară. Morris răspunde la această întrebare referindu-se la rezultatele *analizei de conţinut*.

În anii '40 s-a dovedit pe cale empirică faptul că nu numai scopul discursului, dar şi dimensiunile dominante ale semnificaţiei ascriptorilor săi influenţează comportamentul receptorului.

Utilizarea unui discurs designativ în scopuri evaluative (Morris 1946: 128 = 1973: 222 — „discurs fictiv") este mai

Scanned with OKEN Scanner

eficientă decît utilizarea unui discurs apreciativ cu același scop, prin impresia de obiectivitate proprie dimensiunii designative. Un discurs apreciativ folosit în scop injonctiv (Morris 1946: 138 = 1973: 233 — „discurs moral") fiind mai puțin insistent, are un efect *persuasiv* mai puternic decît un discurs prescriptiv întrebuințat în același scop.

Utilizarea unui discurs prescriptiv în scop informativ (Morris 1946: 143 = 1973: 238 — „discurs tehnologic") apare mai puțin teoretică și de aceea mai *convingătoare* decît un discurs designativ folosit cu același scop etc. [38]

Aceste precizări permit o diferențiere și mai nuanțată dacă se studiază distribuția modurilor de semnificare ale semnelor constitutive în ansamblul discursului (Morris 1946: 74,123 = 1973: 159,215). Nu se cunoaște încă (din punct de vedere teoretic) influența pe care o exercită asupra comportamentului receptorului această distribuție a modurilor de semnificare, independentă de structura frazei față de modurile de semnificare determinate de gramatica propoziției și lingvistica textului.

În orice caz, este total insuficient (și Morris a subliniat acest fapt în nenumărate rînduri: 1946: 264 = 1973: 217, nota 3) să determinăm procentual că un text (ca cel exemplificat) este 70% designativ, 15% prescriptiv și 15% apreciativ.

Prin dubla caracterizare a semnelor, din perspectiva dimensiunilor semnificării și utilizării, Morris (1946 :123 = = 1973: 215) a creat un instrument adecvat pentru clasificarea discursurilor care, în ciuda dificultăților teoretice și metodice, este de neînlocuit, mai ales în mass-media și publicistică [39].

Clasificarea discursurilor după criteriul efectului (Morris 1946: 96 = 1973: 185 — „adecvare") trebuie net distinsă de clasificarea după criteriul adevărului (Morris 1946: 105 passim = 1973: 194 passim). După Morris un ascriptor este adevărat dacă denotează: și un ascriptor denotează dacă obiectul denotat de identificator este denotat și cu ajutorul designatorului, prescriptorului sau apreciatorului dominant, adică dacă ascriptorului îi corespunde o stare de fapt din realitate. Această teorie a corespondenței adevărului are multe puncte comune cu Wittgenstein din prima perioadă (1922), cu Tarski (1935) și Carnap (1947). Morris, spre deosebire de autorii citați, vorbește nu numai de adevărul enunțurilor, ci și de adevărul injoncțiunilor sau evaluărilor. Această concepție este consecința fundamentării semioticii

Scanned with OKEN Scanner

de către Mead pe baza teoriei comportamentului. Morris, ca și Mead, proiectează fazele unei acțiuni pe baza proprietăților obiectului în cauză; de aceea el nu analizează doar starea de lucruri asociată obiectului datorată proprietăților de orientare, ci și starea de lucruri conformă proprietăților de prelucrare și de satisfacere. Toate aceste stări de lucruri pot fi denotate cu ajutorul ascriptorilor potriviți:

— un ascriptor designativ este adevărat dacă obiectul denotat de identificator posedă în realitate proprietățile de orientare specificate de designator. În exemplul nostru propoziția *Șoseaua principală spre B este plină de gropi* este adevărată dacă într-adevăr șoseaua principală spre B este plină de gorpi.

— un ascriptor prescriptiv este adevărat dacă obiectul denotat de identificator posedă în realitate proprietățile de prelucrare semnificate de prescriptor și declanșează la receptor impulsul acțional corespunzător potențialului de satisfacere al obiectului respectiv. Propoziția *Ca să ajungeți la B ocoliți prin C* este adevărată dacă într-adevăr corespunde interesului [40] actual al receptorului de a ocoli prin C pentru a ajunge la B.

— un ascriptor apreciativ este adevărat dacă obiectul denotat de identificator posedă într-adevăr proprietățile de satisfacere semnificate de apreciator, iar satisfacerea corespunde efectiv impulsului acțional al receptorului. Propoziția *Ce minunată este strada aceasta* este adevărată dacă satisface într-adevăr nevoile prezente ale receptorului.

Această generalizare a conceptului de adevăr se deosebește esențial de alternativele curente, ca, de exemplu, soluția interacțională care consideră adevărat un ascriptor prescriptiv numai dacă acțiunea prescrisă este efectiv realizată (Lewis 1975: 152 și 190) sau de soluția performativă care consideră adevărat orice enunț cu sens, deoarece funcția lui comunicativă poate fi explicată prin propoziții care sînt sau toate fără sens, sau toate adevărate (de exemplu: Prin aceasta vă determin să mergeți pe drumul spre B prin C; vezi Lewis 1970: 56 passim). Avantajul generalizării morrisiene a conceptului de adevăr constă în faptul că explicitează o utilizare cotidiană a limbii, puternic ancorată în intuiția utilizatorilor limbii; reacția normală la o injoncțiune de tipul „Pentru a ajunge la B ar trebui să ocoliți prin C!" este răspunsul „Așa e!" sau la o apreciere de tipul „Ce călătorie minunată!" este răspunsul „Într-adevăr!"

Scanned with OKEN Scanner

6. DIMENSIUNILE VALORII

În acțiunile sale individul nu arată numai ce semne stăpînește, dar și ce valori posedă. Modelul acțional elaborat de Mead poate fi considerat și ca bază a teoriei morrisiene a valorii (Morris 1939 a: 131, nota 1 = 1972: 91, nota 1).

Evaluările trebuie localizate din punct de vedere evolutiv biologic în faza de satisfacere a acțiunii. Obiectul care satisface impulsul acțional este pentru agent valoarea esențială („valoare obiect" — Morris 1939 a: 134 = 1972: 95 și 1964: 20 = 1975: 224). Proprietățile valorice ale unui obiect pot fi identificte cu proprietățile sale de satisfacere [41].

Și valorile sînt relative deoarece nu pot fi determinate independent de scopul acțiunii. Valoarea obiectului nu rezidă nici numai în obiect, nici numai în interesele agentului, ci în capacitatea obiectului de a satisface interesele agentului.

Faptul că un obiect reprezintă o anumită valoare pentru un organism se concretizează în preferința organismului pentru acel obiect. Această preferință este la început inconștientă, abia prin apariția semnelor se ajunge la un proces de decizie care se poate desfășura conștient.

În măsura în care stimulii de orientare degajați pe parcursul evoluției obiectului devin semne pentru proprietățile de satisfacere ale obiectului, ele creează în mintea agentului reprezentări valorice („conceived values") ce se constituie în semne ale valorii obiectului. Cu ajutorul acestor reprezentări, agentul poate deplasa actul alegerii unui obiect din faza îndeplinirii în faza de orientare.

Demersul cognitiv utilizat de Morris pentru introducerea dimensiunilor valorii este analog celui utilizat pentru semne.

— În faza de orientare agentul urmărește doar să primească informații despre lumea înconjurătoare, nu să o domine, nici să se lase dominat. De fapt el nu poate recepționa totalitatea informațiilor, le va selecta doar pe cele legate de interesul său de acțiune. De aceea în faza de orientare se vorbește de *distanțarea* agentului.

— În faza de prelucrare interesul agentului este să influențeze lumea înconjurătoare. El trebuie fie să găsească, fie să pregătească obiectele necesare satisfacerii impulsului său acțional. În faza de prelucrare se vorbește de *dominația* agentului.

— În faza de satisfacere agentul se lasă influențat de lumea înconjurătoare. Obiectul care satisface impulsul tre-

Inv. 182432

Scanned with OKEN Scanner

buie să-şi dovedească întreaga eficacitate. În această fază Morris vorbeşte de *receptivitatea* agentului [42].

Aceste concepte îşi dovedesc valabilitatea şi în cazul unei acţiuni colective, în care acţiunile tuturor agenţilor sînt subordonate unui scop unic. În cazul în care colectivitatea vrea să construiască un pod peste un rîu (Morris 1964: 23 = 1975: 229), se va studia necesarul de materiale, se va căuta locul potrivit, se vor măsura dimensiunile malurilor, se vor lua măsurile de construcţie cuvenite, punînd preţ pe proprietăţile de satisfacere ale obiectului (circulaţie comodă pe pod, trecerea navelor pe sub pod, frumuseţea formei podului ca şi a perspectivei etc.). Distanţarea, dominarea şi receptivitatea apar cu aceleaşi caracteristici ca la acţiunile individuale, dar repartizate la diverse persoane: urbanistul şi topograful pregătesc proiectul, arhitectul şi constructorul îl realizează, locuitorii oraşului şi esteţii admiră rezultatul muncii lor.

Morris a ajuns la conceptele de distanţare, dominare şi receptivitate după un lung periplu în istoria culturii.

În prima sa lucrare *Paths of Life* — 1942, care prezintă o viziune despre lume („Weltanschauung") aceste concepte intitulate: budist, prometeic şi dionisiac reprezintă baza unei tipologii a religiilor lumii [43]. Reprezentările axiologice ale religiei creştine sînt caracterizate (descrescător) de distanţare, receptivitate şi dominare, cele ale religiei mahomedane de receptivitate, dominare şi distanţare, iar cele ale budismului de distanţare, dominare şi receptivitate.

Morris a dat şi o descriere operaţională acestor dimensiuni ale valorii, constituindu-le ca bază a unei comparări empirice a culturilor (1956: 27). Reprezentările axiologice ale tuturor culturilor pot fi clasificate cu ajutorul acestor dimensiuni ale valorii, după cum toate semnele au putut fi clasificate după criteriul dimensiunilor semnificării. Morris şi Jones (Jones/Morris 1956) au cercetat corelaţiile care se stabilesc între reprezentările evaluative şi fazele acţiunii caracteristice anumitor profesii:

— există profesii în care activitatea se limitează la faza de orientare a unei acţiuni sociale, de exemplu topograful. Conceptul de distanţare este dominant, utilizarea informativă a semnelor este precumpănitoare şi chiar în faza de prelucrare sau satisfacere semnele designative sînt privilegiate [44];

— în alte profesii (cum ar fi cea de inginer constructor) ceea ce contează este transformarea lumii înconjurătoare. Conceptul de dominare are rolul cel mai important, utilizarea injonctivă a semnelor este precumpănitoare și chiar în faza de orientare sau satisfacere semnele prescriptive apar cu precădere;

— în sfîrșit, alte profesii sînt orientate spre faza de satisfacere. Receptivitatea are acum rolul preponderent, semnele sînt utilizate evaluativ și chiar în faza de orientare și prelucrare domină semnele apreciative.

Morris a definit trei întrupări ideale ale acestor moduri de viață: omul de știință (distanțat, informativ, desîgnativ), tehnologul (dominant, injonctiv, prescriptiv) și artistul (receptiv, evaluativ, apreciativ) și a analizat în detaliu toate problemele aferente (Morris 1964: 22,26 = 1975: 227,232). (. . .)

Fazele acțiunii	Dimensiunile semnificației	Dimensiunile utilizării	Dimensiunile valorii
orientare	designativ	informativ	distanțat
prelucrare	prescriptiv	injonctiv	dominant
satisfacere	apreciativ	evaluativ	receptiv

Această schemă prezentată de Morris în mai multe versiuni în ultimele sale lucrări (Morris 1964: 8,22,27 = 1975: 208,227,234) sintetizează soluția problemei care l-a preocupat întreaga viață și anume: ce semne trebuie să stăpînească omul pentru a putea acționa.

Răspunsul nu este nici o gramatică prescriptivă, nici o etică normativă. Morris nu propovăduiește nici valori materiale precise ca Aristotel sau Nicolai Hartmann, nici formule kantiene rigide care resping unele acțiuni considerate amorale.

Totuși teoria sa îi arată agentului cum să acționeze adecvat pentru a-și putea satisface impulsurile, cum să-și explice preferința pentru o anumită dimensiune a valorii și cum să-și organizeze impulsul acțional pentru a nu intra în conflict cu semenii săi.

Etica lui Morris este o etică situațională. Moralitatea constă, conform opiniei lui Morris, în armonizarea intereselor individuale cu cele ale colectivității [45]. Răspunderea față de

deciziile speciale revine individului, ea nu poate fi preluată de nimeni altcineva (om, divinitate sau sistem).

Soluţia lui Morris nu aduce nici o acţiune semiotică specială de tipul „semanticii generale" a lui Korzybski sau Hayakawa, nici criterii absolute pentru respingerea anumitor acţiuni semiotice ca pozitivismul logic.

Morris nu oferă în mod intenţionat un punct de vedere definitiv şi nici nu furnizează o perspectivă universal valabilă. El analizează totul din anumite unghiuri de vedere. Contrar reproşului pe care i l-au adresat unii din cititorii lui europeni, Morris a urmărit obiectivitatea nu prin eliminarea obiectului observat şi a subiectului observator, ci prin înmulţirea perspectivelor (Morris 1948 a: 129). Morris preferă simplei perspective exterioare a behavioriştilor şi purei perspective interioare a introspecţioniştilor combinarea celor două puncte de vedere. Pe această cale poate să ia în considerare atît experienţa personală cît şi experienţa colectivităţii şi să pledeze pentru utilizarea tuturor acestor date ale experienţei pentru construirea unei teorii semiotice (Morris 1927: 255 = 1975: 72, 1938: 45= 1972: 72, 1946: 228 = 1793: 337, 1964: 29 = 1975: 236).

Deoarece după Morris nu există o perspectivă unică, atotcuprinzătoare, este necesar să se reconstruiască unitatea lumii prin organizarea adecvată a cît mai multor perspective. Aceasta reprezintă un punct de vedere semiotic natural introdus de Morris în 1932 sub numele de „relativism obiectiv" şi de la care nu s-a abătut niciodată [46]. Morris a fost conştient de faptul că şi reconstrucţia teoretică nu este decît o variantă a acţiunii ştiinţifice şi, ca atare, ne limitează perspectiva.

Ca o compensaţie el scrie poezii [47]:

„Ştiinţa adînceşte toate suprafeţele noastre
Deşi nu este decît o suprafaţă a adîncimilor noastre".

NOTE

1. Morris s-a născut la 23 mai 1901 în Denver, Colorado şi trăieşte astăzi ca profesor emerit în Gainesville, Florida*.
2. Mead, reprezentant de seamă al pragmatismului filosofic, şi-a început în anii '20 prelegerile originale de psihologie socială.

* Între timp a decedat (nota trad.).

Scanned with OKEN Scanner

3. Datele privind biografia lui Morris i-au fost transmise autorului de Morris însuşi, într-o convorbire personală, în vara anului 1975, la Gainesville, Florida.
4. Toate lucrările lui Morris au fost traduse în limba germană. Citatele care apar în text au fost traduse de autor după originalul american, de aceea diferă uneori de traducerile publicate.
5. Vezi Morris 1929, 1934, 1935 a, b, c, 1936 şi 1937: 4.
6. Vezi Morris 1937: 56 passim, unde se discută şi alte asemănări.
7. Vezi Morris 1929, 1934, 1935 a, b, c, 1936 şi 1963 = 1977: 161.
8. Vezi Morris 1934 = 1937: 27. În Morris 1948 b = 1975: 174 passim, autorul răspunde reproşului lui Dewey care îl acuză că ar fi preluat şi interpretat greşit triada lui Peirce — Semn. Obiect. Interpretant. Asemănările nu sînt decît rezultatul unei coincidenţe, deoarece Morris s-a ocupat de Peirce abia între anii 1935—37, studiind primele trei volume din „Collected Papers" apărute între 1931—1935. Morris nu se reclamă ca exeget peircean; ceea ce îl interesează cu precădere este ca lucrările sale să fie în concordanţă cu opiniile lui Mead.
9. Vezi Morris 1937: 4 şi Morris 1938: 6 passim = 1972: 23 passim. În cele ce urmează nu va fi decît foarte puţin discutată trihotomia sintaxă-semantică-pragmatică, iar tipologia peirceană a semnului (semn iconic-indicial-simbolic), care a constituit o parte importantă a teoriei morrisiene din 1938—39, nu va fi amintită, deoarece a reprezentat doar un moment trecător în gîndirea lui Morris. Pentru a o cunoaşte, cititorul poate apela direct la Morris, 1972.
10. Vezi Morris 1946: 58 = 1973: 141. Păreri asemănătoare şi în Morris 1935 şi în Morris 1964. În acest context trebuie menţionate cercetările empirice întreprinse de Morris sau numai preconizate:
— compararea intraculturală a tipului profesional, a structurii caracteriale şi a reprezentărilor axiologice (Morris 1939 b: 409—423 şi Jones/Morris 1956: 345—349);
— compararea interculturală a reprezentărilor axiologice (Morris/Jones 1955: 523—535, Morris 1956: 31—34);
— cercetarea corelaţiei dintre două dimensiuni diferite ale semnificaţiei după exemplul „bun"/„trebuie" (Morris 1956: 164—176);
— cercetarea corelaţiei dintre dimensiunile semnificaţiei şi dimensiunile valorii (Morris 1956: 144 passim şi Morris 1964: 73 passim).
O caracterizare a metodelor şi rezultatelor acestor cercetări în Morris 1964: 49 passim = 1975: 262 passim.
11. Vezi Morris — introducerea la lucrarea lui Mead *Mind, Self and Society* (Mead 1934: XIX = 1968: 22) Morris 1946: 352 = 1973: 421, Morris 1964: 2, 3, 6, 8, 49 = 1975: 200, 201, 205, 208, 262 şi Eakins 1972: 348.
12. Morris nu ar fi trebuit să susţină, datorită conceptului său mult mai specializat de comunicare (Morris 1946: 117 passim = 1975: 209 passim), teza lui Watzlawick (Watzlawick/Beavin/Jackson 1969: 50 passim) despre „imposibilitatea de a nu comunica", în această formulare.
13. Vezi Mead 1938: 3—25 = 1969: 102—109, Shibutani 1961: 66, Meltzer/Petras/Reynolds 1975: 33. Asemenea impulsuri sînt în primul rînd „instincte înnăscute" (de exemplu: de joc, de vînătoare, de colectivitate, de ascensiune socială, care nu sînt caracterizate de gesturi motrice stricte — Eibl-Eibesfeldt 1967: 447).

Scanned with OKEN Scanner

14. Craig (1918) a fost primul care a analizat o acțiune „strictă" de satisfacere a instinctelor („consummatory action") distingînd-o de impulsurile de apetență inițiale variabile.
15. Concepția lui Morris și Mead se aseamănă foarte mult cu cea a lui Jacob von Uexküll din introducerea la „cercul funcției" (Uexküll 1937: 34).
16. În interiorul fiecărei faze de acțiune, comportamentul agentului poate fi divizat în mai multe acțiuni.
17. Vezi Morris (1964: 16 = 1975: 219). La sfîrșitul carierei științifice (1964: 31, nota 19 = 1975: 238, nota 19) și la mai bine de o generație de la moartea lui Mead, Morris a afirmat: „Mead va trebui considerat o figură de seamă în evoluția psihologiei și filosofiei comportamentului". Tot ceea ce Morris consideră drept ipoteze fundamentale ale semioticii lui Mead reprezintă, de fapt, și ipotezele fundamentale ale propriei sale semiotici (Fiordo, 1977: 14).
18. Pentru relația semiotică între simțuri de apropiere și de depărtare vezi Morris, în Mead 1938: XXVI passim, Johnson 1836, Gustafsson in Posner /Reinecke 1977: 303 și Stokoe in Posner/ Reinecke 1977: 174.
19. Distincția morrisiană între „semnificat" și „interpretant" corespunde celor două utilizări ale cuvîntului „interpretant" la Peirce. Vezi Morris 1948 b: 127 = 1975: 177.
20. Vezi Morris 1938: 31 = 1972: 54, 1946: 10 și 353 = 1973: 84 și 424, 1964: 2 = 1975: 200. Progresele esențiale aduse de Morris în caracterizarea semnelor în comparație cu alte cercetări asemănătoare au fost subliniate de Apel în Morris 1973. În ceea ce privește criticile formulate de Apel, ne permitem să trimitem cititorul la textele morrisiene în cauză:
    1. pentru reproșul, nefondat de altfel, de a fi redus semiotica la o teorie a condiționării și compensării stimulilor, vezi Apel (1973: 18) și Morris 1946: 291 = 1973: 370.
    2. pentru exigența de a concepe toate limbile și limbajele teoretice ca entități semiotice ce trebuie analizate nu numai sintactic și semantic dar și pragmatic, vezi Apel 1973: 18 și Morris 1946: 217 = 1973: 324: „Nu există semne pur sintactice sau pur semantice".
    3. pentru afirmația privind „noua orientare pragmatică" a lui Morris, care a avut loc între anii 1938—1946, vezi paragrafele consacrate pragmaticii din Morris 1938: 29 passim = 1972: 52 passim și Morris 1964: 14,44 = 1975: 216,256, care contrazic această aserțiune.
    4. pentru relația dintre presupoziția teoretică a unei semiotici „integrate pragmatic" și presupoziția metodică a behaviorismului (Apel 1973: 25), vezi Morris 1938: 5 = 1972: 23 și Morris 1964: 29 passim = 1975: 236 passim.
    5. pentru afirmația că Morris nu s-ar fi ocupat de intențiile producătorului de semne (Apel 1973: 33), vezi teoria utilizării semnelor în Morris 1946: 93 passim = 1973: 179 passim și 1964: 14 = 1975: 216.
    6. pentru posibilitățile legitimării acțiunilor și injoncțiunilor la acțiune (Apel 1973: 25, 51, 53), vei Morris 1964: 41 passim = 1975: 251 passim „Controversa absolutism-relativism".
    7. pentru distincția practică empirică/practică de comunicare (Apel 1973: 37, 49) și pentru analiza practicii de comunicare în interiorul semioticii, vezi Morris 1946: 296,299 = 1973: 375,378 și Morris 1964: 29 passim = 1975: 236 passim.

Scanned with OKEN Scanner

21. Vezi Morris 1946: 119 passim = 1973: 121 passim.
22. Săgeţile → şi ← trebuie citite: „. . . influenţează . . .“ Perechile acţionale a1, a2 şi b1, b2 trebuie interpretate ca două faze ale aceleiaşi acţiuni.
23. Pentru rolul aşteptărilor reciproce în procesul semiotic vezi Lewis 1975: 53 passim şi 155 passim.
24. Nu este necesar ca interpretanţii să fie identici, aşa cum se întîmplă la semnele prescriptive; vezi Morris 1946: 38, 42, 346= 1973: 117, 121, 416.
25. vezi Morris 1946: 24 = 1973: 101 şi Morris 1946: 305 passim = 1973: 385 passim.
26. Vezi Morris 1946: 33, 38, 346 = 1973: 111, 117, 416.
27. Aşa a fost Morris receptat în general.
28. Vezi Morris 1927: 261, 1940: 583 passim, 1946: 197, 274 = 1973: 197, 275.
29. Vezi Eakins 1972: 79,
30. Morris 1946: 5 = 1973: 78 analizează un exemplu asemănător.
31. vezi Morris 1946: 85 = 1973: 173. Deoarece Morris nu a ajuns la o concluzie definitivă privind „ascriptorii formativi“, „dimensiunea formativă“ şi „utilizarea sistematică a semnelor“, această problemă este pusă aici în paranteză. Vezi Morris 1946: 153 passim = 1973: 249 passim şi 1964: 11 passim = 1975: 212 passim.
32. Morris a menţionat numai marginal ascriptorii de acest tip (1946: 75 = = 1973: 159.
33. Vezi Hovland 1957, Miller/Campbell 1959 şi Wilson/Miller 1968. Pentru o prezentare de ansamblu vezi Teigeler 1968.
34. Vezi Posner 1972: 148 passim, 166 passim.
35. Morris 1946: 94, 116 = 1973: 181, 208. În acest capitol Morris anticipează, într-o concepţie clară, problematica actelor de limbaj indirecte, discutate de Searle (1975).
36. Pentru o prezentare generală a procedeelor finale necesare la o întrebuinţare secundară a semnelor vezi Posner 1979.
37. Vezi Morris 1939: 142 passim = 1972: 106 passim şi 1946: 123 passim = 1973: 215 passim.
38. Pentru măsurarea efectului informativ, injonctiv şi evaluativ al utilizării semnelor vezi Morris 1946: 94– 105 = 1973: 182– 192.
39. Pentru analiza de conţinut, vezi Kaplan 1943 şi replica lui Morris 1943; ca şi Geller/Kaplan/Lasswell 1942 şi Berelson 1952.
40. Prin limitarea la impulsurile acţionale eficiente, problemele de legitimare aşa cum le abordează Apel (1973: 52 passim) sînt eludate.
41. Această ipoteză aminteşte de teoria valorii a lui Thomas d'Aquino, conform căreia existenţa se identifică cu binele (Ens et bonum convertuntur).
42. Morris defineşte formal aceste atitudini (1964: 20 = 1975: 225) cu ajutorul unor concepte teoretice sistematice.
43. În lucrarea de ştiinţă popularizată *The Open Self* (1948: 32' passim) Morris prezintă clasificarea dimensiunilor valorii (distanţare, dominare, receptivitate) în legătură cu taxinomia temperamentelor (cerebrotonie,

somatotonie, viscerotonie), menționîndu-l pe Sheldon (taxinomia ectomorf, mezomorf și endomorf).

44. Asemenea deprinderi semiotice conduc la o utilizare secundară a semnelor.
45. Vezi Morris 1927 b: *The Total-Situation Theory of Ethics*. Și această concepție este inspirată de ideile lui Mead.
46. Vezi Morris 1932: 205. Constituirea relativismului obiectiv se bazează pe „perspectivismul" lui Mead (1938: 283) și „subiectivismul obiectiv" al lui Dewey (1925: 285).
47. Versurile finale ale poemului *Scientia* din culegerea de poezii *Festival* (Morris 1966: 5).

BIBLIOGRAFIE

Apel, K. O. (1973), *Charles Morris und das Programm einer pragmatisch integrierten Semiotik*, în: Morris 1973: 9—66.

Berelson. B. (1952), *Content Analysis in Communication Research*, Glencoe, Free Press.

Bessler, H. (1970), *Aussagenanalyse*, Bielefeld, Bertelsmann.

Boring, E. G. (1929), *A History of Experimental Psychology*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1950.

Brown, C. H. (1974), *Wittgensteinian Linguistics*, The Hague/Paris, Mouton.

Carnap, R. (1934), *Logische Syntax der Sprache*, Wien/New York, Springer, 1968.

Carnap, R. (1947), *Meaning and Necessity — A Study in Semantics and Modal Logic*, Chicago, University of Chicago Press, 1956, trad. W. Bader; Bedeutung und Notwendigkeit — Eine Studie zur Semantik und Modallogik, Wien, Springer 1972.

Craig, W. (1918), *Appetites and Aversions as Constituents of Instincts*, Biological Bulletin (Woods Hole), 34: 91—107.

Dewey, J. (1946), *Peirce's Theory of Linguistic Signs, Thought, and Meaning*, Journal of Philosophy, 43: 85—95.

Eakins, B. W. (1972), *Charles Morris and the Study of Signification*, Phil. Diss., University of Iowa.

Eibl-Eibesfeldt, I. (1967), *Grundriss der vergleichenden Verhaltensforschung*, München, Piper.

Fiordo, R. A. (1977), *Charles Morris and the Criticism of Discourse*, Bloomington, Ind.: Indiana University Press & Lisse, Niederlande, The Peter de Ridder Press.

Geller, A., Kaplan, D., Lasswell. H. D. (1942), *An Experimental Comparison of Four Ways of Coding Editorial Content*, Journalism Quarterly, 19.

Günther, A. F. (1968), *Der Zeichenbegriff bei K. Bühler und G. H. Mead*". IPK-Forschungsbericht, 68—2: 1—82. Bonn, Institut für Phonetik und Kommunikationswissenschaft.

Gustafsson, L. (1977), *Grammatik, Logik, Realität*, în: Posner/Reinecke (1977): 295—306.

Habermas, J. (1962), *Strukturwandel der Öffentlichkeit — Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, Neuwied/Berlin, Luchterhand.

Scanned with OKEN Scanner

ICONICITATE

THOMAS A. SEBEOK

I

(. . .) Voi încerca să iniţiez o discuţie despre iconicitate, termen lansat în varianta lui modernă de importanta lucrare a lui Peirce *Despre o nouă listă de categorii* (1867, precum şi în 1965: 1545—567), dar care nu a atins un nivel nou de cunoaştere, înţelegere şi amploare decît în 1973, după cum voi argumenta în secţiunea finală a acestei prezentări.

II

Aşa cum foarte bine a arătat Wells (1971: 96) noţiunea de icon a lui Peirce este la fel de veche ca cea a lui Platon (semnul imită semnificatul). Într-adevăr, Platon a lăsat moştenire conceptul de mimesis (Lausberg, 1960: 554 f) teoreticienilor literaturii, de la Aristotel la Auerbach şi Wimsatt, cel care a reintrodus în mod conştient termenul de icon în vocabularul critic din prima jumătate a secolului, folosindu-l ca termen-cheie în titlul unei importante culegeri de eseuri (1954). Iconul a căpătat o perspectivă cu totul nouă ca urmare a juxtapunerii în contextul particular a celei de a doua trihotomii de semne stabilită de Peirce — cea pe care el a numit-o „cea mai fundamentală" şi cea care a devenit cea mai cunoscută — mai întîi faţă de index şi apoi prin juxtapunerea perechii icon-index cu simbolul. Iconul şi indexul reprezintă **relaţii** de semne ce caracterizează modul natural (pentru a rămîne în cadrul sugestiv al lui *Kratylos* cu celebrele sale perechi, *phúsei-thései*) — fiind bazate respectiv pe asemănare („doar posedarea în comun a unei calităţi") sau pe legătură existenţială („o corespondenţă în fapt") — spre deosebire de simbol care aparţine modului convenţional şi reprezintă o relaţie caracterizată

printr-o „calitate imputată" pentru a cita incomparabila precizie de exprimare a lui Peirce (1588). Trihotomia lui Peirce, doar una din cele trei din schema lui generală, a generat o imensă literatură de interpretare. Întrebările cele mai frecvente au fost: unde anume trebuie căutate diferențele, dacă acestea există, între calisemne, sinsemne și legisemne, ca și între rheme, propoziții și argumente? Cum se leagă aceste două grupări de triada icon — index — simbol? Cum se poate pune de acord oricare din aceste discriminări cu concepția de bază a lui Peirce despre semn ca fiind ceva ce reprezintă un obiect sub un aspect anumit (sau, exprimînd lucrurile printr-o formulă tradițională, *aliquid, stat pro aliquo*) și necesitînd un interpretant? Interpretantul duce în spate o povară grea și profesorul Eco ne va spune, desigur, ce înseamnă distincția făcută de Peirce între interpretantul imediat, cel dinamic și cel final al semnului, lămurindu-ne în ce măsură aceasta coincide cu o altă trihotomie, aceea a interpretantului emoțional, a celui energetic și a celui logic. Să nu uităm de asemenea că lista de categorii de semne a lui Peirce ar fi inclus 66 de clase, dacă lucrarea sa ar fi fost terminată, sau ar fi atins chiar cifra de 3^{10}, adică 59.049 fragmente; ar trebui deci să-i fim recunoscători pentru faptul că a refuzat să mai ia în considerație și „dificilele probleme" ce pornesc din această uluitoare multiplicare, hotărîndu-se „să nu ducă mai departe împărțirea sistematică a semnelor", ci „să o lase pentru cercetătorii de mai tîrziu" (8.343).

Evident, nu-mi propun să urmăresc toate implicațiile acestor probleme, dar am crezut că e necesar să le menționez cel puțin, măcar pentru a stabili faptul că iconul lui Peirce nu poate fi înțeles dacă e scos din contextul total al semioticii lui. Din păcate, tocmai asta fac multe din dezbaterile internaționale asupra iconului, începute de Burks (1949) și amplificate pînă la schimburi de remarci mușcătoare între două grupări de comentatori pe care-i voi numi iconofili și iconoclaști (Turner 1975: 155). Polarizarea lor se exemplifică prin atitudinea lui Wallis din articolul *Asupra semnelor iconice* (1975), care pur și simplu le ia de bune, și a lui Bierman care argumentează punctul de vedere opus, anume „că nu există nici un fel de semne iconice" (1962: 245); se mai pot menționa și punctele de vedere contradictorii ale italienilor Bettetini, Casetti, Volli și mai ales Maldonado vs. Eco (Ponzio 1976: 355—394; v. Eco 1976: 190—217).

Scanned with OKEN Scanner

Interpretarea lui Ayer (1968) este deosebit de obiectivă și edificatoare.

Cum se face că iconicitatea și opusul său complementar, aniconismul — prin care se înțelege interdicția unor religii monoteiste ca iudaismul sau islamismul de a folosi „chipuri cioplite", interdicția de a folosi fotografii [1] la Amiși, de exemplu, sau, în general, condamnarea de către multe grupuri religioase a idolatriei — au devenit obiectul unui interes atît de viu din partea atîtor cercetători? Wallis (1975: 157), printre alții, se referea la puterea sugestivă a semnelor iconice și la implicațiile acestei forțe în istoria culturii. Eficiența magică a iconului denumit *efigie* este de mult recunoscută în diferite ritualuri (de pildă, într-o predică a lui Donne din 1661 în care spunea „În cei ce sînt de mult

[1] Știu bine că Peirce uneori clasifică fotografiile, în special instantaneele, ca indici, deoarece „asemănarea lor se datorează faptului că ele se fac în condiții în care sînt obligate din punct de vedere fizic să corespundă punct cu punct naturii". (Probabil că de aceea privind o fotografie nu poți ghici cine a făcut-o, pe cînd privind o pictură, îl poți recunoaște de obicei pe pictor). Putem presupune, *mutatis mutandis*, că el ar fi clasificat în același mod și imaginile de televiziune transmise pe viu. El are însă grijă să sublinieze că aceste imagini aparțin celei de a doua clase de semne, cele bazate pe o legătură fizică, iar alteori pomenește fotografiile ca exemple de hipoicon. Întrucît orice semn poate dispune de o ierarhie de aspecte dependente de mediu și întrucît, după cum a spus Morris (1971: 273), în mod succint, „iconicitatea e o chestiune de grad", toate fotografiile trebuie să dispună și de un aspect iconic oricît de atenuat ar fi el într-un context sau altul. Aceasta este de altfel un corolar al afirmației lui Peirce că „singurul mod de a comunica direct o idee este, prin mijlocirea unui icon și fiecare metodă indirectă de a comunica o idee trebuie să depindă pentru stabilirea ei de folosirea unui icon" (2278).

În general, este deci de prisos să ne întrebăm dacă un obiect dat „este" sau este reprezentat de un icon, un index sau un simbol, căci toate semnele se află într-o rețea complexă de contraste și opoziții sintagmatice și paradigmatice, adică participă simultan la un text ca și la un sistem; poziția lor într-un anumit moment va determina predominanța aspectului urmărit. Un singur exemplu: steagul Statelor Unite este uneori numit „Stelele și Dungile" pentru a atrage atenția asupra aspectului său iconic, întrucît cele 7 dungi orizontale roșii alternînd cu cele șase albe, reprezintă coloniile fondatoare, iar cele 50 de stele albe în pătratul albastru corespund cîte unui stat din Uniunea prezentă (cf. Sebeok 1975: 121). Pentru Francis Scott Key, aflat sub stare de arest (în septembrie 1814) pe un vas britanic și urmărind bombardamentul fortului McHenry din Baltimore Stelele și Dungile aveau o funcție indexală, semnificînd pentru el „în lumina tulbure a zorilor" că „steagul era tot acolo". Cît despre steag ca simbol, deci ca emblemă, aceasta este limpede pentru fiecare școlar, dar este studiată științific de către un domeniu de cercetare recent și bine organizat, Vexilologia; pentru o prezentare semiotică a felului cum „drapelele naționale simbolizează un set de realități sociale", vezi Weitman (1973: 331).

pierduți, pierduți sîntem și noi în Efigie" sau prin așezarea mascotelor în ferestrele căminelor studențești în încercarea de a asigura victoria echipei de fotbal favorite). Cu toate acestea, unii filosofi au tendința de a trata iconul ca pe o categorie banală de semne de mică importanță teoretică sau practică (cf. Thom 1973: 86), sau de a vedea distincția dintre semnele iconice și celelalte ca „trecătoare și neimportantă" (Goodman 1968: 231). Thom *(ibid)* este convins, așa cum era și Peirce și cum sînt și eu, că aceste critici „ont tort, et qu'une analyse un peu fine des processus dynamiques intervenant dans la production des images (la « copie ») pose des problèmes de nature fondamentale qui sont au cœur même de la relation Signifié Signifiant qui caractérise le symbole sous sa forme achevée." Semnele iconice merită un studiu mult mai amănunțit nu numai din motive de logică, ci și pentru a scoate în evidență bazele psihologice ale puternicelor, deși indirect evocatoarelor lor atribute.

Aș vrea să spun cîteva cuvinte despre utilitatea noțiunii de „similitudine" pe care Peirce a introdus-o în definiensul său, de pildă: „un semn poate fi *iconic*, deci poate reprezenta obiectul său prin similitudine, indiferent despre ce este vorba" (2.276). Această afirmație a fost interesant criticată de Eco (1976: 192—200) ca fiind (între altele) o concepție naivă, deoarece, după opinia lui, iconii sînt codificați cultural, dar, în mod convențional, „într-un sens mult mai flexibil" (1976 : 191; vezi și interesantul articol din 1966 al lui Konwlton care suferă totuși de pe urma faptului că autorul său nu cunoștea opera lui Peirce). Noi știm, bineînțeles, că Peirce însuși avea exact aceeași părere atunci cînd spunea că orice imagine materială este „în mare măsură convențională în modul ei de reprezentare, deși poate fi numită un *„hipoicon"* (2.275) și atunci cînd distingea „unii iconi în care asemănarea este facilitată de reguli convenționale". (2.279). Oricum, foloasele similitudinii în special în juxtapunerea ei clasică cu un principiu de bază al definiensului indexurilor, cum este „contiguitatea", sau altele asemănătoare (Sebeok 1976: 131 f.), derivă din prezența insistentă a acestei perechi în multe sfere ale efortului intelectual din tot cursul istoriei occidentale.

Permiteți-mi să dau cîteva exemple. Într-un pasaj citat adesea, Frazer (1951: 12 f.) clasifica principiile magicii în homeopatice (sau imitative, sau mimetice) și contagioase: primul tip se bazează pe principiul că asemănarea produce

Scanned with OKEN Scanner

asemănare sau că efectul se aseamănă cu cauza, fiind guvernate de ceea ce numea el „Legea similitudinii"; cel de al doilea tip se bazează pe faptul că „lucrurile care au fost odată în contact unele cu altele continuă să acționeze unele asupra altora la distanță, după ce contactul fizic a fost întrerupt", ceea ce el numea „Legea contactului sau contagiunii" pe care o vedea „bazată pe asociația de idei prin contiguitate". Evident, avem aici de-a face cu tipul de magie care folosește iconi (de aici construcția efigiilor) spre deosebire de tipul de magie care folosește indici.

În psihologia gestaltistă s-a examinat problema constelațiilor de stimuli, aranjarea și diviziunea întregilor și s-a ajuns la două principii de bază pe care Wertheimer le-a numit „Factorul de similitudine" (tendința unor părți similare de a se grupa) vis-à-vis de „Factorul de proximitate" (o formă de grupare care necesită cel mai mic interval). Deosebit de captivantă în acest studiu este aplicarea de către Wertheimer a acestor principii la modalitățile vizuale și auditive, precum și încercările lui de a nu lucra numai cu similitudinea și diferența, ci mai mult sau mai puțin doar cu diferența pentru a determina aranjamentul experimentat; cu alte cuvinte, el demonstrează că se pot face comparații cantitative referitoare la iconicitate pe regiuni — formă, culoare, sunet — „tratate pînă acum ca separate și eterogene din punct de vedere psihologic" (Wertheimer, 1967: 76). Fig. 1 ilustrează importanța similitudinii în organizarea percepției vizuale: Wertheimer arată aici că între niște configurații identice există o legătură perceptuală și ele sînt percepute ca o serie de aranjamente liniare:

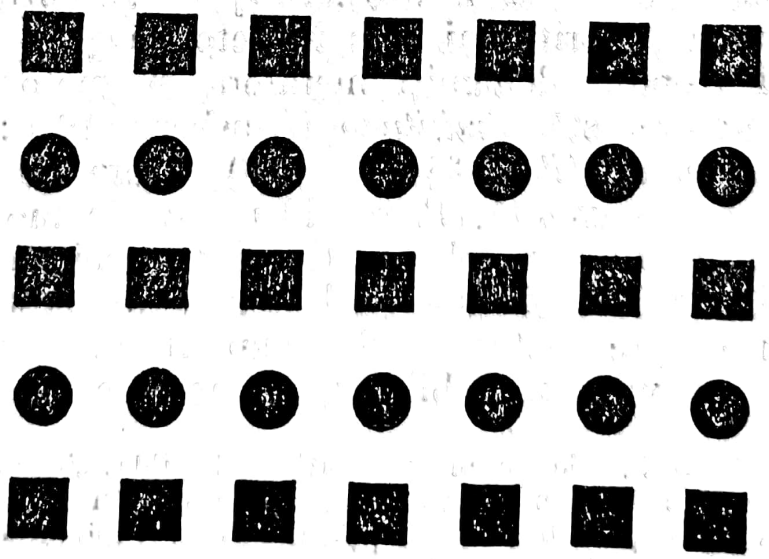

Fig. 1

Scanned with OKEN Scanner

Şi în neurolingvistică cercetătorii par să fie de acord că e bine să împartă tipurile de afazie (ca procedeu euristic cel puţin) în tulburări de similitudine, „cu deteriorarea codului" şi tulburări de contiguitate „cu deteriorarea cortextului" (ex. Jakobson 1971: 89 şi următorul, confirmat cu toată tăria de Luria, ex. 1973). Dihotomia concurenţă/secvenţă derivă, bineînţeles, din faimoasa distincţie a lui Saussure între axa simultaneităţilor şi axa succesiunilor, dinstincţie pe care el o considera o necesitate practică pentru toate ştiinţele „travaillant sur des valeurs", o necesitate absolută pentru anumite discipline, în special pentru lingvistică (1967: 177) unde conceptele de paradigmă şi sintagmă, precum şi opoziţiile şi contrastele subsidiare s-au dovedit atît de fructuoase încît au devenit noţiuni curente. Este locul să menţionăm că funcţiile iconice ale limbii au fost cercetate în ultimul deceniu nu numai la nivelul sunetelor, cum se obişnuia mai înainte cînd se tratau doar onomatopeele şi alte fenomene similare, şi nici la nivelul lexical unde efectul iconicităţii este doar virtual, ci în efectele sale foarte numeroase şi obligatorii asupra tuturor structurilor sintactice, cu rezultate surprinzător de relevante (Jakobson 1965, Valesio 1969, Wescott 1971) [2]. În acest sens mi se pare că merită să fie cercetată asiduu o ipoteză a lui Frishberg: extrapolînd investigaţia diacronică asupra unei limbi naturale vorbită într-o comunitate de surzi, ea presupune că s-ar putea „să existe între iconi şi simboluri o proporţie ideală de care se apropie fiecare limbă" (1975: 718); pare destul de plauzibil, şi o încercare de a demonstra contrastul nu pare prea grea.

Străvechea doctrină a asocierii prin similitudine sau contiguitate a înflorit mai ales în retorică şi poetică sub vestmîntul tropilor denumiţi metaforă şi metonomie. În centrul metaforei stă *similitudo* (Lausberg 1960: 285), cu extensii fascinante (*ibid.* §§ 558—564) cărora nu le putem da aici atenţia cuvenită. Peirce identifica în mod explicit metafora cu unul dintre cele trei tipuri de hipoiconi, celelalte două fiind imaginile şi diagramele (cu toate acestea, observaţiile lui despre metaforă sînt superficiale — cf. 7.590). În treacăt aş vrea să subliniez, de asemenea, că ambele

[2] Mai găsim însă, chiar recent, afirmaţii ca de pildă: „iconii ca vehicole ale sensului sînt slabi şi nu se pretează la aceasta. În limbajele umane nu se folosesc aproape deloc, cu excepţia unor cazuri minore de onomatopee" (Bennett 1976: 149).

Scanned with OKEN Scanner

tipuri de tropi au fost recent identificate în comportamentul a doi cimpanzei domestici: Washoe a creat „pasăre de apă" pentru rață, expresie metonimică sau indexală, fiind un semn în reacție reală cu obiectul observat (Fouts 1974: 479). Iar Lucy a generat „bomboană fruct" pentru pepene verde, o turnură metaforică sau iconică, posedînd calitățile semnificate (Temerlin 1972: 120).

În concluzie, deși l-am apreciat pe Eco pentru analiza amănunțită și plină de imaginație a ceea ce el numește „cele șase noțiuni naive" despre iconism (1976: 191) sînt totuși pentru păstrarea terminologiei care-l deranjează pe el: „similitudinea" și restul, constituie, după mine, un set de termeni primari înnobilați de tradiție, a căror utilitate a fost amplu dovedită într-o gamă largă de științe umaniste, dar a căror pertinență la discursul semiotic devine limpede doar atunci cînd sînt aplicați în mod corespunzător. Noțiunea de „icon" este sărăcită dacă e tratată, așa cum se întîmplă adesea în mod izolat și nu în contextul total al unei teorii a semnelor.

Am menționat mai înainte o construcție asemănătoare iconului creată de o maimuță domestică, Lucy. Aceasta îmi amintește de predominanța iconicității în rîndul ființelor necuvîntătoare și, pe un plan mai general, de necesitatea introducerii unei perspective biosemiotice ca aceea pentru care pledez de mulți ani (Sebeok 1968, 1972, 1976, 1977 b și lucrarea în curs de redactare cu Umiker-Sebeok). În discursul zoosemiotic există într-adevăr nenumărate exemple de iconicitate implicînd practic toate canalele cunoscute — adică toate formele de propagare a energiei fizice disponibile pentru transmiterea mesajelor la animale. Gregory Bateson (în Sebeok 1968: 614—628) a mers pînă într-acolo încît a încercat să explice de ce au ajuns de multe ori controalele genotipice să determine semnale iconice și a argumentat strălucit faptul că înțelegerea visurilor la oameni „ar trebui să arunce o lumină asupra felului în care acționează comunicarea iconică asupra animalelor, precum și asupra misteriosului salt evolutiv de la iconic la verbal" (*ibid.* 623); aceeași idee frapantă a caracterului intermediar, din punct de vedere al evoluției, al visurilor care la om asigură un procent de conștiență în timpul perioadelor de somn și deci o oarecare discontinuitate a distincției subiect/obiect inerentă în codificarea iconică, pare să o fi avut apoi independent și Thom (1975: 72 f.).

Voi da aici doar cîteva exemple de folosire a semnelor iconice în lumea animală; am mai dat astfel de exemple (ex. Sebeok 1976: 130 f.). Astfel, funcţia iconică a unui semn chimic poate fi măsurată precis prin fluctuaţiile din intensitatea urmelor de miros lăsate de insectele care strîng provizii, de pildă furnicile. Cantitatea propriu-zisă de feromon emis depinde în mod direct de cantitatea şi calitatea sursei de hrană: „dacă hrana şi intensitatea mirosului urmei care duce la ea scad, sînt atrase mai puţine insecte" (Buttler 1970: 45 f.); aceasta înseamnă că feromonul acţionează ca vehicul al semnului iconic, întrucît el se leagă în mod analog de creşterea sau descreşterea porţiunilor odorifere care servesc drept călăuză (deşi o insectă tîrîtoare poate folosi şi canale suplimentare — în mod redundant sau în conformitate cu legi stricte de schimbare a codurilor cum ar fi văzul, pipăitul, reacţiile de direcţie în funcţie de soare, orientarea prin polarizarea luminii de la un cer senin, dar întotdeauna în mod iconic). Iconicitatea programată genetic joacă un rol crucial în înşelarea adversarului dacă aceasta implică mirosul, gustul, culoarea, forma, sunetul şi, desigur, comportarea, după reuşita descriere a lui Hinton (1973). Uneori animalul îşi modifică chiar şi ambianţa pentru a o adecva propriei sale imagini, fabricînd un număr de copii ale sale menite a înşela insectele de pradă şi a le îndrepta spre copiile construite în acest scop; este doar un exemplu de măsuri împotriva duşmanilor pe care le iau o specie de păianjeni foarte interesanţi, numiţi ţesători (Wickler 1968: 56, Hinton 1973: 125). Teoria mimetismului, cu aplicaţii atît la plante cît şi la animale, se ocupă de o varietate de fenomene naturale care ajung pînă la originea tuturor speciilor şi tuturor adaptărilor, fapt subliniat de Henry Bates încă din 1860; totuşi, combinaţiile constînd din modele şi imitaţiile lor nu sînt decît un grup de evenimente biologice ce leagă semnele de obiectele semnificate, printr-o „pură relaţie de motiv", caz în care semnul este un icon (Peirce 1.372), aşa încît primele trebuie integrate *in toto* în teoria mai generală şi mai profundă a iconicităţii, după cum vom vedea.

Nu pot rezista tentaţiei de a cita, în sfîrşit, încă un exemplu deosebit de elegant (deşi contestat) de comportament al nevertebratelor, care a ajuns să funcţioneze ca semn iconic la nivelul vizual sau tactil. Descoperit de Kloft (1959) el se referă la o specie de aphide (mirmecofile) asociate cu furnicile. Aceste mici insecte moi, foarte vulnerabile, sînt

Scanned with OKEN Scanner

protejate de furnicile cu care comunică printr-un feromon de alarmă ce funcţionează ca stabilizator al asocierii lor. Relaţia lor mai este întărită şi de faptul că furnicile „mulg" aphidele, făcîndu-şi să vibreze antenele pe spinarea aphidei; aceasta secretă picături de miere care sînt consumate de furnici. Kloft şi-a dat seama că această relaţie se bazează pe o „neînţelegere" şi a propus, ca ipoteză de lucru, că partea din spate a abdomenului aphidei şi zvîcnirea picioarelor sale dindărăt constituie pentru furnică un vehicol compus de semne, semnificînd, din perspectiva sa, capul altei furnici, împreună cu mişcarea antenelor sale. Cu alte cuvinte, furnica, pervertind trophalaxa normală dintre surori, identifică copia (partea din spate a aphidei) cu modelul (partea din faţă a furnicii) şi solicită în baza acestei informaţii greşite, scoţînd din control un grup de impulsuri biologice vitale, în maniera unei efigii. Multiplele asemănări dintre model şi copie sînt atît de frapante, de subtile şi de eficiente, încît ele nu pot fi explicate ca o coincidenţă de evoluţie (Wilson 1971: 422); fig. 2 A arată partea din spate a aphidei şi fig. 2 B arată capul furnicii (după Kloft 1959: 865):

Fig. 2A : ICON *Fig. 2B :* MODEL

Am citat deja împărţirea lui Peirce a iconilor în imagini, diagrame şi metafore (2.277) şi am menţionat aparenta sa lipsă de interes în ceea ce priveşte a treia categorie [3]. Iconii mai sînt încă prea adesea identificaţi simplist cu nişte imagini şi nimic mai mult, astfel de echivalenţe dînd naştere unor teorii superficiale şi neinteresante, în special asupra artei (vezi Veltrusky 1976: 250; Shapiro 1974: 34, care argumentează că „iconicitatea nu este relaţia reprezentativă centrală în artă"; pentru iconicitate în muzică, vezi Hospers 1967: 48 şi Osmond — Smith 1975). Este de neînţeles neglijarea

[3] Pentru o discuţie deosebit de sofisticată asupra metaforei şi a conceptelor înrudite — deşi mai mult în tradiţia lui G. H. Mead decît în cea a lui C. S. Peirce, de la care autorul ar fi avut de profitat —, vezi Fernandez (1974).

Scanned with OKEN Scanner

diagramelor ţinînd seama că ele au ocupat un loc important în cercetările semiotice ale lui Peirce şi că în ultimii zece ani au fost reanalizate de cel puţin trei savanţi reputaţi (Zeman 1964, Roberts 1973, Thibaud 1975). Peirce a spus explicit că „multe diagrame nu seamănă cu obiectele lor ca înfăţişare, ci doar din punct de vedere al relaţiilor dintre părţile lor" (2.282). În altă parte el sublinia că „o diagramă trebuie să fie auditivă sau vizuală, părţile fiind separate într-un caz în timp, iar în celălalt, în spaţiu" (3.418). Urmează un pasaj esenţial pe care ar trebui să-l citească de la un cap la altul toţi lingviştii: Peirce spune acolo, printre altele, că „limba este doar un fel de algebră" sau o metodă de formare a unei diagrame. Şi continuă: „sensurile cuvintelor depind de obicei de tendinţele noastre de a îmbina calităţi şi de aptitudinile noastre de a percepe asemănări, sau, pentru a folosi un termen recunoscut, pe asocieri prin similitudine; experienţa, dimpotrivă, se constituie şi devine recognoscibilă prin forţele care acţionează asupra noastră sau, pentru a folosi un termen tehnic şi mai prost ales, pe baza asocierilor prin contiguitate" (3.419). El insistă pe „influenţa vie exercitată asupra noastră de o diagramă sau icon, cu ale cărei părţi sînt conectate în minte un număr egal de sentimente sau idei . . . Dar iconul nu este întotdeauna perceput clar. Putem să nu ştim deloc ce este; sau putem să-l fi învăţat observînd natura" (7.467). Ca să fiu mai clar, consider că nici o discuţie despre iconicitate care ignoră grafurile existenţiale ale lui Peirce precum şi multiplele lor implicaţii nu poate fi luată în serios şi nici suspectată de concluzii viabile.

Un solecism surprinzător de răspîndit afirmă că iconii, respectiv imaginile, sînt necesarmente limitate la modalitatea vizuală. Cîteodată, o restrîngere semantică de acest tip este rezultatul unei alegeri intenţionate. „Există un acord aproape unanim", spunea un remarcabil cercetător al locului comun pentru depozitarea pe termen scurt a imaginilor vizuale, numit de asemenea şi memoria iconică a omului, „asupra faptului că termenii icon, imagine vizuală şi persistenţă a senzaţiei pot fi folosiţi unul în locul celuilalt". (Sakitt 1975: 1319, n.2). Singura bibliografie adnotată asupra „comunicării iconice" pe care o cunosc porneşte de la ideea că orice interacţiune care poate fi etichetată ca atare „procedează prin intermediul imaginilor vizuale" (Huggins şi Entwisle 1974: 5), fără să-şi pună problema de a lua în con-

Scanned with OKEN Scanner

sideraţie şi alte canale. Watt (1975: 294) ne spune următoarele: „Din 1966 disciplina al cărei scop este construirea unor gramatici pentru «limbaje» pictoriale are un nume: «iconica» pe care alţii au notat-o cu numele de «ştiinţă a iconicii»" (de ex. Huggins şi Entwisle 1974: 8). Dacă reflectăm un moment asupra componentelor iconice ale limbilor naturale vorbite, la care se face aluzie mai sus, putem să corectăm cu uşurinţă această limitare terminologică neproductivă. Trebuie să ţinem seama de asemenea şi de multele reprezentări iconice multisenzoriale (insuficient studiate pînă acum) care abundă în existenţa umană şi în general a fiinţelor vii. O astfel de sferă, îmbibată de iconicitate, este aceea a ecologiei grupurilor mici, ilustrată de exemplu de deprinderile noastre de a ne aşeza atunci cînd ne aflăm într-o adunare (Lott şi Sommer 1967) ca tip de poziţie în spaţiu: în cazul unei reuniuni de familie se aşteaptă ca şeful familiei să stea în capul mesei etc. Studiile asupra aloprimatelor au arătat de asemenea în mod clar că „poziţia şi distanţa dintre diferiţi membri ai grupului reflectă natura relaţiilor sociale dintre ei". (Hall şi DeVore, 1965: 70). Nu demult Kummer a revizuit legătura esenţialmente iconică dintre relaţiile sociale şi aranjamentul spaţial al animalelor în general, trăgînd concluzia foarte plauzibilă că „tendinţele teritoriale pot ieşi din nou la iveală în vehicularea informaţiei . . ." (1971: 233). Cu alte cuvinte, ar exista o corespondenţă diagramatică între signans, aranjamentul spaţial, şi signatum, organizarea socială, analogă relaţiei izomorfice dintre o regiune geografică şi o hartă care-şi propune să o reprezinte.

Analiza iconului tinde să se orienteze mai curînd sau mai tîrziu, dincolo de preocupările semiotice legitime, către încurcatele şi deconcertantele probleme filosofice ale identităţii, analogiei, asemănării şi contrastului (Ayer 1968: 151), similitudinii şi lipsei de similitudine, arbitrarului şi motivaţiei, geometriei şi topologiei, naturii şi culturii, spaţiului şi timpului, vieţii şi morţii. Este o experienţă asemănătoare aceleia de la un bîlci, unde întîlneşti tot soiul de reflectări spectaculoase, oglinzi deformante, momîi şi figuri de ceară, stimuli emfatici şi modele superoptimale, avînd în plus şi plăcerea unei plimbări în clar obscur pe unul din căluţii verzi ai lui Gombrich (1951). Eco, cu obişnuitul lui haz, le-a oferit recent cititorilor săi cîteva jaloane în această junglă de

Scanned with OKEN Scanner

ambiguități, fără să piardă din vedere pe cea finală, poate chiar fatală, și anume că „totul seamănă cu totul" (1976: 212)[4]. La reținerile lui față de icon aș mai adăuga și vreo două din ale mele; cele două la care m-am referit anterior (Sebeok 1976: 126 ff.) sub numele de problema simetriei și problema regresiunii.

În problema simetriei, Wallis (1975: 2) afirma *ex cathedra* în conformitate cu tradiția preponderentă că: „Relația de reprezentare este non-simetrică: un semn iconic . . . își reprezintă reprezentatumul dar nu vice-versa". „Simplificînd considerabil lucrurile putem postula situația în care s-a făcut un instantaneu al reproducerii unui tablou vestit, *La Gioconda*, cu un aparat polaroid. Fotografia este un icon (sau, mai exact, un index iconic; vezi nota 2, mai sus) al copiei care devine atunci denotatumul sau reprezentatumul, dar care, la rîndul său, este un semn iconic al portretului original, denotatumul *acestuia*, cel aflat la Luvru. Dar pictura originală este și ea un semn iconic al modelului lui Leonardo, femeia cunoascută sub numele de Mona Lisa, denotatumul picturii. În această secvență diacronică, Mona Lisa se află pe primul loc urmată de portret, de reproducerea lui și în sfîrșit, de fotografia acesteia. Deși definiția lui Peirce vorbește doar de „posedarea în comun a unei calități", ceea ce ar părea să se aplice cronologic atît într-un sens cît și în celălalt, putem accepta specificările adăugate de Wallis atribuind în mod arbitrar o secvență temporală progresivă relației dintre fiecare pereche succesivă, model/copie din acest exemplu.

Să ținem seama, totuși, și de următorul exemplu, ceva mai complicat: să presupunem că un personaj contemporan, foarte cunoscut, de exemplu Papa, îmi este cunoscut mie (ca și multor altor catolici) doar din imaginile sale — fotografii, litografii, imagini TV sau alte reprezentări pictoriale —, dar că într-o zi am ocazia să-l văd în carne și oase, de exemplu într-un balcon la Vatican. Cu această ocazie, adevăratul Papă ar deveni pentru mine un semn iconic al imaginii sale de mult familiare, indiferent de cronologia reală a evenimente-

[4] Acest aparent truism este de fapt supus multor restricții, în special că este considerat în lumina modelului semiotic al lui Uexküll și a conceptului său de Auswahlfunktion; pentru detalii, vezi Sebeok, în curs de apariție.

lor [5]. Acest gen de dezorientare este cunoscut etnologilor, care nu se lasă intimidaţi de reciprocitatea dominantă în relaţiile iconice, şi exprimată de fiecare specie vizavi de mediul său: i-am auzit pe ornitologi spunînd că, examinînd structura aripilor unei păsări pot reconstitui cu uimitoare acurateţe configuraţia fizică a zonei în care zboară aceasta, şi vice versa; sau cum spunea foarte plastic Konrad Lorenz: „Forma copitei unui cal reprezintă la fel de bine imaginea stepei prin care calcă, precum urma pe care o lasă reprezintă imaginea copitei". (Introducere la Wickler 1973: XI). Problema simetriei din cadrul dependenţei dintre icon şi obiect sau dintre copie şi model nu permite, cred eu, o soluţie simplistă şi nu poate fi rezolvată printr-o decizie apriorică. Săgeata timpului — expresia fericită a lui Eddington (Blum 1951), folosită aici anume pentru a implica aplicabilitatea celei de a doua legi a termodinamicii (creşterea entropiei) la semioza generală — se numără fără îndoială printre detectorii cu care creierul este înzestrat „prin construcţie" şi poate fi explicată printr-o teorie a percepţiei aflată la baza unei teorii a semnelor.

Întorcîndu-ne la ameţitoarea problemă a regresiunii, să o ilustrăm printr-un exemplu clar din domeniul relaţiilor de rudenie: se poate spune despre o fetiţă nou-născută că este semnul iconic al mamei ei („maică-sa întreagă" cum se spune), întrucît există precis o asemănare topologică între copil (copie) şi mamă (model). Fetiţa poate însă reprezenta tot aşa de bine, deşi în mod atenuat, un icon al tatălui ei, al fiecăreia dintre rudele de gradul întîi, al tuturor rudelor şi, mai mult, al tuturor membrilor rasei umane, trecuţi, prezenţi şi viitori, precum şi al tuturor primatelor, ba mai mult, al mamiferelor, vertebratelor, şi aşa mai departe, într-o retrogresiune nesfîrşită spre denotate din ce în ce mai generale. Această neîncetată ramificaţie este un produs secundar necesar al legii universale a izomorfismului biologic conform căreia orice vehicol de semn, sau descendent, are capacitatea

[5] Evident, Peirce nu vedea nimic ciudat în faptul că o fiinţă omenească poate fi şi ea un semn: „Căci... faptul că orice gînd este un semn, conjugat cu faptul că viaţa este o înlănţuire de gînduri, dovedeşte că omul este un semn" (5.314; cf.6.344); şi „... răspunsul general la întrebarea ce este omul? este că omul e un simbol" (7.583). Acest ultim citat aparţine unui fragment dintr-un eseu absolut uluitor, *Conştiinţa şi limba* (7.579—596), în care Peirce compară omul cu semnele verbale (problemă pe care o discut în detaliu în Sebeok 1977a).

Scanned with OKEN Scanner

de a genera la rîndul său un semnificat, sau un părinte, de fiecare dată cînd este interpretat semnul (cf. Thom 1973: 88); (voi reveni asupra acestei interacţiuni iconice în secţiunea următoarea). Singura trăsătură care distinge materia vie de cea moartă (inclusiv cristalele care cresc şi chiar se reproduc) este evoluţia prin selecţ8e naturală; este poate cazul să reafirm aici ceva ce am spus încă din 1967 şi anume că dinamica semiozei este singura activitate de reglare pe bază de criterii ce contribuie la homeostazia fiecărui animal şi la echilibrul unor grupuri de tipul celor care includ organismele sociale. Organismele — sau cel puţin celulele lor individuale — se definesc cel mai bine în termeni de copiere, ceea ce este semnificativ tocmai fiindcă această definiţie nu conferă un avantaj evident entităţii care copiază; copierea genetică este procesul semiotic *par excellence*, iar iconicitatea joacă un rol esenţial în cadrul său.

Aş vrea să concentrez, trecînd în revistă în următoarele şase puncte, principalele idei dezvoltate în această secţiune:

1. Noţiunea de icon şi conceptele înrudite au fost mereu discutate de-a lungul secolelor, în unele perioade chiar foarte intens, de la Platon şi pînă la Peirce. Tendinţa ideilor de a se asocia unele cu altele pe baza similitudinii (în opoziţie, de exemplu, cu apropierea, atribuirea, conexiunea cauzală, sau altele) a devenit un principiu puternic folosit în explicarea multor operaţii mintale şi astfel un capitol important în istoria ideilor, în cadrul căreia povestea s-a spus şi se spune mereu în infinite şi minunate variante.

2. Teoria „asemănării şi asocierii" a ului Peirce (1.313, 383, 502), din care mai mult ca sigur s-a cristalizat termenul de icon, îşi trage profunda ei noutate din aceea că se află încadrată într-o matrice semiotică din ce în ce mai complexă, mai profundă şi mai productivă, care în plus este concepută atît ca o terorie a comunicării cît şi ca o terorieasemnificaţiei. Deşi clasificarea semnelor conform lui Peirce a devenit steaua călăuzitoare a dezbaterilor asupra iconicităţii din 1867 încoace, nivelul discuţiei coboară substanţial atunci cînd iconul, aşa cum se întîmplă adesea, este izolat de contextul total al unei doctrine a semnelor pe care el pune o amprentă unică, sau atunci cînd subtilităţile semioticii sale sînt insuficient sesizate (fiind probabil spicuite din surse secundare, sau mai rău).

3. Nu există semne iconice pure; de fapt, nici un semn propriu zis nu este un icon" (Ayer, 1968: 140): transformarea

de deiconizare e frecventă, dar procesul invers de iconizare este mai rar. E plauzibil ăne închipuim că există o tendință diacronică spre un echilibru al sistemelor mixte de semne (ca de exemplu limbajele de gesturi folosite în unele comunități de surdo-muți).

4. Iconicitatea joacă un rol decisiv în structurarea vieții de fiecare zi, în toate culturile. Semnele iconice abundă în codurile de comunicare ale oamenilor, verbale sau nu.

5. Semnele iconice se pot găsi pe tot întinsul seriei filogenetice, în toate modalitățile, ce corespund organelor de simț, prin care membrii unei specii anumite se informează cu privire la mediul în care trăiesc. Semnalele false, vezi de exemplu fenomenul mimetismului, și de fapt toate manevrele de inducere în eroare executate de plante, animalesauoameni, depind deseori fundamental de iconicitate (cf. Sebeok 1976, Cap. 9).

6. Sînt nenumărate problemele fără răspuns referitoa re la acest mod universal, de producere, stocare și transmitere a semnelor iconice. Unele din ele sînt legate de logică, altele de etologie. Rezolvarea lor așteaptă descoperirea unor unelte analitice noi, dintre care cele mai promițătoare vor veni probabil din teoria catastrofelor (Stewart, 1975), ceea ce le va face cîndva, în viitor, susceptibile de analiză topologică — aceasta deoarece teoria respectivă arată cum acționează procesul de copiere la nivelul molecular, cum el controlează percepția, influențează sistemele de comunicare ale animalelor și ale omului, constituie un principiu fundamental al sociobiologiei, pe scurt, e capabilă să integreze probleme extrem de diferite cu caracter universal ce implică relații dinamice reciproce între semnificat și semnificant (Thom 1974: 245).

III

În civilizația occidentală, întreaga istorie a semioticii își află originea în antichitate. Această tradiție, cu toate ramurile ei, a fost transmisă Europei medievale și apoi

[6] Cu alte cuvinte, de semiotică, deoarece Peirce identifica întreaga știință a logicii cu semiotica: „. . . Extind logica astfel încît să cuprindă toate principiile necesare ale semioticii, și disting o logică a iconilor. . .“ (4.9); sau „. . . logica poate fi privită ca știința legilor generale a semnelor“ (1.191).

Scanned with OKEN Scanner

Renașterii, fiind substanțial îmbogățită în secolele respective. În cele din urmă, a atins o culme a complexității în opera lui Peirce, „moștenitorul întregii analize istorico-filosofice a semnului", și acesta la rîndul lui, după cum am întrezărit deja în discuția asupra clasificării sale „a exercitat o influență majoră asupra discuțiilor contemporane" (Morris 1971:337; cf. Sebeok 1976: 3—26, 150—156).

La începutul secolului, complet în afara marilor curente filosofice care au culminat cu semiotica lui Peirce, contemporanul său Ferdinand de Saussure a contribuit la mari progrese în acest domeniu, cu mai multă rezervă, pornind de la o bază strict lingvistică și cu referiri constante la fapte lingvistice, dar avînd tot timpul în vedere perspectiva viitorului. Deși Saussure nu a folosit termenul, ne-a oferit un exemplu de semn iconic, balanța dreptății (Saussure 1967: 155), ca reprezentînd echilibrul dintre păcat și pedeapsă. Proveniența reală a ideilor sale despre tipologia semnelor rămîne încă un mister (mie mi se pare de neconceput ca Saussure să nu fi citit de exemplu remarcabilul eseu al lui Marie-Joseph Degérando despre semne, unde celebrul *idéologue* scotea în evidență „une seconde espèce de signes institués que j'apellerai imitatif . . ."). Oricum, el nu pare să fi fost interesat de această problemă în mod special, și cu toate că succesorul său franco-elvețian Bally (1939) și-a manifestat interesul într-o anumită măsură, iar belgianul Buyssens (vezi Sebeok 1976: 17 Sec., 164) a încercat să ducă mai departe declarația programatică a lui Saussure, fondul comun al cunoștințelor noastre despre teoria semnelor și simbolurilor nu a fost mult îmbogățit de tradiția francofonă așa cum apare ea în modelul lui Saussure (Sebeok 1976: 53). Și totuși marele pas înainte în acest domeniu a fost făcut în cele din urmă în Franța, mai precis prin strălucită investigație a lui Thom, în acest domeniu al semioticii, generarea semnelor avînd drept punct culminant simbolul. Așa cum însă o spune chiar el la începutul lucrării, punctul său de plecare a fost Peirce nu Saussure: „Toute discussion du symbolisme ne peut que partir de la classification des signes — si simple et si profonde — que nous a léguée Charles Sanders Peirce" (1973: 85). N-ar trebui să surprindă pe nimeni că ideile lui Peirce, în special cu privire la icon, și-au găsit un ecou atît de entuziast în opera acestui distins creator de modele topologice, căci Peirce însuși dorea ca grafurile sale existențiale să contribuie în mod explicit și la înțelegerea legilor topologice (4.428 sc.).

Scanned with OKEN Scanner

și, într-adevăr, „sistemul său este topologie de la un cap la altul" (Gardner 1968: 56, scc; cf. Eisele, în Pierce 1976: 1/XVII, unde autoarea atribuie afini).

Așadar, un ciclu de 110 ani separă începuturile cercetărilor semiotice ale lui Peirce de data publicării articolului celui mai original și important — după părerea mea — din vremea noastră, eseul epocal, chiar dacă este extrem de laconic, al lui Thom din 1973. În cele cîteva comentarii asupra realizărilor sale pe care le voi face în concluzia acestei prezentări, mă voi limita la ceea ce este legat de icon, fără ca prin asta să las să se înțeleagă că ideile lui Thom despre indici și simboluri nu merită o considerație egală.

În conformitate cu opiniile științifice curente, Thom (1975: 72 sc.) spune că rolul principal al sistemului nervos central al animalelor este de a identifica regiuni localizate care simulează poziția organismului în mediul înconjurător precum și de a reprezenta obiecte — cum ar fi prada sau prădătorul — care sînt necesare din punct de vedere biologic și/sau social pentru supraviețuirea sau bunăstarea sa. Aceasta înseamnă că animalul este în mod constant informat și incitat la acțiune de semne purtătoare de sens menite să declanșeze reflexe motorii pertinente cum ar fi apropierea (să spunem, de pradă) sau retragerea (să spunem, din fața unui prădător) sau răspunsuri verbale surogate la oameni, de exemplu în propoziția tranzitivă de tip SVO: „Rechinul mănîncă delfinul" — un tipar sintactic interpretabil ca transcrierea temporală a unui eveniment biologic în timp și spațiu sub forma paradigmei sale arhetipale. Printre specialiștii în comportamentul animal, Schneirla (1965: 2) a demonstrat cît se poate de convingător, în favoarea teoriei sale bifazice, că „operațiile care fac să crească sau să descrească distanța dintre organisme și sursele de stimuli, au fost probabil esențiale pentru supraviețuirea tuturor tipurilor de animale" în evoluția comportamentului. Thom (1975: 73) a extins această judecată la om care, spune el, prin actul său de semnificare „a remplacé la capture (ou la fuite) par la reconnaissance de la forme et l'évocation du concept correspondant", Interacțiunile semiotice (logice) dintre concepte sînt „des images" (reprezentări iconice) ale interacțiunilor spațio-temporale dintre obiectele la care se referă.

Thom a schițat, din păcate, prea succint, geneza icohurilor. (1973: 86 și urm.) De nenumărate ori imaginile apar în mod natural dar copiile de acest tip sînt deobicei lipsite de valoare

semiotică: umbra proiectată pe pămînt, silueta reflectată în apă, urma întipărită în nisip. Astfel de imagini spațiale sînt necesarmente înzestrate cu anumite proprietăți fizice, mai precis geometrice, dar ele capătă statut semiotic numai în cazuri speciale. De exemplu, pentru ca să apară o umbră, modelul trebuie iluminat astfel încît sursa să atingă corpul respectiv, definind astfel umbra lui. În cel de al doilea exemplu se formează o imagine de reflecție pe o suprafață reflectantă. În nici unul din cele două exemple imaginea rezultantă nu e permanentă; ea va dispărea odată cu dispariția modelului sau a sursei luminoase. Al treilea exemplu ilustrează un fenomen nou pe care Thom îl numește „plasticitatea" sistemului de receptori. Urma din nisip nu se degradează cînd se deplasează piciorul sau cînd apune soarele: stimulul formativ alterează echilibrul sistemului de receptori atunci cînd imprimă forma modelului; aici imaginea devine o urmă a memoriei (vezi Sakitt 1975). Thom desemnează starea dinamică a unei astfel de tranzacții sub numele de „competență", implicînd posibilitatea unei interacțiuni temporale ireversibile. Modificarea primului exemplu scoate în evidență distincția: dacă umbra omului este fixată pe un clișeu fotografic, imaginea lui rămîne fixată datorită competenței respectivului sistem de receptori [7]. Folosind conceptele sugerate, putem privi formarea unor imagini echistabile față de modelele lor ca pe niște construcții ale termitelor ce reprezintă produse fosilizate ale comportamentului social al acestor mari insecte-arhitecte, construcții ce pot fi studiate pentru stabilirea evoluției lor de comportament multă vreme după dispariția coloniei însăși (Emerson 1938, von Frisch 1974).

În acest stadiu, putem spune că s-a ajuns la viață. O ființă vie L fabrică după o perioadă de timp o altă ființă vie L', izomorfă cu L. L' îl va înlocui în curînd pe L. „Supa fierbinte diluată", în care Haldane sugera că trebuie căutată originea vieții, a avut probabil trăsătura de plasticitate a lui Thom, bazată pe criteriul proceselor sale metabolice și aceasta într-un fel pînă acum necunoscut, a activat codul genetic, dînd naștere unui sistem molecular mutabil, care

[7] În unele culturi, umbrele devin o formă înaltă de artă și un ritual religios complex, ca de pildă în *wajang*-ul javanez sau în teatrul de umbre care, după cum arată profesorul Geertz (1973:137); „apare în modul cel mai clar ca o iconografie explicită", deși adaugă că „nici iconurile, nici parabolele, nici analogiile morale nu sînt principalele mijloace prin care se exprimă sinteza javaneză în *wajang*..."

se autocopiază și în același timp este reactiv la mediu. Procesul este anticipat de tipul de explozie locală anorganică ce are loc în emulsia fotografică. El devine limpede în dezvoltarea embrionară, una din cele mai dramatice forme de iconizare în bioni — după cum am sugerat deja, citînd paradigma lui Edelin; acest proces reprezintă modul în care natura desfășoară creșterea și diferențierea unei structuri izomorfe cu structura-mamă, printr-o operație de translație spațio-temporală.

La capătul opus al scării ontogenetice, Thom ne invită să considerăm fenomenul percepției: aceasta poate fi considerată ca o modificare a competenței dinamice prin impactul senzorial al realității externe, așa cum îl învăța Socrate pe Thetus [8]. Orice sistem competent, ca de pildă componentele medicale și hidrodinamice ale compartimentelor urechii și regiunea respectivă acustică de pe scoarță sau retină și regiunea vizuală de pe scoarță, își recapătă virginitatea inițială cu mare repeziciune, fapt indispensabil pentru competența totală și permanentă în timp ce facultatea sa plastică garantează că impresiile senzoriale vor rămîne stocate în memorie.

În prezentarea panoramică a lui Thom, formarea iconurilor apare de-a lungul întregii stări naturale ca o manifestare a unui caracter dinamic, ireversibil: un model se ramifică într-o copie izomorfă față de el. Adeseori, acest proces folosește o interacțiune reversibilă datorită oscilării perene a termodinamicii între punctul de vedere hamiltonian conservator (exprimat în prima lege) și punctul de vedere al lui Heraclit; „săgeata timpului" (exprimat în cea de a doua lege: „la conciliation entre les deux points de vu n'a pu se faire qu'en réintroduisant le Créateur et sa chiquenaude initiale . . ." cum îi place lui Thom (1973: 88) să numească cosmogonia cunoscută sub numele popular „ipoteza marii bubuituri". În toate interacțiunile dintre cele două jumătăți ale semnului, recunoscute în toate teoriile referitoare la fundamentele acestei doctrine, relația semnificatului față de semnificant trebuie să se supună acestui flux universal: semnificatul dă naștere semnificantului într-un proces etern

[8] „Aș vrea să-ți imaginezi, . . că în mintea omului există un bloc de ceară. . . și că atunci cînd dorești să-ți amintești ceva ce ai văzut, ai auzit, sau ai gîndit, ții această ceară în fața percepțiilor și a gîndurilor, primind în acest material amprenta lor ca pecetea unui inel; noi ne amintim și cunoaștem ceea ce este imprimat atîta timp cît durează imaginea . . ."

Scanned with OKEN Scanner

de ramificare-copiere. Semnificantul dă naştere din nou semnificatului de fiecare dată cînd interpretăm semnul. În termeni biologici aceasta înseamnă că descendentul ca semnificant poate deveni părinte ca semnificat în spaţiul unei generaţii: „C'est par ce subtil balancement entre deux morphologies, par son exigence simultanée de reversibilité et d'irreversibilité", conchide Thom *(ibid.)*, „que la dynamique du symbolisme porte en elle . . . toutes les contradictions de la vision scientifique du monde, et qu'elle est l'image même de la vie".

Thom mai spune şi multe alte lucruri, deşi foarte pe scurt, despre deiconizare, stilizare, decompoziţie, îmbătrînire şi moarte (vezi paradigma lui Quinlan), făcînd o distincţie profundă între capacitatea fizică a unui icon de a rezista la factorul de zgomot inerent oricărei comunicări şi capacitatea sa biologică de a evoca alte forme importante sau „interesante" din punct de vedere biologic sau sociologic.

Ca şi Peirce, Thom intră în miezul problemei semnificaţiei. Trăsătura transcendentă a amîndurora este avîntul imaginaţiei. Instrumentul ştiinţific comun pentru inventarea şi descoperirea unor noi adevăruri precum şi modalitatea lor de a reorganiza pe cele vechi, este o ramură a matematicii, o parte specială a teoriei singularităţilor. Aceste figuri impresionante de savanţi stau la două capete ale unui secol întreg de divagaţii mai mult sau mai puţin pedestre despre semn, precum şi a unor extensii şi aplicaţii uneori inspirate ale unor noţiuni semiotice la domenii verbale sau non-verbale. Codul genetic, codul metabolic, codurile de comunicare non-verbală folosite de multe organisme, inclusiv de om, codul nostru verbal unic şi participarea sa diferenţială la tot felul de funcţii artistice, literare, muzicale, arhitecturale, coregrafice, teatrale, filmice, şi în sfîrşit la comparaţii între oricare din cele menţionate mai sus — toate acestea s-au aflat pe ordinea de zi a semioticii secolului 20. Peirce şi Thom ne-au vrăjit şi e interesant să stabilim sursele acestei fascinaţii. Primul are „un nume de o grandoare misterioasă" cum spunea William James către Charles Eliot în 1885, încercînd în zadar să-i procure lui Peirce chiar şi un post temporar la Harvard (vezi Perry 1935: 416). Cît despre Thom, el are în plus faptul că ideile sale despre comunicare şi semnificaţie, despre icon, index, evoluţia omului şi apariţia lui, nu plutesc în aer ci se bazează pe o teorie matematică de extremă complexitate. Aceasta este teoria catastrofelor

Scanned with OKEN Scanner

(Stewart 1975) ale cărei rezultate se generalizează nu numai la fizică, chimie sau inginerie, ci la nenumărate alte probleme din științele biologice și sociale. De fapt, inițial Thom a dezvoltat teoria catastrofelor, urmărind embriologia, unde modelul său putea explica fiecare nod de bifurcare la care celula diferă, prin dezvoltarea sa, de cele aflate în imediata sa apropiere. Apoi Thom și-a extins teoria la evoluție în general, la reproducere, la gîndire și în cele din urmă la generarea și transmiterea semnelor verbale și non-verbale. Imaginile ocupă un loc important în teoria lui; el a dovedit că în ciuda unui număr aproape nelimitat de fenomene discontinue existente, pot apărea doar un mic număr de imagini diferite. El a numit acestea „catastrofe elementare" și a arătat că într-un spațiu care nu are mai mult de patru dimensiuni (cum este lumea noastră reală) există șapte asemenea transformări. Utilitatea practică a teoriei catastrofelor în științele „neriguroase" („soft") mult mai complicate, cum ar fi creșterea economică sau întîlnirile sociale (Fig. 3), sau conversațiile, se vor demonstra pe măsură ce modelele primitive folosite în prezent vor fi treptat înlocuite prin modele topologice cu un număr redus de variabile.

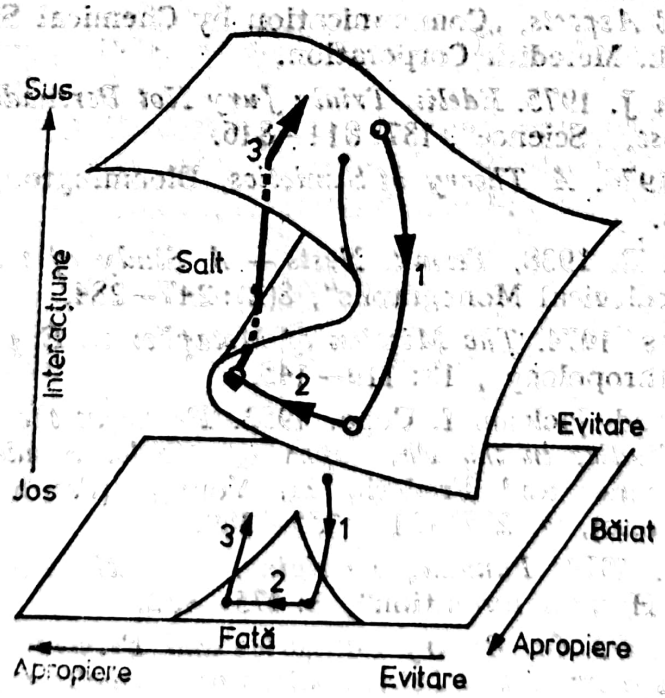

Fig. 3 ilustrează cum întîlnirea dintre un băiat și o fată poate fi o simplă catastrofă de tipul cusp care poate fi reprezentată cu exactitate printr-o diagramă (După E.C. Zeeman; din Stewart 1975: 454).

Scanned with OKEN Scanner

În orice caz, opera lui Thom a fost privită ca o „revoluție intelectuală" (*ibid.* 447), cel mai important pas înainte de la Leibniz și Newton. Sînt convins că rezultatele sale trimit de asemenea spre direcția către care se vor îndrepta cu siguranță toate ramurile semioticii în decadele următoare.

BIBLIOGRAFIE

Ayer, A. J. 1968. *The Origins of Pragmatism: Studies in the Philosophy of Charles Sanders Peirce and William James*, London, Macmillan.

Bally, Charles, 1939. *Qu'est-ce qu'un signe?* „Journal de Psychologie Normale et Pathologique", April-June, pp. 161—174.

Bennett, Jonathan. 1976. *Linguistic Behaviour*, Cambridge, Cambridge University Press.

Bierman, Arthur K. 1962. *That There Are No Iconic Signs...*, „Philosophy and Phenomenological Research", 23:243—249.

Blum, Harold F. 1951. *Time's Arrow and Evolution*, Princeton, Princeton University Press.

Burks, Arthur W. 1949. *Icon, Index, and Symbol*, „Philosophy and Phenomenological Research", 9: 673—689.

Butler, Colin, G. 1970. *Chemical Communication in Insects: Behavioral and Ecological Aspects*, „Communication by Chemical Signals" 1: 35—78, New York, Meredith Corporation.

Culliton, Barbara J. 1975. *Edelin Trial: Jury Not Persuaded by Scientists for the Defense*, „Science", 187: 814—816.

Eco, Umberto, 1976. *A Theory of Semiotics*, Bloomington, Indiana University Press.

Emerson, Alfred E. 1938, *Termite Nests — A Study of the Phylogeny of Behavior*, „Ecological Monographs", 8(2): 247—284.

Fernandez, James, 1974. *The Mission of Metaphor in Expressive Culture*, „Current Anthropology", 15: 119—145.

Fisch, Max H. and Jackson I. Cope. 1952. *Peirce at the Johns Hopkins University, Studies in the Philosophy of Charles Sanders Peirce*, eds. Philip P. Wiener and Frederic H. Young (Cambridge, Harvard University Press), p. 277—311, 355—360.

Fouts, Roger S. 1974. *Language: Origins, Definitions and Chimpanzees*, „Journal of Human Evolution", 3: 475—482.

Fox, James J. 1975. *On Binary Categories and Primary Symbols: Some Rotinese Perspectives, The Interpretation of Symbolism*, ed. Roy Willis, New York: John Wiley and Sons, p. 99—132.

Frazer, James George. 1951 [1922]. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*, New York, The Macmillan Co.

Frishberg, Nancy, 1975. *Arbitrariness and Iconicity: Historical Change in American Sign Language*, „Language", 51: 696—719.

Scanned with OKEN Scanner

ALTERNATIVE SEMIOLOGICE

GYÖRGY SZÉPE, VILMOS VOIGT

Este inutil să subliniem că în ultimul timp semiologia şi-a lărgit considerabil frontierele. Această disciplină (adolescentă încă) îşi caută precursorii şi istoria; chiar dacă ea se pretinde anticipată de John Locke sau Leibniz, chiar dacă unele din antecedentele sale pot fi regăsite în filosofia antică, abia la sfîrşitul secolului al XIX-lea, odată cu logicianul şi filosoful american Ch. S. Peirce şi lingvistul elveţian F. de Saussure putem spune că s-a constituit un domeniu relativ autonom: studiul semnelor, al sistemelor semnificante şi al diferitelor fenomene ce îi pot fi integrate datorită caracterului lor de semnal. Ştiinţa semnelor (în franceză: *semiologie*, termen pe care l-am adoptat şi noi, fiind un termen tehnic neutru; în rusă şi engleză: *semiotică*; în celelalte limbi: unul din cei doi termeni) are particularitatea de a fi o ştiinţă socială care se străduieşte să aplice metode obiective: calitative şi cantitative (prin utilizarea metodelor din teoria informaţiei şi logica matematică, ea caută să ajungă la rigoarea ştiinţelor zise naturale).

Semiologia concepe relaţiile sociale ca relaţii semnice şi le prezintă sub o formă dezideologizată.

Alternativa *stiinţă socială /ştiinţă (naturală)* nu este decît una din numeroasele dileme ale semiologiei.

Pentru a evalua această disciplină am preferat să prezentăm alternativele sale în loc să descriem rigid istoria şi structura sa internă, metodologia şi „strategia" sa gnoseologică. Sperăm ca prin acest demers să putem sesiza contextul ideologic şi epistemologic al acestei ştiinţe „noi" care se dezvoltă sub ochii noştri, ceea ce este mai util poate decît propunerea de scheme (activitate la care poate şi nu poate să ne ajute semiologia).

Scanned with OKEN Scanner

ŞTIINŢĂ SAU HIPERŞTIINŢĂ

Răspunsul la această alternativă variază în funcţie de punctul de plecare al semiologilor angrenaţi în diferite domenii de activitate.

Pentru cei veniţi din domeniul comunicării sau al psihologiei, este evident că semiologia are ca obiect transmiterea de semne, anumite aspecte ale comportamentului de semnalizare, fiind deci o ştiinţă (în sens îngust). Specialiştii *semiologiei aplicate*, care se ocupă de studiul comunicării sociale sau de mass-media, împărtăşesc aceeaşi opinie, evident, cu unele explicitări privind detaliile tehnice.

Semiologii veniţi dinspre lingvistică susţin de obicei puncte de vedere diferite. Toţi cei care au insistat asupra caracterului sistematic al limbajului au întîlnit şi problema statutului „sistemului": imanent sau general, logic sau psihologic?

În această ordine de idei, Saussure a considerat lingvistica o hiperştiinţă, mai ales pentru aspectul său semiologic. În opinia lui „lingvistica nu este decît o parte" a semiologiei; dar ea se ocupă de sistemul semiologic cel mai important; de fapt, tocmai prin semiologie se integrează ştiinţa limbajului în reţeaua ştiinţelor. Lingvistica se defineşte deci prin semiologie.

Lingvistul danez Louis Hjelmslev merge mai departe: considerînd ansamblul lingvisticii ca un sistem de conţinuturi şi expresii, el defineşte interdependenţa acestor două subansambluri cu ajutorul unei variante speciale a logicii combinatorii şi semiologiei. El consideră că lingvistica se deosebeşte de epistemologie numai prin faptul că este analitică.

Astfel, lingviştii pot considera semiologia o hiperştiinţă, mai exact o hiperştiinţă în cadrul căreia lingvistica joacă un rol esenţial. Această poziţie se apropie de cea a filosofiei limbajului.

Filosofii (care discută această problemă) accentuează şi mai mult caracterul hiperştiinţific al semiologiei. Este cunoscută în acest sens importanţa pe care o acordă semiologiei cei doi filosofi sistematizatori: Ch. S. Peirce şi Ch. Morris.

Această concepţie nu este împărtăşită decît de filosofi mai mult sau mai puţin idealişti. Există cel puţin două şcoli ale filosofiei marxiste, ca cea de la Leningrad (L. O. Reznikov şi alţii) şi cea a lui G. Klaus, care consideră că *teoria generală*

a semnelor este o nouă disciplină științifică, a cărei importanță rezidă tocmai în caracterul său generalizat (adică mai abstract decît al altor domenii care se ocupă de semne specifice). Vom reveni la această concepție din care poate fi dedusă o altă alternativă importantă.

ȘTIINȚĂ NATURALĂ UMANIZATĂ SAU ȘTIINȚĂ UMANĂ TEHNICIZATĂ

Inițiatorii semiologiei din secolul al XIX-lea s-au ocupat de semne și semiologie pentru a extinde logica și teoria cunoașterii la noi teritorii.

Ca și arta sau religia (cele două sisteme de semne de maximă amploare, care antropomorfizează lumea), semiologia ajunge în cele din urmă la același rezultat, deoarece ea încadrează relațiile logice, adică relațiile considerate ca independente de om, în contextul activității umane. La o primă analiză, această aserțiune poate părea surprinzătoare, fiindcă în cursul analizei semiologice cotidiene se observă un proces diametral opus (de exemplu, operele de artă se analizează ca o serie de transformări de acțiuni, de personaje și de valori, dar se eludează conținutul lor social), acesta nefiind însă decît consecința formalizării. Dar și tipologizarea semnelor pe baza relației dintre semn și interpretant este una din metodele constante ale semiologiei; această metodă este incontestabil mai socializată decît logica formală sau semantica lingvistică.

De la apariția sa, cibernetica a accentuat caracterul antropomorfizat al semiologiei. Practica ordinatoarelor și teoria informației, prin exigența de formalizare riguroasă, au influențat de asemenea metodologia teoriei semnelor. Mai ales semiologii veniți dinspre lingvistică și teoria cunoașterii au recunoscut importanța acestei influențe, încercînd să relaționeze semiologia și teoria semnelor. Toate curentele logico-semiologice deja menționate au primit un ajutor din partea ciberneticii și și-au putut matematiza procedeele, concretizînd astfel o exigență deja formulată, dar încă nerealizată. Pe de altă parte, a sporit interesul pentru probleme gnoseologice, iar studiul logic și psihologic al noțiunii de „semn" cunoaște o nouă dezvoltare (fapt dovedit mai cu seamă de cercetările germane și sovietice).

Scanned with OKEN Scanner

Pe bună dreptate se poate afirma că pe măsura tehnicizării sale semiologia a început să se intereseze de probleme legate de societate și de teoria cunoașterii.

În consecință, această alternativă nu conține o contradicție ireconciliabilă. Semiologia poate fi în același timp și o știință obiectivizată și o știință socială.

Vom face o paranteză, încercînd să motivăm noua orientare teoretică a cîtorva grupuri semiologice (de exemplu, a celor din Franța). Recent a apărut tendința de a fonda teoretic semiologia pe filosofia analitică și fenomenologie, mai general pe pozitivismul logic. Nu vom discuta aici necesitatea acestor curente științifice, nici pertinența rezultatelor lor. Incontestabil este faptul că toate aceste curente au privit limbajul dintr-o perspectivă precumpănitor filosofică și au accentuat gramaticalizarea logicii, oferind în acest fel tendințe complementare sau paralele tendințelor antropomorfizante ale semiologiei. Evident, prin această observație nu vom susține că teoriile limbajului ale lui Wittgenstein și Ayer, Roman Jakobson sau Claude Lévi-Strauss ar fi identice. Dar filiația care unește teoriile semnificației la Frege, Husserl și Derrida este foarte cunoscută. De altminteri este clar că dezvoltarea, aparent limitată la domeniul logicii matematice, a fenomenologiei și semanticii depășește acest cadru, nefiind decît expresia divergentă a discriminării între științe sociale și științe „naturale".

ȘTIINȚĂ TRANSVERSALĂ SAU ȘTIINȚĂ SUPERIOARĂ

Considerarea semioticii (de către partizanii sau adversarii ei) ca știință modernă implică necesitatea examinării critice nu numai a obiectului, dar și a metodelor sale. Aceasta s-a întîmplat cu toate științele „moderne", fapt ce-și găsește explicația în evoluția istoriei sociale.

Definiția clasică a sistemului științei, datînd din secolul al XIX-lea, reflectă un anumit nivel de explorare și cunoaștere a formelor mișcărilor sociale. Ulterior, odată cu dezvoltarea acestor forme, sistemul existent s-a dovedit din ce în ce mai neadecvat diviziunii practice a științelor. Un ansamblu important de științe înrudite cu semiologia, care combină scopuri și metode din științele naturale și sociale: bionica, psihocibernetica, etologia, sociometria, nu poate fi inserat în această clasificare depășită.

Scanned with OKEN Scanner

Pe de altă parte, există un ansamblu de științe care nu au lărgit domeniul cercetării prin obiecte noi sau fapte nestudiate încă, dar care au adus metode și puncte de vedere noi în abordarea problemelor deja cunoscute: este cazul teoriei sistemelor, teoriei modelelor, teoriei științei *(science of sciences)* și, într-o anumită măsură, al semiologiei însăși.

La nașterea unei științe noi se pune problema orientării sale: a relației sale cu realitatea. Un prim răspuns (frecvent de altfel) este următorul: științele primare (sau ramurile speciale ale științelor sau științele empirice) se referă la anumite fapte, iar științele noi (metaștiințe sau hiperștiințe) se referă la științele primare și, prin urmare, reflectă indirect realitatea (prin multiple medieri). Indiscutabil, există diferențe între „științele faptelor" și „științele legilor" (dacă acceptăm această distincție), prima categorie de științe servind ca punct de plecare pentru cea de-a doua. În acest sens, antropologia fizică, istoria economică și parazitologia, de pildă, sînt subordonate filosofiei, teoriei sociale și biologiei. Totuși, cîteva din noile științe pot fi mai greu incluse în categoria metaștiințelor.

O altă concepție pare mai pertinentă; ea situează noile discipline la granița științelor „clasice", definindu-le ca interdisciplinare (de exemplu, teoria sistemelor, a modelelor și, evident, semiologia).

În acest sens semiologia poate fi considerată ca o *știință transversală*, al cărei scop este să detecteze relații semnice în domenii din cele mai vaste și să le analizeze ca semne. Această metodă nu exclude și o analiză nesemiologică a fenomenelor, nici nu-și arogă dreptul de a impune o ierarhie a diferitelor abordări. Totuși se poate afirma, pe bună dreptate, că semiologia astfel definită posedă un teren propriu și o funcție autonomă.

SEMIOLOGIE CENTRIPETĂ SAU SEMIOLOGIE CENTRIFUGĂ

Încercînd să delimităm scopul cercetării semiologice, ne găsim în fața unei noi alternative.

Elucidarea noțiunii de „semn", clasificarea semnelor, tipologia sistemelor de semne sînt activități de sistematizare care ar putea căpăta denumirea de *semiologie centripetă*.

Pe de altă parte, există investigații al căror scop este cunoașterea aprofundată a diferitelor fenomene ale existen-

Scanned with OKEN Scanner

ţei sociale şi ale conştiinţei sociale printr-o cercetare intensivă a aspectului lor semnificant. Aceste investigaţii cu metode comune dar cu scopuri diferite (de la caz la caz) pot fi considerate — în contrast cu demersul precedent — ca aparţinînd *semiologiei centrifuge*.

Această dilemă poate fi însă uşor rezolvată din punct de vedere teoretic: cele două direcţii nu sînt decît două aspecte complementare ale semiologiei. Semiologia teoretică este mai curînd centripetă, iar semiologia aplicată centrifugă.

Totuşi, această dilemă nu trebuie considerată o falsă problemă; scurta istorie a semiologiei ne oferă numeroase exemple de ambiţii „imperialiste" ale unor semiologi.

Semiologia a încercat deja să-şi anexeze diverse domenii ca: semantica lingvistică, teoria categoriilor din logică, căutarea „expresiei" din psihologie etc. Semiologii (indiferent de poziţia ideologică) au „consumat" cele mai diverse ştiinţe. Şcoala logico-semiologică poloneză a utilizat mult logica formală, semiologia germană a împrumutat mult din teoria informaţiei şi din cibernetică, Lotman şi şcoala de la Tartu au integrat teoria interpretării operelor de artă, iconologia din artele plastice şi, recent, teoria culturii, iar Sebeok la Bloomington (SUA) a introdus în semiologie fragmente din psihologia animală sub forma zoosemioticii.

Această expansiune rapidă este corolarul interdisciplinarităţii şi merită deci toată atenţia.

Trebuie însă subliniat că nici aspectul centrifug nu trebuie subestimat. În zilele noastre („epocă de aur" a cercetărilor interdisciplinare) cîmpul observaţiei semiologice este extrem de vast. Nici o ştiinţă tradiţională nu a abordat un ansamblu atît de vast de subiecte eterogene ca semiologia: cercetarea afaziei (inaugurată de Roman Jakobson), numele de titluri indo-europene (Emile Benveniste), arta cibernetică (Umberto Eco), estetica cinematografică (Christian Metz), mitologia slavă (V. V. Ivanov şi V. N. Toporov), istoria modei (Roland Barthes), teoria conştiinţei sociale (Adam Schaff), teoria romanului (M. M. Bahtin şi Julia Kristeva), cercetări în psihoterapie, cultura de masă, istoria arhitecturii, dactilogramele, anamneza, codul rutier, publicitatea, „limbajul" delfinilor etc. Semiologia şi-a spus cuvîntul în toate aceste domenii; totuşi aceste cercetări atît de eterogene nu pot fi comparate decît în perspectiva funcţiilor semnului, a analizei structurilor stratificate sau a studiului paradigmatic.

Scanned with OKEN Scanner

Această serie de teme cu aspecte multiforme reflectă nu numai interferența științelor umane cu cele „naturale", dar și izolarea activităților științifice și tendința evitării aberațiilor.

Este imposibil să aprofundăm această problemă înainte de a fi elucidat bazele metodologice comune ale cercetării semiologice.

METODĂ SEMIOLOGICĂ SAU SISTEM SEMIOLOGIC

Semiologia secolului al XIX-lea și-a creat o teorie științifică proprie, care a trebuit să fie revizuită ulterior în lumina cercetărilor mai recente.

Semiologia lui Peirce s-a limitat la o tipologie a semnelor și preocuparea sa principală a constat în definirea calității semnelor individuale. Această concepție limitată a fost transmisă partizanilor actuali ai semiologiei. Conform acestui punct de vedere, semiologia se bazează pe relația simplă între semne: raportul între semn și ceea ce exprimă, raportul între semn și suportul său material și raportul între semn și interpretantul utilizator. Tentative ulterioare au vizat investigarea limbajului și a comportamentului (Ch. Morris) sau o teorie mai largă a comunicării, care să o înlocuiască pe cea a limbajului; totuși semnele izolate au continuat să ocupe un loc central în cadrul metodologiei semiologice.

O nouă concepție a început însă să se dezvolte sub influența lingvisticii generative și a teoriei sistemelor de semnificație secundare.

Lingvistica generativă a adus două inovații deosebit de importante: conceptul de *transformare* și dihotomia *competență/performanță*. Lingvistica generativă distinge două niveluri diferite de enunțare (structura de profunzime și structura de suprafață), iar trecerea de la un nivel la altul se realizează prin transformări (sintactice și nonsintactice). Generativiștii — Noam Chomsky mai ales — au perfecționat distincția saussureană limbă/vorbire, distincție de natură socială, dar statică încă la Saussure. În dihotomia generativistă performanța apare condiționată de competență, ceea ce a creat posibilitatea încorporării în teoria lingvistică a aspectelor socio- și psiholingvistice, neglijate pînă atunci.

Atît conceptul de *transformare*, cît și perechea *competență/performanță* se regăsesc în semiologie și în domeniile

învecinate (în primul rînd în cercetările lui Lévi-Strauss privind structura socială și formarea conștiinței). Nu este întîmplător faptul că recent a apărut o școală de semiologie transformațională, de inspirație lingvistico-antropologică. (Această orientare este prezentă și în activitățile semiologice conduse de Greimas la Urbino și Paris și de J. M. Meletinski, V. V. Ivanov și V. N. Toporov la Moscova). Metoda aceasta oferă posibilitatea aplicării procedeelor dialectice implicate de științele sociale, dar nu garantează prin ea însăși apariția lor.

Noua orientare, numită „sisteme semnificante (semiologice) secundare", s-a născut în 1962, cînd s-a organizat la Moscova o sesiune consacrată studiului sistemelor de semne din societatea umană. Punctul de plecare al dezbaterilor l-a constituit categoria de istorie socială a limbajului uman, bazată pe operele lui L. S. Vîgotski, unul din clasicii psihologiei istorice și ai istoriei formelor conștiinței. Astfel, limbajul, înțeles în sensul sociologic al cuvîntului, a fost considerat *sistem semnificant primar* ce implică existența unor sisteme grupate pe acest sistem primar. *Sistemele semnificante secundare* au fost definite mai întîi prin analogie cu schema „limbi naturale/limbi artificiale", iar mai tîrziu definiția a fost mai precis formulată.

Școala de la Tartu — bazîndu-se pe cercetările lui Lotman și ale discipolilor săi — a elaborat teoria sistemelor modelante secundare, construite pe sistemele modelante primare (verbal-lingvistice). Conform clasificării școlii de la Tartu, sistemele secundare cuprind religia (și miturile), poezia (și arta în general) și, mai recent, trăsăturile pertinente ale culturii (considerate ca sistem semiologic). Dar să nu uităm că din 1962 sistemele de semne au fost considerate „modele ale lumii" și prin aceasta s-a încercat să se reprezinte ierarhizarea și sistematizarea diferitelor sfere ale conștiinței sociale.

Fiecare școală semiologică descoperă alte diferențe și tranziții între diversele sfere ale conștiinței. Procedeele care slujesc investigării ierarhiilor sînt „orientate sistemic", iar cele care se ocupă de fenomenele individuale, izolate preferă, evident, aspectul metodei. Vom spune că nu există un sistem semiologic fără metodă semiologică, dar ceea ce vom încerca să evidențiem, în primul rînd, este interacțiunea lor. Problema interacțiunii nu este trivială: ea depinde, în primul rînd, de poziția adoptată în alternativele ce urmează.

Scanned with OKEN Scanner

SEMIOLOGIE LINGVISTICĂ SAU SEMIOLOGIE FĂRĂ LINGVISTICĂ

Lingvistica europeană este departe de a fi omogenă, atît în ceea ce privește propriul statut cît și față de semiologie. Totuși majoritatea lingviștilor sînt unanimi în a relaționa lingvistica și semiologia, deoarece fundamentele lingvisticii moderne și ale semiologiei orientate lingvistic sînt comune: ambele provin, mai mult sau mai puțin, sau au fost anticipate de opera lui Ferdinand de Saussure. De aceea mulți lingviști consideră semiologia ca un descendent autonom al semanticii lingvistice, cel mult ca un vlăstar adoptiv.

Totuși, a devenit din ce în ce mai clar faptul că limbajul nu constituie un model susceptibil de a fi aplicat tuturor sistemelor de semne. Analogia exagerată s-a dovedit dezastruoasă. Alte analogii bazate pe termenii „propoziție", „cuvînt", „morfem" și „fonem" sau adoptarea aproape metaforică a termenului „sintagmă" în afara limbajului, în loc să ofere soluții utile, au creat, dimpotrivă, dificultăți în materie semiologică. Cu greu se poate găsi, de exemplu, analogie directă între elementele lingvistice și analiza comportamentului sau descrierea gesturilor (în ciuda posibilităților de segmentare).

Semiologia neeuropeană se bazează mai puțin pe premise lingvistice, probabil și datorită faptului că punctele de plecare sînt mai curînd logica și epistemologia (ca și psihologia, etnologia, istoria culturii etc.) decît lingvistica. Este adevărat că și semantica generală (disciplină pe jumătate filosofică, pe jumătate lingvistică), apoi lingvistica antropologică (altfel spus, etnolingvistica) au contribuit la constituirea acelor aspecte ale semiologiei care analizează cultura; dar o colaborare mai strînsă între semiologia și lingvistica americană (mai ales postdescriptivistă și în principal cea generativ-transformațională) nu datează decît din ultimii douăzeci de ani. Iată de ce nu există dispute de vecinătate între lingviști și semiologi.

Semiologii sovietici au plecat de la un domeniu mai vast decît ceilalți specialiști europeni, domeniu a cărui bază este reprezentată de lingvistica matematică și structurală, de psiholingvistică, de tipologia structurală a limbilor și teoria textului. Această deschidere exclude incidentele de frontieră.

Scanned with OKEN Scanner

Este necesar să discutăm problema dizolvării lingvisticii în teoria comunicării. Cum se concretizează aceste eforturi în semiologie?

Cercetările în domeniul teoriei comunicării sînt încă într-o fază incipientă. Există teorii ale comunicării, nu însă și o ramură a științei, numită eventual teoria comunicării.

Orientările existente în acest domeniu complex sînt foarte numeroase. Unele pun accentul pe aspectul tehnic cu ajutorul unei teorii a informației care depășește matematica (de exemplu Abraham Moles), iar majoritatea insistă asupra importanței sociologiei, psihologiei sociale sau a antropologiei (lingvistica antropologică, ca de exemplu Dell Hymes). Dar, în mod ciudat, semiologia a inserat mai ales cercetările nesociologice asupra comunicării (cu cîteva mici excepții), tinzînd să neglijeze experiența sociologiei mass-mediei și a sociologiei în genere.

Această situație este dezavantajoasă pentru semiologie, deoarece adversarii acestui tip de abordare a fenomenelor comunicării transferă atitudinea lor negativă asupra semiologiei în ansamblu.

Ni se pare că toate demersurile care au înlocuit sistemul fundamental (al lingvisticii) cu o schemă comunicațională (în sensul mai sus menționat) au dus la rezultate analoage: comunicarea verbală considerată inițial ca primară a cedat locul sistemelor semiologice secundare (mai ales operelor literare, muzicii, operelor vizuale). Este demersul devenit tipic în semiologia italiană și vest-germană.

La ora actuală orice judecată definitivă ar părea prematură. Nu putem ști încă dacă înlocuirea lingvisticii cu teoria (nonsocială) a comunicării implică în mod necesar și reorientarea domeniilor de cercetare. Este foarte posibil ca ambele demersuri să fie admise; nu este exclus ca cercetările asupra sistemelor semiologice primare și secundare să aibă baze diferite (diferență de grad sau de natură, necunoscută pînă acum). În sfîrșit, să nu uităm că lingvistica însăși este într-o continuă dezvoltare și că sistemele de semne pot fi impulsionate de filosofia vieții cotidiene, conform opiniei lui Lukács, care s-a ocupat și el de sistemele semiologice primare.

Deși se poate discuta validitatea și utilitatea lingvisticii pentru semiologie, asemenea dezbateri sînt destul de rare, ele apărînd doar în semiologia literară la cîțiva specialiști francezi și sud-americani. În schimb, în Europa de Est

Scanned with OKEN Scanner

semiologiile de natură lingvistică și extralingvistică coexistă pașnic (semiologii logicieni ar face poate opinie separată, dar nu cu un militantism exagerat).

SEMIOLOGIE SINCRONICĂ ȘI SEMIOLOGIE DIACRONICĂ

Caracterul ireconciliabil al cercetării sincronice și al celei diacronice este o superstiție larg răspîndită, repetată à propos de orice curent considerat structuralist, ca și de semiologie.

Dar nici o știință socială nu poate fi concepută în afara perspectivei diacronice. Anchetele sincronice care nu studiază sistemele decît la un moment dat și în mod izolat sînt incapabile să surprindă caracterul dinamic al acestor sisteme, mai exact ele nu constituie modalități adecvate de studiere a socio-sistemelor.

Deși este aproape un truism, ne permitem să discutăm această problemă fiindcă există cîțiva apărători inabili ai semiologiei și critici neinițiați în activitatea semiologică; ei nu încetează să alimenteze mitul exclusivismului sincroniei în semiologie.

Cercetînd analizele reale, descoperim lesne dovezile orientării diacronice. Cercetările marxiste pleacă de la fenomene diacronice: psihologia socială a lui Vîgotski și Leontiev, schemele de evoluție comparativă ale analizei istorice a culturii, încercările de reconstituire a textelor în analiza epopeii și mitologiei.

De asemenea, numeroase studii ale semiologiei italiene, franceze, germane și americane destinate comparărilor lingvistice, etnografice, poetice sau estetice se bazează pe multiple elemente diacronice.

Dar există și concepții în care tendința ruperii de istorie primește o bază teoretică pe care se constituie o sincronie exclusivă, interpretată eronat. Ținem să repetăm că asemenea tendințe îi caracterizează numai pe unii semiologi și ele nu trebuie atribuite semiologiei în ansamblu.

Ceea ce ni se pare cel mai urgent în momentul de față este integrarea cercetărilor preliminare obținute în două domenii: tipologia și cercetarea istorică.

Cercetările comparative au condus la tipologii (și nu este întîmplător faptul că semiologia sovietică este continuatoarea, în mai multe privințe, a tipologiei structurale): tipologia limbilor, a genurilor și tipologia sistemelor religioase

Scanned with OKEN Scanner

primitive. Această activitate comparativ-tipologică de importanță mondială își are originea în teoria socială marxistă (concepută de Marx pentru formațiunile sociale), teorie formulată demult, dar insuficient cunoscută pînă în zilele noastre.

Confruntarea teoriei sociale marxiste cu semiologia este încă un deziderat. Semiologia va deveni cu adevărat o știință socială pe măsură ce își va sintetiza principiile în cadrul studiului formațiunilor sociale.

Un alt factor esențial în constituirea semiologiei ca știință socială este aportul disciplinelor istorice. Pe de o parte istoria artei, istoria civilizației, istoria ideilor și a ideologiilor și istoria filosofiei, pe de altă parte istoria economică, etnologia istorică și ecologia istorică au revelat fără excepție numeroase corelații simbolice a căror coordonare nu ar putea fi realizată decît de semiologie (în calitatea ei de știință transversală).

Semnele sînt în ele însele cunoștințe sociale generalizate în cel mai înalt grad. Armele și insignele, de exemplu, se raportează emblematic la structura integrală a societății. Astfel, cercetările semiologice empirice joacă un rol considerabil în cercetările teoretice asupra societății.

Examinînd comportamentul semnificant și manifestările sale în contextul practicii sociale, degajăm una din cele mai importante relații ale comunicării sociale. În mod evident comunicarea socială (adică schimbul de valori și schimbarea orientării valorilor) nu este decît una din formele de descriere a existenței sociale. Dacă semiologia va fi capabilă de o asemenea sinteză, înseamnă că și-a atins scopul.

În acest fel contradicția dintre sincronie și diacronie poate fi, în principiu, ușor rezolvată. Dar realizarea practică de cercetări semiologice care să ia în considerație atît aspectul tipologic cît și cel comparativ diacronic nu va fi deloc o sarcină ușoară.

SEMIOLOGIE AUTONOMĂ SAU SEMIOLOGIE SOCIALĂ

Dacă la început am postulat caracterul social al semiologiei, acum (după parcurgerea întregului domeniu) putem afirma cu certitudine că acest caracter social al semiologiei nu este un ornament exterior, ci concluzia inevitabilă a mișcării interne a subiectului.

Scanned with OKEN Scanner

Totuşi, numai un optimism excesiv ne-ar putea face să credem că semiologia contemporană răspunde acestei exigenţe. Chiar şi astăzi mai persistă tentaţia unei semiologii autonome, iar socializarea sa (adică transformarea ei într-o semiologie socială) nu este deloc o sarcină uşoară.

Semiologia socială are două sensuri corelative, care însă nu derivă automat unul din altul.

Primul se referă la semiologia fenomenelor sociale, cel de al doilea la semiologia socială aplicată.

Considerăm că în multe ţări semiologia socială este pe punctul de a se constitui ca metodă ştiinţifică. Ceea ce lipseşte este socializarea semiologiilor particulare de orientare lingvistică, ale teoriei artei, teoriei comunicării şi teoriei cunoaşterii, adică recunoaşterea socialităţii proceselor semiologice şi studierea lor ca procese sociale.

În acest domeniu există foarte puţine studii preliminare (doar lucrările sovietice de psihologie evolutivă deja menţionate şi o parte a operei lui Piaget).

Mai există studii (de asemenea preliminare) despre relaţia dintre semne în comunicarea de masă şi în „cultura de masă" în general, dar profunzimea analizei semiologice nu este satisfăcătoare. S-a mai întreprins şi prezentarea semiologică a anumitor sisteme mentale arhaice.

Dar cea mai mare parte a istoriei sociale semiologice a societăţilor împărţite în clase rămîne să fie scrisă de acum înainte.

Această sarcină depăşeşte compilarea inventarelor taxinomice, a categoriilor de semne înmagazinate în rubricile diferitelor ştiinţe; va trebui mai curînd să se treacă la o sistematizare socială a procedeelor semiologice eterogene, de exemplu: relaţia dintre procesele semiologice vizuale şi cele auditive, raportul între semioza verbală şi cea comportamentală, interrelaţia semne individuale/semne sociale.

Prin faptul că studiază sisteme extrem de importante, ca, de exemplu, transmiterea informaţiei, semiologia nu se poate limita la investigaţii sterile şi nici la un practicism îngust (deşi rezultatele semiologiei sociale pot fi imediat aplicate în educaţia copiilor, mai ales cea audio-vizuală şi în general cea extraşcolară — dar acestea nu reprezintă decît rezultate parţiale).

Scopul central al semiologiei nu poate fi decît acela de a prezenta societăţii procesele semiologice într-o dimensiune socială şi de a fi promotoarea acestor procese.

Scanned with OKEN Scanner

Ca orice (altă) știință, semiologia urmărește să transmită cunoștințele sale specifice unui cerc cît mai larg de receptori și chiar practicii sociale. Dar eficiența acestui efort nu depinde exclusiv de metoda științei respective sau de bunăvoința specialiștilor. Factorii decisivi sînt structura de ansamblu a societății și rolul științelor în această structură. În consecință, ar fi ciudat să pretindem semiologilor înșiși să creeze condițiile de transformare a cercetărilor semiologice de natura „Ding an sich" (lucru în sine) în cercetări cu caracter de „Ding für uns" (lucru pentru noi).

Totuși relațiile semnelor, adesea manipulate direct (este suficient să ne gîndim la publicitate), lasă să se întrevadă aceste corelații; dacă semiologul le observă și le descrie cu exactitate, el poate realiza utilitatea socială a obiectului științei sale sau poate dezvălui printr-o analiză științifică abuzurile comise în acest domeniu. Și în acest sens se poate vorbi de socializarea semiologiei.

ACTIVITATE COGNITIVĂ SAU ACTIVITATE DE TRANSFORMARE A SOCIETĂȚII

Aceste considerații ne conduc la o altă sferă socială (pe care nu ezităm să o identificăm cu cea socio-etică și politică). Alternativa *activitate cognitivă sau transformatoare* este doar aparentă, fiindcă orice activitate științifică funcționează simultan ca achiziție de cunoștințe despre lume și ca efort de transformare a lumii. Evident, nici semiologia nu face excepție de la această regulă. Dar o știință nouă poate profita de formularea explicită a consecințelor poziției sale ideologice.

Semiologia se prezintă sub un aspect particular în măsura în care apărătorii „hiperștiinței" sau „metaștiinței" preferă acești termeni eleganți dar străini de practică pentru motive care nu țin numai de originea științei. Explicația ideologică a scientismului lor este evidentă: apărarea „cercetării libere" este o tentativă de a camufla forțele motrice sociale. Trebuie să remarcăm că aceste studii nici nu atribuie semiologiei un statut social special; de aceea ele trebuie privite cu un ochi critic.

Această știință „modernă" și „transversală" conferă (ca și celelalte științe înrudite) un nou aspect problemei transformării societății prin activitatea științifică (chestiunea

depăşeşte, evident, cadrul semiologiei, totuşi nu dorim să o evităm, mai ales că prin ea ajungem la o concluzie importantă pentru semiologie).

Analizînd cercetările întreprinse sub eticheta „semiologie, ştiinţă modernă" şi „semiologie, ştiinţă transversală" sîntem frapaţi de coincidenţa cronologică în ţările socialiste şi în cele capitaliste. Deşi semiologii nu spun aceleaşi lucruri (şi noi am făcut deja aluzie la cîteva deosebiri importante), este evident faptul că la Milano, Rio de Janeiro, Moscova, Varşovia sau Paris se practică aceeaşi ştiinţă.

Care este explicaţia acestei coincidenţe? Care este baza comună care a creat cele două semiologii şi care continuă să îi apropie pe semiologii celor două direcţii de cercetare?

Motivul rezidă în faptele înseşi. Dar de ce aceste fapte au devenit actuale tocmai în epoca noastră?

Vom încerca să răspundem la această problemă dificilă în cele ce urmează.

Semiologia nu este cea dintîi ştiinţă modernă transversală, dar ea prezintă o caracteristică deosebită: pînă în prezent nu a devenit cvasi-filosofie. Psihanaliza, existenţialismul şi chiar structuralismul au devenit din ştiinţe specializate într-un anumit domeniu vehicule ale unor adevăruri universale; astfel, ele s-au transformat în „filosofie de colportaj" sau „filosofie de bulevard" datorită interpreţilor neavizaţi.

Cvasi-filosofiile de acest gen se caracterizează printr-un viu interes social, prin noi modalităţi de abordare a problemelor şi, în ultimul timp, prin metode obiective şi cibernetizante. Uneori savanţii din aceste domenii nici nu-şi revendică titlul de filosof social (pe care un Freud, Sartre, Lévi-Strauss nu l-ar fi refuzat).

Cvasi-filosofia apare acolo unde adevărata filosofie este absentă şi această substituire este determinată de dificultăţile şi stîngăcia filosofiei adevărate.

Interesul social al acestor cvasi-filosofii este evident: ca şi filosofia, ele caută să răspundă marilor întrebări ale societăţii şi individului. Nu este o surpriză faptul că orientările antimarxiste şi-au manifestat preferinţa pentru cvasi-filosofie. În schimb, refuzul cvasi-filosofiei nu trebuie să implice o poziţie extremă, şi anume, refuzul bazei ei ştiinţifice (un exemplu tipic în acest sens ar fi negarea iniţială a ciberneticii în ţările socialiste).

Scanned with OKEN Scanner

Semiologia nu este încă o cvasi-filosofie și efortul semiologiei sociale trebuie să fie îndreptat tocmai către evitarea unei asemenea evoluții.

În această ordine de idei o trecere în revistă critică și obiectivă a rezultatelor semiologiei este o sarcină de primă urgență a teoreticienilor.

A domina o cvasi-filosofie presupune a sluji adevărata filosofie.

Traducere: DANIELA ROVENȚA-FRUMUȘANI

Scanned with OKEN Scanner

SEMIOTICA APLICATĂ

Scanned with OKEN Scanner

CULTURA CA SISTEM DE SEMNE

TADEUSZ PAWLOWSKI

Astăzi este la modă aplicarea conceptelor și metodelor lingvistice sau, mai general, a celor semiotice în domeniul culturologiei. O astfel de aplicare este uneori numită „teoria semiotică a culturii", mai ales atunci cînd ea include un domeniu mai larg al comportării umane și al produselor sale. Care sînt avantajele pe care adepții abordării semiotice speră să le obțină prin transferul conceptelor și metodelor lingvistice asupra domeniului fenomenelor culturale? Lingvistica este disciplina umanistă cea mai avansată și mai precisă — spun ei — iar transferul dă posibilitatea obținerii unor rezultate la fel de fructuoase în sfera culturii ca și în cea a lingvisticii. Să nu uităm că obiectul de cercetare al lingvisticii sînt limbile, adică anumite sisteme de semne. Deci — spun ei în continuare — pentru a putea aplica niște concepte lingvistice în cercetarea culturală trebuie să extindem folosirea termenului de „semn" astfel încît să îi subsumăm toate sau aproape toate fenomenele culturale. Este justificată o astfel de procedură? Va da ea rezultatele așteptate? În cele ce urmează mă voi referi în detaliu la aceste probleme. Voi folosi, de asemenea, aparatul conceptual al logicii moderne pentru a demonstra ce înseamnă să aplici concepte ale unei științe la altă știință.

Abordarea semiotică a artei și culturii a dat unele rezultate interesante. Totuși, așa cum se întîmplă adesea cu inovațiile metodologice, avantajele aplicării conceptelor semiotice sînt uneori exagerate sau anticipate pe baza unor presupuneri nefondate. În lucrarea mea mă voi concentra pe aceste aspecte critice ale abordării semiotice; fără să îmi propun o discuție completă a realizărilor ei [1], Pentru a menționa doar numele cîtorva autori ale căror lucrări sînt

folosite, e vorba de Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes, Umberto Eco [2].

Pansemiotismul — poziție extremistă care nu e de fapt niciodată folosită în mod constant — susține că toate fenomenele culturale sînt semne. Lui i se opune o atitudine mai moderată care vede funcționarea semnelor numai în anumite sfere ale comportamentului, deși chiar și aici termenul de semn are o extensie mult mai largă decît în sensul lui obișnuit.

Aș dori să citez cîteva exemple de obiecte sau fenomene considerate ca semne atît de variantele extremiste cît și de cele moderate ale semioticii; mai întîi sînt expresiile de limbaj care, bineînțeles, sînt semne, chiar cele mai perfecte. Se menționează, de asemenea, pictura figurativă, muzica programatică, semnale rutiere și de căi ferate. Reglementarea relațiilor de rudenie în cadrul unui grup social este înțeleasă ca o colecție, chiar un sistem de semne; genele, al căror schimb are loc în procesul de reproducție, sînt de asemenea privite ca stabilind o „comunicare". Un chip bronzat întîlnit iarna este considerat ca un semn de bună stare sau de predilecție pentru un anumit tip de sport. Diferitele ingrediente culinare și modul lor de pregătire sînt de asemenea semne, deoarece ele ne informează despre religia, bogăția sau statutul social al persoanelor care le folosesc. Din același motiv, alte obiecte cum ar fi hainele, automobilele, apartamentele și mobilarea lor pot fi interpretate ca semne.

Sînt ele de fapt semne? Cum trebuie să înțelegem termenul de „semn" pentru a include toate aceste exemple? Poate el să fie folosit în discuția și cercetarea științifică? Pentru a găsi răspunsul la aceste întrebări, să ne gîndim în ce relație trebuie să se afle două obiecte A și B pentru ca unul dintre ele să devină un semn al celuilalt. Se disting în mod frecvent mai multe posibilități: ele pot fi organizate în funcție de măsura în care relațiile particulare sînt determinate de factorii psihoculturali.

Cea mai cuprinzătoare relație este cea de *indicator* [3]. Ea se stabilește între două obiecte A și B cînd acestea sînt legate pe baza unei legături universale sau statistice, dîndu-ne posibilitatea să deducem prezența lui B din prezența lui A. În legătură cu natura relației de indicare nu sînt necesare nici un fel de alte cerințe. Ea poate avea caracterul oricărei conexiuni naturale între fenomene, ca de pildă recunoașterea unei boli după prezența simptomelor sau anticiparea ploii ca urmare a prezenței norilor.

Scanned with OKEN Scanner

Indicatorul cultural este o relație specifică de indicator ce se stabilește între două obiecte A și B atunci cînd datorită unor convenții și obiceiuri acceptate putem deduce prezența lui B din prezența lui A. Fără îndoială, nu toate exemplele ilustrează această categorie; nici genele, nici chipurile bronzate nu pot fi indicatori culturali. Pe de altă parte, o uniformă militară sau masa din ajunul Crăciunului funcționează ca atare deoarece, datorită unor obiceiuri și convenții, putem deduce din existența lor profesiunea sau religia persoanelor implicate.

Să vedem acum în ce condiții un obiect A poate fi considerat un semn al altui obiect B. Din cele trei relații, relația de semn este în cea mai mare măsură determinată de factori psihoculturali. Nu voi da o definiție acestei relații deoarece ea variază de la autor la autor. Voi expune în schimb acele proprietăți ale ei care se leagă de principalele probleme discutate aici [4]. Un obiect A este semnul unui obiect B numai atunci cînd există o convenție culturală C care îl face pe A adecvat pentru a exprima o gîndire asupra lui B[5]. Relația de semn dintre A și B nu se realizează de obicei — după unii autori — niciodată exclusiv datorită convenției C. Ea depinde, de asemenea, și de existența unei legături naturale sau culturale care îl transformă pe A într-un indicator al lui B. Dacă, de exemplu, această legătură constă într-o similitudine între A și B atunci A se numește semn iconic al lui B.

Numai cîteva din exemplele de mai sus sînt semne. Printre ele se numără semnalele rutiere și feroviare, precum și unele opere de artă. Dar îmbrăcămintea, mîncarea, mașinile sau apartamentele? Este adevărat că datorită unor corelații cunoscute putem să deducem din aceste obiecte unele caracteristici ale posesorilor lor. Totuși, acest simplu fapt nu le transformă în semne, ci doar în indicatori. Ele pot prelua funcția de semne numai atunci cînd obiceiurile devenite tradiții le conferă funcția de a exprima anumite gînduri despre alte obiecte. Se poate vedea că unul și același obiect poate funcționa ca semn sau numai ca indicator, depinzînd de circumstanțe. În lucrările de semiotică a culturii aceste două funcții sînt adesea amestecate. O altă sursă de dificultate este aceea că obiceiurile și convențiile nu sînt întotdeauna suficient de clare pentru a ne lămuri dacă relația dintre două obiecte este de tipul semn sau indicator.

Pentru a include toate exemplele citate în categoria semnelor, ar trebui să lărgim mult prea mult extensia acestui

concept, în așa fel încît extensia „semnului" să devină identică cu extensia „indicatorului". Care sînt motivele pentru această decizie? Următorul raționament, nu întotdeauna desfășurat conștient, pare să stea la baza ei: e vorba de avantajele obținute prin aplicarea metodelor și conceptelor lingvisticii — disciplină cu un prestigiu bine stabilit și cea mai avansată dintre cele umaniste. Cum însă obiectul de studiu al lingvisticii sînt limbile, respectiv sistemele de semne, conceptele și metodele ei pot fi aplicate doar semnelor. De aceea, pentru a-i aplica metodele în domeniul culturii, trebuie să extindem conceptul de semn astfel încît să-i subsumăm toate sau aproape toate fenomenele culturale. În felul acesta se obține: 1) o tratare uniformă tuturor fenomenelor culturale cu ajutorul unor metode lingvistice precise; 2) o demarcare justificată științific între fenomenele culturale și cele naturale; 3) o teorie științifică pentru explicarea fenomenelor culturale.

Este corect raționamentul de mai sus? Necesită aplicarea metodelor lingvistice o lărgire a conceptului de semn? Răspunsul este clar și limpede: nu! Aplicarea semanticii, o ramură a lingvisticii [6], este posibilă doar în legătură cu fenomenele culturale care sînt semne în cel de-al treilea sens diferențiat aici. În acest caz nu este necesar să lărgim conceptul de semn.

E posibil ca cei care aplică lingvistica la cultură să se gîndească la metodele fonologiei, ca de pildă Lévi-Strauss în lucrările lui despre relațiile de rudenie și obiceiurile culinare. În fonologie situația este destul de diferită. Reconstruirea sistemului fonologic al unei limbi poate fi făcută astăzi fără să se țină seama de funcția semantică a expresiilor ei [7]. Conceptele de bază, cum ar fi trăsăturile distinctive, fenomenele, echivalența fonologică, pot fi definite fără referire la sensul semnelor lingvistice și pot fi folosite în legătură cu un domeniu de fenomene care nu sînt deloc semne și nu au nici o funcție semantică, în speță fenomenele culturale. Nu este necesar decît să existe o similitudine structurală între domeniul în chestiune și fenomenele care formează obiectul fonologiei. Dacă lucrurile stau așa, intenția de a folosi concepte fonologice în domeniul fenomenelor culturale nu atrage necesitatea extinderii conceptului de semn și nici vreo explicație asupra felului în care trebuie definit acest concept.

Scanned with OKEN Scanner

Cele spuse pînă acum devin şi mai clare dacă ne dăm seama că aplicarea fonologiei în cercetările de structurologie a constat pînă acum nu în transferul literal al conceptelor şi afirmaţiilor ei, ci în folosirea contrapărţilor lor analoage. Există reguli de formare a unor astfel de echivalenţe? În termenii logicii matematice putem descrie această procedură ca interpretare. Interpretarea culturală a unei afirmaţii fonologice S constă în general în substituirea unor concepte culturale adecvate conceptelor lui S. O astfel de operaţie e posibilă şi semnificativă doar atunci cînd cele două domenii sînt legate printr-o similitudine structurală. Voi ilustra operaţia de interpretare cu ajutorul algebrei booleene. Aceasta este o teorie abstractă ale cărei simboluri pot primi interpretări diferite cu privire la conţinut, rămînînd identice ca structură formală. În funcţie de interpretarea aleasă, teoremele din algebra booleană se transformă în afirmaţii din domeniul calculului propoziţional, al teoriei mulţimilor, al sistemelor electronice sau al oricărei alte teorii. Faptul că toate aceste teorii se obţin interpretînd aceeaşi algebră booleană nu implică, desigur, identitatea dintre ele. Similaritatea maximă constă în cel mai bun caz în izomorfismul modelelor lor, adică în domeniile lor proprii de fenomene. Să considerăm una din formulele algebrei booleene: $X \circ Y = Y \circ X$
Iată cîteva din interpretările acestei formule obţinute prin substituirea unor diverse simboluri pentru variabila „o":

1. $X \vee Y = Y \vee X$ Calculul propoziţional, legea comutativităţii disjuncţiei.
2. $X \cdot Y = Y \cdot X$ Matematică, comutativitatea înmulţirii.
3. $X \cup Y = Y \cup X$ Teoria mulţimilor, legea comutativităţii pentru reuniunea mulţimilor.

Toate aceste interpretări sînt formal identice şi toate satisfac aceeaşi condiţie pusă de formula booleană, deşi conţinutul lor este diferit. Tot aşa şi formulele din fonologie pot căpăta interpretări culturale prin înlocuirea conceptelor fonologice cu cele culturale. Întrebarea este ce avem de cîştigat? Formulele fonologice reinterpretate ne furnizează o colecţie de ipoteze care presupun relaţii între fenomenele culturale. Nu înseamnă că astfel de ipoteze sînt în mod automat adevărate. Pentru a constata aceasta trebuie să desfăşurăm cercetări empirice.

Scanned with OKEN Scanner

Aplicațiile fonologiei în culturologie diferă mult de interpretările algebrei booleene. Nu e vorba numai de o diferență în ceea ce privește gradul de precizie. În nici una din cercetări nu se interpretează sistemul fonologic complet, ci doar fragmentar, folosindu-se unele teoreme și concepte. Iată, de exemplu, o regulă metodologică: se încearcă descompunerea fenomenului examinat în părți componente și se ia opoziția unor trăsături distinctive ca principal criteriu de diviziune. Aceasta se face în studiile referitoare la relațiile de rudenie și la deprinderile culinare. Este cam exagerat și chiar induce în eroare folosirea termenului de „teoria semiotică a culturii". Termenul de „teoria fonologică" ar fi mai potrivit, cu condiția ca aplicațiile fonologiei să capete un caracter mai sistematic.

Am pornit de la ideea că nu este necesar să lărgim conceptul de semn pentru a aplica conceptele lingvistice la cercetarea culturală. Am demonstrat aceasta referindu-ne la faptul că în reconstruirea sistemului fonetic al unei limbi nu este nevoie să ținem seama de funcția semantică a expresiilor. Pentru a răspunde obiecțiilor care s-ar putea aduce acestei demonstrații, voi arăta că afirmația mea poate fi apărată și fără să recurgem la teze structuraliste. Este suficient să arătăm că similitudinea structurală între fenomenele culturale și lingvistice este un adevăr de necontestat și ea face posibilă interpretarea culturală a cel puțin cîtorva dintre teoriile lingvistice.

Rămîne să examinăm dacă aplicarea fonologiei bazată pe extinderea conceptului de semn poate aduce rezultatele așteptate de adepții teoriei semiotice a culturii.

Sîntem încă departe de o teorie uniformă a fenomenelor culturale construită cu ajutorul mijloacelor lingvistice; mai mult: nici nu se întrevede cum poate fi atins acest obiectiv. Fenomenele culturale sînt mult prea variate și complicate pentru a fi stăpînite exclusiv cu metode lingvistice.

De asemenea, conceptul lărgit de sens nu oferă o unealtă suficientă pentru a diferenția în mod științific între cultură și natură. Dimpotrivă, extensia acestui concept este atît de vastă încît subsumează atît fenomenele naturale, cît și cele culturale.

Ne putem aștepta ca fonologia să furnizeze o teorie științifică care să explice fenomenele culturale? Cred că răspunsul este negativ. Noam Chomsky are probabil dreptate cînd spune că fonologia nu explică fenomenele sale,

ci doar le clasifică. Totuşi clasificarea unui domeniu de fenomene este un important pas iniţial către explicarea lor. Căci este greu să explici un domeniu nestructurat, amorf. În acest sens, folosirea fonologiei în cercetarea culturală poate să ducă la rezultate folositoare.

În concluzie, aplicarea metodelor şi conceptelor fonologice în cercetarea culturală nici nu implică, nici nu justifică extinderea conceptului de semn.

NOTE

1. Mă voi concentra asupra operelor în care apar problemele metodologice discutate aici.
2. Cf. de ex. Claude Lévi-Strauss, *Antropologie Structurale*, Paris, 1958; Roland Barthes, *Eléments de Sémiologie*, „Communications", nr. 4; Umberto Eco, *La Strutture Assente*, Milano, 1968: *Hinführung in die Semantik*, München, 1972.
3. Pentru explicarea mai în amănunt a relaţiei de indicator, vezi: T. Pawlowski, *Methodologische Probleme in den Geistes-und Sozialwissenschaften*, Vieweg Vlg., 1976; paralel edition: Polnischer Verlag der Wissenschaften, Warsaw, 1976.
4. Diferenţiind aceste aspecte ale semnului mă refer la formulările unor autori ca C. S. Peirce şi J. K. Kotarbinski, *The Concept of Sign*, „Studia Logica", vol. 4, 1957.
5. Această precizare dă doar o condiţie necesară pentru ca ceva să fie semn.
6. Aş vrea să atrag atenţia asupra celor două sensuri diferite ale termenului „semantică": 1. Semantică — ramură a lingvisticii şi 2. Semantică — ramură a semioticii, adică a teoriei generale a semnelor, în accepţiunea lui Ch. Morris.
7. Vezi Z.S. Harris, *Structural linguistics*, Chicago, 1963; T. Batog, *The Axiomatic Method in Phonology*, London, 1967.
8. Vezi N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, 1965.

Traducere: TAINA DUŢESCU COLIBAN

Scanned with OKEN Scanner

ci doar le clasifică. Totuşi clasificarea unui domeniu de fenomene este un important pas iniţial către explicarea lor. Căci este greu să explici un domeniu nestructurat, amorf. În acest sens, folosirea fonologiei în cercetarea culturală poate să ducă la rezultate folositoare.

În concluzie, aplicarea metodelor şi conceptelor fonologice în cercetarea culturală nici nu implică, nici nu justifică extinderea conceptului de semn.

NOTE

1. Mă voi concentra asupra operelor în care apar problemele metodologice discutate aici.
2. Cf. de ex. Claude Lévi-Strauss, *Antropologie Structurale*, Paris, 1958; Roland Barthes, *Eléments de Sémiologie*, „Communications", nr. 4; Umberto Eco, *La Strutture Assente*, Milano, 1968; *Hinführung in die Semantik*, München, 1972.
3. Pentru explicarea mai în amănunt a relaţiei de indicator, vezi: T. Pawlowski, *Methodologische Probleme in den Geistes-und Sozialwissenschaften*, Vieweg Vlg., 1976; paralel edition: Polnischer Verlag der Wissenschaften, Warsaw, 1976.
4. Diferenţiind aceste aspecte ale semnului mă refer la formulările unor autori ca C. S. Peirce şi J. K. Kotarbinski, *The Concept of Sign*, „Studia Logica", vol. 4, 1957.
5. Această precizare dă doar o condiţie necesară pentru ca ceva să fie semn.
6. Aş vrea să atrag atenţia asupra celor două sensuri diferite ale termenului „semantică": 1. Semantică — ramură a lingvisticii şi 2. Semantică — ramură a semioticii, adică a teoriei generale a semnelor, în accepţiunea lui Ch. Morris.
7. Vezi Z.S. Harris, *Structural linguistics*, Chicago, 1963; T. Batog, *The Axiomatic Method in Phonology*, London, 1967.
8. Vezi N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, 1965.

Traducere: TAINA DUŢESCU COLIBAN

Scanned with OKEN Scanner

SEMIOZA SOCIALĂ*

ELISEO VERON

Ideea că producerea sensului ține de social este esențială, dar în același timp problematică. Esențială, pentru că este neîndoielnic faptul că nici un fenomen de sens nu poate fi conceput în afara activității semnificante a unei culturi (indiferent care ar fi ea) și deci în afara unei societăți determinate. Problematică, pentru că nu întotdeauna au putut fi deduse cu ușurință toate consecințele importante pentru o teorie a sensului.

Multă vreme această idee a fost susținută la un asemenea nivel de generalitate și cu o asemenea evidență, încît toate consecințele rămîneau blocate: fiind o idee general valabilă, ea nu producea nicăieri vreun efect teoretic.

Lingvistica contemporană este exemplară în acest sens. Izolînd sistemul limbii, adică mecanismele a căror producere și transformare este valabilă un timp îndelungat, lingvistica a arătat de nenumărate ori că se pot spune multe lucruri despre activitatea lingvistică fără să se ia în considerare determinările sociale. Alte mecanisme, cu ritm mai rapid de transformare, au fost expulzate din obiectul limbă, fiind „conținuturi semantice" variabile (deci neglijabile la nivelul sistemului) sau în cel mai bun caz au fost tratate după modelul atomist deja inventat de societate: dicționarul.

De fapt, această evoluție istorică nu are nimic surprinzător: era normal ca lingvistica să se ocupe în primii cincizeci de ani de existență (adică în prima copilărie) de explorarea (mai sistematică decît înainte) modelului lăsat de istorie, cel al funcțiilor și categoriilor gramaticale. Model

---

* Acest text este un fragment din capitolul VII al lucrării *Production de sens*.

Scanned with OKEN Scanner

cu atît mai cristalizat cu cît fenomenele care îl priveau erau tocmai cele de lungă durată. În comparație cu teoriile lingvistice ale secolelor precedente, reflecția se produce acum în condiții noi, definite de o practică *științifică* marcată de un ritm mult mai rapid de acumulare a cunoștințelor [1]. În cîteva decenii însă capacitatea teoretică a modelului a fost epuizată. Dinamizată de propriu-i impuls, lingvistica a început să se ocupe de domeniul a cărui *excludere* i-a permis, de fapt, impresionantul „avînt": domeniul „sensului" (definit ca domeniu semantic, de ordine semantică, un fel de rest al sintaxei). Acest moment a pregătit condițiile apariției unei *crize*.

Domeniul „semantic" s-a dovedit, într-adevăr, un teritoriu redutabil. Primii exploratori, prudenți, ai acestui teritoriu au revenit cu vești neliniștitoare: se pare că era dificil să se adauge noi porțiuni cîmpului bine cultivat al sintaxei; chiar studiile sumare (fragmentare) ale noului domeniu riscau să pună sub semnul întrebării terenul familiar și sigur de la care se pornise [2]. (...)

În orice caz, mi se pare sigur că obiectul lingvisticii se schimbă sub ochii noștri și poate tocmai evidența acestei schimbări va declanșa criza teoretică. Oricum, după această criză obiectul lingvisticii va fi altul. El este deja strict delimitat: limba, gramatica, activitatea de vorbire, ceea ce nu este deloc același lucru. Obiectul lingvisticii se fragmentează, se dispersează. Această criză va atinge, într-un fel sau altul, și *problema socialului în limbă*. Această problemă va fi (și este deja, într-o anumită măsură) profundă, fiindcă nu e vorba să se găsească noi obiecte alături de cele existente. Nu se va produce nici o redistribuire a veniturilor care să lase structura intactă, așa cum susține Pêcheux: limba, adică sintaxa pentru lingviști; discursul, adică semantica... pentru cine? pentru sociologi? pentru semioticieni? pentru psiholingviști? pentru teoreticienii ideologiilor? Ar fi prea simplu [3]. (...)

Dacă socialul traversează toate materiile semnificante, inclusiv cea a limbajului, dacă orice sens, inclusiv cel produs de activitatea lingvistică, este social, va trebui *reconsiderat*

---

[1] Vezi capitolul VI „Fondations" al lucrării *Production de sens*.

[2] Alți cercetători plecați spre semnatică de la sintaxă n-au revenit niciodată la aceasta din urmă.

[3] M. Pêcheux, C. Fuchs, *Mises au point et perspectives à propos de l'analyse automatique du discours*, Langages, 37, 1975, p. 7—22.

Scanned with OKEN Scanner

totul. În lingvistică politica „bunei vecinătăți", adoptată de prima semiologie, nu a dat rezultate bune: ruptă de lingvistică, semiologia a practicat o lingvistică... depășită.

Să-i deranjăm deci pe lingviști, să-i neliniștim pe sociologi. Și, în așteptarea unei asamblări a cunoștințelor, cristalizate instituțional, să încercăm să studiem aceste obiecte noi, discursurile sociale, care nu au încă proprietari recunoscuți de lege.

1. SENS, SEMNE, REPREZENTĂRI

La începutul acestei reflecții asupra sensului, pe care o putem considera „contemporană" din punct de vedere istoric, ar fi util poate să amintim că unele lucruri esențiale au fost spuse deja, pentru a fi îngropate apoi, timp de o jumătate de secol de lingvistică. Lingvistica și-a dobîndit autonomia prin succesul modelului saussurean al semnului, reluat apoi în perspectivă comunicațională[4]. Acest model a contribuit la expulzarea așa-zisului „real" din domeniul semnificațiilor limbii, pentru a o constitui ca domeniu *închis* (în raport cu „realul" extralingvistic) și *omogen* din punct de vedere teoretic, cei doi termeni ai semnului fiind de natură *psihică*, semnificantul, imagine psihică a sunetului, semnificatul un concept. (...)

Acest model a permis efectuarea unei duble operații. Pe de o parte, refularea naturii *materiale* a semnificantului, prin care fonologia s-a putut constitui în opoziție cu fonetica. Pe de altă parte, prin „evacuarea realului în sine" în afara limbajului („limbajul nu este o nomenclatură, adică o listă de termeni ce corespund la tot atîtea obiecte"), a fost eludată o problemă foarte importantă: cea a *construcției* „realului", cea a constituirii *sistemelor de reprezentări ca al treilea termen esențial al funcționării semnului*.

Înaintea *Cursului de lingvistică* sau independent de el, au fost enunțate cîteva principii care dădeau în problema sensului un răspuns total diferit de cel adoptat, istoric, de lingvistică. Înlăturate de dinamica și consolidarea rapidă a practicii rezultate din prima întemeiere a lingvisticii, aceste principii au fost nu uitate, ci pur și simplu ignorate. Faptul că au fost reluate în ultimii ani (fără să li se fi sesizat,

[4] Vezi „Fondations", *loc. cit.*

după părerea mea, toată importanța) nu este fără legătură cu criza modelului semnului (preludiu al crizei lingvistice). Numele cele mai semnificative sînt: Frege și Peirce. Nu întîmplător amîndoi ne propun un model *ternar* și nu binar al semnului. Reluînd nucleul acestui model ternar și esența principiilor pe care se bazează, vom regăsi natura *socială* a sensului.

Pentru Frege există trei termeni: *expresia* (sau semnul) [5], *sensul* (Sinn), *denotația* (Bedeutung). Două aspecte mi se par semnificative pentru acest model ternar atît de important. Mai întîi, *nici unul din cei trei termeni nu se referă la subiectivitate*. În al doilea rînd, *nici unul din cei trei termeni nu corespunde unui domeniu omogen care ar putea fi „realul"*. Printr-un singur impuls teoretic, caracteristic modelului ternar, Frege evacuează și subiectul individual și „realul în sine" (adică un *real* neconstruit).

Decăderea din drepturi a subiectului este realizată de Frege cu ajutorul noțiunii de reprezentare (germ. *Vorstellung*) [6], utilizată cu un sens contrar celui pe care îl vom da noi în cele ce urmează: „Reprezentarea asociată unui semn trebuie deosebită de denotația și de sensul semnului. Dacă semnul denotă un obiect perceptibil prin simțuri, reprezentarea mea este un tablou interior *(inneres Bild)* compus din amintirea impresiilor sensibile și acțiunilor externe sau interne pe care le-am făcut. În acest tablou sentimentele pătrund în reprezentare; distincția între diversele părți este inegală și inconstantă. La același individ, reprezentarea nu este legată de același simț, deoarece reprezentarea este subiectivă *(Die Vorstellung ist subjectiv)*, reprezentarea unui individ diferă de a altuia (...). Prin aceasta reprezentarea se deosebește fundamental de sensul unui semn. Sensul poate fi proprietatea comună a mai multor indivizi: el nu ține de modă sau de individualitate. Într-adevăr, este in-

[5] Textul german dă ca termeni alternativi asociați: Wort (cuvînt), Zeichen (semn), Zeichenverbindung (înlănțuire de semne), Ausdruck (expresie). Vezi Gottlob Frege, *Kleine Schriften* (ed. Angeleli), G. Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim, 1967, p. 147.

[6] În schema producerii de discursuri, propusă de noi, termenul „reprezentare" are un sens diferit, opus chiar față de cel fregean. Asociem noțiunea de „reprezentare" sau mai bine zis de „sistem de reprezentări" domeniului *Bedeutung* și nu domeniului subiectivității, de care ține termenul *Vorstellung*. Această deplasare terminologică, fiind explicită, nu se pretează la confuzii. În plus ea permite utilizarea termenului „reprezentare" într-un sens apropiat de cel actual.

Scanned with OKEN Scanner

contestabil faptul că umanitatea posedă o comoară comună de gînduri *(einen gemeinsamen Schatz von Gedanken)*, care se transmite de la o generaţie la alta".

Textul se continuă astfel:

„Denotaţia unui nume propriu *(eines Eigennamens)* este obiectul însuşi *(der Gegenstand selbst)* desemnat cu acel nume; reprezentarea pe care i-o asociem este cu totul subiectivă; între cele două se află sensul, care nu este subiectiv ca reprezentarea şi care nu este nici obiectul însuşi" [7].

Sensul este ceva care nu ţine nici de conştiinţa subiectivă, nici de *Zeichen* (semn), nici de *Bedeutung* (denotaţie). Sensul este această ordine *transsubiectivă*, care pune problema *socialului* (...).

Nu trebuie să înţelegem greşit expresia „der *Gegenstand selbst*" (obiectul însuşi). Obiectul însuşi este denotaţia semnului cînd acesta este ceea ce Frege numeşte un nume propriu: „a cărui denotaţie este un obiect determinat *(ein bestimmter Gegenstand)* (cuvîntul obiect fiind luat în accepţia sa cea mai largă) *(dies Wort im weitesten Umfange genommen)*, nu un concept sau relaţie" [8].

Frege analizează şi alte tipuri de expresii, cărora le corespund alte denotaţii. Pentru a înţelege natura dimensiunii numite de Frege denotaţie şi rolul ei în dispozitivul semnificant constituit de Frege, este suficient să alcătuim tabloul raporturilor între expresii şi denotaţii [9]. Se observă uşor că la Frege denotaţia este un domeniu care ***traversează cu toate drepturile ontologia.***

Expresii	Denotaţie
„Nume proprii" (propriu-zise + relative restrictive)	Obiect determinat
Propoziţii în „utilizarea lor normală"	Gîndire (judecată)
Stil indirect (relative descriptive)	Sens (gîndire, gîndire exprimată)
Elemente „non saturate"	Funcţii
Predicat gramatical	Concept
Stil direct (citat)	Cuvintele (expresiile înseşi)

[7] Textul francez: G. Frege, *Ecrits logiques et philosophiques*, Paris, Seuil, 1971, p. 105–106; textul german: *Kleine Schriften*, *op. cit.*, p. 145–146.

[8] Textul francez: p. 103; textul german: p. 144.

[9] Acest tablou a fost alcătuit pe baza următoarelor texte de Frege: *Fonction et concept*, *Sens et dénotation*, *Concept et objet* din *Ecrits logiques et philosophiques*.

Scanned with OKEN Scanner

Observăm că la Frege universul denotației *nu este omogen*, ca la Saussure, ci cuprinde toate tipurile posibile de „realitate". *Cursul de lingvistică generală* al lui Saussure a îndeplinit o dublă sarcină: a evacuat un „real" conceput „în sine", pentru a constitui un univers interior al limbii, comportînd doar concepte. Ca atare, era *imposibil de gîndit* problema pe care demersul fregean o inaugurează: constituirea unei *teorii a „realului" construit prin operații de referențializare realizate cu ajutorul expresiilor unui sistem lingvistic dat.* Iată de ce modelul lui Frege este ternar: problema trimiterii (prezentă în orice expresie făcînd parte dintr-un sistem ce funcționează ca un „limbaj") la un „altceva" (al discursului, am spus noi) nu se confundă cu problema sensului. Sensul privește producerea dispozitivului de semnificare: folosirea unei expresii în locul alteia atrage schimbarea sensului. Denotația privește „lumea" construită printr-un limbaj și orice limbaj construiește o lume, imaginară sau reală, abstractă sau concretă, semnificantă sau „pur materială". Vom numi această lume *„a reprezentărilor"* [10]. Și fiindcă nici una din cele trei dimensiuni ale modelului nu se referă la subiectivitatea individuală, ci implică în mod necesar transsubiectivitatea, problema este de a ști *cum este produs acest dispozitiv din punct de vedere social.*

Problemă dificilă. La Peirce nu găsim un răspuns propriu-zis, ci mai curînd formularea (uneori explicită, alteori implicită) unor principii teoretice care ni se par esențiale pentru găsirea unui răspuns satisfăcător.

Peirce subliniază categoric importanța naturii *ternare* a modelului semnului: „Este important să se rețină exact ce înțeleg eu prin *semiosis*. Orice acțiune dinamică sau acțiune a unei forțe brutale fizice sau psihice are loc fie între doi subiecți (care reacționează la fel amîndoi, sau unul este agent și celălalt pacient, total sau parțial), fie este rezultanta acțiunii între perechi. Dar prin semiosis înțeleg, dimpotrivă, o acțiune sau influență care este, sau implică, cooperarea a *trei* subiecți *(subjects)*, și anume un semn, obiectul și interpretantul său, care formează o relație ternară *(tri-relative influence)* ireductibilă la acțiuni între perechi. Σημείωσις desemna în greaca perioadei romane

[10] Vezi nota 6.

acţiunea oricărui semn; definiţia mea conferă oricărui lucru care acţionează astfel numele de «semn»" [11].

În acest text (citat de nenumărate ori) putem distinge cîteva corespondenţe fundamentale cu demersul fregean, dincolo, bineînţeles, de insistenţa asupra caracterului ternar al fenomenelor de „semn" . Evacuarea psihologiei în primul rînd: orice proces gîndit în termeni binari, orice fenomen considerat „ca acţiune între perechi" rămîne în afara problemei sensului, chiar şi procesele psihice. Semioza presupune o relaţie între trei subiecţi. Acest concept de „subiect" este aplicat indiferent celor trei termeni: trebuie deci să interpretăm termenul englez *subject* ca suport şi nu ca „subiect" în sensul psihologic al cuvîntului. Obiectul, semnul, interpretantul nu sînt decît *suporturile* procesului semiotic [12]. *Cei trei termeni* fiind definiţi ca suporturi, nu avem de-a face cu un model comunicaţional. Şi poate nu este întîmplător faptul că acest „suport ternar", care este „semnul", este numit „lucru" (thing).

Putem postula o corespondenţă sistematică între demersul lui Peirce şi cel al lui Frege privind modelul sensului. Această corespondenţă ar putea fi reprezentată astfel:

Frege	Peirce
Ausdruck (Expresie) Zeichen (Semn)	Sign (Semn)
Sinn (Sens)	Interpretant
Bedeutung (Denotaţie)	Object [13]

Sensul nu poate fi înţeles decît implicînd un dispozitiv ternar sau, pentru a folosi terminologia lui Peirce, de ordinul terţiarităţii. Dintr-un prim punct de vedere, ca să zicem

[11] Traducere după *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, editate de C. Hartshorne şi P. Weiss, Harvard Univ. Press, 8 volume, 1931—1958. Citatele folosesc procedeul obişnuit pentru opera lui Peirce: prima cifră indică volumul, a doua paragraful. Pentru acest text: 5: 484.

[12] Deşi în fragmentul comentat este vorba de *conştiinţă*, ansamblul teoriei peirceene arată, cred eu, că noţiunea de interpretant este independentă de ideea subiectului psihologic.

[13] Ca şi domeniul *Bedeutung* la Frege, conceptul de obiect al lui Peirce traversează toate modalităţile existenţei: „Cuvîntul semn va fi utilizat pentru a denota un obiect perceptibil, sau numai imaginabil, sau chiar neimaginabil într-un anume sens" (2: 230).

Scanned with OKEN Scanner

așa, ontologic (sau „fenomenologic", în formularea peirceană), trei domenii sînt definite în raport cu trei categorii fundamentale: *Primul*, *Secundul*, *Terțul*. Numai aceasta din urmă deschide domeniul semioticii [14]. Esențial este faptul că această schemă este construită după principiul păpușilor rusești: în interiorul fiecăreia din cele trei niveluri se găsesc celelalte trei niveluri și așa mai departe. (...)

Această inserție proprie modelului peircean al sensului poate fi reprezentată schematic în felul următor:

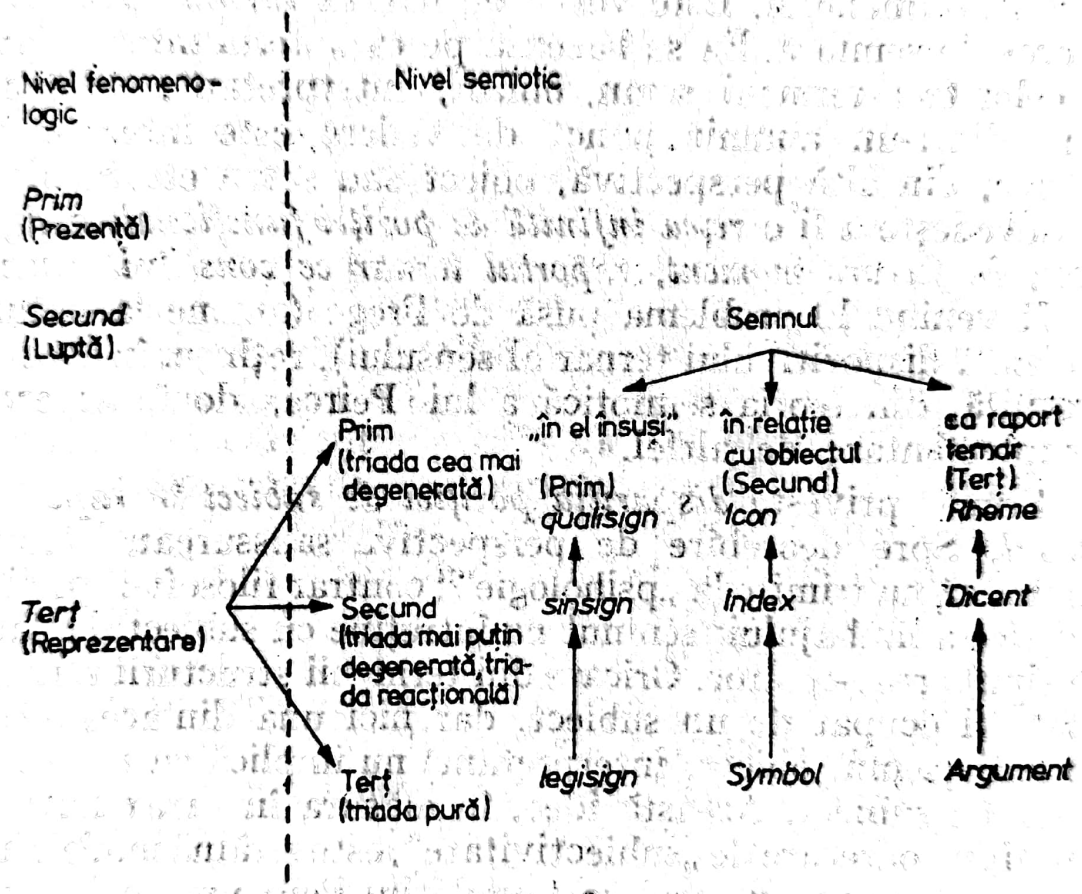

Fig. 1

De fapt, la fiecare punct al intersecțiilor astfel produse avem de-a face cu modalități de funcționare și nu cu tipuri. Din cele trei direcții ale semnului am putea considera că a doua (cea mai celebră de fapt), care distinge între semn iconic, indicial și simbolic, are o aparență taxinomică mai marcată. Dar și aici este vorba de modalități operatorii și nu de tipuri de semne. Schema peirceană presupune inserția și într-un al doilea sens al cuvîntului: nivelul cel mai complex le pre-

[14] Nu mă voi ocupa de clasificarea științelor (fenomenologie, retorică, logică etc.), clasificare ce derivă din aceste categorii.

supune pe cele precedente. Astfel, orice simbol are elemente indiciale și iconice, orice indice are elemente iconice. Peirce a sesizat cu deosebită acuitate aceste interferențe, valabile chiar în cazul extrem, cel mai „pur" de terțiaritate, acela al semnelor matematice: *argument-symbolic-legisign*. Într-adevăr, orice deducție utilizează *diagrame*: semnul iconic constituie punctul de plecare al oricărui raționament necesar [15].

Dispozitivul lui Peirce este încastrat și într-un al treilea sens al termenului. Este vorba de natura *infinită* a oricărui proces de semioză. Ea se bazează pe caracterul interșanjabil al celor trei termeni semn, obiect, interpretant: termenul care dintr-un anumit punct de vedere este interpretant devine, din altă perspectivă, obiect sau semn etc. Semioza se dovedește a fi o *rețea infinită de poziții funcționale ce definesc, în fiecare moment, raportul ternar ce constituie sensul*.

Revenind la problema pusă de Frege (anume la natura *socială* a dispozitivului ternar al sensului), reținem în această privință, din teoria semiotică a lui Peirce, două aspecte, complementare de altfel.

Primul privește *dispariția poziției de subiect în raport cu sensul*. Spre deosebire de perspectiva saussureană, teoria semiotică nu trimite la „psihologie"; contrar filosofiei prelingvistice a limbajului, semnul nu întreține cu subiectul relații de tipul creat-creator. Oricare din termenii structurii ternare poate fi ocupat de un subiect, dar nici una din aceste trei noțiuni (semn, obiect, interpretant) nu implică cu *necesitate* ideea de subiect. Această idee, în măsura în care trimite la o noțiune oarecare de „subiectivitate", este străină modelului. Din acest punct de vedere textele lui Peirce reprezintă un echilibru delicat între un fel de compromis cu „simțul comun" (care asociază totdeauna noțiunea de „semn" celei de „subiect") și fundamentul real al teoriei sale. „Numesc *semn* — scrie Peirce — orice *lucru* (anything) determinat de un alt lucru numit *obiectul* său și care determină un anumit efect asupra unei persoane, efect pe care îl numesc *interpretantul* său". Și adaugă imediat: „Inserția sintagmei «asupra unei persoane» este o modalitate de a potoli cîinele Cerber, fiindcă nu am speranțe să fiu înțeles folosind concepția mea mai largă" [16].

---

[15] Peirce (5:162).

[16] *Letters to Lady Welby* (Scrisori către Lady Welby).

Subiectul poate deci să-şi asume oricare din cele trei funcţii ale triadei care produce sensul. Subiectul se poate strecura de-a lungul reţelei infinite a semiozei, compusă din „ochiuri" triunghiulare. Poziţia clasică a subiectului este cea de interpretant, adică interpretantul este un subiect. Acest caz declanşează teoria peirceană a *gîndirii*. Şi paradoxal, în legătură cu aceasta, Peirce explicitează natura socială a dispozitivului sensului, care reprezintă al doilea aspect ce ne interesează. Vom reţine din teoria gîndirii două probleme, importante pentru noi: cea a aserţiunii (care trimite la modalităţile de judecată[17], şi, strîns legată de ea, problema „realului" [18].

Semnul ca raport ternar este fie un *Rheme*, fie un *Dicent*, fie un *Argument* (vezi fig. 1). „Aceasta corespunde — spune Peirce — vechii triade Termen, Propoziţie, Argument, modificată pentru a putea fi aplicată semnelor în general" [19]. „Un *Rheme* este pentru interpretantul său semnul unei posibilităţi calitative, adică reprezintă un anume obiect posibil (...). Un *dicent* este pentru interpretantul său semnul unei existenţe reale[20] (...). Un *argument* reprezintă pentru interpretantul său semnul unei legi". Rezumînd, Peirce adaugă: „Putem spune că un Rheme este un semn ce reprezintă pur şi simplu obiectul cu caracteristicile sale, că un dicisemn este un semn pe care îl înţelegem ca reprezentînd obiectul în raport cu existenţa reală şi că un argument este un semn pe care îl înţelegem ca reprezentînd obiectul în calitatea sa de Semn" [21]. Această a treia trihotomie analizează funcţionarea semnului în raport cu interpretantul său; ea se apropie cel mai mult de ceea ce vom numi, în cele ce urmează, ordinea reprezentărilor. Ea conţine în acelaşi timp şi o teorie a raporturilor interpretantului ca subiect cu toate speciile de semne, sub forma a ceea ce mai tîrziu vom numi modalităţi. Peirce va face distincţia (prin care se apropie din nou de Frege) între *propoziţie* care corespunde

---

[17] Există la Peirce o întreagă teorie a modalizărilor care ar trebui studiată în contextul problematicii enunţării.

[18] Remarci importante privind teoria peirceană a gîndirii găsim în Sophie Fisher, Nicole Bacri, *Représentations. Référenciation, Langage* (Sur des fragments de Peirce).

[19] *Lettre à Lady Welby*. Folosim aici traducerea franceză propusă în „Epistémologie sociologique", Paris, n. 10, 1970, p. 20.

[20] *Ibid.*, p. 29.

[21] *Ibid.*, p. 30.

Scanned with OKEN Scanner

unui *dicent* şi căreia îi asociază noţiunea de „judecată" ca act „intern", de autorecunoaştere a unei credinţe, şi *aserţiune* (...). Propoziţia este *materia* asupra căreia se exercită actul de aserţiune: „Pentru el (logician) problema este: care e natura acestui semn a cărui principală varietate este numită propoziţie şi care este materia asupra căreia se exercită actul de judecată? Propoziţia nu are nevoie să fie afirmată sau judecată. Ea poate fi contemplată ca un semn susceptibil de a fi afirmat sau negat. Acest semn îşi păstrează semnificaţia fie că este afirmat, fie că este negat. Particularitatea sa rezidă în modul de semnificare: adică în relaţia cu interpretantul său"[22]. Remarcăm paralelismul acestui punct de vedere cu cel fregean din *Sinn* und *Bedeutung*. Dar Peirce merge (în direcţia în care ne interesează) mai departe. El spune: „Propoziţia pretinde că este realmente afectată de existentul real sau legea reală la care se referă. Argumentul are şi el această pretenţie, care însă nu este pretenţia sa principală" [23]. Care este pretenţia principală a Argumentului? „Un Argument este pentru Interpretantul său semnul unei legi" [24]. De unde întrebarea hotărîtoare: *Ce este în joc cînd această pretenţie se actualizează printr-un act de aserţiune?* Două lucruri: *adevărul în ceea ce priveşte natura obiectului pe care se bazează actul, problema realului privind legitimitatea acestui act.*

„Interpretantul argumentului — spune Peirce — îl prezintă pe acesta ca pe o instanţă a unei clase generale de argumente, clasă care în ansamblu tinde totdeauna către adevăr" [25]. Care este natura procesului care are loc cînd argumentul este asumat de un act de aserţiune? Răspunsul lui Peirce este clar şi net: *este vorba de un fel de contract social.* În timp ce judecata implică o autorecunoaştere, aserţiunea, dimpotrivă, „afectează pe ceilalţi". „Un act de aserţiune presupune că prin formularea unei propoziţii, o persoană realizează un act *(performs an act)* care o expune *(which renders him liable)* penalizărilor legii sociale (sau cel puţin morale) dacă propoziţia nu este adevărată, în afară de cazul cînd are o scuză precisă şi suficientă" [26].

---

[22] *Ibid.*, p. 20.
[23] Textul englez 2: 252; trad. fr. p. 30.
[24] *Ibidem.*
[25] Textul englez 2: 253; trad. fr. p. 30.
[26] Peirce (2: 315).

Scanned with OKEN Scanner

Iată deci intruziunea socialului în interiorul domeniului, pe care într-o altă terminologie l-am putea numi al operațiilor de referențializare cu ajutorul elementelor reprezentărilor. Inutil să subliniem faptul că teoria ulterioară a „actelor de limbaj" este deja conținută în opera lui Peirce. Cu o diferență fundamentală totuși: teoria „actelor de limbaj", așa cum a fost dezvoltată de școala engleză, este în întregime o teorie *comunicațional-instrumentală* a limbajului, în mod fatal prizonieră a unei concepții psihologiste a „actelor" și deci a unei concepții empiriste a subiectului. Așa cum a spus Searle: „. . . o teorie a limbajului face parte dintr-o teorie a acțiunii, deoarece vorbirea este o formă de comportament determinată de reguli" [27]. Am încercat să arăt că demersul lui Peirce se plasează la nivelul sensului și nu al comunicării și că el elimină orice model empirist al „subiectului", ca origine a actelor intenționale.

La Peirce apariția socialului în legătură cu operațiile de referențializare implică un contract cu adevărul și, în consecință, privește și statutul „realului".

„Realul este acel ceva la care ajung, mai devreme sau mai tîrziu, informația și raționamentul și care, în consecință, este independent de extravaganțele lui eu și tu. Adevărata origine a realității arată că această concepție implică în mod esențial noțiunea de *comunitate*, fără limite precise, și capabilă de o creștere precisă a cunoștințelor" [28].

Legea socială este înscrisă în structura însăși a acestei rețele de ochiuri ternare care constituie semioza. *Această lege constituie subiectul în interiorul rețelei semiotice.* Gîndirea nu este deci „subiectivă" și modelul peircean neutralizează opoziția „intern" — „extern". Gîndirea este și ea tot un semn. Și, după părerea mea, în lumina acestui rol hotărîtor al socialului, ar trebui interpretată celebra definiție dată de Peirce spiritului: „spiritul este un semn ce se dezvoltă după legile inferenței" [29]; „. . . realitatea — continuă Peirce — depinde de hotărîrea finală a comunității; prin urmare, gîndirea este ceea ce este numai datorită faptului că se adresează unei gîndiri viitoare care, în calitatea sa de gîndire, este identică cu prima, dar mai dezvoltată. În acest fel existența gîndirii depinde de ce va fi mai tîrziu; ea nu are

[27] John Searle, *Les actes du langage*, Paris, Hermann, 1972, p. 53.
[28] Peirce (5:311).
[29] Peirce (5:313).

Scanned with OKEN Scanner

decît o existență potențială dependentă de gîndirea viitoare a comunității" [30]. (...)

Iată care ar fi, după părerea mea, esențialul unei lecturi a semioticii peirceene. Semioza este ternară, socială, infinită, istorică. Este ternară pentru că este *mediere*. Rețeaua semiotică nu este altceva decît această textură multidimensională de medieri care se înlănțuie, se interferează, repetînd la nesfîrșit procesul prin care ceva este pus în legătură cu altceva prin intermediul unei a treia instanțe. Acest proces se desfășoară la nesfîrșit în toate direcțiile. Ceea ce, dintr-un anumit punct de vedere, apare ca obiect reprezentat de un semn pentru interpretant, este dintr-un alt punct de vedere interpretantul unui alt semn, producînd medierea cu un alt obiect. Această textură creează și subiecții, *a căror constituire ca actori sociali nu este decît concretizarea acestei texturi*. Vectorii care definesc subiecții în calitatea lor de actanți sociali sînt de fapt cei trei vectori ai oricărui proces semiotic: ei sînt reprezentați ca actori sociali (obiecte); sînt semne (mediere); sînt interpretanți (suport și punct de trecere al operațiilor de producere a sensului). Numai în interiorul acestei structuri se poate pune problema *realului*, inseparabilă de semn și de interpretant. Singura „garanție" a acestui real este rețeaua semiotică însăși, socială și infinită. Această infinitate nu este considerată de Peirce ca ceva abstract sau pur sincronic: ea trimite și la temporalitate. O gîndire a realului *acum* depinde de ce va fi *mai tîrziu*. Gîndirea se dovedește a fi nu numai un moment al procesului semiotic, ci și o proiecție necesară în viitor. *Rețeaua semiotică închide în dezvoltarea sa dimensiunea temporală a unei istorii colective*.

2. SISTEMUL DE PRODUCERE A DISCURSURILOR SOCIALE

Revenind la chestiunile care ne interesează și anume *discursurile sociale*, vom încerca să le situăm în raport cu reflecțiile teoretice ale lui Frege și Peirce. De aceea nu vom mai vorbi de „semne" sau „expresii", ci de *discursuri*.

Este evident că din punctul de vedere al analizei sensului, punctul de plecare nu poate fi decît un *sens produs*. Accesul la rețeaua semiotică implică totdeauna analiza unor *fragmente* extrase din procesul semiotic și deci, raportate la o

[30] Peirce (5:316).

cristalizare (rezultat al intervenției analizei) a celor trei poziții funcționale. Se lucrează astfel cu *stări* care nu sînt decît mici fragmente ale texturii semiozei, transformate în produse prin decupare. Posibilitatea analizei sensului se bazează pe ipoteza, fundamentală, conform căreia sistemul productiv a lăsat urme în produs; altfel spus, primul poate fi (fragmentar) reconstituit pornind de la cel de-al doilea. Analizînd *produsele*, noi vizăm de fapt *procesele*.

Pentru a situa problematica discursurilor sociale în raport cu modelul ternar reperat la Frege și Peirce, se poate postula o articulare generală reprezentabilă în felul următor:

Frege	Peirce	Obiect discurs
Sinn	Interpretant	Operații
Zeichen	Semn	Discurs
Bedeutung	Obiect	Reprezentări

(...) Un demers care își propune să aplice la fenomenele de sens modelul unui sistem productiv trebuie să postuleze raporturi sistematice între ansamblurile de sens date (atestate), pe de o parte și aspectele fundamentale ale oricărui sistem productiv, pe de altă parte: producere, circulație, consum. Studiul acestor aspecte implică descrierea *condițiilor* în care are loc funcționarea lor. Astfel, vorbim de condiții de *producere*, de *circulație*, de *consum*. Pentru acestea din urmă prefer termenul de *recunoaștere* [31]. (...)

Orice sistem de producție poate fi considerat ca un ansamblu de constrîngeri a căror descriere specifică condițiile în care ceva este produs, circulă și este consumat (la fel ca sensul). Aceste constrîngeri referitoare la sens, așa cum apare în materiile semnificante investite în rețeaua semiotică, nu constituie desigur un ansamblu omogen; aceste constrîngeri

[31] Vezi Fondations, *op. cit.* Din cele trei momente, distincte *conceptual*, ale unui sistem de producție, consumul pare prea marcat economic pentru domeniul sensului. (...) De aceea am preferat termenul *recunoaștere*, deja utilizat în lingvistică pentru desemnarea momentului receptării în „circuitul" limbajului. În orice caz, nu am urmărit să calchiem un model economic, ci să subliniem proprietățile unei scheme care nu este economică „în sine", deși a fost aplicată mai întîi fenomenelor economice concepute ca o „instanță" separată.

Scanned with OKEN Scanner

nu îşi au originea în aceeaşi sursă, nu au aceleaşi baze şi nu trimit la acelaşi tip de „legi". Acest fapt este consecinţa necesară a incluziunii din cadrul reţelei semiotice. Altfel spus, în producerea sensului există sisteme diferenţiate de funcţionare, a căror descriere necesită utilizarea unor concepte şi modele diferite.

Să încercăm să specificăm una din particularităţile procesului semiotic, şi anume, cea care se ocupă de *constrîngerile multiple care guvernează producerea sensului, ţinînd de legăturile sensului cu mecanismele de bază ale funcţionării sociale*. Într-o astfel de concepţie a reţelei semiotice, sensul apare ca rezultat, ca produs al unei *activităţi sociale* (sau, în alţi termeni, sensul apare ca generat de practici). Deci forma materială în care apare investit sensul este rezultatul unei activităţi sociale. În această perspectivă, avem de-a face cu *ideologicul* şi cu *puterea*.

Putem specifica ultima coloană a tabelului precedent (cea referitoare la obiectul discurs) în felul următor:

Obiectul discurs	Analiza producţiei discursive	Funcţionarea socială
Operaţii ⟶	Condiţii de producţie Gramatici ale producerii	Ideologic ↑
Discurs	Urme în suprafaţa discursivă	Lecturi
Reprezentări ⟶	Condiţii de recunoaştere Gramatici de recunoaştere	↓ Putere

Ideologicul se leagă de condiţiile de producere a discursurilor sociale, iar puterea priveşte *efectele* discursive, adică gramaticile de recunoaştere.

În funcţionarea unei societăţi nimic nu este străin de sens; sensul apare *pretutindeni*. Ideologicul, puterea sînt şi ele pretutindeni. Altfel spus, orice fenomen social poate fi „citit" în raport cu ideologicul şi cu puterea. În acelaşi timp a afirma că ideologicul, că puterea sînt pretutindeni nu înseamnă a susţine că totul este ideologie sau că totul se reduce la dinamica puterii. În universul social al sensului există şi alte lucruri, în afara ideologicului şi a puterii. În reţeaua semiotică se întrepătrund sisteme eterogene de determinare. (...)

Scanned with OKEN Scanner

Chiar dacă specificăm că discursul nostru vizează funcționarea sensului în raport cu mecanismele de bază ale societății, adică în raport cu ideologicul și puterea, ubicuitatea acestor dimensiuni nu facilitează lucrurile, deoarece avem de-a face cu tot felul de materii semnificante. Or, este evident că articulațiile sistemului productiv nu sînt identice la diferitele niveluri ale funcționării semiozei sociale. Ideologicul poate fi „citit" atît într-un sistem de comportamente rituale, cît și în înlănțuirea gesturilor cotidiene; se poate arăta că un discurs de presă, o conversație casnică sau un discurs cinematografic conțin o dinamică a puterii. În fiecare caz condițiile de producere, de circulație, de recunoaștere implică mecanisme diferite și necesită analize specifice. Semioza nu este supusă acelorași constrîngeri în circulația evanescentă a cuvintelor în situații sociale zise „interpersonale" și în circulația „extinsă", posibilă grație mass-mediei. Există totuși cîteva elemente conceptuale proprii modelului abstract al sistemului de producere a sensului în general, care pot fi precizate.

A descrie activitatea socială de investire a sensului în materii semnificante constă în analiza *operațiilor discursive*. Aceste operații sînt reconstituite (sau postulate) pe baza *mărcilor* prezente în materia semnificantă. (...)

Aceste două ansambluri — condițiile de producere a unei entități semnificante și condițiile de recunoaștere — nu sînt niciodată identice (am insistat altundeva asupra acestei idei). Distanța între producere și recunoaștere variază după nivelul de funcționare al semiozei și după tipul de ansamblu semnificant studiat. În orice caz, avem de-a face cu două tipuri de „gramatică", de producere și de recunoaștere. În schimb, nu există urme ale circulației; aspectul circulației nu este „vizibil" decît ca distanță între cele două ansambluri de urme: ale producerii și ale recunoașterii. Conceptul de circulație nu este decît numele acestei distanțe. (...)

Să studiem cazul discursurilor sociale de natură lingvistică și cu suport scris. În măsura în care alte texte fac parte din condițiile de producție ale unui text sau ansamblu textual dat, orice proces de producere a unui text este de fapt un fenomen de recunoaștere. Și invers: un ansamblu de efecte de sens exprimat sub forma unei gramatici de recunoaștere nu poate fi atestat decît sub forma unuia sau mai multor texte *produse*. În rețeaua nesfîrșită a semiozei, orice gramatică de producere poate fi concepută ca rezultat al unor condiții de recunoaștere determinate și o gramatică de recu-

Scanned with OKEN Scanner

noaştere nu poate fi atestată decît sub forma unui proces de producere textuală determinată; iată forma reţelei producţiei textuale în istorie. Cuvîntul „determinată" este în acest context hotărîtor, deoarece aceste gramatici nu exprimă proprietăţi „în sine" ale textelor; ele încearcă să reprezinte raporturile unui text sau ansamblu de text cu un „altceva", cu sistemul care l-a produs (social), acesta din urmă fiind în mod necesar istoric.

În Figura 2 se arată cum s-ar putea schematiza această reţea textuală istorică:

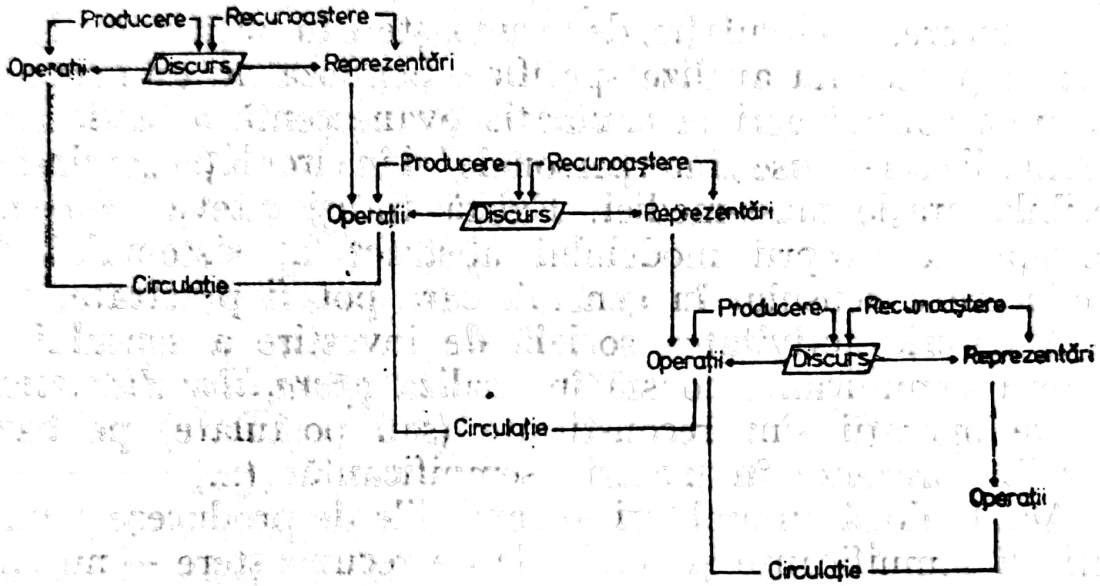

Fig. 2

O gramatică de producere defineşte un *cîmp de efecte de sens* posibile, dar posibilitatea de a determina concret ce gramatică de recunoaştere se aplică unui text la un moment dat, rămîne insolubilă în lumina regulilor de producere; ea nu poate fi rezolvată decît în raport cu istoria textelor. Pentru a relua formula lui Peirce, o gîndire considerată în ea însăşi la un moment dat nu are decît o existenţă potenţială: ea depinde de ceea ce va fi mai tîrziu. Reţeaua nesfîrşită a semiozei sociale se întinde în spaţiu-timpul materiilor semnificante şi în spaţiu-timpul istoriei.

Traducere: DANIELA ROVENŢA-FRUMUŞANI

INTRODUCERE ÎN SEMIOZĂ ŞI REPRODUCEREA SOCIALĂ

FERRUCCIO ROSSI-LANDI

I. 1. CUVÎNT ÎNAINTE ŞI PREZENTARE GENERALĂ

În lucrarea de faţă voi încerca să încadrez semiotica în contextul ştiinţelor sociale. În cazul în care această încercare nu va avea rezultate mulţumitoare, va trebui să tragem concluzia că semiotica nu deţine un loc aparte în cadrul ştiinţelor sociale, ea fiind probabil prezentă în fiecare ştiinţă, ca o dimensiune a respectivei ştiinţe. Dacă, în loc să vorbim în termeni de discipline, ne vom referi la obiectele acestora, încercarea de a plasa semiotica în contextul ştiinţelor sociale devine de fapt echivalentă cu încercarea de a plasa sistemele de semne în contextul reproducerii sociale. Această echivalare se bazează pe obişnuita descriere a semioticii ca ştiinţă a semnelor şi a sistemelor de semne. Voi adăuga, de asemenea, că semiotica şi toate celelalte ştiinţe sociale, fie că se pot individualiza fie că nu, au ca obiect reproducerea socială. Dar care este situaţia ştiinţelor naturale şi a celor formale? Nu aparţin şi ele reproducerii sociale? Răspunsul la această întrebare va consta în reconfirmarea statutului ştiinţelor naturale şi formale care, într-o oarecare măsură şi conform unor anumite criterii, aparţin şi ele ştiinţelor sociale.

Cei doi termeni sau noţiuni de bază de care mă folosesc sînt deci „sistemele de semne" şi „reproducerea socială". Sistemele de semne, care constituie obiectul *semioticii*, sînt caracterizate prin *semioză*, respectiv prin funcţionarea semnelor care sînt întotdeauna organizate în sisteme. De aici şi titlul ales pentru lucrarea de faţă, cu toate că s-ar fi putut tot atît de bine spune „sistemele de semne *şi* reproducerea socială" sau — introducînd o diferenţă importantă şi probabil subtilă — „sistemele de semne *în* sau *în cadrul* reproducerii sociale". Prin alăturarea temporară a termenilor „semioză" *şi* „reproducere *socială*" evităm apariţia unor idei

preconcepute referitoare la existența independentă a sistemelor de semne în cadrul reproducerii sociale sau, și mai rău, în afara reproducerii sociale.

Termenul de „sistem de semne" este un termen de bază pentru oricine studiază semiotica, lingvistica sau alte discipline înrudite. S-a scris mult despre sistemele de semne și eu însumi m-am ocupat de ele într-un fel sau altul în majoritatea publicațiilor mele anterioare. În schimb, „reproducerea socială" este, din punctul de vedere al literaturii semiotice curente, un termen mai puțin folosit și poate chiar puțin misterios. El va fi elucidat în prezenta lucrare. Pentru moment, vom spune că reproducerea socială reprezintă totalitatea proceselor prin care o societate dată se continuă în timp, de la o generație la alta, ducîndu-și existența în istorie (sau în preistorie, după cum este cazul) prin păstrarea, pe de-o parte, a structurii sale interne și prin adoptarea, pe de altă parte, a unor schimbări. Aceste practici pot fi relativ simple în cazul unei comunități preistorice foarte primitive avînd aproape statut de trib; ele pot fi tot atît de bine foarte complicate, aceasta fiind situația societăților contemporane. Noi va trebui să ne preocupăm în special de situația specifică nouă; totuși, cu precădere în Capitolul III, vom lua în considerare și cazuri elementare, chiar dacă ar fi să facem acest lucru numai pentru că ele ne furnizează instrumente de ordin pragmatic.

De fapt, lucrarea *Semioza și reproducerea socială* pornește de la una din concluziile principale ale articolului *Lingvistică și economie* [1], și anume că sistemele de semne pot fi eventual introduse între baza economică sau structură și suprastructură sau, altfel spus, între modul de producție și ideologie.

Pentru a continua să existe, o societate trebuie în mod evident să producă și să schimbe bunuri, să învețe copiii să vorbească și să interpreteze sisteme non-verbale de semne, să construiască un mediu adecvat, să organizeze relațiile dintre membrii săi, să transmită anumite valori de bază și așa mai departe. Toate aceste procese atît de diverse pot fi grupate în funcție de diferite criterii. O astfel de grupare, folosită în mod obișnuit cu rezultate bune, constă în opunerea *bazei economice* sau a *structurii* și a *suprastructurii ideologice* (*Bau* contra *Uberbau*). Structura economică include

[1] Articol apărut în decembrie 1974, ca partea a VIII-a a volumului — *Curente în lingvistică* (editor Thomas A. Sebeok).

Scanned with OKEN Scanner

toate procesele necesare producerii de bunuri şi poate fi descrisă în funcţie de *modul de producţie* predominant. Modul de producţie este de fapt suma *forţelor şi a relaţiilor de producţie*. Structura ideologică cuprinde toate categoriile de instituţii din domeniul legal, religios, folcloric, din „viaţa culturală sau intelectuală", ca de exemplu filosofie, artă sau literatură. Cu toate acestea, trăsătura esenţială a unei suprastructuri ideologice date rămîne ideologia sa dominantă. O ideologie este un *model social* general, pe termen lung, şi care se referă la întreaga societate: ea formează cadrul general la care toate programele societăţii trebuie să se alinieze. Structurile economice sau modurile de producţie determină într-o anumită măsură suprastructurile ideologice. Ideologiile, totuşi, influenţează şi ele, retroactiv, modurile de producţie, între cele două niveluri creîndu-se o relaţie circulară.

Principala propunere pe care o facem în prezenta lucrare este aceea de a introduce *sistemele de semne* între modurile de producţie şi ideologii, ca o a treia categorie importantă. Care este funcţia semiozei în reproducerea socială? Şi, întrucît semioza, la rîndul ei, este reprodusă în mod social, ce influenţe exercită modurile de producţie şi ideologiile asupra ei? Este evident că pentru ca o societate să se reproducă, trebuie reproduse şi sistemele de semne. Sistemele de semne vor fi întîi prezentate ca mediatoare între modurile de producţie şi ideologii; le vom considera însă şi ca fiind ele însele mediate fie de modurile de producţie, fie de ideologii. Cu alte cuvinte, se poate porni fie de la sistemele de semne, care să fie apoi opuse ideologiilor, medierea dintre cele două făcîndu-se în termeni de moduri de producţie; fie de la modurile de producţie, opunîndu-le sistemelor de semne, medierea făcîndu-se de această dată în termeni de ideologie. Această terminologie dialectică denotă faptul că un al treilea termen a fost introdus într-o totalitate care anterior avea doar doi termeni şi dă expresie manierei în care autorul abordează o *semiotică materialistă* ca parte a unei ştiinţe generale despre om.

I. 2. EXISTĂ SEMIOTICA?

Dar, de fapt, semiotica există? Aceasta nu este o glumă şi nici măcar o întrebare retorică. Într-adevăr, unul din răspunsurile posibile ar fi „nimeni nu poate şti!". Literatura

Scanned with OKEN Scanner

pe care o avem la îndemînă ne arată că relaţiile dintre semiotică şi filosofie nu au fost niciodată determinate în mod judicios şi definitiv şi că limitele şi scopurile semioticii ca demers ştiinţific aparte sînt departe de a fi fost clarificate. Cîteodată, semiotica este prezentată ca o disciplină ştiinţifică între altele de acelaşi fel; dar, în acest caz, întrucît semne există peste tot şi este foarte greu să spui ce *nu* este semn, semiotica pare a-şi extinde sfera pînă la a cuprinde întreg domeniul cunoaşterii umane. Acest lucru ne face să tragem concluzia contrară: anume că semiotica este un fel de conştiinţă suprapusă sau un set de metode noi pe care oamenii de ştiinţă din diferite domenii le au de învăţat pentru a le aplica apoi în domeniul propriu de cercetare. Dificultăţi de acest gen se întîlnesc şi în abordarea istoriei acestui subiect. De pildă, este aproape imposibil să decidem în ce măsură semiotica lui Peirce este independentă de metafizica lui şi validă chiar şi fără aceasta din urmă. În principalele cărţi scrise de Charles Morris există două concepţii foarte diferite: prima consideră semiotica o ştiinţă psihobiologică, a doua vede în semiotică un nou organon pentru ştiinţă în general, ea reprezentînd stadiul actual a ceea ce era în mod obişnuit numit filosofie, în acest caz luîndu-se în considerare „sensul lingvistic" pe care termenul îl are în secolul XX.

Dar să trecem din nou de la disciplină la obiectul acesteia, adoptînd termenii corespunzători. Întrebarea noastră se va referi în acest caz la relaţiile care există între sistemele de semne şi reproducerea socială. Într-unul din sensurile de bază ale termenului „comportament", comportamentul lipsit de sens pur şi simplu nu există. Nimeni nu poate acţiona fără a folosi, în mod conştient sau nu, sistemele de semne şi, de fapt, omul comunică cu întreaga sa organizare socială. Cu alte cuvinte, orice acţiune umană trebuie să fie, pe lîngă orice altceva, şi o acţiune de semn. Acest fapt îi dă statutul de acţiune socială; sau, folosind eventual o formulare mai conservatoare, acesta este motivul principal pentru care o numim socială (a se nota faptul că „acţiunile particulare" constituie ele însele o specie a genului „acţiuni sociale"; de fapt, chiar opoziţia între „particular sau individual" şi „public sau colectiv sau social" este o opoziţie socială).

Care este atunci relaţia dintre o teorie generală a semnelor şi a sistemelor de semne, adică semiotica, şi o teorie generală a reproducerii sociale? Două soluţii par a fi teoretic

posibile, ele fiind într-adevăr predominante în literatura cu care sînt eu familiar. Se poate susține că sistemele de semne există *în cadrul* reproducerii sociale. Acesta este desigur adevărul pentru sensul cel mai la îndemînă al expresiei „în cadrul". Nici o activitate umană nu poate exista în afara reproducerii sociale. În consecință, afirmația că sistemele de semne există în cadrul reproducerii sociale este neimportantă. Dar, trebuie să fim atenți. Dacă, atunci cînd spunem că sistemele de semne există *în cadrul* reproducerii sociale, rupem sistemele de semne *de restul* reproducerii sociale, putem pierde din vedere faptul că întreaga reproducere socială este de asemenea, în mod necesar, reproducere a sistemelor de semne; aceasta cu atît mai mult cu cît reproducerea socială nici nu ar putea avea loc *fără* sistemele de semne. Unii oameni de știință sînt partizanii viziunii opuse, conform căreia reproducerea socială constă de fapt în reproducerea sistemelor de semne. Aceasta echivalează cu a spune că sistemele de semne formează ele însele realitatea socială, respectiv, că realitatea socială nu este altceva decît o mulțime de sisteme de semne. Atunci cînd această a doua soluție își are rădăcinile și își găsește justificarea în refuzul consecințelor primei soluții, ea nu poate fi luată drept un efort serios pentru atingerea unui rezultat. Mai mult, există pericolul transformării ei într-o soluție idealistă. Ia naștere atunci un soi de „panlogism semiotic". Și, parafrazînd cuvintele lui Hegel care spune că „Ideea a devorat Realitatea", putem spune că, în cazul nostru, „Semnul devorează Societatea". Personal, m-am ocupat de aceste dezvoltări fantastice în altă parte. Aici mă voi limita la a spune că, după părerea mea, panlogismul semiotic trebuie eliminat fără întîrziere, iar noi avem nevoie aici de o represiune preventivă. Parafrazînd de astă dată un proverb chinezesc, reprodus în latină de călugării iezuiți, să ne impunem ca *In semioticam aulam nefas introducere panlogismum*. Reproducerea socială se bazează pe necesitate, muncă, schimb, diviziune în clase, exploatare; cu alte cuvinte, pe factori care asaltează în mod brutal însuși corpul uman în materialitatea lui psiho-fizică și nu numai sistemele de semne folosite de om. Semnele sînt extrem de importante; dar lumea nu este înzestrată numai cu semne, această viziune purtînd amprenta unei ideologii a contrastului total.

În *Lingvistică și economie* am încercat să găsesc o soluție de mijloc, afirmînd că, fără sistemele de semne, conținutul

realității, fie el conținutul de semne sau nu, nu ar fi trăit ca social; am mai precizat de asemenea că devii conștient de acest fapt de îndată ce acorzi importanța cuvenită tuturor sistemelor de semne non-verbale care sînt distincte față de sistemele de semne verbale și post-verbale. Argumentația este destul de lungă și de complicată pentru a o reproduce aici. Totuși, cred că abordarea „trăit-ca-social-prin-sistemele-de-semne" se susține. Cu toate acestea, în cazul de față voi urma o altă cale. Nu voi începe cu semiotica, semioza, semnele sau sistemele de semne, nici cu simbolurile, înțelesul sau cu orice altceva la îndemîna lingviștilor sau a semioticienilor, ci, mai degrabă, cu reproducerea socială în general. Numai după ce vom fi dobîndit mai multe cunoștințe despre reproducerea socială vom încerca să încadrăm în ea sistemele de semne. Astfel, punctul meu de vedere va fi cel al reproducerii sociale și nu cel al sistemelor de semne. În măsura în care vom reuși să clarificăm problema localizării și pe cea a funcției sistemelor de semne în cadrul reproducerii sociale, în aceeași măsură vom fi învățat cîte ceva despre semiotică, știință aparte atît față de celelalte științe sociale cît și față de filosofie.

I.3. REPRODUCEREA SOCIALĂ

După cum am spus, reproducerea socială reprezintă totalitatea practicilor prin care un trib, o comunitate sau o societate continuă să se producă pe sine, adică să se reproducă, dezvoltîndu-se în timp de la generație la generație. Am spus trib *sau* comunitate *sau* societate pentru a nu neglija pe niciuna dintre ele. Voi utiliza totuși în continuare mai mult termenul „societate", apelînd la celelalte numai cînd contextul mi-o va cere. De asemenea, voi folosi, ca fiind fundamental, termenul „practică"; vor apărea, totuși, și alte cuvinte parțial sinonime cu acesta. „Proces", care sună probabil mai puțin politic, accentuează atît dimensiunea temporală cît și caracterul obiectiv al desfășurării. Procesele pot fi atît sociale, cît și biologice sau fizice, în timp ce practica este numai socială. Practicile sociale *sînt* procese sociale *și* obligații sociale, cu diferențele ce decurg din compararea celor trei termeni. În plus, practicile sociale recurg la și pot fi ele însele privite ca structuri sau sisteme care continuă să existe în timp și să fie recunoscute de generații succesive.

Scanned with OKEN Scanner

cu toate că ele sînt supuse unei variații continue. Cînd practicile sociale devin, sub acest aspect, centrul atenției noastre, ele sînt desemnate ca instituții. Termenul „instituție" (împreună cu tot ceea ce, după cum vom vedea, implică el în mod obligatoriu) pune accent pe aspectul structural sau permanent al practicilor sociale. Reproducerea socială menține structura internă a societății, determinînd în același timp unele schimbări. Dialectica între menținere sau conservare și schimbare sau revoluție aparține reproducerii sociale și se manifestă în fiecare instituție. Aceasta înseamnă că instituțiile, deși mai puțin influențate de timp decît practicile sociale propriu-zise, variază totuși în funcție de acesta. Acest lucru este desigur valabil și pentru obligațiile și procesele sociale. Urmînd o dialectică dificilă pe care va trebui să o cercetăm mai tîrziu, el este de asemenea valabil și pentru procesele biologice și fizice. Nu este vorba însă de un fenomen evident, în sensul că timpul este o dimensiune inevitabilă; se poate spune mai degrabă că procesele biologice și fizice sînt *și ele* supuse *timpului social*, timpului istoric (sau pre-istoric). Astfel, termenul de „practică socială" este mai cuprinzător decît cel de „proces" și acesta este încă un motiv să considerăm termenul de „practică„ drept fundamental. Un alt termen ce va fi examinat în cele ce urmează este acela de „program". Ar fi ușor să umplu cîteva pagini bune cu o discuție terminologică inspirată de teoriile contemporane în domenii cum ar fi științele politice, sociologice, antropologice, etnologice și altele. Prefer însă să afirm pur și simplu că reproducerea socială este totalitatea practicilor sociale.

Considerarea reproducerii sociale ca o totalitate atotcuprinzătoare poate da naștere la o serie de credințe false. Una dintre acestea spune că societatea este un fel de organism gigantic. Dacă această metaforă poate fi folosită pentru a transmite idei, o vom folosi; dar este de datoria noastră să adăugăm imediat că reproducerea socială *nu* este tot una cu reproducerea unui organism. Reproducerea socială este reproducerea unui sistem non-biologic îndeobște cunoscut sub numele de societate, care este format din indivizi sociali care sînt și animale. O altă credință falsă este că intensitatea caracterului de totalitate al reproducerii sociale împiedică recunoașterea structurilor ei interne; sau că, chiar dacă aceste structuri pot fi recunoscute, ele nu sînt importante. Această convingere este în mod special periculoasă în măsura

în care ea ne poate distrage atenţia, făcîndu-ne să nu observăm probleme esenţiale cum ar fi lupta de clasă, exploatarea şi însăşi opoziţia dintre baza economică şi suprastructură. Ne vom opri asupra acestui aspect în Capitolul IV.

Pentru moment, să luăm în discuţie şi o a treia credinţă falsă de care trebuie să ne dezbărăm dacă vrem să înaintăm în analiza noastră. Mă refer la credinţa conform căreia orice are loc în societate este necesar reproducerii ei sau, într-o formulare mai prudentă şi deci mai acceptabilă, că orice practică socială este, în principiu, necesară reproducerii sociale. Miezul de adevăr din această afirmaţie este că, *în principiu*, nu există nimic în societate care să nu merite atenţia noastră. Dar, dacă vrem să studiem reproducerea socială în totalitatea ei, evitînd în acelaşi timp riscul celei de-a doua credinţe false, şi anume că structurile interne sînt fie de nerecunoscut, fie lipsite de importanţă, trebuie să negăm ideea că practicile sociale sînt necesare reproducerii sociale. Practicile necesare reproducerii sociale trebuie să fie *practici sociale de bază*. Această propoziţie este desigur nesatisfăcătoare. Dar nu există nici o posibilitate pentru a evita distincţia dintre lucrurile de bază şi cele adăugate, dintre cele primare şi cele secundare, dintre cele necesare şi cele întîmplătoare, dintre cele fundamentale şi cele accesorii, dintre cele universale sau cel puţin generale şi cele particulare, dintre cele permanente şi cele tranzitorii. Diferenţele de nivel şi importanţă în ceea ce priveşte tot ce se întîmplă în societate nu pot fi ignorate. Ajunşi aici, sîntem nevoiţi să luăm decizii teoretice de bază. Domeniul deciziilor care trebuie luate coincide cu cel al diverselor teorii posibile despre natura umană în general. Una din dificultăţile principale este aceea că practicile considerate de bază diferă foarte mult de la o societate la alta, astfel încît practici diferite pot fi luate fiecare în parte ca practică de bază pentru societăţi diferite; una şi aceeaşi practică poate varia foarte mult de la o societate la alta, avînd un standard diferit în fiecare dintre ele; felul în care două sau mai multe practici sînt legate între ele poate diferi de asemenea foarte mult. Astfel, de exemplu, se poate întîmpla ca practica A care, la prima vedere, a părut a fi superficială sau accesorie, să fie reconsiderată, datorită legăturii ei cu practica B, despre al cărei caracter de bază nu există nici o îndoială. Şi, în acest caz, care este soluţia? Să considerăm practica A ca nefiind de bază, dar ca fiind funcţională pentru prac-

tica B, sau să o luăm și pe ea drept practică de bază? Se pare că, reflectînd puțin asupra detaliilor de acest fel, ajungem la concluzia că decizia asupra apartenenței sau a neapartenenței unei practici la grupul celor de bază este o decizie care trebuie luată în mod individual pentru fiecare societate a cărei reproducere ne hotărîm să o studiem. Această concluzie este corectă și incorectă în același timp. Modul în care este corectă este evident. Felul în care ea este incorectă se poate deduce din însăși formularea ei: concluzia este adevărată numai dacă am hotărît să *investigăm o anumită societate* sau, altfel spus, o totalitate reală distinctă față de alte totalități reale, existente în timp și spațiu. Dar acest lucru nu intră în preocupările noastre actuale. Ceea ce ne preocupă în legătură cu practica socială, aspectele care ne interesează în acest domeniu, se referă la dorința noastră de a putea vorbi despre ceva care să fie comun tuturor societăților care într-adevăr se reproduc. De fapt, absolut orice societate trebuie fie să se reproducă, fie să dispară, iar dacă ea dispare acum, înseamnă că pînă acum trebuie să se fi reprodus, altfel ea nu ar fi existat niciodată; iar dacă ea a dispărut acum 500 de ani, de pildă, trebuie ca pînă la dispariție să se fi reprodus. Dar, să considerăm propozițiile următoare:

1. Trebuie să existe o serie de practici sociale de bază a căror experiență trebuie să o aibă orice societate;

2. O societate care nu îndeplinește cerințele din propoziția 1 nu există sau va înceta aproape imediat să existe.

Vom numi aceste propoziții *ipotetice* întrucît, evidente la nivelul simțului comun, ele pot fi totuși deformate prin supunerea la o verificare dialectică. De fapt, care sînt criteriile cu ajutorul cărora vom selecta acele practici într-atît de fundamentale încît fără ele nici un fel de reproducere socială, nici măcar la nivelul cel mai rudimentar, nu poate avea loc? Dacă răspunsul nostru la această întrebare va fi că *știm* ce înseamnă o societate, ar fi evident că ne învîrtim într-un cerc de vreme ce, în cazul unui asemenea răspuns, avem nevoie de o definiție a societății pentru a putea accepta sau respinge practicile sociale; noi de fapt urmărim exact contrariul, respectiv să caracterizăm societatea prin desemnarea unor practici sociale de bază. O altă problemă este cea a nivelului la care trebuie să te oprești în procesul de evoluție socială, respectiv dacă te plasezi mai aproape de nivelul original al tribului sau, străbătînd istoria, la nivelul

Scanned with OKEN Scanner

la care societăţile au atins deja un grad crescut de complexitate. Dar, cum putem noi alege, din realitatea istorică (sau pre-istorică) a diferitelor practici, acele cîteva practici sociale ce constituie mulajele universale care pot cuprinde varietatea faptelor?

Singurul răspuns posibil, sau cel puţin aşa mi se pare mie, este că trebuie să recurgem la construirea deliberată a unor modele artificiale care sînt atît de abstracte şi de generale încît pot fi aplicate oriunde. Dar nu trebuie să ne demoralizeze acest lucru. Este clar că reproducerea socială există; noi vrem să vorbim despre ea şi, în consecinţă, trebuie să pornim de undeva. Dacă avem nevoie de modele, să inventăm modele.

Pe de altă parte, nu se poate să nu reflectăm la punctul de vedere al societăţilor ai căror membri sîntem, fie ele neo-capitaliste sau socialiste, în epoca prezentă de comunicaţii la nivelul întregului mapamond, de tehnologie supradezvoltată, piaţă internaţională, ideologii contrastante etc. Acesta fiind nivelul *nostru* de complicaţie, trebuie să fim foarte atenţi şi să nu excludem aprioric din grupul practicilor care sînt fundamentale *pentru noi* nici o practică existentă. Trebuie să asigurăm obţinerea unei interpretări care să fie, în principiu, cît mai completă. Nu trebuie să descriem faptele de reproducere socială a societăţii X sau Y (de exemplu, Italia în comparaţie cu Franţa, sau Europa în comparaţie cu America); trebuie în schimb să descriem reproducerea socială în termenii cei mai largi cu putinţă.

Aceste exigenţe diferite fac necesară abordarea problemelor din unghiuri diferite şi în trepte succesive. Să încercăm pînă atunci să dăm o primă listă de principiu a cîtorva practici sociale de bază sugerate de o reflecţie comună, preştiinţifică. Această primă listă este provizorie în cel mai înalt grad; ea va fi reluată şi dezvoltată în Capitolul II. Prezenta listă îmi este însă necesară pentru a sparge gheaţa în relaţia cu cititorii cît şi pentru a o folosi ca ţintă a unor remarci privitoare la relevanţa metodologică a reproducerii sociale *ca o categorie şi ca un instrument conceptual*. Astfel, *prima facie*, pentru a se reproduce, orice societate trebuie:

1. să producă şi să schimbe bunuri de întreţinere începînd, bineînţeles, cu hrana;

2. să selecţioneze şi să folosească sau să construiască un mediu adecvat în care să trăiască membrii săi;

3. să transmită copiilor patrimoniul lingvistic, sistemele de semne verbale sau post-verbale, ritualurile, folclorul, moravurile, valorile fundamentale și alte coduri;

4. să organizeze relațiile dintre membrii săi la toate nivelurile posibile și în toate domeniile posibile;

5. să aibă grijă de grupurile de persoane care se află în condiții speciale, fie că acestea sînt recurente, fie că nu: copii, femei gravide, bătrîni și așa-numiții oameni anormali sau handicapați (aceasta, bine înțeles, în funcție de anumite criterii de normalitate și conformitate);

6. să faciliteze, să controleze, să facă posibil sau pur și simplu să tolereze transmiterea și dezvoltarea unor alte activități sociale, cum ar fi artele, muzica, literatura, filosofia sau Weltanschauungul, religiile, cercetarea științifică sau pre-științifică și diferitele tehnologii;

7. (să facă o serie de alte lucruri care s-a întîmplat să nu fie cuprinse în prezenta listă).

Toate practicile sociale de bază sînt, să spunem așa, „întotdeauna prezente", fie că operează fie că nu, la orice nivel și în orice punct al reproducerii sociale. Faptul trebuie să fie adevărat în principiu, deoarece nu există nici o modalitate de abordare a reproducerii sociale cu ajutorul unor foarfeci metafizice cu care să decupăm porțiuni din ea. El este adevărat, cel puțin în mare parte, și în realitate; singurele cazuri la care te poți gîndi și în care cele spuse mai sus nu sînt adevărate, sînt cazurile extreme, trecătoare, ca de exemplu războaiele, inundațiile, uraganele, a căror descriere implică totuși referirea la toate practicile sociale suspendate sau care devin imposibile tocmai datorită situației extreme. Cu alte cuvinte, nici o obligație socială nu poate fi dusă la îndeplinire așa cum trebuie *în absența* altor obligații sociale, și nici un proces social nu se poate dezvolta singur, în vid. Acest lucru rezultă chiar și din prima noastră listă de principiu în care, de exemplu, practicile sociale menționate la punctul 3 sînt simultane cu cele specificate la punctul 6. În Capitolul II vom trata mai în detaliu această problemă a existenței simultane și a continuității tuturor practicilor sociale. Pentru a fi și mai clari, să presupunem că nu ar exista producția și schimbul de bunuri fără anumite cunoștințe și tehnologii, sau fără o organizație socială de indivizi, sau niște sisteme de comunicație (cel puțin limbajul natural al grupului). Ar fi lipsit de sens să învățăm copiii să vorbească, să utilizeze și să interpreteze sistemele de semne non-verbale

dacă nu ar exista folclorul, obiceiurile, unele cunoștințe despre lume și o anume tehnologie cu care se operează asupra ei. Dar, din nou, un mediu adecvat nu poate fi ales sau construit decît în cazul în care aceste operații sînt inspirate de valori acceptate, folosindu-se tehnicile de care dispune grupul. Într-adevăr, reproducerea socială este un tot format din diferite practici sociale fundamentale care sînt în strînsă legătură. Chiar și organizația prin consens necesară continuării supremației oricărei clase sau grup conducător, poate fi realizată numai prin continuarea tuturor practicilor sociale principale. Acest lucru se demonstrează cu ușurință prin faptul că clasele sau grupurile conducătoare vor să aibă în subordine oameni vii și nu morți (cu toate că în unele cazuri ele se pot folosi de morți spre a-i impresiona pe cei vii), iar poporul nu ar putea nici măcar să fie condus dacă nu ar putea vorbi, munci, și dacă nu ar fi învățat o serie de reguli fundamentale de comportament.

În concluzie, pentru a continua să existe, o societate trebuie să îndeplinească o mare varietate de sarcini. Mai mult, ea trebuie să le îndeplinească *împreună*: între oricare două obligații de acest gen, odată ce acestea sînt recunoscute ca fundamentale, nu trebuie să existe o contradicție majoră capabilă să împiedice ducerea la îndeplinire fie a uneia, fie a amîndurora. Această propoziție poate fi inversată și transformată într-un *principiu metodologic pentru individualizarea practicilor sociale de bază*: vom spune că două practici sociale sînt fundamentale ori de cîte ori între ele nu pot exista contradicții majore. Aceasta nu înseamnă că nu este permisă absolut nici o contradicție; dimpotrivă, contradicțiile sînt întotdeauna prezente. Dar, pentru a da un exemplu, hrănirea populației nu poate împiedica învățarea elevilor să vorbească; dacă ar fi împiedicat-o, s-ar fi inventat noi metode pentru ducerea la îndeplinire a ambelor obligații; și, dacă asemenea metode nu ar fi fost găsite, nici hrănirea nici învățarea nu ar mai fi putut să aibă loc, viața dezintegrîndu-se pur și simplu.

O trăsătură importantă și probabil dificilă a reproducerii sociale este aceea că ea include reproducerea biologică, în timp ce reproducerea biologică nu include reproducerea socială. Odată ce o reproducere este socială, reproducerea biologică trebuie considerată ca parte componentă și nu invers. Reproducerea socială include, bineînțeles (i) reproducerea biologică a oamenilor, dar și (ii) reproducerea biologi-

că a animalelor domestice și (iii) reproducerea biologică a tuturor formelor de viață semnificative pentru specia umană și pentru animalele pe care le folosește. Aceasta a fost, într-o oarecare măsură, situația încă de la apariția necesității așezărilor umane și a relațiilor constructive între oameni și animale (cu toate că, trebuie să recunoaștem, s-ar putea ca animalele să nu ia întotdeauna aceste relații drept constructive). În lumea de astăzi, amenințată ecologic, se poate afirma că reproducerea socială poate fi oricînd afectată de practic tot ce se întîmplă în viața animalelor și a plantelor în general. În momentul în care nivelul original cel mai primitiv al apropierii directe a produselor naturale spontane este abandonat, reproducerea socială trebuie să includă mult mai mult decît simpla supraviețuire, fie că este vorba de supraviețuirea umană, animală sau vegetală.

Dimensiunile biologice și non-biologice au devenit din ce în ce mai legate. Nici măcar supraviețuirea umană nu ar putea fi acum asigurată fără intervenția permanentă a proceselor non-biologice. Acesta este unul din sensurile în care științele formale și naturale sînt ele însele o expresie și o parte a reproducerii sociale.

Fiecare dintre practicile reproducerii sociale este, ea însăși, o sumă de activități. Fiecare dintre noi, în calitate de individ, deține unele informații despre o parte din aceste activități și este familiarizat cu ideea generală că există o mulțime de activități diferite care se desfășoară pe planetă. Dar, acest lucru este departe de a însemna că cineva dintre noi poate practica mai mult de una sau cîteva activități sau poate avea cunoștințe structurale sau operative despre sistemele lor. Ca cercetători obișnuiți cu munca necesară pentru o cunoaștere adecvată a problemelor și metodelor ținînd de un anumit domeniu limitat de cercetare, prima noastră reacție la confruntarea cu una sau alta dintre practicile sociale de reproducere este să trecem la examinarea părților componente, pentru ca apoi să ne concentrăm asupra uneia dintre ele, mai degrabă decît să grupăm două sau mai multe practici într-o categorie mai cuprinzătoare. De fapt, diferitele discipline se concentrează asupra unei anumite practici sociale, sau asupra cîtorva din activitățile cuprinse în orice practică socială, făcînd abstracție de celelalte, care formează obiectul altor discipline. Dar, dacă vrem să clarificăm unele din trăsăturile generale ale repro-

Scanned with OKEN Scanner

ducerii sociale, abordarea noastră trebuie să fie globală, să privească societatea ca un tot. Această cerință dă naștere la o nouă problemă metodologică, pe care trebuie să o rezolvăm înainte de a merge mai departe.

Probabil că, în elucidarea problemei noastre metodologice, putem începe prin a evidenția ce fac de fapt o serie de discipline existente. Etnologii, de exemplu, practică o abordare globală, dar numai în ceea ce privește societățile primitive care nu au lăsat atestări scrise, care nu au dezvoltat tehnologii complicate și care se pretează la izolarea uneia de alta, devenind astfel obiecte de studiu adecvate. Antropologia culturii se concentrează, în schimb, asupra culturii ca patrimoniu social cuprinzînd cunoștințe, credințe, valori de toate felurile și tehnici de acțiune; dar aceștia au tendința să lase de o parte tot restul. Istoricii tehnologiilor fac adesea descrieri globale a tot ceea ce o societate dată este capabilă să realizeze în direcția transformării naturii spre satisfacerea cerințelor umane; nimeni nu le găsește totuși o vină în faptul că nu iau în considerare, de pildă, codurile morale sau alte coduri. Dar, în afara acestor coduri, agenții umani nu ar fi deloc umani și, în consecință, natura însăși, ca obiect al procesului de transformare umană, ar înceta să mai existe. Teoriile sociologice ale sistemelor sociale, cum ar fi teoria avansată de Talcott Parsons și E. Shils (și anticipată de Malinowski încă din anii '20) sînt încă incomplete dacă le comparăm cu mulțimea practicilor sociale cuprinse în reproducerea socială. În plus, ei descriu în general organizarea exterioară, manifestă a practicilor sociale și se concentrează asupra practicilor codificate în mod conștient, făcînd abstracție de acele practici a căror codificare este inconștientă, dar nu mai puțin riguroasă sau strictă.

Atunci cînd doresc să realizeze o reprezentare completă, istoricii de formație sociologică adoptă o abordare globală a reproducerii sociale. Ei nu ne-ar putea oferi o imagine justă a unei societăți date dacă nu ne-ar da informații asupra tuturor sau asupra celor mai fundamentale practici sociale care-i sînt proprii. Într-adevăr, spunem că o lucrare istorică este părtinitoare sau subiectivă în special atunci cînd ea pune accentul numai pe anumite practici sociale în detrimentul altora. Denumiri ca istorie „diplomatică, militară, culturală etc." ne trimit la istorii asupra cărora limitările impuse de chiar aceste adjective nu funcționează.

Scanned with OKEN Scanner

Dar, de fapt, noi nu avem de gînd aici să povestim direct istoria unei anumite societăţi pas cu pas. Subiectivismul nostru istoric se datorează faptului că trăim în anii '70 într-o ţară occidentală caracterizată printr-un mod de producţie neo-capitalist, în contextul mai larg al lumii contemporane. Pretenţia noastră este să cuprindem o totalitate socială în maniera în care istoricii reuşesc cîteodată să cuprindă, dar metodele şi atitudinea noastră sînt diferite. Scopul nostru este să nu distrugem structura, sistemul, sau, am putea spune, logica de bază a situaţiei examinate.

O asemenea cercetare ţine probabil de antropologia generală, numită şi antropologie filosofică. În terminologia tradiţională, antropologia filosofică reprezintă un sector al eticii care a fost, la rîndul ei, semnificativ intitulată *filosofia acţiunii sau a practcii* sau *filosofia practică*.

În gîndirea etică tradiţională existau două limitări fundamentale. Prima se referea la faptul că acţiunea sau practica examinată era o acţiune sau o practică *individuală*; se căuta universalul, dar era vorba de universalul tuturor indivizilor. Indivizii, care tocmai deveniseră independenţi în măsura în care erau indivizi ai burgheziei, nu puteau fi luaţi drept produse sociale. Ei erau agenţi liberi. Desigur, aceasta se datora, printre altele, ideologiei proprietăţii private burgheze — o realitate în faţa căreia trebuie să te opreşti ca şi cum ar fi o componentă naturală din dotarea lumii. Nu ai putea să urmăreşti legătura dintre munca şi proprietatea privată fără a o pune pe aceasta din urmă în pericol, fără a pune sub semnul întrebării întreg sistemul social. Strict legată de această limitare a individului liber există şi o a doua limitare principială a eticii tradiţionale şi anume aceea că numai partea conştientă a gîndirii era luată în considerare. Individul era liber nu numai în calitatea sa de proprietate privată a lui însuşi, izolată în faţa societăţii; el era liber de asemenea în interiorul său, în sensul că nici un factor intern nu îi putea determina acţiunile. Dar, de vreme ce indivizii, în ciuda libertăţii lor sau a abuzului de libertate, acţionau de multe ori greşit şi aveau adesea tendinţa să se distrugă unul pe altul, trebuiau inventate sisteme legale şi etici care să caute legile universale la care toţi indivizii să se conformeze. În acest mod, două bariere, aparent de netrecut, se ridicau în faţa oricărei abordări în care individul să fie considerat drept produs social. Ele sînt bine argumen-

Scanned with OKEN Scanner

tate în istoria filosofiei europene, în special de la Locke la Kant, constituind, atunci cînd sînt privite dintr-o perspectivă adecvată, forța esențială care motivează acea istorie. *Critica rațiunii pure* a lui Kant este cea mai reprezentativă; ea nu poate fi „ameliorată": ea poate fi lăsată că atare și considerată, cu mult respect, ca fiind reflectarea strălucitoare și impresionantă a unui stadiu anterior al relațiilor umane și al organizării sociale. Noutatea constă nu numai în faptul că *Critica* lui Kant poate fi substituită de construcții noi, care să reflecte stadiul actual al relațiilor umane și al organizării sociale, dar și în faptul că ea poate de asemenea fi înlocuită cu o construcție care să aibă statutul de reflectare *ante eventum* a noilor relații umane și a unei noi organizări sociale, care nu exista încă, dar pe care o planificare și o acțiune revoluționară gîndim că le-ar putea crea. Astfel, substituirea poate fi, cel puțin în principiu, dublă. Și un asemenea gînd nu ar fi putut fi conceput fără gîndirea lui Hegel, chintesența grandioasă a tot ceea ce fusese spus despre om înaintea lui. Hegel s-a găsit undeva la jumătatea drumului dintre ideologia burgheză a predecesorilor lui imediați și posibilitatea depășirii ei. Sau, mai bine spus, el reprezenta încă acea ideologie și, într-o anumită măsură, a înrăutățit-o chiar inventînd metaforele fundamentale care reflectau geneza capitalismului: un Spirit atotcuprinzător ca metaforă a Capitalului și o Idee în perpetuă mișcare ca metaforă a Banului. Acestea erau metafore dincolo de care nimeni nu putea înainta numai cu ajutorul teoriei. Dar, nici alte metafore noi, mai cuprinzătoare, nu puteau fi inventate. Tot ce se putea face era să se demaște *acele* metafore. Cu alte cuvinte, trebuia schimbată întreaga abordare; și a început să se răspîndească ideea că situația reprezentată de metaforele lui Hegel ar putea fi schimbată și ea. Generalizînd și exagerînd ideologia burgheză, Hegel a pus la dispoziția urmașilor și criticilor săi atît cadrul metaforic ultim al tuturor filosofiilor posibile reflectînd toate stadiile posibile ale relațiilor umane și ale organizării sociale, cît și instrumentul necesar pentru depășirea acestui cadru și distrugerea propriului edificiu filosofic. Acest instrument este metoda dialectică; ea permite demascarea cadrului metaforic al lui Hegel însuși. În acest fel, teoria filosofică tradițională sau filosofia ca supra-știință consturctivă descriind entitățile non-istorice a fost adusă la sfîrșitul ei istoric.

Scanned with OKEN Scanner

I.4. RAPORTUL DINTRE REPRODUCEREA SOCIALĂ ȘI REALITATE

Mai avem cîteva observații privitoare la importanța filosofică și metodologică a categoriei de „reproducere socială". Să facem experimentul intelectual de a sări, la modul figurat, în mijlocul reproducerii sociale și, odată ajunși acolo, să ne uităm împrejurul nostru. Ceea ce vom vedea, oriunde ne-am uita, este reproducerea socială însăși *și nimic altceva.* Reproducerea socială este totalitatea realității în sensul de totalitate a lucrurilor despre care putem vorbi. Despre ceva care presupunem că există, în sine, în afara reproducerii sociale, nu se poate spune nimic. Putem, desigur, să vorbim despre copaci individuali sau despre stele; putem de asemenea să vorbim despre un lucru mult mai sofisticat, cum ar fi trecutul geologic al Pămîntului anterior apariției omului, sau chiar despre lucruri abstracte ca natura sau materia în general. Demonstrația mea nu neagă realitatea tuturor acestor lucruri; dacă ar face-o, ea ar fi idealistă. În schimb, ceea ce vreau eu să demonstrez este că realitatea tuturor lucrurilor „exterioare omului sau conștiinței sale individuale" este o realitate care aparține ea însăși reproducerii sociale. Alte animale nu vorbesc despre copaci și stele și cu atît mai mult despre trecutul geologic al Pămîntului, întrucît ele nu posedă relații de generalitate. Generalitatea a luat naștere numai prin nominalizare și orice este „natural" a fost obiectivizat prin opoziție față de formarea subiectelor umane, sau exteriorizate concomitent cu construirea structurilor interne. Mai mult, indiferent de concepția despre realitatea „exterioară", al cărei partizan sînt, aceasta este întotdeauna concepția sau una din concepțiile care domină societatea căreia îi aparținem ca ceva necesar reproducerii ei sau care este cel puțin tolerat de societate. Teorii ale naturii sau atitudini privitoare la relația dintre subiectiv și obiectiv sînt elemente ideologice tipice care variază în mod considerabil de la o societate la alta și, odată cu trecerea timpului, și în cadrul aceleiași societăți. Chiar precizia și nivelul de abstracție atins în descrierea evenimentelor naturale și în mînuirea lor cu ajutorul unor proceduri științifice contemporane nu pot decît să corespundă unor operații tot atît de precise și abstracte care au loc în interiorul omului. Dominarea obiectivului este o dominare a subiectivului. Toate aceste „lucruri" nu există ca atare în natură: ele

Scanned with OKEN Scanner

sînt rezultate istorice și sociale, aparținînd în totalitate reproducerii sociale.

Reproducerea socială a fost pentru prima dată descrisă în mod exhaustiv de către Karl Marx, în special în *Grundrisse*, care este de fapt lucrarea de căpătîi și probabil, ca și capodopera sa *Capitalul*, cu miile ei de pagini, reprezintă *numai* o aplicare specială a ideilor generale conținute în *Grundrisse* referitoare la societatea capitalistă așa cum ea se reproducea sub ochii lui Marx. Acesta este motivul pentru care cercetătorii marxiști care se limitează la *Capitalul* și nu sînt capabili să accepte *Grundrisse* sînt adesea dogmatic incapabili să înțeleagă lumea contemporană sau să utilizeze în mod constructiv noile descoperiri și tehnici intelectuale (ceea ce este de-a dreptul ciudat, dacă ne gîndim la atenția deosebită acordată de Marx și Engels noilor descoperiri științifice și tehnici intelectuale ale epocii).

În această perspectivă, reproducerea socială este totalitatea cea mai amplă pe care ne-o putem imagina: nu există structură care să evolueze în timp și să fie mai cuprinzătoare decît reproducerea socială. În consecință, reproducerea socială este și trebuie să fie o categorie de bază pentru toate cercetările noastre. Ea se pretează perfect realității logico-istorice sau, mai bine zis, este realitatea logico-istorică însăși; sau, altfel spus, realitatea poate fi într-adevăr abordată numai în termeni atît logici cît și istorici. Noi nu îi putem sesiza structurile dacă nu ne dăm seama de dezvoltarea ei în timp și nu îi putem sesiza dezvoltarea dacă nu facem cunoștință cu structurile ei. Metoda logico-istorică reprezintă formularea originară a ideilor care au fost verbalizate mai tîrziu și diluate prin abordările istorico-structurală sau sincronico-diacronică. Această opoziție între „logică sau structură" și „istorie" nu trebuie confundată cu opoziția dintre „structura ca bază economică" și „suprastructuri". Atît structurile ca baze economice cît și suprastructurile trebuie studiate cu ajutorul metodei logico-istorice.

I.5. TREI ABORDĂRI COMPLEMENTARE

Abordăm reproducerea socială din trei unghiuri diferite, ținîndu-se tot timpul seamă că dorim să încercăm localizarea sistemelor de semne în cadrul ei mai degrabă decît, după cum am spus deja, „să începem cu" sistemele de semne. Intenția mea este ca cele trei abordări să fie complementare

Scanned with OKEN Scanner

sau cel puțin să se susțină reciproc; ele vor trebui să clarifice aspecte sau niveluri diferite ale reproducerii sociale. Din moment ce reproducerea socială este cea mai amplă structură posibilă care evoluează în timp, cele trei abordări diferite vor aplica, toate, în mod necesar, părți ale metodei logico-istorice.

Prima abordare constă în întocmirea unui catalog cu multe instituții posibile. După cum știm, instituțiile sînt practici sociale văzute ca sisteme sau structuri. Accepția în care noi vom folosi noțiunea de „instituție" va fi o accepție largă, ale cărei cvasi-sinonime sînt cuvintele „cod" și „program". Catalogul este o listă statică însă și aceasta înseamnă că instituțiile sînt descrise independent de reproducerea sau chiar de evoluția lor în timp. Partea logică, sau structurală, sau sincronică a metodei este aici foarte privilegiată. A doua abordare, pe de altă parte, este o schemă dinamică a reproducerii sociale în termenii producției, ai schimbului și ai consumului. Această abordare începe prin a examina cerințele de bază ale producției la nivelul de supraviețuire, ceea ce înseamnă la simplul nivel structural, într-o reprezentare embrionică a bazei economice; se trece apoi la studierea primei introduceri a ceva la rîndul său embrionic suprastructural în termeni de schimb de semne. În sfîrșit, a treia abordare se întărește pe sine cu ajutorul clarificărilor ce au fost obținute prin folosirea primelor două abordări; ea constă în reluarea opoziției tradiționale între baza economică și suprastructură în forma care i se dă în tradiția marxistă și încercarea de a o transforma într-o descriere cu trei termeni prin introducerea unui sistem de semne ca al treilea termen. Această transformare era deja probabil implicită în chiar scrierile lui Marx; în orice caz, se pare că acum a sosit momentul pentru a o examina.

În timp ce prima abordare este complet statică sau sincronică, cea de-a doua și a treia iau în considerare mișcarea în sensul influențelor reciproce ce se exercită între diferitele componente ale totalității reproducerii sociale. Aceste influențe reciproce nu sînt numai simultane; adesea ele necesită o divizare a timpului. Dimensiunea temporală este astfel în mod necesar prezentă în abordarea a doua și a treia. Este totuși prezentă în sensul general în care ea este prezentă în dialectică. O *adevărată istorie* a unui caz de reproducere socială aparține unui alt domeniu de cercetare sau cel puțin ea nu ține de cercetarea actuală.

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE SEMIOTICA VASELOR ÎN FOLCLORUL ROMÂNESC

T. N. SVEȘNIKOVA, T. V. ȚIVIAN

Casa cu atributele ei ocupă un loc esențial în modelul universului uman. Funcțiile ei semiotice sînt variate: structura *casei* — microuniversul, repetă, în ceea ce privește componentele principale, structura lumii exterioare — macrouniversul, iar elementele *casei* pot fi identificate cu elementele lumii exterioare (cf. *cer — tavan, pămînt — podea* etc.). Pe de altă parte, casa este opusă lumii exterioare prin elementul *intern, închis* care se referă la om. În sfîrșit, *casa* aparține sferei cotidianului, modului de viață al omului, iar acest mod de viață, după cum se știe, este reglementat printr-un scenariu mitico-ritualist corespunzător (vezi lucrările lui M. Eliade).

Vasele constituie la rîndul lor unul din elementele obligatorii esențiale ale structurii casei. Omul este legat în permanență de ele, folosindu-le cel puțin în trei funcții: gospodărească, estetică și rituală. *Vasele* fac parte din cele mai vechi elemente ale *casei*; de aceea și sînt în esență conservatoare (cf. caracterul limitat al tipurilor de vase, caracterul lor aproape universal, evoluția încetă a formelor etc.). În afară de aceasta, vasele (ca și alte tipuri de obiecte) au și o altă însușire care s-ar putea să fie cea mai semnificativă în plan semiotic (despre ea vom vorbi mai jos): ele se opun celorlalte elemente ale casei după criteriul mobilității (al schimbării locului), spre deosebire de criteriul imobilității (static). Într-un anumit sens, tocmai această opoziție determină în multe privințe rolul *vaselor* în semiotica microuniversului: nu numai *casa*, dar și elementele interiorului (*soba*, mobila — lada, lavița etc.) sînt considerate *imobile*, ocupînd odată pentru totdeauna un anumit loc și determinînd în ultimă instanță contururile spațiale ale interiorului casei. În privința vaselor, în primul rînd ele ocupă locuri diferite (loc de păstrare, de folosire, de spălare, de uscare etc.); în al doilea rînd, ele pot să-și

schimbe mai mult sau mai puțin liber locul în *interiorul* casei; în al treilea rînd, ele pot sta și în *interiorul* casei și în *afara* ei. Vasele își schimbă nu numai locul, ci și poziția în spațiu (un vas poate fi întors cu *josul în sus*, poate fi pus *într-o rînă* etc.), fapt care, de asemenea, joacă un rol semiotic deosebit.

În elaborarea clasificării semiotice a *vaselor* și a elementelor lor s-a dovedit a fi firească folosirea acelei clasificări care s-a conturat pentru modelul universului omului. S-a constatat nu odată (iar astfel de constatări se înmulțesc) că în cadrul modelului lumii se pot identifica cel puțin două modalități de descriere. În primul rînd, lumea este descrisă printr-o sumă de opoziții semiotice universale, generalizate la maximum (în cadrul lor, locul preponderent îl ocupă opozițiile spațiale și temporale). În al doilea rînd, lumea este descrisă prin: 1) identificarea lumii cu fragmentele ei și 2) identificarea unor fragmente între ele. În al doilea caz, fragmentul ales etalon este considerat ca o structură, ale cărei elemente sînt aduse în concordanță cu elementele fragmentului de comparație. Numărul etaloanelor este limitat, iar unul dintre cele mai frecvente îl constituie omul. „Prin om" poate fi descris macrouniversul, microuniversul și fragmentele lor (bineînțeles că există și posibilitatea de identificare inversă). În concluzie, se dovedește că modelul lumii este descris nu numai printr-o sumă restrînsă de opoziții semiotice universale, ci și printr-un fond terminologic limitat (cf. terminologia geografică, descrierea elementelor reliefului cu ajutorul părților corpului omenesc etc.).

În tradiția est-romanică, elementele vaselor se identifică înainte de toate cu părțile corpului omului și al animalelor; cf.: *cap, gură, ciortoi* (de la *ciort*), *buză, cioc, plisc, ureche, urechi, gît, corp, țîță, foale, pîntece, fund, mîner, mănușă, coadă, picior, picioruș* [1].

În afară de aceasta, elementele vaselor se identifică cu elementele spațiului casei în primul rînd: *margine, fund, perete* etc.; cf. ghicitorile construite pe baza identității vasului cu elementele reliefului; de exemplu: *punte strîmbă, vale-adîncă* (*căldarea cu toarta ei*, Sbirea, 408) etc.

---

[1] Nu e vorba doar de o terminologie folclorică, ci de una uzuală și profesională; cf. descrierea unui moment al confecționării vaselor care sînt puse la uscat *gură în gură*; *mănușa* leagă două puncte ale vasului, de pildă *gura cu pîntecele*; cf., de asemenea, expresiile deosebit de frecvente: *cu buza răsfrîntă, cu gura mare, cu pîntecele împodobit* etc.

inv. 182432

Scanned with OKEN Scanner

Identificarea vaselor cu omul nu se limitează la terminologie. Pasul următor îl constituie personificarea vaselor. Vasul are *glas* şi *grai*. Dacă e lovit, *răsună* sau *cîntă*; cf. proverbul *vasul gol cîntă a foame (sună a oală)*: cf. de asemenea: *cînd ceaunul cîntă; oalele bine arse au grai*, sună ca nişte clopote; *oala dogită* are un sunet *răguşit*. La tîrg oala este încercată cum sună, şi dacă are *glasul limpede*, atunci e bună (Slăt., 181). În continuare vom vedea că în folclor calitatea de a răspunde şi de a „suna" se transformă în posibilitatea de a dialoga. Vasului i se conferă posibilitatea de a acţiona; el poate să circule: *urciorul nu merge de multe ori la apă*; cf., de asemenea, o formulă dintr-un descîntec care alungă boala *unde găleata apă nu aduce*; sau zicalele: *sita nu o lăşi să doarmă prin sat* (Gor. Gr., 300), *butia îţi dă vinul ce are într-însa* (Isp., II, 503) etc. Despre *viaţa* şi *moartea* vaselor vom vorbi mai încolo. Un interes deosebit îl prezintă ghicitorile, ca texte în care este inclus atît fondul terminologic, cît şi mecanismul identificării. Un număr considerabil de ghicitori consacrate vaselor este construit pe baza asemănărilor antropomorfe şi zoomorfe. De regulă, obiectul ghicitorii îl constituie forma exterioară a vaselor, „vasul în acţiune", „locul unde se păstrează".

1) Asemănări *antropomorfe*, în care putem distinge lexicul de obicei universal pentru întregul corpus de ghicitori: bărbat (bătrîn, tînăr, băiat), femeie (bătrînă, fată, fetiţă), termeni ce desemnează grade de rudenie (mamă, tată, bunic, bunică, unchi, mătuşă, frate, soră), o serie de nume proprii, uneori cu legături mitologice adînci şi anumite lexeme (arap, ţigan, monah) etc., care, de altfel, necesită o interpretare semantică specială; de exemplu: *moşu suie şi coboară cu mătuşa subsuoară* (cofa şi cîrligul, Gor. C., Nr. 507); *am o fetiţă, de aţi veni toţi/ la guriţă-o sărutaţi* (cana, Gor. C. N. 217); *Şede moşu pe părete/ cu ţiganca de ureche* (ulcica în cui, Gor. C. N. 1864) etc.

2) Asemănări *zoomorfe* (bestiariile corpusului de ghicitori, mai ales ale celor care se referă la vase, necesită o analiză specială într-un context mitologic complex): *am o vacă cu ţîţa în spate (cofa*, Gor. C. Nr. 506; cf. *cana*, Nr. 219, *ulciorul*, Nr. 1865); *am o gîscă cioaică, boică/ Cu grumajii ciobîrloi* (Gor. C., Nr. 1447); *am o vacă (o iapă, o căţea albă) şi o duc de coadă la apă (cofa*, Gor. C. Nr. 502; Nr. 386—390, 1683); *am o găină cucuiată, şede în casă încuiată (plosca*, Gor. C. Nr. 1444); *am o vacă, cînd o mulg, o întorc cu picioarele în sus (plosca*, Gor. C. Nr. 1445) etc.

Scanned with OKEN Scanner

Amintim, de asemenea, procedeul destul de frecvent în ceramica populară de a da vaselor de lut, mai ales ulcioarelor, o formă antropomorfă (cel mai adesea figuri feminine) și zoomorfă sau de a reda chipul omului și animalelor (pe vasele de lut pictate, pe cele din lemn sculptate).

Paralelismul *om-vase* este reflectat în credințe și în practica magică (magie simpatetică); de exemplu: *femeia însărcinată... nu trebuie să toarne apă pe urechea căldării, căci vor curge urechile copilului* (Candrea, F. 50); *dacă duci olul la cineva, tot tu să-l aduci îndărăt, că de nu, să știi că-ți crește nasul cît olul* (Gor. Cr. Nr. 243) etc.

Asemănarea dintre om și vase mai constă și în faptul că atît omul cît și vasele sînt un „recipient" (fragil) în care se toarnă ceva („sufletul") și bun și rău. Omul aparține lui Dumnezeu, care îi dă suflet nemuritor. Vasul îl face, imitîndu-l pe Dumnezeu, necuratul sau olarul, care încearcă, dar nu reușesc, să-i dea viață. Iată de ce olăritul este o meserie necurată, prigonită de Dumnezeu: cu toate că Atotputernicul i-a dat necuratului o *ulcică* cu care să care apă (necuratul, pînă atunci, căra apă cu *ciurul*), pe lumea cealaltă olarul va arde în foc și se va chinui cum arde și se chinuiește lutul (Pamf. I, 392—393); în altă parte se vorbește că olarul a furat meseria sa de la Dumnezeu care, atunci cînd a făcut lumea, l-a creat pe om din *lut moale*, iar olarul, neputînd să dea viață vaselor prin suflarea lui, le pune în foc pentru ca acesta să le dea *suflet și grai* (Slăt., 181). Olăritul este considerat ca ceva sacru, de aceea olarului i se atribuie și forțe magice; de exemplu, ploaia o aduc olarii (MB., 476). În Buzău era răspîndit următorul obicei: după ce își expunea produsele în tîrg, olarul își punea o mască de lut care reprezenta un vas cu orificii pentru ochi, nas și gură (Vulc., 208). Dacă admitem posibilitatea că punerea măștii era legată de anumite ritualuri cu caracter de mister, atunci, în cazul respectiv ar trebui să vedem urmele unui fel de spectacol mitico-ritualist.

Ca și omul, vasele se nasc, trăiesc și mor; vezi, de pildă, ghicitorile de tipul: *din pămînt născui, în lume trăii și cînd murii oasele mi le asvîrliră în gunoi* (oala, Isp. II, Nr. 168); cf., în legătură cu aceasta, interdicția de a arunca în gunoi *țestul spart* (Candrea, F., 238). Etapele vieții unui vas își au corespondențe în viața omului; cf. ghicitoarea: *Din pămînt, ca Adam, sînt zidit, / pe roată, ca sfîntul Gheorghe, tras, / în cuptor, ca trei cuconi, ars; / cînd trăiam, de toți eram cinstit, /*

mă lua în mîini şi mă pupa, / iar cînd, ca toţi, şi eu am murit, / nu s-a găsit cine a mă îngropa (borcanul, Gor. C. Nr. 140).

Personificarea vaselor, înrudirea lor „genetică" cu omul, pe de o parte, şi originea lor „nedumnezeiască", legătura cu forţele răului, pe de altă parte, ne oferă temeiul pentru a le aborda funcţiile semiotice în cadrul opoziţiei *pozitiv-negativ*. Statutul de element *pozitiv* îl au acele situaţii în care vasele parcă îl dublează pe om, îi repetă etapele vieţii, îl însoţesc, căpătînd semnificaţii deosebite în punctele mitico-ritualiste ale scenariului. Statutul de element *negativ* îl au acele situaţii în care se actualizează legătura vaselor cu forţele răului, fapt ce duce la apariţia pericolului pentru om. În acest al doilea caz, vasele pot juca atît un rol activ (ajutoare ale agentului răufăcător) cît şi unul pasiv (adăpost al forţelor răului). Datorită acestui fapt, una din principalele particularităţi ale vaselor o constituie ambivalenţa sau chiar polivalenţa lor: vasul fiind gol, poate primi în el orice conţinut; el constituie deci un înveliş cu un conţinut variat. Este normal ca această însuşire să facă posibilă legătura vaselor cu cele mai diferite substanţe.

VASELE ÎN SFERA ELEMENTULUI POZITIV

Vasele constituie un atribut necesar al ritualurilor ce însoţesc principalele momente din viaţa omului.

Naşterea. Vasele sînt folosite în practica magică pentru uşurarea naşterii (se folosesc vase cu diverse calităţi: *puţin încăpătoare, întinse, deschise*, adică străchini, farfurii). (...)

Primul ritual la care e supus nou născutul este îmbăierea. În acest scop, trebuie ales un vas special: trebuie să fie nouă, pentru ca şi copilul să aibă glasul curat, cristalin, plăcut, ca şi vasul cel nou (Gor. Cr. 299); copilul cînd se naşte este trecut *prin toartele unei căldări de aramă*, după care căldare respectivă nu mai este folosită pînă cînd copilul nu va creşte mare ca s-o poată ridica singur de jos. Aceasta se fecace pentru ca copilul să trăiască ani mulţi, ca şi metalul din care este făcută căldarea (Gor. Cr. 44). Cînd copilul este dus la biserică pentru a fi botezat, este pus *într-o albie mică numită troacă* (Pap. E. III, 278), purtată subţioară sau pe cap.

Un ritual special îl constituie ospătarea *ursitoarelor*, care determină soarta copilului. Apar la un anumit ceas din noapte, iar părinţii le întind masa, cu bucate alese pentru

Scanned with OKEN Scanner

ca și copilul să aibă o viață îndestulată. Sînt șapte ursitoare, de aceea *în jurul blidului cu apă se pun șapte linguri* (MB, 428); cf.: *pun linguri, o ceașcă cu apă și un pahar cu vin* (T. OH., 40, 307, 398) etc.

Nunta. În ritualul propriu-zis de nuntă și în alte situații legate de căsătorie, vasele pot fi considerate, într-un anume sens ca element al subiectului.

De foarte multe ori fata de măritat este comparată cu o farfurie nouă; iată încă un fapt analog: obiceiul (din zona Tîrgoviștei) de a pune în geamul caselor, unde sînt fete de măritat, *farfurii cu fața la drum.* Dacă fata este logodită, farfuria este întoarsă *cu dosul la drum.* Numărul farfuriilor corespunde numărului fetelor (Slăt. 181). Cf. alte tipuri speciale de vase care constituie componente ale ritualului de nuntă: *ulcioare de nuntă, oluri albe* (pe care tinerii le dăruiesc părinților), *plosca cu vin sau rachiu* (peținătorul = *trimisul cu plosca*) etc. Inelele de logodnă sînt puse într-o *farfurie cu grîu sau orez* (MB, 432) simbolizînd fertilitatea și bogăția Mirele este întîmpinat în casa miresei *cu o farfurie cu pîine și sare* etc.

În cadrul nunții un loc special îl ocupă ritualul aducerii apei: mireasa merge înainte cu *o căldare sau cu o vadră, acoperită cu un șervet cusut.*

Sortimentul vaselor folosite în ritualul de nuntă nu este mare: ulcioare, străchini, pahare, farfurii. Principala caracteristică a acestor vase constă în faptul că ele întotdeauna sînt *pline* (cu apă, cu vin, cu bani, cu semințe etc.) iar principala acțiune care se săvîrșește cu ele este *răsturnarea* lor.

În sfîrșit, un alt obicei al constituie *punerea mesei*, obicei răspîndit în sudul Transilvaniei; soții, căsătoriți mai demult, organizează o masă sărbătorească. Scopul ei este ca soțul și soția să rămînă împreună și după moarte. Fiecare musafir aduce un vas de lut, cît mai frumos, folosit de el, pe care îl lasă gazdelor; gazdele strîng vasele, le pun într-un dulap sau pe o poliță și nu le folosesc niciodată. Vasele respective pot fi scoase din casă într-un singur caz: cînd soții merg la o masă similară. În acest obicei sînt unite două ritualuri: de nuntă și de înmormîntare: rămînerea împreună și după moarte a soților este asigurată, printre altele, de păstrarea vaselor și de interdicția de a fi scoase din casă.

Moartea, înmormîntarea. Ultimul ritual care se referă la om este spălarea, pentru care se folosesc vase speciale:

Scanned with OKEN Scanner

oala, albia, căldarea, molda. După înmormîntare se spală mîinile turnîndu-se apă dintr-o oală, care este apoi spartă. Pe mormînt sînt aşezate, pentru *pomană*, diferite daruri, printre care şi vase: oale, cofe, ulcele etc. Obiceiul de a da de băut morţilor este foarte răspîndit: cine bea apă dintr-un vas nou trebuie la început să verse cîteva picături şi numai după aceea să bea — înainte trebuie să bea morţii şi numai după aceea cei vii (Gor. Cr. 8; cf. 364); cînd se varsă un pahar cu vin, se spune că morţii doresc să bea (Candrea, 72). În ritualul de înmormîntare şi, în general, în ritualurile legate de cultul morţilor vasele sînt folosite ca recipiente pentru apă, servind, într-un fel, ca verigă de legătură, ca intermediar între lumea celor vii şi lumea morţilor.

Obiceiuri calendaristice şi alte obiceiuri. Vasele sînt folosite, înainte de toate, în obiceiurile legate de apă (vezi, de pildă, *Paparuda*, ritualul care are drept scop invocarea ploii: *cu găleata-leata, cu ciubaru-baru*). Vasele constituie, de asemenea, atribute obligatorii ale obiceiului ghicitului de Crăciun şi de Anul Nou, obicei legat, de regulă, de măritiş: fetele întorc farfuriile, pun sub ele diferite obiecte, servind apoi la ghicirea viitorului (MB 336). Prin urmare, şi aici procedeul de bază îl constituie răsturnarea vaselor.

VASELE ÎN SFERA ELEMENTULUI NEGATIV

Aici ne vom referi la o altă ipostază a vaselor: legătura lor cu forţele răului şi, deci, pericolul pe care îl prezintă pentru om. Vasul poate deveni adăpost al răului, mai ales în cazul cînd rămîne descoperit. Iată de ce există mijloace speciale pentru a preîntîmpina aceasta: dacă bei dintr-un vas care a stat descoperit în timpul nopţii, suflă deasupra lui şi varsă din el puţin, pentru că necuratul putea să intre în vas (Candrea F. 66); donita cu apă nu trebuie lăsată noaptea afară pentru că beau din ea soimăriţele şi îmbolnăvesc pe cel care va bea apă după ele (Gor. Cr. 9); căldarea de apă trebuie acoperită, iar alte vase trebuie întoarse cu gura în jos pentru ca vrăjitoarele să nu se spele în ele şi să deoache (Candrea, F. 160) etc. Din exemplele date reiese că este deosebit de periculos să laşi vasele descoperite sau în afara casei, iar măsura cea mai eficace constă în întoarcerea lor *cu gura în jos*.

Anumite tipuri de vase slujesc ca adăpost al unor fiinţe supranaturale: *spiriduşi, vrăjitoare, vîrcolaci* etc. Uneori

vasele pot fi şi un atribut al răufăcătorului, dar cele mai interesante sînt cazurile (de obicei în basme) cînd vasele devin un ajutor activ al acestuia. De exemplu, în cazul cînd răufăcătorul nu poate intra în casă pentru că uşa este încuiată pe dinăuntru, are nevoie de un ajutor care să se afle în casă. Îl va primi din partea vaselor, cu toate că ele se părea că aparţin mijloacelor de apărare a casei. Acest rol negativ al vaselor decurge din însuşirea lor de a fi active (alte elemente ale casei nu au această însuşire): vasele se pot deplasa, prin urmare pot ajunge la uşă pentru a o deschide; ele au gură, au glas, deci cu vasele se poate vorbi. Şi acţiunea se desfăşoară după următorul model: răufăcătorul strigă vasele (pe fiecare în parte pe nume); i se răspunde sau imediat are loc deplasarea spre uşă pentru a o deschide. Dacă nu sînt luate măsuri de prevedere, uşa este deschisă şi răufăcătorul intră în casă. Pentru a te apăra, trebuie să iei vaselor posibilitatea de a răspunde şi a se deplasa: sînt întoarse *cu gura în jos*, atingîndu-se astfel ambele scopuri.

Legătura vaselor cu forţele răului poate servi şi omului: în vase este alungat, de pildă, răufăcătorul care personifică boala; cf. formulele magice din descîntec care alungă boala în *strachina de argint, în căldare, în putina cu borş, în tigae, în sita de fier* etc. (Gor. D. 243, 276, 277, 280, 239). (...)

REGULI PRIVIND MÎNUIREA VASELOR

În principiu, astfel de reguli există pentru orice element aparţinînd casei. În ceea ce priveşte vasele, aceste reguli sînt descrise foarte amănunţit, poate şi datorită însuşirilor lor magice speciale.

Păstrarea vaselor: a) în *interiorul* casei. Interiorul casei-microunivers este organizat destul de strict. Şi aici însă avem de a face cu o ambivalenţă: pe de o parte, casa este opusă lumii exterioare ca ceva închis care apără, asigurînd securitatea; pe de altă parte, casa repetă structura macrouniversului, delimitînd elementele pozitive de cele negative, ostile. Astfel, în interiorul casei sînt periculoase colţurile, cerdacul, pivniţa, spaţiul de după sobă; spaţiul cel mai favorabil al casei îl constituie partea centrală a camerei. Delimitarea spaţiului favorabil, nepericulos sau sublinierea suplimentară a graniţei dintre interior şi exterior este clar exprimată în modalitatea de organizare a spaţiului din

Scanned with OKEN Scanner

casa ţărănească, unde rolul principal îl au elementele decorative (sau, în orice caz, elementele care sînt considerate ca fiind decorative). Toate elementele care alcătuiesc interiorul casei capătă şi o altă funcţie, în afară de cea decorativă: ele formează un strat suplimentar de apărare, exclusiv intern, segmentează interiorul casei, despărţindu-l de cerdac, de subsol (sau de locul de sub casă), separînd colţurile şi subliniind locurile cele mai „vulnerabile": uşile şi ferestrele prin care se realizeată legătura cu lumea exterioară. Dacă mai adăugăm la aceasta şi casa cu prispă, tip foarte răspîndit de casă ţărănească (prispa înconjurînd toată casa, cuprinzînd trei pereţi sau numai faţada), putem considera că în felul acesta se creează un strat triplu de apărare: prispa, zidurile casei, elementele de interior. Vaselor (cu precădere vaselor de pămînt, deci casabile) li se acordă rolul de „delimitator" al părţii superioare a interiorului: partea de sus a pereţilor şi tavanul. Vasele se păstrează pe poliţe speciale, în *blidare* (închise sau deschise) sau se agaţă pe perete în cuie de lemn sau în cuiere. Este semnificativ faptul că ele sînt aşezate în poziţii diferite: farfuriile (ca şi lingurile) sînt dispuse vertical, oalele şi alte vase cu toartă sînt agăţate oblic. În plan semiotic, o astfel de aşezare poate fi interpretată în legătură cu „duplicitatea" vaselor: cu toate că li se „recunoaşte" funcţia de apărător al casei, pentru orice eventualitate, se iau măsuri de prevedere, sînt lipsite de posibilitatea de a acţiona.

Elementul central în casă îl constituie soba care „atrage", printre altele, şi unele vase, aşezate *pe sobă, în jurul sobei* şi *sub sobă* (cf. Pamf. I, 389). Vasele al căror loc este în *interiorul* casei nu pot fi scoase afară în timpul nopţii (Gor. Cr. 388).

Este important modul de aşezare a vaselor, dar şi modul cum sînt apucate şi ţinute. În acest sens, se dau, de obicei, indicaţii speciale: ele se ţin în mînă, suptioară, pe cap (mai există, desigur, şi alte posibilităţi, de pildă cobiliţa).

b) *În afara casei.* Aici, un interes deosebit îl prezintă dispunerea vaselor mari (de lut în primul rînd) care sînt scoase afară pentru a se usca. Sînt aşezate, de regulă, *cu gura în jos* în ulucile gardului. Este răspîndit şi un alt procedeu de uscare: se înfige în pămînt un lemn în care sînt bătute cuie (uneori sînt păstrate cioturile de la ramuri); alteori se foloseşte un arbore întreg (de obicei bradul) cu crengile tăiate. Denumirea lui variază: *prepeleac, săceriu, par de*

oale (Damé 31, Slăt. 180, Pamf. I, 392). Anumite surse vorbesc şi de posibilitatea aşezării acestui dispozitiv de uscare a vaselor chiar în interiorul casei (Pap. E. III 135). Prepeleacul, cu oalele aşezate pe el, reprezintă un model destul de exact al arborelui lumii, unde oalele corespund fructelor; de aceea însuşi prepeleacul, printre altele, devine un simbol al fertilităţii. Este deosebit de important şi faptul că pentru prepeleac e folosit bradul. Din punct de vedere geografic, în spaţiul de care ne ocupăm bradul poate foarte bine corespunde arborelui lumii (se alege un arbore din regiuni mai nordice). Acest fapt este confirmat şi de rolul deosebit pe care bradul îl are în ritualuri: de nuntă *(bradul, steagul de nuntă)*, de înmormîntare *(cîntecul bradului)* etc.

Dispunerea vaselor în afara casei în prepeleac sau în gard este legată de spălarea şi uscarea lor, acţiuni de asemenea reglementate: nu ţine oalele întoarse; pune-le în prepeleac; nu le lăsa nespălate pentru că, altfel, puii vor avea de suferit (Gor. Cr. 68); dacă laşi strecurătoarea nespălată, se acreşte laptele (Gor., Cr. 160) etc.

FOLOSIREA VASELOR

Pentru om poate prezenta un mare pericol folosirea incorectă a vaselor, care se poate exprima în: a) alegerea incorectă a vaselor; b) necunoaşterea mijloacelor de folosire a lor.

a) Nu trebuie amestecate vasele de spălat cu cele de gătit sau de mîncat; ele trebuie folosite strict, conform destinaţiei; de exemplu: dacă bei apă din vasul în care te speli, te îmbolnăveşti (Gor. Cr. 71); duminica nu trebuie să-ţi speli ochii din vasul din care bei apă, pentru că vor avea un miros urît (Slăt. 182) etc.

Sînt foarte bine precizate regulile privind vasele de băut şi de mîncat: nu e bine să bei apă din *ciutură* că faci bube în colţul gurii (Candrea F. 72); dacă bei apă din *capacul ploştii*, vei fi necăjit (Gor. Cr. 18); nu mînca din oală, c-o să-ţi plouă la nuntă (Slăt. 182); fata nu trebuie să lingă farfuria sau lingura, ori să mănînce din oală, că se va mărita cu un om chel (Candrea F. 36, 238) etc.

b) Este necesar să se cunoască regulile de folosire a vaselor: nu trebuie să ţii *strachina* pe genunchi, ca să nu te doară picioarele sau ca să nu sărăceşti (Gor. Cr. 180);

nu te uita în oală ca să vezi dacă a mai rămas ceva în ea, încearcă cu lingura (Gor. Cr. 243) etc.

Un loc deosebit în sistemul vaselor îl ocupă *sita (ciurul)*, tip deosebit de vas, deschis în ambele părţi. Întrucît *deschiderea* face parte din însuşirile negative, vasul cu „două *deschideri*" prezintă pericolul cel mai mare. Ciurul sare din cui şi deschide uşa răufăcătorului, devenind unul din ajutoarele lui active. El este un atribut al necuratului (necuratul cară apă cu ciurul). Dacă însuşirea principală a vaselor constă în reţinerea conţinutului, însuşirea principală a ciurului constă în faptul că *nu ţine apa*. Pe această particularitate se bazează o serie întreagă de exemple de magie simpatetică; cf. formula magică: *cum nu stă apa-n ciur, ... aşa să nu poată sta cutare nebăut rachiu şi vin* (Gor. D. 235); pentru a vindeca copilul de friguri trebuie spălat cu o apă trecută prin ciur, *ca să nu ţină copilul frigurile, cum nu ţine ciurul apa* (Candrea F. 287) etc.

În aceste exemple, însuşirile negative ale sitei (ciurului) sînt neutralizate, ele venind în slujba omului. În alte cazuri, sita (ciurul) poate să se transforme într-o sursă de îmbolnăvire: dacă pui sita pe cap, îţi cade părul, faci mătreaţă etc. (Candrea F. 98, 242); dacă priveşti prin sită, poţi orbi sau începi să te uiţi cruciş (Candrea F. 43, 97) etc.

Principala funcţie a sitei constă în cernutul făinii. Într-o serie de obiceiuri această funcţie se ritualizează, sita căpătînd o funcţie pozitivă. Cf. obiceiului *cernutul făinii*: flăcăul şi fata cern făina ţinînd sita împreună; din această făină se coc plăcinte pentru nuntă (MB, 436) etc.

PRINCIPALELE OPOZIŢII SEMIOTICE LEGATE DE VASE

Materialul pe care l-am adus în discuţie, în ciuda caracterului său fragmentar, ne oferă credem posibilitatea de a stabili principalele opoziţii semiotice care descriu funcţiile vaselor în microunivers. Printre acestea, primul loc îl ocupă opoziţiile spaţiale, înainte de toate opoziţiile *interior-exterior* şi *sus-jos*.

Opoziţii spaţiale: a) *Interior-exterior*. Această opoziţie este ambivalentă. Pe de o parte, interiorul are o funcţie de apărare, de securitate: iată de ce vasele trebuie să rămînă în interiorul casei, iar scoaterea afară este reglementată.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă sînt totuşi scoase afară, atunci trebuie introduse în casă cînd vine noaptea. Aşadar, *exteriorul* este legat de *noapte*, de *întuneric*, deci de elementul *periculos*, *negativ*. Pe de altă parte, *interiorul*, cînd se referă la vase, în corelaţie cu însuşirile *deschis* şi *gol*, capătă, de asemenea, funcţie negativă; cf. interdicţia de a privi în interiorul unui vas gol sau prin sită. Interiorul unui vas gol este echivalent cu lumea exterioară, iar gura lui — cu intrarea într-o altă lume, într-o lume periculoasă; de aceea vasul întors cu gura spre om este considerat periculos.

b) *Sus-jos*. Pericolul prezentat de vase îl determină pe om să-şi ia măsuri de prevedere pentru a anihila acest pericol. Măsura cea mai eficientă constă în schimbarea naturii opoziţiei *sus-jos*, adică în întoarcerea vaselor *cu gura în jos*, fapt care le lipseşte de posibilitatea de a se deplasa şi de a vorbi, deci de a ajuta răufăcătorul (vezi despre aceasta mai sus). Acelaşi procedeu se foloseşte şi pentru apărarea împotriva morţilor: după scăldarea mortului, toate vasele şi căldarea se aşează spre răsărit întoarse cu gura în jos (Gor. Cr. 390); cf., de asemenea, închiderea gurii vaselor înseamnă închiderea gurii duşmanilor: dacă ai vreun proces, în ziua judecării procesului să întorci vasele din casă cu gura în jos şi partea adversă nu va putea să spună nimic (Slăt. 182) etc.

Alte opoziţii. Închis-deschis. Ca şi opoziţiile spaţiale, opoziţia *închis-deschis* este esenţială pentru securitatea omului, de aceea semnificaţia elementelor opoziţiei este diferită: pentru om, *închis* constituie indiciul pozitiv; pentru vas — *deschis*, pentru că îi lasă posibilitatea de acţiune. Închiderea (acoperirea) vaselor realizează izolarea de lumea exterioară, periculoasă pentru om.

Plin-gol. Semantica *plinului* este cunoscută în tradiţia folclorică: *plinul* exprimă ideea fertilităţii, a bogăţiei, a succesului. *Golul*, din contră, exprimă nefertilitate, sărăcie, insucces. Cf. zicala: *tot două oale-mi fierb — una seacă şi-alta goală*, precum şi opoziţia dintre *rai* şi *iad*:

În rai:

La mese întinse,
La făclii aprinse,
La pahare pline,
Şi la vorbe bune
Din cealaltă lume

În iad:

La mese strînse,
La făclii stinse,
La pahare goale
Şi la vorbe goale.

Opoziţia respectivă este legată şi de drum. După cum este cunoscut, în semantica folclorului drumul înseamnă începutul unei acţiuni al cărei sfîrşit nu se cunoaşte. Iată de ce *ieşirea cu plin* sau *cu gol* (de obicei, cu găleata de apă plină sau goală) este interpretată ca un factor de succes sau de insucces (cf. Gorovei. C. 828, 500; MB 504). Există şi mijloace de prevenire: cînd îi *iese cu gol*, omul fie că se întoarce, fie că îşi continuă drumul, *dar fără curaj*, fie că rosteşte o formulă de blestem: *să-i crape cercurile cofelor, strica-ţi-s-ar cofele, crăpaţi-ar cofele* etc. (MB, 505). Dimpotrivă, cel care îţi *iese cu plin* primeşte un bacşiş (Slăt., 182).

Vasele pline se întîlnesc şi în ritualurile legate de fertilitate, de bogăţie (în primul rînd, în ritualul de nuntă).

Întreg-spart. Această opoziţie (ea include şi opoziţia *casabil-incasabil*, care opune vasele de lut şi de sticlă celorlalte vase — cu toate că şi vasele de lemn se pot sparge) apare în situaţii diferite şi cu o semantică variată. În primul rînd, putem aminti spargerea rituală a vaselor în diferite momente din viaţa omului. Atunci, această acţiune este corelată cu vărsarea vasului, deci cu întoarcerea în pămînt a ceea ce i s-a luat. În afară de aceasta, spargerea vaselor (poate şi datorită zgomotului) constituie un mijloc de apărare împotriva duhurilor rele, care sînt izgonite de zgomot, precum şi un fel de *Grenzsignal* care anunţă sfîrşitul sau începutul unei acţiuni, trecerea la momentul următor; astfel, se sparg vase la naşterea unui copil, la nuntă, la înmormîntare şi, în general, de sărbători. De exemplu: la naştere se sparge o oală nouă pentru ca şi copilul să aibă glasul frumos (Candrea F. 75); cînd se scoate mortul din casă, dă cu oala după el ca să se spargă toate relele (Gor. Cr. 243) etc. Cf., de asemenea, o formulă magică dintr-un descîntec: *oale şi urcioare tu le faci, tu le spargi; cum se sparg oalele, aşa să se spargă farmecele* (Gor. D. 353); sau: *cum se sparg oalele, să se frîngă boalele.* (...)

Am trecut în revistă opoziţiile semiotice mai importante; desigur că există şi alte opoziţii, dar fără o semnificaţie atît de generală. De pildă, poate căpăta semnificaţii materialul din care este făcut un vas, în special cînd este vorba de lemn sau metal; de exemplu: albia în care este scăldat copilul se face din lemn de brad sau de tei. Dacă îl scaldă în albie de arin, copilul va trăi toată viaţa printre străini (Gor. Cr. 80); în anumite situaţii este important să se folosească vase din metal, pentru că tăria acestuia se transmite

celui care vine în contact cu metalul respectiv (cf., de asemenea, „metalizarea" vaselor, ca procedeu folcloric de intensificare a unor însuşiri: *paharul de argint*, în descîntece; alegerea vaselor de *aur*, *argint* şi *aramă*, în basme etc.; vezi, de asemenea: *aurul, argintul şi fierul sînt făcute de Dumnezeu; arama, plumbul şi cremenea — de diavol*, Candrea *I*, 66).

*

Spaţiul nu ne-a permis să expunem pe larg toate problemele, de aceea considerăm că articolul nostru constituie doar un început în abordarea semioticii vaselor, limitîndu-se doar la unele exemple (multe teme au rămas neabordate, de pildă jocurile legate de vase, regulile privind pregătitul mîncării, semiotica în executarea vaselor; nu ne-am referit nici la „relaţia inversă", adică la proiecţia vaselor asupra altor fragmente ale modelului lumii; de asemenea, nu a fost abordată pictura de pe vase ş.a.m.d.). Cu toate acestea, considerăm că materialul adus în discuţie ne permite să ajungem la unele concluzii generale privind rolul vaselor în microunivers.

BIBLIOGRAFIE ŞI ABREVIERI

Ionin — А. Ионин, *О куцо-влахах Эпира, Фессалии и Македонии*, Петербург, 1873.

Sîrcu — П. Сырку, *Из быта бессарабских румын*, «Живая старина», XXII, 1914.

Bănăţ. A. — T. Bănăţeanu, *Arta populară din Nordul Transilvaniei*, Bucureşti, 1956.

Bănăţ. C. — T. Bănăţeanu, *Ceramica populară romînească*, „Arta plastică", 1954, Nr. 3.

Beza — M. Beza, *Paganism in Roumanian Folklore*, London, Toronto, 1928.

Bîrlea — I. Bîrlea, *Literatură populară în Maramureş*, I—II, 1968.

Candrea F. — J.-A. Candrea, *Folklorul medical român comparat*, Bucureşti, 1944.

Candrea I. — J.-A. Candrea, *Iarba fiarelor. Studii de folklor*, Bucureşti, 1928.

Damé — F. Damé, *Încercare de terminologie poporană română*, Bucureşti, 1898.

Diac. — I. Diaconu, *Ţinutul Vrancei*, I—II, Bucureşti, 1969.

F. Trans. — *Folclor din Transilvania*, I—IV, Bucureşti, 1962.

Focşa — Gh. Focşa, *Le musée du village à Bucarest*, Bucarest, 1967.

Gor. C. — A. Gorovei, *Cimiliturile românilor*, Bucureşti, 1898.

Scanned with OKEN Scanner

OBSERVAȚII ASUPRA CODULUI VEGETAL AL MITULUI ESENȚIAL

V. N. TOPOROV

ÎN MEMORIA LUI PIOTR GRIGORIEVICI BOGATÎRIOV

Avînd în vedere faptul că asupra acestei teme vom reveni pentru a o aborda în toată complexitatea aspectelor ei, în studiul de față ne vom limita doar la unele observații succinte cu caracter preliminar. Este vorba de transformările unuia din eroii mitului esențial, legate de alegerea codului vegetal orientat spre minimalizarea personajului, spre travesti, ambiguitate și burlesc. Este important și faptul că obiectele și (sau) denumirile lor pătrund în schema mitului esențial doar a doua oară și (ceea ce este mai important) în general destul de tîrziu; amprenta pătrunderii tîrzii nu s-a șters în întregime nici pentru consumatorii mitului chiar în versiunile lui degradate, ceea ce oferă condiții suplimentare pentru asocieri, de data aceasta cu caracter istoric, mai exact, cvasiistoric.

În legătură cu aceasta, ne vom referi la un personaj din basmul românesc cu numele de *Pipăruș Petru* (uneori Chipăruș Petru etc.), care apare ca un prichindel, ca un *băiețel cît un degețel*. Faptul că acest personaj intră în schema mitului esențial nu mai trezește dubii astăzi; din punct de vedere genetic el este tocmai *mezinul*, cel mai mic fiu al zeului tunetelor, singurul care iese victorios în urma *încercării* la care este supus, se salvează cu ajutorul *pietricelelor*, salvîndu-și totodată surorile și *frații* răpiți, pe care părinții aveau intenția să-i piardă (în primul rînd, *tatăl*, pentru că mama, într-o serie de variante, apare ca ajutor secret al eroului). Aceste motive leagă puternic basmele de acest tip de acea sferă suplimentară a reflectărilor mitului esențial, cărora i-au fost consacrate diferite lucrări. Putem, dealtfel, merge mai departe, punînd problema posibilității ca întregul ciclu de basme despre încercarea eroului, întruchipat de fratele cel mai tînăr (al treilea) sau cel mai mic,

Scanned with OKEN Scanner

să fie legat din punct de vedere genetic de mitul esențial — cel puțin ca una din filiațiile lui tîrzii, dobîndind, în decursul evoluției, un caracter total independent.

Referindu-ne acum la materialul oferit de basmul românesc, este important să amintim două motive: 315 A (Mama necredincioasă) și 327 D (Băiatul cît un deget) [1]. Esența primului motiv constă în faptul că *văduva* (adică femeia *fără* bărbat) [2], rămînînd însărcinată în urma înghițirii unui bob de piper, dă naștere unui fiu cu *puteri* excepționale; Dumnezeu și sf. Petru botează copilul (de aceea *Pipăruș Petru*, prin numele de Petru, se leagă de nașul său: el însuși, deci, este Petru, ca un etalon reprodus, ca o mască a sfîntului Petru; vezi mai departe *Petrovici*, adică fiul lui Petru). Esența basmelor de tipul al doilea constă în faptul că băiatul cît un deget, născut de o mamă (văduvă) rămasă însărcinată de la un bob de piper, își eliberează surorile luate în captivitate sau învie pe frații uciși [3]. În centrul atenției stă însuși numele eroului și motivările lui lingvistice și extralingvistice. *Pipăruș*, ca epitet, iar uneori și singur, se leagă direct de planta respectivă denumită *piperuș* (ardei roșu) [4] care se apropie de *piper*, mai ales de *piper roșu* [5]. Legătura numelui (*Pipăruș*) cu denumirea ardeiului putea fi explicată prin două cauze. Pe de o parte, *Pipăruș* nu este altceva decît concretizarea elementului codului vegetal în metafora mitului esențial; pe baza acestei unități se construiește deja o imagine ipostazică, personificare a plantei respective cu însușirile cunoscute. Fructul ardeiului este *roșu* (ardei roșu) sau *negru* (piper negru), are o formă alungită *conică*, are un gust *iute*; *crește repede* dintr-un bob foarte mic (trebuie

[1] Vezi A. Schullerus, *Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten*, Helsinki, 1928, p. 35, 36 (F.F.C., N. 78).

[2] Motivul femeii fără bărbat, de bună seamă, trebuie corelat cu motivul alungării (divorțului) soției zeului pentru faptul că l-a înșelat.

[3] Fundalul general poate fi lărgit și adîncit avîndu-se în vedere alte tipuri de basme, în care, de asemenea, apare băiatul cît un deget, cf. 327 B: Băiatul cît un deget și uriașul, 700: eroul cît un deget se naște din capul unui cal aruncat în *foc* (capacitatea de a se *transforma*), uciderea mumei smeului etc. — de foarte multe ori ca introducere la basmele despre eliberarea captivilor.

[4] Faptul că *pipăruș* înseamnă și un anumit tip de dans popular este deosebit de semnificativ în lumina numeroaselor reflectări ale subiectului mitului esențial în coregrafie.

[5] Cf. Chipăruș Petru, de la *chipăruș* — ardei. În lumina exemplelor pe care le vom da în continuare privind relația *pipăruș* — *arbore*, cf. *chipăruș* — *chiparos*.

subliniat faptul că acelaşi cuvînt denumeşte şi planta, şi fructul, şi sămînţa, cu alte cuvinte — şi *părintele* şi *rodul* lui, *urmaşii*[6]. Toate aceste atribute ale ardeiului ne duc la atributele analoge ale eroului principal din mitul esenţial (iar uneori şi la atributele adversarului). S-a arătat[7] că numeroasele variante ale acestui mit au la bază tocmai pedepsirea de către zeul tunetelor a fiului său (de obicei fiul cel mai mic), cînd acesta este făcut „mici fărîme" (este bătut şi îmbucătăţit, ceea ce în ultimă instanţă îi favorizează creşterea)[8] şi îngropat în pămînt pentru ca, în conformitate cu ciclul vegetal normal, să crească şi să dea roade, din care se prepară apoi un produs iute, usturător, ameţitor, narcotic, halucinant (cf. tutunul, porumbul, orzul sau alte plante din care se prepară diferite băuturi alcoolice: la ruşi — *перцовка*, la români — *piperment*, la bulgari — *ракия с пипер* etc.). Semnificaţia acestor produse secundare este dată de graniţa dintre natură şi cultură, dintre Dumnezeu şi adversar[9]. Despre ardei, în tradiţia românească, se vor-

[6] Parţial, aceleaşi asocieri se pot face şi în legătură cu *păducelul*, folosit ca dătător de viaţă lungă şi ca stimulent al fertilităţii, fiind considerat, în anumite ritualuri, arbore de cult. Vezi Д. Фразер, *Золотая ветвь*, I, Moskva, 1928, p. 148, 157; Г. П. Снесарев, *Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма*, Moskva, 1969, p. 201—202 (despre păducel ca elixir). Cf., de asemenea, denumirile dialectale ruseşti ale păducelului *еберашник, ебара/к/, ебарачина* etc.

[7] Cf. В. Н. Топоров, *К семиотике мифологических представлений о грибках* (sub tipar).

[8] Sînt deosebit de caracteristice paralelele altaice. Cf.: „Cînd Delbeghen *bătea* copilul pe o *piatră* lată, copilul creştea în *lăţime*. Cînd îl *bătea* pe o piatră lungă, copilul creştea în *lungime*. Cînd îl *bătea* pe o piatră ascuţită, copilul creştea în *înălţime* . . ." (Vezi Н. А. Баскаков, *Алтайский язык*, Moskva, 1958, p. 77—80). Este interesant că în acelaşi areal este răspîndit motivul tăierii *degetului* (adversarului lui Dumnezeu) şi transformării lui în animal htonic (căţelul pămîntului). Nu este întîmplător faptul că tot aici sînt identificate exemple de aşa-numite „descîntece ale degetelor" (cu semantica *мизинец=copilul cel mai mic*). Vezi Г. Н. Потанин, *Очерки Северо-западной Монголии*, 2, Петерсбург, 1881, p. 121 şi urm., 151 etc.; *idem Ерке. Культ сына неба в Северной Азии*, Tomsk, 1916, p. 2—3, 16 etc.

[9] Cf. clasificarea plantelor în „ale domnului" şi „ale necuratului". Uneori, un produs pregătit cu pricepere dintr-o plantă „a necuratului" permite atingerea unei stări extatice şi apropierea de sfera „divinului"; cf. atitudinea faţă de ceapă, tutun şi măceş (*adjina gul* — „floarea djinilor") în tradiţiile premusulmane din Horezm; vezi G. P. Snesarev, *op. cit.*, p. 197 şi urm. Şi mai interesant este faptul că, în anumite locuri, o astfel de băutură se prepară din ardei; vezi, de exemplu, băutura *gamoda* la papuaşii Kivau, băutură cu proprietăţi narcotice care joacă rolul principal în ritualul *karca*, ritual ce urmăreşte obţinerea succesului (*gamoda*

beşte tot aşa cum, în tradiţia rusească, se vorbeşte despre diferitele întruchipări ale adversarului zeului tunetelor: *iute ca piperul, iute ca ardeiul* (cf. rus. *лютый зверь, лютый змей*) [10]; *piperul lupului* parţial poate fi pus în legătură cu expresia *лютый волк* (*лютый* = crud, feroce) şi cu motivul apărării de lupi, motiv prezent în mitul esenţial. Destul de frecvent, ardeiul este considerat întocmai ca şi adversarul zeului tunetelor ca fiind *străin: piperiu turcesc*; vezi şi în colindă:

Lăturile le-a vărsat — În *piperul grecilor*,
În calea voinicilor — În ardeiul sârbilor . . . [11]

Pe de altă parte, denumirea ardeiului, în ceea ce priveşte structura sonoră, este extrem de apropiată de numele zeului tunetelor, mai ales de numele transformărilor acestuia. În acest sens, *pipăruş (Pipăruş)* din română poate fi comparat cu *прпоруша, преперуша* din sîrbo-croată (cf. în croată *pepriš* — ardei); cf., de asemenea, *Перушан* la bulgari, *Перушице* la ruşi, precum şi întreaga serie de forme reduplicate (desigur, cu alte sufixe), desemnînd participanţii la ritualul care invocă ploaia: la români — *păpărudă, păpărugă*; la aromâni — *păpărună, pîrpîruna, porpiriţa*; la albanezi — *perperone*; în neogreacă — **περπερούνα, περπερίνα, περπερία, περπερίτσα** etc. [12]. Este deosebit de interesant

---

este băută numai de bărbaţi). Băutura respectivă se prepară din *piper methysticum*. Vezi G. Landtmar, *The Folk-tales of the Kiwai Papuans*, Helsingfors, 1917; vezi, de asemenea, **В. Н. Топоров**, *Семантика мифологических представлений о грибах*, «Балканский сборник», Moskva, 1979.

[10] În legătură cu aceasta, sînt deosebit de semnificative ghicitorile despre ardei de tipul ghicitorii româneşti — *roşu ca focul, iute ca dracul*; A. Gorovei, *Cimiliturile românilor*, Bucureşti, 1858, Nr. 1411. Nu mai puţin interesante sînt şi exemplele din formele folclorice miniaturale în care în legătură cu ardeiul se modelează unele sau altele din blocurile subiectului mitului esenţial. Cf. ghicitoarea bulgărească *Червеничко, мъничко, като та парни, с вода не мож го угаси (Piperul)*; vezi S. Stoikova, *Български народни чатанки*, Sofia, 1970, Nr. 867 <. . . >.

[11] Cf. la ruşi: *немец-перец* (ardei nemţesc), *волчий перец* (ardeiul lupului), *дикий перец* (ardei sălbatic) etc.

[12] Unele din aceste forme cu element nazal (*perperone, păpărună* etc.) sînt unitor de apropiate de astfel de denumiri ale ardeiului ca ital. *peperone, peperoncino* etc. sau de cele derivate de tipul rom. *pipermiţa*, sîrbo-croat. *папреница* etc. Nu este clară originea unor nume vechi, asemănătoare din punct de vedere sonor, aparţinînd arealului mediteranean, cf. etrusc. *perperni* „Perpernius", *perperna* „Perperna", perpaθe, perprate; hetic. *Pirpiria, Pimpira, Pimpirit*; cf. toponimele din Asia Mică de tipul **Περπερη** etc.

că în Balcani predomină formele reduplicate (cf. la români — *piper*, *pipăruş*: *Pe-/r/-per- etc.), în timp ce la slavii de răsărit predomină formele nereduplicate (în rusă — *перец*, în rusa veche — *перьць*: Перун ş.a.) [13]. Se creează impresia că rădăcina reduplicată **pe-per-* care desemnează piperul, în virtutea asemănării sonore cu numele zeului tunetului (Perun), într-un anumit areal cultural-istoric a fost atrasă în sfera asocierilor cerute de structura mitului esenţial. Iată de ce în faţa cercetătorului apare un obiectiv foarte important — să stabilească în ce mod seria ipotetică... > cf. ind. pippari, pippali (piper) arameică *pilpel*, arab. *filfil*, gr. πέ περί > lat. *piper* > *germ. Pfeffer*, engl. *pepper* etc. pînă la formele slave şi balcanice [14], s-a intersectat cu o anumită verigă a mitului esenţial. Clasificarea cronotopiei respective ar necesita luarea în consideraţie a tuturor formelor asemănătoare din cadrul aceluiaşi areal (sau din areale învecinate), care nu sînt clarificate definitiv (ca, de pildă, vechea denumire egipteană a papirusului şi cuvîntul respectiv din greaca veche **πάπυρος**, cf. în coptă — pappuī-ro) [15], a tuturor derivatelor (inclusiv a cazurilor de atracţie tîrzie) [16] şi, în sfîrşit, a acelor cazuri care ne oferă temeiul lărgirii sferei motivaţiilor introducerii cuvîntului dat în schema mitologică arătată. În aceste din urmă cazuri trebuie să includem, înainte de toate, legătura denumirii ardeiului în limbile hindi cu denumirile din alte limbi; în vechea indiană *pipala* „Ficus religiosa" (şi fructele plantei respective) care este considerat *arborele lumii* [17]; cf. pippalī — fructele arborelui, mai tîrziu — sămînţa de ardei, ardei

[13] cf. însă, *пьпьрь* (anul 1193, *Срезневский Мат.*, p. 1760 şi urm.).

[14] Vezi Mayrhofer, *KEWAI*, Lief. 12, p. 285; Frisk. GEW II, p. 508; Skok ERHS 2, p. 601 şi urm.

[15] Cf. E. Masson, *Recherches sur les plus anciens emprunts semitiques en grec*, Paris, 1967, p. 101; A. G. Mc. Gready, *Egyptian Words in the Greek Vacabulary*, „Glotta", 46, 1968, p. 251 şi urm. Aici este cazul să amintim de folosirea metaforică a cuvintelor cu sensurile de „папироса" (ţigară), „стручок" (păstaie) — cf. cuvintele din rusă: *стрюк*, *стрюцкий* etc.

[16] Cf. în greaca veche **πιπερῖτις** „siliquastrum" (denumirea plantei la Pliniu) etc.

[17] Despre legătura mitului esenţial cu arborele lumii s-a scris destu de mult. În acest sens trebuie să atragem atenţia şi asupra denumirii dialectale a *porumbului* în bulgară (папур), cu atît mai mult cu cît acest cuvînt se întîlneşte destul de frecvent în textele „Paparudei"; cf. *Зилен папур расте / На папура / Жълта неперуда* (Vezi *Народни песни от Северо-Източника България*, I, Nr. 962, ş.a.), iar porumbul, ca simbol al

(planta). Şi, desigur, aici nu putem să nu amintim de înlocuirea obişnuitului Περπεριὰ ὁροσλογιὰ ... din textul „Paparudei" (Περπεροῦνα περπατεῖ ...) cu „arborele de piper" — πιπεριὰ ὁροσολογὰ ... (alături de neogrecescul τό πιπέρι „piper")[18]. În sfîrşit, este certă şi legătura fonică a celor două elemente ale numelui Pipăruş Petru (p — r — u). Aici este momentul să trecem la tema *Petru* şi derivatele acestui nume, precum şi la realiile corespunzătoare.

În abordarea codului vegetal trebuie să ne referim la *петрушка* (pătrunjel) „Petroselinum sativum", plantă de grădină din familia umbeliferelor, folosită în calitate de condiment (pentru a da un gust aromat). Rusescul *петрушка* presupune existenţa iniţială a numelui *Piotr*, folosit cu nuanţă pejorativă[19]. Aceeaşi motivaţie o găsim şi în forma poloneză greşită *piotruszka* (: Piotr) alături de forma corectă — *pietruszka*[20]; în lituaniană — petražolé „pătrunjel" (ad-litteram — „iarba lui Petru"), în letonă — *pêtersîlis*, în germană *Petersilie*, în latină *petroselinum* (petroselinon), în greaca veche — πετροσέλῖνον (cf. σέλτνου „ţelină", „Apium graveolens L."; cf. germ. *Sellerie*, şi πετρ —, care putea fi receptat şi în legătură cu numele, şi în legătură cu πέτρος „piatră"[21]. Ca şi în cazul denumirii ardeiului, aici apare un lanţ întreg de treceri (în greaca veche πετροσέλῖνου > latină *petroselīnum* > cf. în germ. *petersîlje* > polonă *pietruszka*, cehă *petržel* > rusă *петрушка*), care într-un anumit loc se încheie cu numele modificat al lui Petru, inclus în lanţul transformărilor eroului mitului esenţial. Dacă motivaţia noţiunii *петрушка* (pătrunjel) ca element al codului vegetal se explică prin anumite caracteristici ale plantei respective

---

fertilităţii şi forţei masculine în ghicitori se identifică cu arborele lumii. Cf.: Доље нас а шапа, / на врху ћавољи перин, / а у сриједи божји благослов (vezi С. Новаковић, *Српске народне загонатке* Панчево, 1877, p. 107 şi altele).

[18] Vezi G. F. Abbot, *Macedonian Folklore*, Chicago, 1959, p. 119.

[19] Există şi astfel de cazuri pe care putem să le considerăm ca puncte de neutralizare; cf. *петрушка* (pătrunjel), semnificînd un lucru stupid, prostesc, absurd (*вышла такая петрушка* / a ieşit o inepţie; *там будет всякая петрушка* / or să fie acolo tot felul de absurdităţi) legat de *петрушка* (plantă) şi *петрушка* (gen de păpuşă semnificînd chipul minimalizat al lui Petru).

[20] Cf. în română *pătrunjel* alături de numele *Petru* (cf., de asemenea, *pătruns*).

[21] Ca o analogie particulară, cf. acea variantă a basmului românesc, în care *Pipăruş (Chipăruş) Petru* are ca ajutor pe uriaşul *Sfarmă-Piatră* (deci *Petru : piatră*).

(formă alungită, adesea neregulată, consistenţă relativă — în comparaţie cu hreanul de pildă —, culoare albă, uşor condimentat, existenţa fructului în pămînt etc.) — vezi mai sus despre ardei, atunci motivaţia noţiunii *петрушка* (pătrunjel) semnificînd minimalizarea lui Petru — cf. suf. rus. *-ушк* şi rom. -uş — este legată, probabil, de acea sferă de asocieri, ce se referă la sf. Petru, primul apostol şi discipol al lui Isus Hristos. Ambiguitatea figurii lui Petru este dată încă de textul evanghelic şi de literatura ulterioară comentată. Însuşi Hristos, vorbind de Petru, apelează la *figura etymologica*: ... σὺ εἶ Πέτρος, καὶ παντῇ τῇ πέτρα οἰκοόσομήση τὴ ἐκκλησίαν ... (Math. XV, 18). Petru este primul elev şi continuator, temelia bisericii şi, totodată, acela care cîrteşte, ispiteşte [22]. În tradiţia populară periferică, Petru apare adesea ca un alter ego nereuşit al lui Hristos (cf. răstignirea pe cruce cu picioarele în sus ş.a.) care provoacă rîsul [23]. Transformările lui Petru ca personaj istoric sînt numeroase: prostia (cf. germ. *ein dummer Peter*, despre un om prost; rus. — *ничего не петришь*), ambiguitate, sexualitate etc., dintre care numai unele constituie motive principale care îl introduc în istoria prezenţei lui în cultura populară [24]. Aici este cazul să amintim

[22] „Şi chemîndu-l pe El, Petru a început să cîrtească . . . Şi, întorcîndu-se El, i-a zi lui Petru: pleacă de lîngă mine, satana, tu mă ispiteşti. . ." (Matei, XVI, 22—23 etc.).

[23] Este suficient să numim cîteva subiecte în care apare şi Sf. Petru, ca de pildă cele despre apariţia defectelor fizice (AT 758 A: nepriceperea lui Sf. Petru), crearea omului (AT 774 A şi altele: Sf. Petru încurcă capul unui bătrîn cu cel al diavolului, provocînd rîsul), încercarea de a înlocui pe Dumnezeu cu Sf. Petru (AT 774 D), fructul preferat al Sf. Petru (AT 774 G: smochinele), chelia lui Sf. Petru (AT 774 J: Sf. Petru nu a împărţit pîinea cu Isus), Sf. Petru este înţepat de albine (AT 774 K), apariţia ciupercilor din scuipatul Sf. Petru (AT 774 L), Sf. Petru şi nucile (AT 774 P: nucile cad peste el). Mînuitorul şi Sf. Petru la popas de noapte (AT 791: Sf. Petru este bătut de două ori), Sf. Petru şi nevasta sa (AT 754), căderea din cer a mamei lui Sf. Petru (AT 804) etc.

[24] Bineînţeles că şi dincolo de graniţele ei. Este suficient să amintim asocierile negative cu personajele romanelor lui Dostoievski care poartă numele de Piotr (Piotr Verhovenski, Piotr Viusov, Piotr Petrovici Lujin ş.a.). Vezi M. C. Ахман, *Имена и прототипы литературных героев Достоевского*, „Ученые записки Тульского педагогического института, 8, 1968, p. 145 şi urm. Acelaşi sens şi aceeaşi funcţie a numelui întîlnim şi în molitva pentru Petersburg, oraşul lui Petru, la Vaghinov: „Petersburgul, de la o vreme, e pentru mine colorat în verde, culoare care luceşte, licăreşte, oribilă culoare, fosforescentă. Şi pe case, şi în sufletul oamenilor, şi pe feţele lor, pîlpîie şi se hlizeşte o lumină verzuie, vicleană. Apare o lumină, şi în faţa ta nu se află *Piotr Petrovici*, ci o reptilă lipicioasă; dispare lumina, şi tu eşti mai rău ca o reptilă; iar

cel puţin o variantă a minimalizării lui Petru, păpuşa *Petruşka* (în cazul respectiv, originea constituie o problemă secundară, cu toate că aducerea în discuţie a personajelor de tipul Piero, Pedrolino etc. ar fi destul de edificatoare), eroul comic principal al teatrului popular rus de păpuşi (care, dealtfel, poartă denumirea de *Petruşka* [25]). Petruşka se joacă în timpul petrecerilor în aer liber, la bîlciuri, la carnavaluri. Eroul este mic, subţire (glasul îi e la fel de subţire, actorul folosind în acest scop un dispozitiv special); are un fes conic mult ascuţit [26], de culoare roşie; Petruşka se poartă necuviincios, este bătut, trîntit (cf. *валять петрушку* şi sensul simbolic al acţiunii respective [27] — *валянье*; cf., de asemenea, *отвалять*); de multe ori se cufundă în pămînt (legătura cu tărîmul celălalt), de unde îl scot trăgîndu-l de fes (ca pe pătrunjel — de frunze [28]). Petruşka este un ghinionist: el e cel care suferă în triunghi — Petruşka, Dansatoarea, Rivalul lui Petruşka (Arapul, Turcul, uneori cîinele etc.) — identic cu schema italiană: Pulcinella [29], Colombina

---

pe străzi nu merg oameni: te uiţi sub căciuli şi ce vezi, un cap *de şarpe*. . . Nu-mi place Petersburgul, s-a dus visul meu" („Козлиная Песнь"). Cf., de asemenea, A. Camus, *La chute*, Paris, 1956, p. 133—134; Math., XVI, 18.

[25] Cf.: *Словарь современного русского литературного языка*, vol. IX, Москва-Ленинград, 1959, p. 1113—1114. Vezi, în mod special, П. Г. Богатырев, *Петрушка*, în *Краткая литературная энциклопедия*, vol. 5, Москва, 1968, p. 734. Din literatura consacrată lui Petruşka, pomenit încă de Oleari în sec. XVII (cînd era interpretat probabil de artişti ambulanţi), care a inclus în decursul unei perioade îndelungate motive absente din schema iniţială; vezi: А. Алферов, *Петрушка и его предки. Десять чтений по литературе*, Москва, 1895; В. Перетц, *Кукольный театр на Руси*, „Ежегодник императорских театров", 1894—1895; Anexa nr. 10; О. Техновицер, И. Еремин, *Театр Петрушки*, Москва-Ленинград, 1927; П. Н. Берков, *Русская народная драма XVII—XX вв.*, Москва, 1953, p. 18 şi urm.; Н. Смирнов, *Театр кукол*, Москва, 1963; А. А. Белкин, *Русские смороxи*, Москва, 1975, p. 140, 151 şi urm.

[26] Acest motiv este scos în evidenţă şi de numele de familie al lui Petruşka — *Piotr Ivanîci* sau *Piotr Petrovici Uksusov*.

[27] Cf. П. Г. Богатырев, *Народный театр чехов и словаков*, în vol. Г. Богатырев, *Вопросы теории народного искусства*, Москва, 1971, p. 133: în teatrul de păpuşi ceh, mişcările păpuşilor care întruchipează personaje serioase — regi, prinţese etc. — sînt mult mai *inexpresive* decît mişcările personajului comic Kašparek (Petruşka). Kašparek este pus în mişcare de mult mai multe fire (care sînt mult mai subţiri) în comparaţie cu personajele serioase.

[28] Unele din aceste atribute sînt folosite în ghicitori ca însuşiri ale diferitelor plante leguminoase (morcov, ridiche, ceapă etc.).

[29] Cf. *Pulcinella* ca mască în comedia napolitană şi *pulcinellato* (bufonerie).

Arlechinul . . . În acelaşi timp, însă, Petruşka este invulnerabil, are o uimitoare capacitate de regenerare (cf. motivul „învierii" din final). Petruşka însuşi constituie un fel de graniţă între *însufleţit* şi *neînsufleţit* (păpuşă) [30]. Pe de altă parte, el face parte din seria legumelor condimentate (hreanul, ridichea, ceapa, usturoiul, ţelina, mărarul etc.) sau care au o formă specifică (morcovul, hreanul, porumbul, castravetele etc.) şi construite pe baza unor personificări: cf. *Cipollino* alături de *cipolla* (ceapă), *cipollina* (praz), *Pipăruş Petru*, Ukrop Pomidorovici („Mărar al lui Pătlăgea") etc.[31]. Pe de altă parte, *petruşka* apare şi în calitate de urmaş nereuşit (fiu, cf. *Piotr Petrovici*) al unui strămoş (tată) ideal care pune bazele tradiţiei. Triunghiul în subiectul „Petruşka", precum şi însuşirile principale ale eroului cu acelaşi nume ne conduc direct la schema mitului esenţial: Zeul tunetului (**Per-*, **Pe-per*) — Soţia Lui — Rivalul. Totodată **Per-*, **Per-per-* poate fi corelat şi în ceea ce priveşte conţinutul (subiectul) cu Petruşka (sau cu *Pipăruş Petru*). Pînă acum nu s-a acordat atenţie unei situaţii deosebit de interesante: soţia lui Petruşka poartă numele de *Malania Sidorovna*, al cărui prim element este legat de *fulger**, iar al doilea, de *Sidor*, ca dublură minimalizată a zeului tunetului, bărbatul

[30] Cf. motivul înlocuirii păpuşilor cu personaje vii în baletul lui Stravinski — „Petruşka" (libretist A. N. Benua). Este semnificativ faptul că în libret apar deosebit de clar unele motive ale schemei iniţiale, dispărute din reprezentaţiile populare de bîlci. Vezi В. Смирнов, *А. Н. Бенуа — либреттист „Петрушки"* în vol. И. Ф. Стравински, *Статьи и материалы*, Москва, 1973, p. 155—162 (tot aici, vezi scrisorile lui I. F. Stravinski către A. N. Benua privitor la „Petruşka", p. 454 şi urm.).

[31] În acest sens, este caracteristică denumirea dată teatrului ceh — *bramborové divadlo* (brambor — cartof). Dezvoltarea elementelor codului vegetal în literatură este redată cel mai clar în tradiţia germană (începînd cu *alraun* la Hans Sachs şi Grimmelshausen), mai ales în epoca romantismului. Cf. la Hoffmann în „Soţia regelui" (fără să mai luăm în consideraţie pe Dankus Karota, regele care personifică morcovul logodit cu Annchen) jupîniţa Kapustovici din Polonia (cf., în polonă, *kapusta* / varză), her von Schwarzretlich din Pomerania (cf., în germană, Schwarzrettig / ridiche neagră), segnora di Broccoli din Italia (cf. în italiană *broccoli* / varză roşie) şi monsieur de Rocambole din Franţa (cf. în franceză *rocambole* / sortiment de usturoi). Cf. şi romanul cu acelaşi nume al lui Ponson du Terrail (de unde şi *rocambolesque*). În legătură cu *teaca* (în rusă — стручок) ardeiului, cf., în rusă, pe de o parte cuvintele care se referă la om: *струк, стрюк, стручок, струцкий* etc., iar pe de alta, sensul dialectal al lui *струк* — „membrum virile" (Dal, IV, 586).

* În rusă, de la *молния* (fulger)

Malaniei [32]. Nu mai puțin interesant este și faptul că rivalul lui Petruška (Arapul) poate fi corelat cu eroul epic la slavii de sud (cf. la sîrbocroați *црни Арапин* (Arapul negru) reprezentînd o transformare a șarpelui [33]. În acest sens, este caracteristic subiectul „Petru se preface în șarpe" [34] — în special în contextul interdicției din tradiția românească de a numi șarpele — *Petru* (cf. *Petru pestriţu ; pestriţ* constituie un epitet stabil al șarpelui, prin urmare, și al altor vietăți legate de el) [35]. Fără îndoială că, pornind de la factorii din această sferă, este justificată creșterea numărului personajelor care poartă numele de Petru (*Petru Pepelea, Petru Cenușotcă* etc.); totodată există și personaje feminine cu aceeași funcție sau cu nume asemănătoare din punct de vedere semnatic. Cf. la români: *Cenușerea* (în casa Sf. Vineri), *Pepelenţa;* la bulgari: *Mara Pepeliaşka ;* la albanezi: *Maro-Përhitura,* la grecii de azi: Σταχτοπούνα etc. [36]. Cf., de asemenea, epitetul pentru șarpe (*пепелянка* etc.). Este interesant că o distribuție similară în conștiința mitologică există și referitor la Sf. Petka (cf. Sf. Piatniță — Sf. Vineri — Paraschiva etc., care își au originea — prin reconstrucție — în imaginea soției zeului tunetului) sau la corespondenții lui masculini — Petko, Petkancio etc., Peter (cf., în special, Sf. Petka : Sf. Petok).

În tradiția rusă periferică, *petruška* prezintă încă un strat de asocieri — Petru I și istoria relațiilor lui familiale (conflictul cu fiul, soția care îl înșeală ; cf., de asemenea, moartea timpurie a fiului — redate într-o formă comico-

---

[32] Vezi, В. Н. Топоров, *Русск. „Заби/ва/ть козла"* (sub tipar) ; vezi, de asemenea, de același autor, *Об одном способе сохранения традиции во времени: имя собственное в мифопоэтическом аспекте* (sub tipar).

[33] Cf.: *У клисури, у гори зелени, / Излезная ће црна арапин, / Арапина; страшна халстина* ... СбНУ 43, 1942, p. 172 ; cf. СбНУ I, 1889, pp. 60 ; 62, 1912, pp. 144, 162. *Русский и южнославянский героический эпос,* Москва, 1971, p. 146 și urm.

[34] Vezi *Народни песни от Север-Източна България,* I, Nr. 673.

[35] Cf. în special în descîntece: *ediță* (pui de capră, femelă, dar și demon, ființa infernală) împreună cu epitetul *pestriță : Ediță pestriță / Muscă de peliță, Ediţa pestriță / Prinsă de peliță ; Idiţa, idiţa cu pelea pestriță,* și mai departe, pînă la *Esdriță pestriță.* Vezi Al. Rossetti, *Limba descîntecelor românești,* București, 1975, p. 86—87. Cf. în bulgară *пъстра змия пипилянка* etc.

[36] Vezi В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Мифологические географические названия как источник для реконструкции этногенеза и древнейшей истории славян,* „Вопросы этногенеза и этнической истории славян", Москва, 1976.

grotescă — anume aici este subliniat în mod deosebit motivul prostiei, al absurdității lui Petruşka). Această schemă istorică a fost actualizată nu o dată în decursul istoriei Rusiei (Petru III şi Ekaterina II, dublurile lui Petru III, Pavel Petrovici ca țar „substituit" etc.). În forme degenerate, aceste versiuni s-au apropiat destul de mult de istoria relațiilor țarului Maximilian cu fiul său Adolfo (cf. tot aici personajele Zmeulan, Arap), de o serie întreagă de basme în care acționează personaje cu rang împărătesc ce poartă numele de *Piotr*[37], de anecdotele miniaturale absurde spuse într-o viteză care face textul neinteligibil[38], precum şi de alte categorii comice tipice pentru tradiția periferică[39]. O semnificație deosebită o are ciclul anecdotelor bulgare care au ca erou pe Petru cel Şiret (Хитър Петър), alăturat adesea lui Nastratin Hogea; esența anecdotelor respective constă în întrecerea *cine pe cine păcălește*[40]. Multe din trăsăturile exterioare ale eroului (om neînsemnat, firav etc.), precum şi sfîrşitul său, îl apropie de tipurile pe care le-am analizat. Totodată, însă, el este legat de Lamia, de şarpe (cf. „Petru cel Şiret şi Lamia" ş.a.). Numele lui, care are o motivație specială („cum şi-a căpătat numele Petru cel Şiret"), intră în asocierile fonice care au fost subliniate în legătură cu Perun, Paparudă ş.a.m.d. Cf.:

Петър плет, по три пръта преплита;
преплети, Петре, плета, падна, Петре, плета —,

adaptat de Slaveikov la Petru cel Şiret:

Хитър Петър плет плете,
сплете, подпри, Петре плета![41]

Această temă însă nu este legată de structura codului vegetal, prin urmare ea necesită un studiu special.

Traducere: NICOLAE ROŞIANU

---

[37] Cf. „Петр-королевич", Д. К. Зеленин, *Великорусские сказки Пермской губергии*, Петроград, 1914, Nr. 10, p. 94 ⟨...⟩.

[38] Cf. Afanasiev, Nr. 424 ⟨...⟩.

[39] Aici trebuie să avem în vedere şi motivele din genurile „demascatoare" (Petru-anticrist etc.).

[40] Vezi mai pe larg, В. Велчев, *Хитър Петър и Настрадин Ходжа. Из история на българския народен анекдот*, София, 1975, care cuprinde o prețioasă culegere de texte.

[41] În contextul formelor folclorice de acest tip, ne atrage atenția în mod deosebit jocul de cuvinte care numesc ardeiul şi numele de Petre şi cele mai diverse tradiții (cf. cel puțin exemplele poloneze şi engleze).

Scanned with OKEN Scanner

PENTRU O TEORIE A MODALITĂȚILOR

A. J. GREIMAS

I. STRUCTURILE MODALE SIMPLE

I.1. *Actul*

Dacă pornim de la definiția provizorie a modalității ca „modificare a predicatului de către subiect" (Pottier), putem considera *actul* — mai precis *actul de limbaj* — ca spațiu de apariție a modalităților (cu condiția ca instanța subiectului modalizator să fie suficient determinată).

Orice act ține de o realitate lipsită de manifestare lingvistică. Astfel, actul de limbaj nu se manifestă decît în și prin rezultatele sale, adică în calitate de *enunț*, în timp ce *enunțarea* care îl produce nu are decît statutul de presupoziție logică.

Actul în general poate căpăta o formulare lingvistică fie atunci cînd este descris, într-un mod aproximativ și variabil, în cadrul discursului-enunț, fie atunci cînd este obiectul unei reconstrucții logico-semantice utilizînd presupozițiile extrase din analiza enunțului, în cadrul unui metalimbaj semiotic. Și într-un caz și în celălalt singura modalitate corectă de a ne referi la el constă în a-i atribui o reprezentare semantică canonică.

Definiția naivă — și cea mai puțin compromițătoare — ar prezenta actul drept „ceea ce determină existența". Această definiție evidențiază o structură hipotaxică de două predicate: „a face" vs. „a fi".

I.2. *Enunțurile elementare*

Construirea simulacrului lingvistic al actului necesită de pe acum o definire prealabilă a conceptului de *predicat*, care trimite la rîndul său la o anumită concepție a structurii *enunțului elementar*: această alegere este definitivă, pentru că decide forma teoriei lingvistice în ansamblul său.

Scanned with OKEN Scanner

Postulăm că predicatul reprezintă nucleul, adică relaţia constitutivă a enunţului, relaţie ai cărei termeni finali sînt actanţii. Făcînd abstracţie de semantismul investit în predicat şi care poate fi „evacuat" pentru a fi tratat separat, predicatul este susceptibil de a fi identificat cu *funcţia* logică, iar enunţul poate fi reprezentat canonic sub forma

$$F(A_1, A_2, ...).$$

Postulăm de asemenea că funcţia investită cu un minimum semantic permite stabilirea unei distincţii între două funcţii-predicate: „a face" şi „a fi" şi între două forme posibile de enunţuri elementare: *enunţuri de acţiune* şi *enunţuri de stare* (fr. „énoncés de faire" et „énoncés d'état").

Pentru o reprezentare mai abstractă a acestor două tipuri de enunţuri desemnăm predicatul „a face" ca funcţie numită *transformare*, iar predicatul „a fi" ca *joncţiune*.

Obs. Totuşi termenii „a face" şi „a fi" pot fi utilizaţi în măsura în care nu dau naştere la polisemii supărătoare.

I.2.1. *Transformarea* poate fi considerată, din punct de vedere paradigmatic, ca o *categorie semantică* (chiar dacă investirea sa minimală o face să pară un universal al limbajului) şi proiectată în careul semiotic:

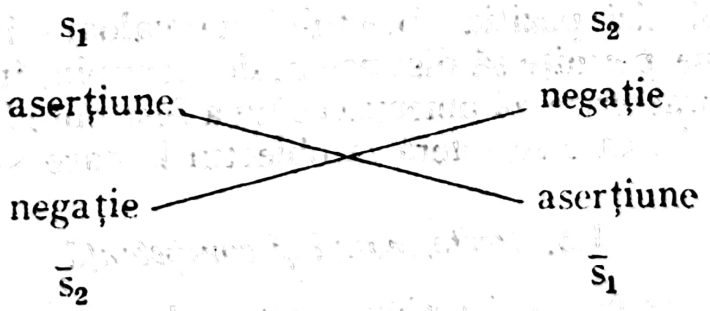

$$\text{negaţie} = \text{aserţiune},$$

ceea ce dă naştere definiţiei interne a contradicţiei: s_1 şi s_2 sînt contradictorii dacă $\bar{s}_2 = s_1$ şi $\bar{s}_1 = s_2$; contradicţia apare astfel ca un caz particular de *contrarietate*.

Din punct de vedere sintactic, adică din punctul de vedere al operaţiilor care, efectuate asupra careului, constituie secvenţe,

$$\overline{\text{negaţie}} \neq \text{aserţiune}.$$

Astfel, exemplul francez:

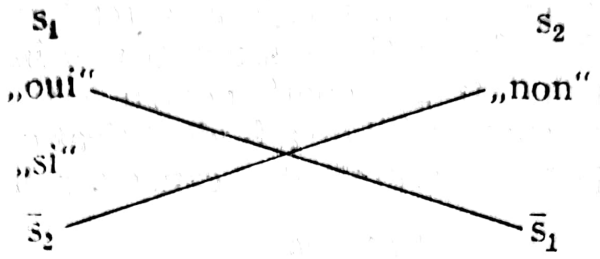

dovedește că „si" nu reprezintă o simplă aserțiune, ci un lexem dotat cu „memorie "care presupune un enunț de negație anterior.

Paranteza pe care am făcut-o are un scop dublu: să justifice proiectarea în careul semiotic a categoriilor binare (a contradictoriilor) și să marcheze diferența de tratare între *logică* (de natură frastică și nu operează decît prin substituție) și *semiotică discursivă* (ale cărei enunțuri posedă în plus o semnificație *poziționalâ*).

I.2.2. *Joncțiunea*, ca axă semantică, cunoaște la rîndul ei următoarea subcategorizare:

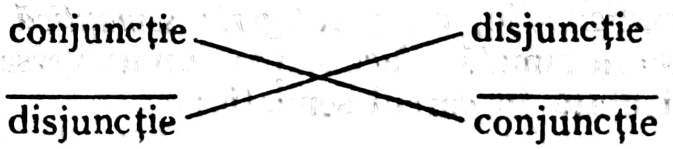

Obs. Și aici poziția obiectului de valoare în parcursul sintactic ne permite să distingem, de exemplu, între disjuncție, care caracterizează obiectul ce nu a fost posedat niciodată și conjuncție, care se referă la obiectul la care s-a renunțat.

I.3. *Performanță și competență*

Putem spune că *joncțiunea* este relația care determină „starea" subiectului în raport cu un obiect de valoare oarecare; aceste determinări, și nu o „esență" a subiectului, ne dau posibilitatea să aflăm cîte ceva despre subiect și, mai ales, să îl considerăm ca „existent".

Pentru a simplifica lucrurile, vom considera joncțiunea ca o categorie binară, iar subiectul va fi descris cu ajutorul a două enunțuri de stare diferite:

fie $S_1 \cap O_1$

fie $S_1 \cup O_1$.

în timp ce *transformarea* (aserţiunea sau negaţia) explică ce se întîmplă în momentul de trecere de la o stare la alta. Constituind enunţurile de acţiune, transformarea nu va mai avea ca obiect sintactic o valoare oarecare, ci un enunţ de stare. Orice transformare produce deci o joncţiune şi orice enunţ de acţiune determină un enunţ de stare. Reprezentarea canonică a unei asemenea organizări va fi deci:

$$S_2 \longrightarrow O_2(s_1 \cap O_1)$$

în care $\longrightarrow$ indică transformarea
$\cap$ indică joncţiunea.

Această organizare hipotaxică a două enunţuri elementare (care corespunde în limba naturală expresiei „a face — să fie") poate fi denumită *performanţă.*

Se observă deci că *performanţa* nu epuizează definiţia naivă a *actului,* deoarece actul nu este un „a face să fie", ci „ceea ce face să fie", acest „ceea ce . . ." constituind, într-un anumit fel, „fiinţa actului" şi putînd fi formulat ca un nou enunţ de stare, ierarhic superior, care dă seamă de existenţa virtuală presupusă logic a instanţei producătoare a acţiunii. Această „fiinţă a acţiunii", asupra căreia vom reveni mai tîrziu, poate fi numită de pe acum *competenţă,* iar *actul* poate fi definit ca o structură hipotaxică ce reuneşte competenţa şi performanţa, performanţa presupunînd competenţa, nu însă şi invers.

Dat fiind că orice modificare a unui predicat de către un alt predicat este definită ca modalizare, performanţa şi competenţa trebuie considerate ca *structuri modale.*

I.4. *Modalizările translative*

Performanţa şi competenţa au fost definite prin exploatarea a două organizări modale:

„a face" modalizator al lui „a fi"
„a fi" modalizator al lui „a face".

Observăm că mai există două combinaţii posibile:

„a fi" modalizator al lui „a fi"
„a face" modalizator al lui „a face".

Cele două structuri modale pe care ne propunem să le examinăm, necesitînd două instanţe modalizante distincte

Scanned with OKEN Scanner

şi al căror subiect modalizator este diferit de subiectul modalizat, constituie *modalizările translative*.

I.4.1. *Modalităţile veridictorii*. Un enunţ modal de stare avînd ca subiect pe S_1 este capabil să modifice orice alt enunţ de stare produs şi prezentat de subiectul S_2.

În cazul *actelor de limbaj* această schemă presupune existenţa a două instanţe: enunţiator şi enunţiatar, acesta din urmă reprezentînd subiectul modalizator care sancţionează enunţul. Această distincţie, necesară pe plan teoretic fiindcă permite să se determine modul de generare a modalităţilor, poate să dispară atunci cînd nu se consideră decît funcţionarea practică a discursului: actorul „subiect vorbitor" este pe rînd actantul enunţiator şi enunţiatar al propriilor sale enunţuri.

Predicatul modal poate fi tratat ca o categorie şi descompus în:

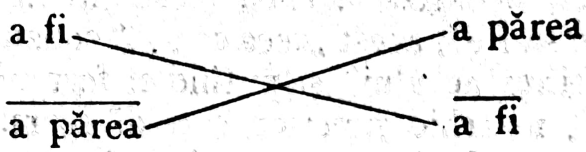

Categoria se articulează în două *scheme*: schema $p \leftrightarrow \bar{p}$ numită *manifestare*; schema $f \leftrightarrow \bar{f}$ numită *imanenţă*.

Ea comportă două *axe*: axa contrariilor numită *adevăr*; axa subcontrariilor numită *fals*, şi două *deixis-uri*: deixis-ul pozitiv $f + \bar{p}$ numit *secret*; deixis-ul negativ $\bar{f} + p$ numit *minciună*.

Această prezentare a modalităţii „a fi" impune cîteva remarci:

(1) Este evident că termenii utilizaţi sînt denumiri semiotice fără legătură cu conceptele ontologice de care ar putea fi apropiaţi.

(2) Termenii *manifestare* vs. *imanenţă* împrumutaţi de la Hjelmslev pot fi comparaţi cu categoriile *superficial* vs. *profund* din lingvistică, *manifest* vs. *latent* din psihanaliză, *fenomenal* vs. *numenal* din filosofie etc. Pe de altă parte, limbile naturale modelează separat planul manifestărilor de cel al imanenţei („*este* necesar", „*pare* posibil" etc.). Această distincţie este deosebit de eficientă în cazul analizei discursurilor narative.

Scanned with OKEN Scanner

(3) Categoria adevărat vs. fals se situează în interiorul discursului, de aceea judecata veridictorie nu apelează la vreun referent exterior.

(4) Lexemul „a fi" cunoaşte în limbile naturale cel puţin trei accepţiuni diferite; noi am căutat să-l dezambiguizăm substituindu-i denumirile potrivite:

(a) lexemul corespunde *joncţiunii*, relaţie constitutivă, a enunţului de stare;
(b) el este utilizat pentru a desemna categoria modală a veridicţiunii;
(c) în acelaşi timp el desemnează *termenul pozitiv* din schema imanenţei (notat în general cu simbolul f).

I.4.2. *Modalităţile factitive.* Orice enunţ modal avînd drept predicat pe „a face" şi drept subiect pe S_1 este capabil să modifice orice enunţ de acţiune al cărui subiect este S_2.

În careul semiotic această modalizare a lui „a face" de către „a nu face" poate să fie reprezentată astfel:

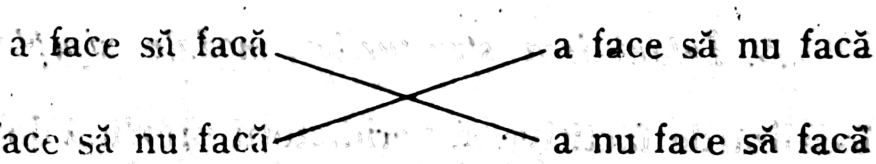

O astfel de prezentare — care utilizează lexeme ale limbii naturale — are avantaje dar şi dezavantaje. Ea pare sugestivă atunci cînd explorează un domeniu mai puţin uzual; ea nu consideră predicatele modal şi descriptiv decît ca pe nişte categorii binare, ceea ce mai tîrziu poate împiedica descrierea parcursurilor discursive ale modalizărilor (cf. I.2.1.). Deoarece acum nu ne ocupăm decît de determinarea existenţei unui spaţiu autonom al modalizării şi nu de definitivarea unei reprezentări canonice, considerăm acest demers justificat. De asemenea ne exprimăm opinia că denumirile mai mult sau mai puţin motivate ale poziţiilor modale (ca, de exemplu, „a mandata" şi „a împiedica" pentru axa contrariilor) sînt în acest stadiu premature.

Aceste modalităţi, numite în mod tradiţional factitive, se prezintă la prima vedere ca un fel de imperative raportate, deşi nu sînt în mod obligatoriu, ca acestea din urmă, sincretice cu modalitatea a putea.

Ele trebuie apropiate dar şi deosebite de ***relaţia tranzitivă*** care se stabileşte între subiectul şi obiectul enunţurilor de acţiune şi care defineşte predicatul descriptiv; ***relaţia factitivă***

Scanned with OKEN Scanner

se stabilește între un subiect și un obiect reprezentînd deja un enunț de acțiune: din această cauză ea apare ca relație între două subiecte ierarhic distincte, S_2 subiect modal și S_1, subiect al acțiunii. Astfel,

„a face să se știe" (fr. „faire savoir") ≃ a acționa în așa fel încît S_1 să afle ceva;

„a face să creadă" („a convinge") ≃ a acționa în așa fel încît S_1 să formuleze o judecată de certitudine în privința unui anumit lucru.

Observăm că în cîmpul de acțiune al modalizării factitive, dificil de stabilit în stadiul actual al investigației, sînt incluse total sau parțial conceptele de comunicare, de reprezentare, de delegare etc. Un studiu mai aprofundat ar reprezenta probabil această categorie modală ca pe una din universaliile capabile să explice un mare număr de practici semnificante umane.

I.5. *Înlănțuirea structurilor modale simple*

Modalizările factitive și veridictorii prezintă două caracteristici comune: *translativitatea* și faptul că nu se situează pe plan *pragmatic* (cadru în care am căutat să înscriem *actul*), ci în planul *cognitiv* care îl circumscrie. Astfel, modalizarea factitivă se prezintă ca o acțiune cognitivă care caută să provoace o acțiune somatică; la fel veridicțiunea este o operație cognitivă care se exercită ca o *cunoaștere* a obiectelor (lumii).

Plecînd de la acest fond comun, trebuie să relevăm și trăsăturile care le disting în plan sintagmatic: în timp ce modalitatea veridictorie modifică ulterior predicatul, în *aval* (enunțul supus modalizării fiind deja produs), modalitatea factitivă se exercită în *amonte* și funcționează ca un fel de stimulent susceptibil de a pune în funcțiune competența unui alt subiect.

Din punctul de vedere al *poziției sintagmatice* ocupate în înlănțuirea activităților umane, enunțul modal factitiv se prezintă ca un „a face să fie", ca o *performanță cognitivă* a subiectului S_2: ca atare, un astfel de enunț poate produce un program cognitiv în expansiune (astfel, „a face să creadă" se articulează ca un program de *acțiune persuasivă*). În același timp însă, *obiectul* vizat de această performanță

Scanned with OKEN Scanner

cognitivă este virtualizarea competenţei pragmatice, implicit recunoscute, a subiectului S_1.

Modalizarea veridictorie poate fi interpretată ca o *competenţă cognitivă* a lui S_2 exercitată asupra *performanţei pragmatice* a lui S_1.

Obs. Este evident că o competenţă cognitivă care legitimează „cunoaşterea adevărului" admite, la rîndul său, o performanţă particulară (o *acţiune interpretativă*) finalizată în actul cognitiv al judecăţii. Dar aceasta este o problemă ce necesită o tratare separată.

Această primă investigaţie sugerează posibilitatea următoarei reprezentări sintagmatice a celor patru structuri modale:

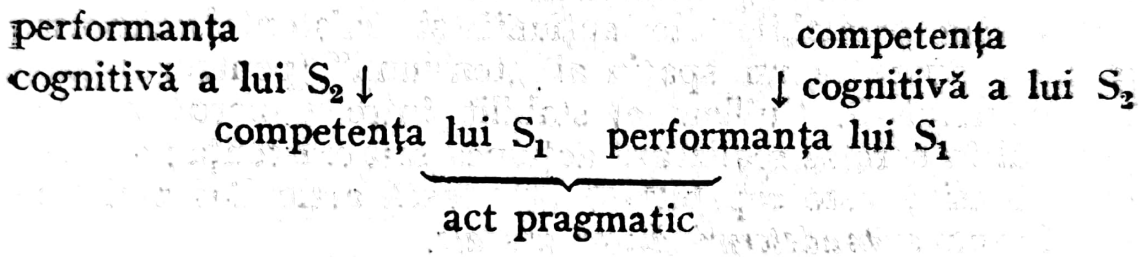

Se observă că actul unui subiect oarecare apare ca înglobat de instanţele modalizante ale unui al doilea subiect situat în dimensiunea cognitivă. Cele două structuri modale înglobate sînt, din punct de vedere sintactic, presupozante şi nu presupuse: performanţa lui S_2 presupune competenţa lui S_1, competenţa lui S_2 presupune la rîndul său existenţa performanţei lui S_1. Actul lui S_1, deşi suficient sieşi, poate să se înscrie, în anumite condiţii, într-un parcurs cognitiv translativ.

Organizarea sintagmatică a actului se aseamănă cu cea a discursului narativ, sau mai degrabă cu programul narativ canonic: acesta, articulat în două componente, competenţa şi performanţa, se referă în general la instanţa destinatorului (*destinateur* = emiţător), însărcinat mai întîi să delege subiectul şi apoi să-l sancţioneze.

II. SUPRAMODALIZĂRILE

II.1. *Competenţa şi supradeterminările sale*

Dispozitivul sintagmatic al modalităţilor pe care l-am propus este menit să inaugureze anumite domenii de reflecţie şi să traseze configuraţiile cîmpurilor epistemice de la care

se poate concepe şi construi o teorie a modalităţilor. Se observă de pildă că o *teorie a performanţei* înglobînd acţiunea factitivă şi cea tranzitivă ar putea dezvolta două direcţii: o *teorie a manipulării* şi o *teorie a acţiunii*. Ar fi de dorit să se constituie şi o teorie paralelă, a competenţei, care să integreze pe cît posibil cercetările convergente ale logicienilor şi semioticienilor.

Într-adevăr, fie că este vorba de competenţa pragmatică a subiectului care se pregăteşte să acţioneze sau de competenţa cognitivă care îi conferă capacitatea de a emite judecăţi asupra obiectelor-enunţuri despre lume, „existenţa" sau „starea" de care vorbim în cele două cazuri ni se prezintă intuitiv ca o *instanţă potenţială* în care se situează ansamblul condiţiilor prealabile ale acţiunii şi existenţei. Această instanţă apare ca un spaţiu al „tensiunii" (pentru a folosi termenul lui G. Guillaume) stabilit între punctul zero şi punctul în care se realizează acţiunea sau existenţa; această stare tensivă este capabilă să primească articulări mai fine sub forma *supradeterminărilor modale*.

II.2. *Inventar provizoriu*

Un inventar provizoriu al acestor supramodalizări ale competenţei, nerestrictiv — pentru că se bazează doar pe experienţa limitată a analizei discursurilor narative şi pe descrierea cîtorva limbi europene (germană, engleză, franceză) — va comporta o listă de patru modalităţi:

a vrea, a trebui, a putea, a şti.

Aceste modalităţi sînt capabile să moduleze starea potenţială numită competenţă şi să determine enunţurile de acţiune şi de stare, modificîndu-le într-un anume fel predicatele.

Inventarul propus este provizoriu în două sensuri diferite: mai întîi, prin faptul că nu este organizat taxinomic, apoi prin faptul că nu este închis. Astfel, în timp ce semioticianul va fi tentat să interpreteze spontan categoria a *trebui* ca un a vrea al destinatarului, logicianul va interpreta pe a *vrea* ca un a trebui autodestinat. Concluzia care se desprinde la ora actuală este posibilitatea de a stabili, în urma unei analize semice şi sintactice, un sistem modal interdefinit şi autosuficient.

Scanned with OKEN Scanner

II.3. *Categorizare și numire*

Considerînd fiecare din modalitățile inventarului ca o formă de modificare a „existenței acțiunii" este posibil să le categorizăm una cîte una și să le proiectăm în careul semiotic, binarizînd predicatul modal și predicatul „a face" (cf.I.4.2.):

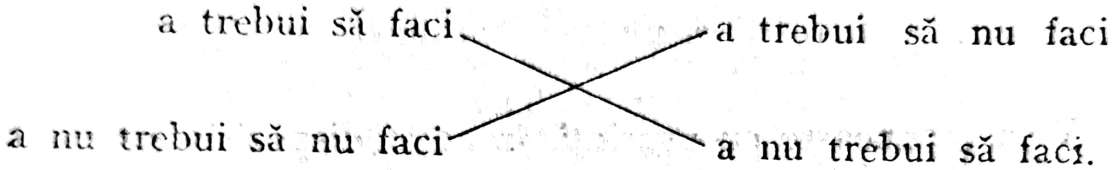

Categoria modală astfel obținută poate fi *denumită* cu termenii:

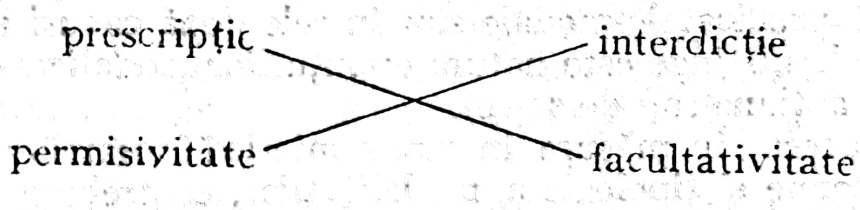

Procedura de *numire* permite regăsirea, cu cîteva mici modificări, a dispozitivului *modalităților deontice* utilizat în anumite logici modale.

Din punct de vedere lingvistic, orice denumire este arbitrară, deși ea poate fi mai mult sau mai puțin motivată semantic în momentul lexicalizării sale. Pentru a deveni operatorie pe planul metalingvistic pe care îl întemeiază, ea trebuie să comporte o definiție structurală care să o integreze în ansamblul coerent al conceptelor aceluiași nivel.

Or, în cazul nostru, procedura de numire constă în ceea ce se poate chema nominalizare, adică convertirea unei formulări verbale într-o formulare nominală care transformă *predicatul modal* într-o *valoare modală*. Mai mult: ceea ce este transformat și nominalizat este ceea ce am numit deja structură modală, adică o organizare hipotactică comportînd un enunț modal și un enunț descriptiv, și nu doar un predicat modal singur, astfel încît, de exemplu, interdicția ≃ ≃ a trebui — să nu faci.

Valorile modale utilizate în logică trebuie deci considerate din punct de vedere semiotic ca *denumiri* dotate cu *definiții sintactice* care sînt de fapt structurile modale corespunzătoare.

II.4. *Modalizările subiectului şi ale obiectului*

Cu aceeaşi procedură putem opera categorizarea structurii modale (a trebui să fie), atribuind poziţiilor tactice obţinute denumirile corespunzătoare:

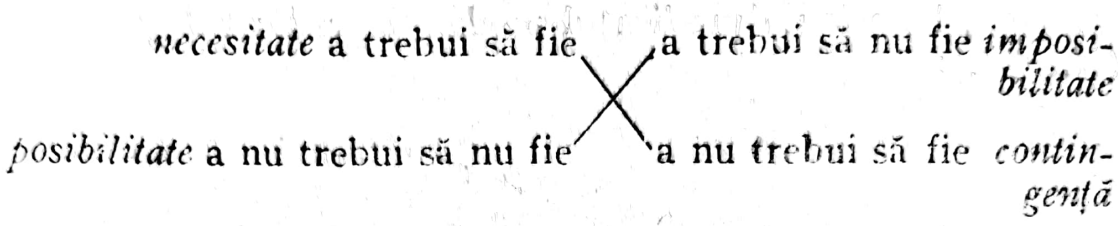

Vom recunoaşte cu uşurinţă în acest dispozitiv sistemul *modalităţilor aletice*.

Compararea modalităţilor deontice şi aletice este sugestivă: deşi denumirile lor tind să le separe, considerîndu-le ca modalităţi distincte, definiţiile lor sintactice le apropie: dat fiind că predicatele modale sînt în cele două cazuri identice, ceea ce le distinge este natura enunţurilor modalizate (enunţuri de acţiune sau de stare).

De aceea, în măsura în care semiotica încearcă să creeze o taxinomie şi tipologie a modalităţilor, ea trebuie să evite denumirile pripite care, deşi motivate semantic, riscă să fie marcate de un relativism cultural dificil de descoperit şi trebuie să se mulţumească, în stadiul actual, cu definiţii modale a căror categorizare (utilizînd un simbolism foarte simplu):

m = enunţ modal
a = enunţ de acţiune
s = enunţ de stare

va avea forma:

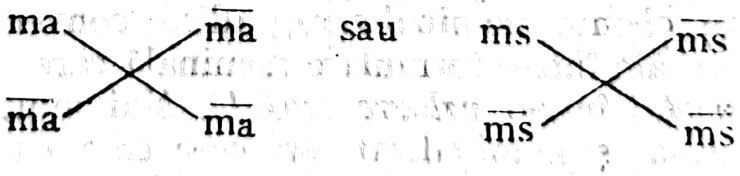

Investind succesiv în enunţul modal cele patru predicate modale — a vrea, a trebui, a putea şi a şti — se vor obţine *opt categorii modale* care articulează instanţa competenţei şi care pot crea tot atîtea *logici posibile*: alături de *logica deontică* bazată pe dispozitivul modal generat de a trebui să faci, se poate prevedea o *logică volitivă* sau *bulestică* articulată în jurul lui a vrea să faci ş.a.m.d.

Totuși, distincția între modalizările de acțiune și cele de stare trebuie menținută. Vom spune că în primul caz modalizarea afectează predicatul considerat în relația sa cu subiectul, iar în al doilea caz predicatul în relația sa cu obiectul; de aceea vor putea fi distinse două feluri de logici — *logici subiective*, care descriu și reglementează modalizările subiecților și *logici obiective*, care tratează despre modul de existență al obiectelor — enunțuri.

II.4.1. *Abordarea sintagmatică.* Procedura de categorizare pe care am încercat să o promovăm permite să se întrevadă posibilitatea unei *taxinomii modale.* Aceasta nu va putea deveni ierarhie decît în măsura în care va putea fi alcătuită o rețea de interdefiniții cuprinzînd ansamblul categoriilor modale și articulînd nucleele lor semice. În ciuda cîtorva tentative interesante — care însă nu se bazează decît pe intuiție —, acest deziderat nu a fost încă realizat. De aceea chiar dacă se poate concepe distribuția spațiilor modale pe care pot fi construite diversele logici modale particulare, este greu să ne imaginăm felul în care ele se includ unele în celelalte.

S-ar putea încerca un alt demers, într-o perspectivă pur semiotică, și anume, conceperea și precizarea condițiilor în care modalitățile respective ar fi capabile să constituie secvențe sintagmatice ordonate sau, în absența acestora, parcursuri sintactice previzibile. Aceasta ar permite să se răspundă, parțial cel puțin, la întrebări naive de genul: ce parcurs se adoptă pentru a se ajunge de la instanța generatoare *ab quo*, de la punctul zero, la instanța *ad quem* de realizare a actului, a performanței? Și, pe de altă parte, cum se ajunge de la simple enunțuri de stare, adică de la determinări oarecare atribuite unor subiecte oarecare, la o cunoaștere certă și asumată a lumii și a discursurilor care o consemnează?

Este evident că la ora actuală nu se pot da răspunsuri satisfăcătoare la aceste întrebări. Totuși, cercetarea adevărului începe aproape întotdeauna cu întrebări naive. A postula „competența" ca un bloc, ca un concept inalizabil este o poziție utilă la început, dar care menținută „à la longue" devine inadmisibilă. Este bine ca logicile modale să fie tratate ca un repertoriu de modele, dar ar fi și mai bine să le putem considera, din punct de vedere semiotic, niște jaloane care marchează etapele succesive ale unui discurs al adevărului.

Scanned with OKEN Scanner

II.4.2. *Organizarea competenței pragmatice.* Considerînd numai competența pragmatică și considerînd-o o instanță potențială presupusă de act, putem propune articularea ei în *niveluri* de existență:

(a) fiecare nivel fiind caracterizat de un anumit *mod de existență semiotică,*

(b) nivelurile fiind corelate între ele prin relația de *presupoziție* orientată de performanță (care presupune competența).

Vom obține astfel

COMPETENȚA		PERFORMANȚA
Modalități virtualizante	Modalități actualizante	Modalități realizante
a trebui să faci a vrea să faci	a putea să faci a ști să faci	a face să fie

Această schiță de organizare sintagmatică a modalităților pe care o propunem nu poate avea decît un statut operatoriu. Sugerată, parțial, de o lungă tradiție filosofică, ea se bazează mai ales pe recunoașterea schemelor canonice ale narațiunii, în care cele două instanțe — cea de instaurare a subiectului (marcată de apariția modalităților eficiente a trebui să faci) și cea de calificare a subiectului (modalitățile a vrea să faci și / sau a ști să faci care determină felurile acțiunilor ulterioare) — sînt clar separate.

Totuși este de semnalat un fapt curios: această organizare sintagmatică pe care am dori să o considerăm canonică, deși pare justificată *in abstracto* ca simulacru al trecerii la act, nu corespunde nivelului manifestării, mai ales în discursurile ce descriu dobîndirea competenței care declanșează performanțele: de exemplu, subiectul poate fi dotat cu modalitatea a putea să faci fără însă a-l poseda pe a vrea să faci care ar fi trebuit să o preceadă în mod obligatoriu.

Această dificultate nu poate fi rezolvată doar de cataliză, de explicitarea presupozițiilor: se pare că modalizările succesive, care constituie competența pragmatică a subiectului, nu ar proveni dintr-o unică instanță originală, ci din mai multe (de la mai mulți destinatori, pentru a utiliza termenii gramaticii narative). Interpretarea care își propune să distingă între *modalități intrinseci* (a vrea să faci și a ști să faci) și *modalități extrinseci* (a trebui să faci și a putea

Scanned with OKEN Scanner

să faci), oricît ar fi de interesantă, nu pare să ofere o soluţie definitivă.

De aceea considerăm oportun în etapa actuală — de căutare a unei metode potrivite — să procedăm la confruntări modale, încercînd să le omologăm pe perechi, pentru a putea degaja (dacă e posibil) criteriile compatibilităţii lor.

III. CONFRUNTĂRILE MODALE

III.1. *Modalizări aletice*

Pentru început — deoarece cuplajul ales ni se pare interesant din punct de vedere metodologic — vom căuta să punem în paralel două categorii modale obiective, şi anume, structurile modale (corespunzînd termenului s_1 al careului semiotic): a trebui să fie şi a putea să fie.

Operaţia poate fi concepută ca o serie de omologări, în număr de patru:

(1) Omologarea 1: suprapunerea simplă a celor două categorii modale articulate în careuri.

(2) Omologarea 2: suprapunerea celor două categorii cu *inversarea axelor* celei de-a doua modalităţi.

(3) Omologarea 3: suprapunere cu *inversarea schemelor* celei de-a doua modalităţi.

(4) Omologarea 4: suprapunere cu *inversarea deixis-urilor*.

Tabelul care urmează conţine rezultatele acestor omologări; el va fi însoţit de cîteva note explicative şi interpretative.

CONFRUNTAREA ÎNTRE A TREBUI SĂ FIE ŞI A PUTEA SĂ FIE

I. Compatibilităţi

(1) Complementarităţi (Omologarea 1)

necesitate (S)	a trebui să fie	a trebui să nu fie	imposibilitate (S)
posibilitate (O)	a putea să fie	a putea să nu fie	contingenţă (O)
posibilitate (S)	a nu trebui să nu fie	a nu trebui să fie	contingenţă (S)
necesitate (O)	a nu putea să nu fie	a nu putea să fie	imposibilitate (O)

Scanned with OKEN Scanner

(2) Conformităţi (Omologarea 2)

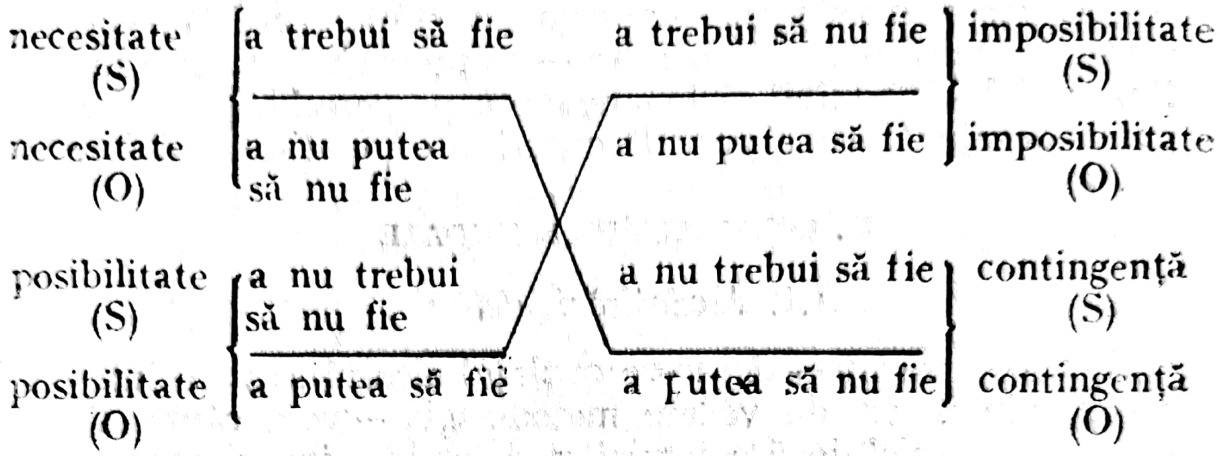

II. Incompatibilităţi

(1) Contrarietăţi (Omologarea 3)

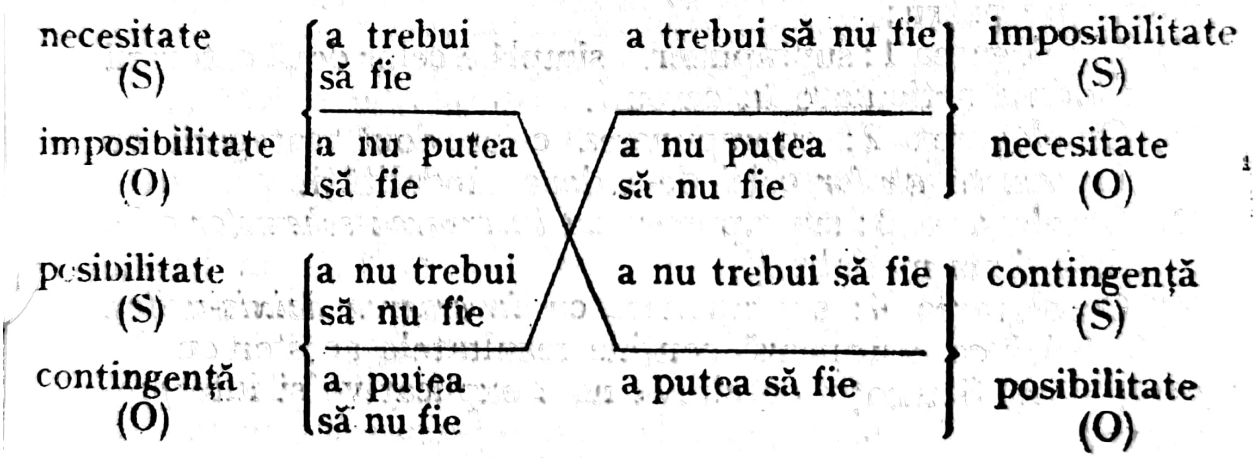

(2) Contradicţii (Omologarea 4)

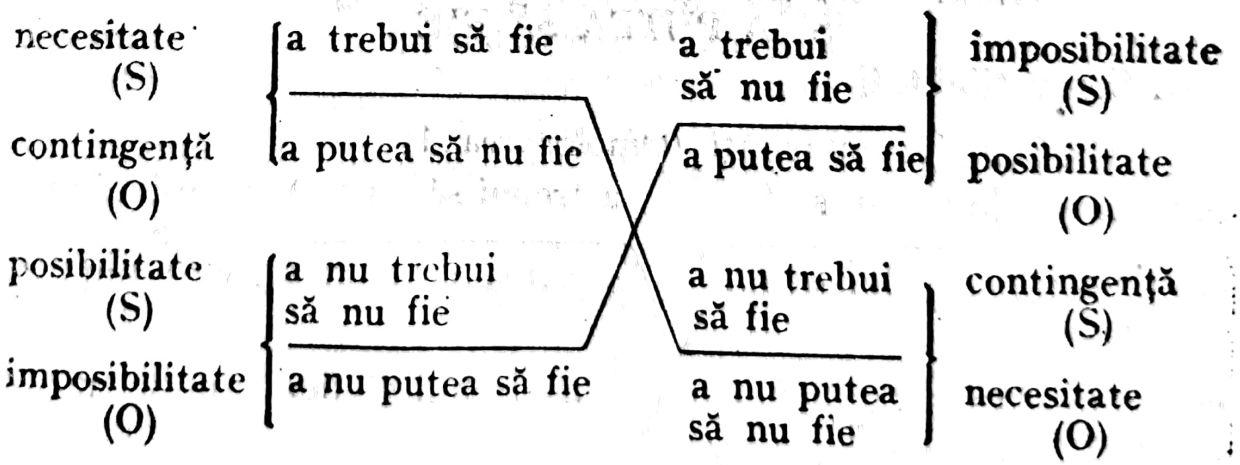

(1) Alături de *definiţiile* sintactice ale structurilor modale (pe care le-am exprimat în limba naturală, dar ale căror formulări apar în II.4.) am considerat oportun să adăugăm

denumirile lor. Acestea fiind arbitrare, ni s-a părut sugestiv (deoarece intuiţia ne invita) să utilizăm aceleaşi denumiri pentru cele două categorii modale.

(2) Cele patru omologări ne-au permis să confruntăm 16 termeni tactici cuplaţi, dintre care 8 sînt compatibili şi ceilalţi 8 sînt incompatibili. Cuplajele ai căror termeni aparţin aceleiaşi deixis sînt *compatibile*, în timp ce cele care ţin de deixis-uri diferite sînt *incompatibile*.

Distingem de fapt două tipuri de *compatibilitate: complementaritatea* şi *conformitatea*. *Complementaritatea* caracterizează doi termeni care ocupă aceeaşi poziţie tactică şi poate fi interpretată ca posibilitate de înscriere în acelaşi program modal (marcînd fie progresia, fie regresia în procesul de modalizare). *Conformitatea* este rezultatul întîlnirii a doi termeni diferiţi din aceeaşi deixis şi marchează concomitenţa lor în aceeaşi poziţie sintagmatică a programului modal.

Incompatibilitatea este şi ea de două feluri: *contrarietate* (cînd termenii confruntaţi se află în poziţie tactică de contradicţie) şi *contradicţie* (cînd cei doi termeni confruntaţi sînt în poziţie tactică de contrarietate). În ambele cazuri incompatibilitatea corespunde imposibilităţii înscrierii lor în acelaşi program modal şi transformă confruntarea în înfruntare.

Obs. Dificultatea care apare la nivelul axei subcontrariilor celei de-a treia omologări ridică din nou problema dacă subcontrariile se pot defini totdeauna prin relaţia de contrarietate.

(3) Confruntarea celor două categorii modale produce, cu ocazia celei de-a doua omologări, un caz particular de *conformitate*, care sfîrşeşte (dacă ne mărginim la denumirile intuitive) prin identificarea lor. Două interpretări sînt aici posibile. Din punct de vedere paradigmatic a trebui să fie, denumită *necesitate*, se prezintă ca contradictoriul contrariului lui a putea să fie, care este a nu putea să nu fie şi care a fost denumită tot *necesitate*. În acest caz, cele două structuri modale a trebui să fie şi a putea să fie trebuie considerate *contradictorii* şi această constatare reprezintă începutul organizării taxinomice a inventarului nostru provizoriu al modalităţilor. Din punct de vedere sintagmatic însă, ne putem întreba dacă denumirile acestea aproximative nu ascund diferenţe situate la un alt nivel, dacă cele două „necesităţi", de exemplu, nu se opun ca „determinismul în spirit" şi „determinismul în lucruri", sau ca „structurile construite" şi „structurile imanente". Şi în acest caz am

Scanned with OKEN Scanner

putea distinge între *necesitatea* provenind din *subiect* (coerența modelelor și a metalimbajului) și *necesitatea* provenind din *obiect* (rezistențele referentului), iar confruntarea acestor două categorii modale ar putea fi înscrisă în programul modal al competenței epistemice ca segment în care se situează problematica *adecvării* (ca definiție posibilă a adevărului).

(4) Modelul confruntărilor, obținut cu ajutorul omologărilor succesive ni se pare utilizabil și pentru testarea altor compatibilități și/sau incompatibilități de structuri modale susceptibile de a fi înscrise în același program de modalizare, atît al subiectului cît și al obiectului.

III.2. *Modalități deontice și bulestice*

Înarmați cu această procedură a omologărilor, putem reveni acum la competența pragmatică pentru a încerca o nouă confruntare a modalităților virtualizante a trebui să faci și a vrea să faci.

CONFRUNTAREA DINTRE A TREBUI SĂ FACI ȘI A VREA SĂ FACI

I. Compatibilități

(1) *Complementarități*

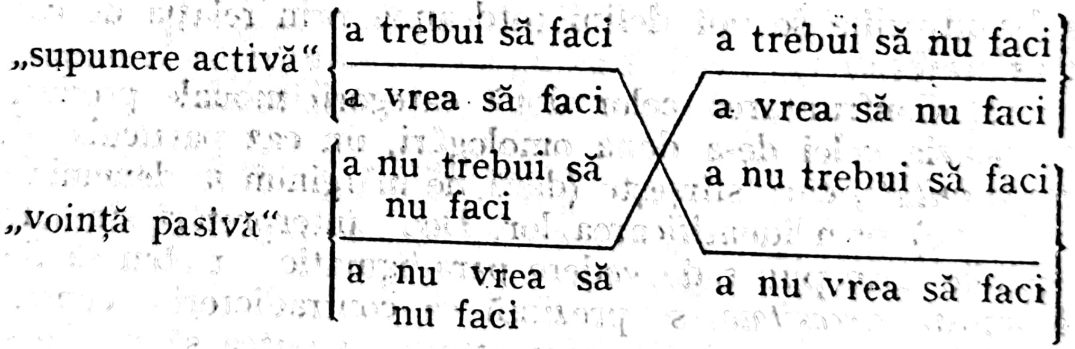

(2) *Conformități*

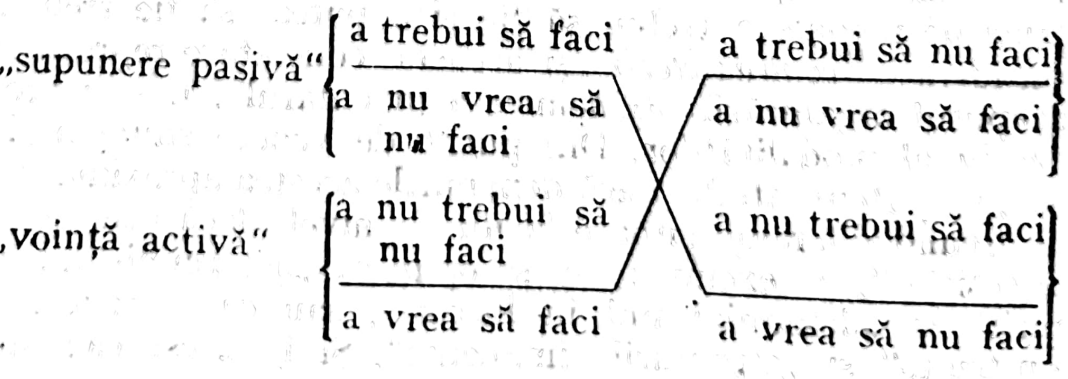

II. Incompatibilităţi

(1) *Contrarietăţi*

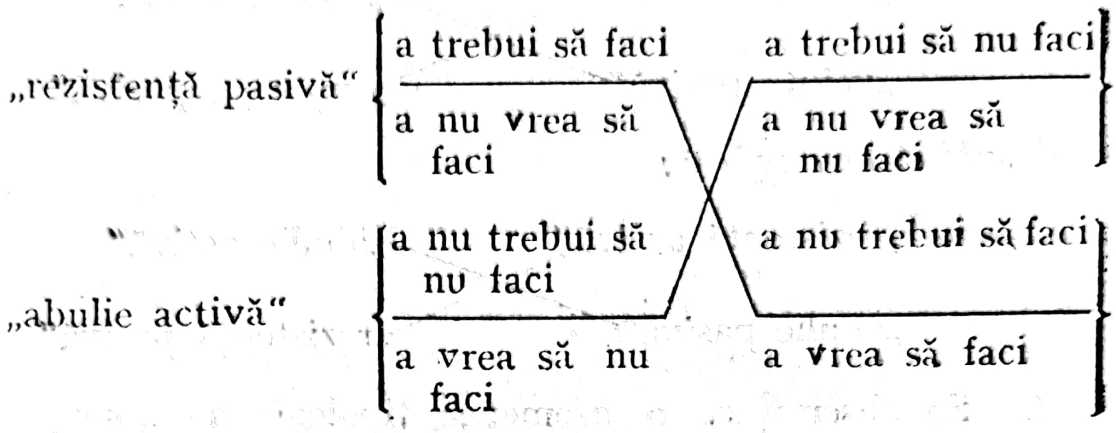

(2) *Contradicţii*

„rezistenţă activă"	a trebui să faci / a vrea să nu faci	a trebui să nu faci / a vrea să faci
„abulie pasivă"	a nu trebui să nu faci / a nu vrea să faci	a nu trebui să faci / a nu vrea să nu faci

Interpretarea acestui tabel sugerează cîteva remarci:

(1) Cuplajele efectuate par să reprezinte un ansamblu de *poziţii modale* ale subiectului pragmatic în momentul în care îndeplineşte condiţiile necesare încheierii *contractului*, deci în momentul în care destinatorul a transmis deja, cu ajutorul modalizării factitive, conţinutul deontic al mesajului său. Subiectul, dotat cu două modalităţi distincte, se găseşte într-o poziţie care îl conduce fie la *acceptarea* (în cazul compatibilităţii modale), fie la *refuzul* (în cazul incompatibilităţii) contractului, acceptare şi refuz (≃ aserţiune şi negaţie) care ţin de performanţa cognitivă care este *decizia*.

(2) Combinatorica simplă pe care am obţinut-o comportă 8 poziţii de acceptare şi alte 8 poziţii de refuz.

Obs. Este evident că şi refuzul trebuie considerat o formă de contract: el nu întrerupe desfăşurarea programului modalizării subiectului, dar îi dă o nouă direcţie.

În ciuda caracterului foarte aproximativ al denumirilor — şi de această dată nu vom denumi decît axele modalităţilor

cuplate —, ne putem face o idee despre distribuția rolurilor actanțiale de *subiect care consimte:*

„supunere activă" — „voință activă"

„voință pasivă" — „supunere pasivă"

și *subiect care refuză:*

„rezistență activă" — „abulie activă"

„abulie pasivă" — „rezistență pasivă"

(3) Se observă că o asemenea tipologie a subiecților obligați să-și confrunte îndatoririle și dorințele ține atît de o *semiotică deontică* cît și de o *semiotică bulestică* și poate în același timp să clarifice anumite aspecte ale *tipologiei culturilor*, mai precis descrierea „atitudinilor" individului în raport cu societatea. Remarcăm că în contextul cultural european sînt apreciate drept „creatoare" rolurile actanțiale de „voință activă" și „rezistență activă".

(4) Confruntările modale nu afectează desfășurarea sintagmatică a modalizărilor, nici ordonarea lor în secvențe.

În funcție de prioritatea sintagmatică acordată uneia sau alteia din structurile modale, putem avea două tipuri de contracte:

contract injonctiv = a trebui să faci → a vrea să faci

contract permisiv = a vrea să faci → a trebui să faci

Obs. Contractul permisiv este facultativ: el nu presupune stabilirea modalizării volitive.

III.3. *Sisteme de reguli și aptitudini ale subiecților*

Un ultim exemplu propune un model de prezentare a funcționării codurilor sociale, adică a sistemelor de reguli mai mult sau mai puțin coercitive, implicite sau explicite, confruntate cu dispozitivele comparabile corespunzînd diverselor articulații ale competenței subiecților cărora li se aplică. Ne vom ocupa de confruntarea modalităților a trebui să faci și a ști să faci, deși juxtapunerea primei modalități cu a putea să faci ar fi poate la fel de sugestivă.

Scanned with OKEN Scanner

CONFRUNTAREA DINTRE A TREBUI SĂ FACI ŞI A ŞTI SĂ FACI

I. Compatibilităţi

1. *Complementarităţi*

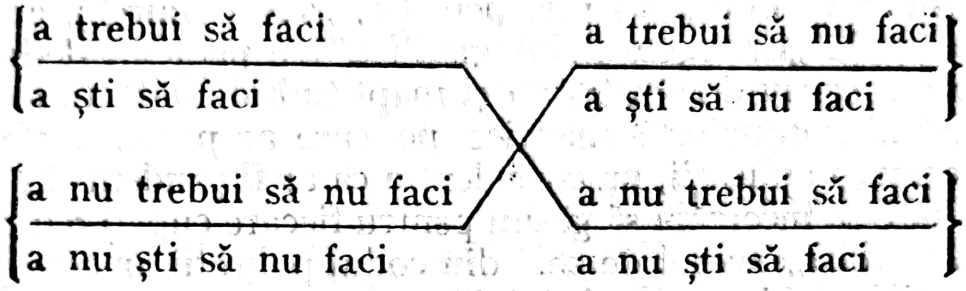

2. *Conformităţi*

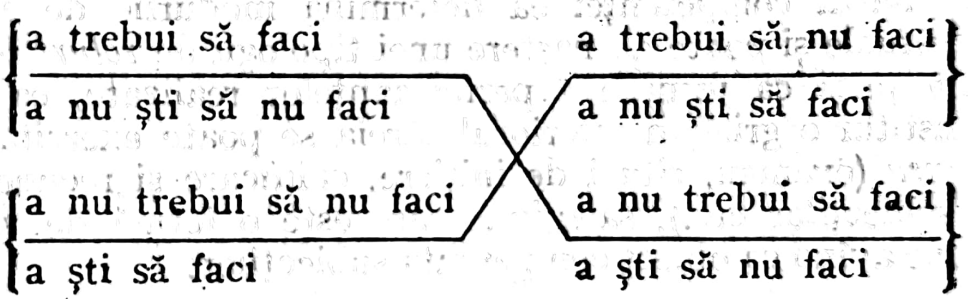

II. Incompatibilităţi

1. *Contrarietăţi*

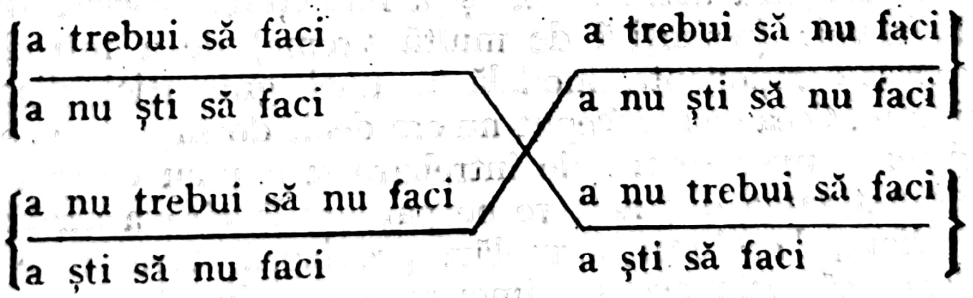

2. *Contradicţii*

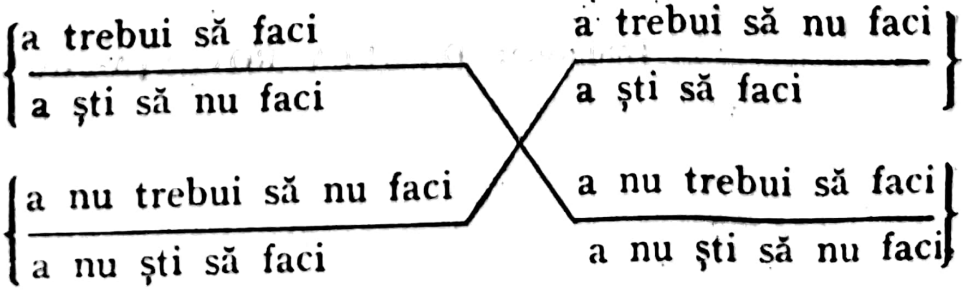

Scanned with OKEN Scanner

Remarci:

(1) Confruntarea acestor două tipuri de modalităţi permite să dăm o reprezentare a *aplicării* codurilor sociale cu caracter normativ ca:

regulile de gramatică,
regulile de jurisprudenţă,
regulile cutumiare (codul politeţii, al uzanţelor etc.),

la subiecţii dotaţi cu pricepere (fr. „savoir faire"), adică cu un fel de „inteligenţă sintagmatică" ce poate fi definită ca un dispozitiv de aptitudini şi inaptitudini. Dată fiind diversitatea izotopiilor semantice pe care ar putea fi efectuate asemenea aplicaţii, nu considerăm că ar fi prudent, în stadiul actual, să încercăm să găsim pentru fiecare cuplaj o denumire potrivită („excesul de zel" din codul politeţii ar corespunde, de pildă, „hipercorectitudini" gramaticale).

(2) Confruntarea poate fi concepută în două feluri diferite: la nivelul competenţei ea determină modurile de acţiune eventuale şi poate da naştere unei tipologii de *roluri sociale*; concepută ca urmare a performanţelor realizate, ea poate constitui o grilă în interiorul căreia se poate exercita *sancţiunea* (examen, ritual de iniţiere, calificare şi recunoaştere a subiecţilor etc.), sancţiune care este o formă de veridicţiune avînd ca obiect competenţa subiecţilor.

IV. CONCLUZII

La originea acestui text şi a reflecţiilor înscrise în el se află nevoia (resimţită de multă vreme) de a introduce şi explica componenta modală a unei gramatici discursive viitoare. Ceea ce la început nu era decît dorinţa de a semnala existenţa unor semne de întrebare şi a unui cîmp teoretic neinvestigat a dat naştere pe parcurs la cîteva analize mai detaliate, la cîteva formulări provizorii, fără a se putea afirma că prin aceasta imensul domeniu al intervenţiilor modale (şi în primul rînd al modalizărilor epistemice) ar fi deja explorat.

Traducere: DANIELA ROVENŢA-FRUMUŞANI

Scanned with OKEN Scanner

NEUROSEMIOTICA ŞI ASIMETRIA FUNCŢIONALĂ A CREIERULUI

V. V. IVANOV

MEMORIA PROF. A. R. LURIA

Principala concluzie a unei serii întregi de cercetări neurolingvistice (mai larg — neurosemiotice) întreprinse în ultimii ani constă în reliefarea unor deosebiri principiale între emisfera cerebrală stîngă (dominantă) şi emisfera dreaptă (nedominantă) în ceea ce priveşte limbajul oral şi alte tipuri de sisteme semiotice.

1. Se confirmă astfel ipoteza lui Jackson, conform căreia emisfera dreaptă operează cu enunţuri finite — clişee de tipul formulelor de politeţe (de salut, de scuze şi alte semne verbale ritualizate), de tipul interjecţiilor şi înjurăturilor; şi emisfera stîngă poate opera cu aceste clişee, dar ele sînt caracteristice în primul rînd pentru emisfera dreaptă [1].

Orice comportament lingvistic standardizat (fie că e vorba de eticheta limbajului ritualizat, fixat în reguli de politeţe, fie că, din contra, e vorba de reguli standard ale unor expresii verbale ce ating maximum de grosolănie) se dovedeşte a fi legat în primul rînd de activitatea emisferei drepte. Lingvistica din ultimele două decenii, urmîndu-l pe Chomsky, a acordat o atenţie deosebită limbajului generativ, care corespunde principalelor funcţii lingvistice ale emisferei stîngi. Dar însuşi Chomsky atrăgea atenţia (în special în primele sale lucrări) asupra faptului că aparatul propus de el nu reflectă limbajul oral real, care să includă şi numeroasele cuvinte parazite, interjecţiile şi alte elemente (de tipul „hm !"-urilor) care nu sînt legate direct de construcţiile gramaticale organizate după anumite reguli şi care se reconstruiesc numai după ce sînt înlăturate toate aceste bariere. *Toate aceste bariere* — elemente neesenţiale pentru descrierea

[1] D. van Lansker, *Heterogeneity in language and speech neuro-linquistic studies*, „Working Papers in Phonetics", 29, Los Angeles, 1975.

Scanned with OKEN Scanner

limbajului generativ al emisferei stîngi — aparţin, în principal, domeniului emisferei drepte, ca şi formulele de politeţe standardizate şi înjurăturile care nu sînt generative, ci reproduse în totalitatea lor. Mai mult decît atît, cercetarea asocierilor semantice în cazul deconectării emisferei stîngi în timpul tratamentului cu şocuri electrice unilaterale, cercetare iniţiată de L. I. Balonov, V. L. Deglin şi de colaboratorii lor (la care a participat şi autorul acestor rînduri), ne permite să presupunem că pentru activitatea emisferei drepte sînt caracteristice în special expresiile-clişeu (standard) considerate drept construcţii unitare.

În cazul deconectării emisferei stîngi, pentru bolnav sînt caracteristice asocierile de tipul: *grijă părintească, grija tatălui, teamă instinctivă* (la acelaşi bolnav, în cazul deconectării emisferei drepte, apare cuvîntul *groază* ca sinonim al cuvîntului *teamă*), asociaţii de tipul *culoare roşie* (în cazul deconectării emisferei drepte, pentru *roşu* sînt frecvente culorile *verde, albastru* etc.), *culoare bleu* (spre deosebire de asociaţia *albastru-roz-roşu*, tipică pentru emisfera stîngă), *confort în apartament comun* (spre deosebire de antinomul cu negaţie, caracteristic pentru emisfera stîngă). Iată de ce orientarea din cadrul semioticii lingvistice care studiază, cu bune rezultate, semiotica combinatorie (şi al cărei obiect de studiu îl constituie astfel de clişee tipice) este orientată spre cercetarea semanticii emisferei drepte, spre deosebire de semantica generativă *logicizantă*, orientată spre operaţiile emisferei stîngi de construire a înlănţuirilor cuvintelor.

În comportamentul lingvistic standard, un număr considerabil de îmbinări de cuvinte nu se creează din nou (cum s-ar putea crede dacă am lua *ad litteram* ideea lui Humboldt: limbă = creaţie; idee reînviată în lucrările lui Chomsky, ci se reproduc într-o formă finită. Iată de ce ni se pare posibilă interpretarea, în lumina neurolingvisticii, a experimentelor privind definirea entropiei limbii (prin deducerea continuării unui text început). Textele saturate de clişee (de asemenea legate în special de activitatea emisferei drepte) poartă din punct de vedere strict statistic cantitatea cea mai mică de informaţie. Din acest punct de vedere, prezintă interes şi problema structurii statistice a limbii orale din textul folcloric. Îmbinările de cuvinte standard (formule epice, epitete invariabie etc.) din care este construit textul folcloric trebuie să aparţină sferei de activitate a emisferei stîngi în aceeaşi măsură ca şi îmbinările de cuvinte-clişee din limbajul

uzual cotidian. Această ipoteză corespunde și datelor privind memorarea cîntecelor și muzicii tocmai de către emisfera dreaptă. Putem presupune că și repertoriul de expresii poetice tradiționale (în măsura în care el reproduce elemente deja existente) în opera poetică individuală se deosebește în acest sens prea puțin de expresiile folclorice standard. O deosebire esențială față de poezia tradițională și folclorică apare numai atunci cînd ne propunem alegerea unor noi îmbinări de cuvinte (în special în literaturile ultimelor secole).

Se impune concluzia conform căreia limbajul reprodus de emisfera dreaptă este legat într-o măsură considerabilă de acele forme de folosire a limbii care (ca și formulele standard din folclor sau cele care se referă la etichetă) sînt diferite într-o foarte mică măsură de particularitățile de limbaj caracteristice unui individ; ele pot fi impuse de programe colective neconștientizate. Programele lingvistice impuse de societate individului în perioada învățării limbii creează în emisfera stîngă posibilitatea construirii unor noi lanțuri (printre ele se află și cele care înainte făceau parte din texte existente în limba respectivă, conținînd maximum de informație), iar în emisfera dreaptă reducîndu-se la memorarea și reproducerea unor unități lingvistice finite care nu se desfac în părți componente [2]. Iată de ce, pentru descrierea limbajului generativ al emisferei stîngi, nu ni se par adecvate acele modele din lingvistica matematică unde toate propozițiile corecte din punct de vedere gramatical sînt considerate a fi programate. Din contra, pentru funcțiile limbajului emisferei dominante este esențială posibilitatea de a crea noi îmbinări de cuvinte, în timp ce emisfera subdominantă, (dreaptă) reproduce unități lingvistice finite. În principiu, oricare din aceste unități globale poate fi, de asemenea, creată din nou, de aceea fiecare clișeu verbal păstrat în emisfera dreaptă poate fi din nou sintetizat de emisfera stîngă, tot așa cum hieroglifele cu care operează de obicei emisfera dreaptă, percepîndu-le ca imagini unitare, pot fi sintetizate și de emisfera stîngă. În acest caz însă se schimbă strategia operațiilor [3]: în locul unor imagini globale, care

---

[2] В. В. Иванов, *Чет и нечет. Асимметрия мозга и знаковых систем*, Советское радио, Москва, 1978.

[3] C. Hardyek, O. J. L. Tzeng, W. S. Y. Wang, *Cerebral lateralization of function and bilingual decision processes. Is thinking lateralized?*, „Brain and language", 1978, vol. 5, Nr. 1, p. 56–71.

Scanned with OKEN Scanner

constituie principala sferă a activității emisferei drepte, emisfera stîngă operează cu serii de elemente discrete. Așadar, fiecare imagine (sau unitate verbală care nu se descompune în emisfera dreaptă) este reprezentată în emisfera stîngă sub forma unor lanțuri de elemente.

Ne putem întreba: oare nu avem de-a face cu un rezultat al activității emisferei stîngi atunci cînd se schimbă sensul clișeelor standard, păstrate de obicei în emisfera dreaptă, ca în cazul procedeului dezvăluirii formei interne a unor astfel de clișee, procedeu folosit în poezia secolului XX? (de pildă, în opera lui Pasternak, ale cărui versuri abundă în expresii frazeologice cu sensuri noi: „. . . precum în apă se cufundă crîngul, Ai jucat atît de bine acest rol, încît am uitat că sînt sufleur". Aici ar fi posibilă o comparație cu datele neurosemioticii creației muzicale care, în cazul persoanelor cu o anumită cultură muzicală, ar putea, într-o măsură mult mai mare, să declanșeze operații ce țin de emisfera stîngă [4].

2. Descoperirea funcțiilor semantice ale emisferei subdominante (drepte) ne oferă posibilitatea să propunem, în linii generale, următoarea interpretare neurosemiotică a conceptelor de bază ale semanticii. Emisfera stîngă guvernează o semantică slabă care are ca obiect transformările semantice interne ce își păstrează semnificația, precum și toate semnificațiile logice abstracte exprimate în limbă. Conform proceselor verbale despre asocierile semantice, observate de L. I. Balonov și V. L. Daglin, în cazul deconectării emisferei drepte în timpul unui șoc electric, pentru emisfera stîngă sînt caracteristice astfel de asocieri gramatical-semantice care includ verbe; de exemplu: *grijă — a avea grijă de cineva, el se îngrijește; răutate — cineva este rău, a se mînia pe cineva; frică — a se teme de ceva; flămînd — el flămînzește; comoditate — a sta comod;* transformări negative de tipul *muncă — șomaj; comod — incomod*, antonime de tipul *flămînd — sătul; frică — curaj; sănătate șubredă — sănătate perfectă;* substituiri sinonimice de tipul *el este mînios, el s-a supărat;* explicații logice dezvoltate ale unor cuvinte de tipul *el e flămînd cînd nu mănîncă; boală — cînd omul este bolnav; religie — a crede în ceva.*

[4] M. Hirskowitz, J. Earle, B. Paley, *BEG alpha asymmetry in musicians and non-musicians: a study of hemispheric specialization*, „Neuropsychologia", 1978, vol. 16, p. 125—128.

Emisfera dreaptă, însă, guvernează o semantică puternică — semnificaţiile concrete ale cuvintelor (în primul rînd ale substantivelor), definite de corelaţiile lor cu obiectele pe care le semnifică şi de asocierile semantice dintre cuvinte, fixate în dicţionarele explicative [5]. Totodată, trăsătura caracteristică a emisferei drepte (evidenţiată atît în cazul funcţionării ei în timpul şocului electric cît şi în cazul experienţelor pe pacienţi cu creierul deschis[6]) constă în neputinţa, aproape totală, a acesteia de a opera cu noţiuni abstracte, inclusiv cu verbe (cu excepţia verbelor care intră în componenţa unor fraze ritualizate sau automatizate). În cazul deconectării emisferei stîngi — după datele furnizate de L. I. Balonov şi V. L. Deglin — unele cuvinte abstracte *(religie, răutate, grijă, teamă)* sau astfel de verbe cum ar fi *a dori, a dormi* nu pot fi înţelese. Iată de ce putem presupune că construcţiile gramaticale tipice pentru toate limbile naturale care includ forme ale verbului şi expresiile corespunzătoare din limbile artificiale (de tipul enumerării de predicate), sînt în întregime legate de activitatea emisferei stîngi. Emisfera dreaptă poate numi obiectele lumii exterioare şi stabili legăturile asociative dintre ele. Dar aici ea nu operează cu conceptele care se raportează în totalitate la sfera emisferei stîngi. Triunghiul simbol (cuvînt din limba naturală)-concept-denotatum introdus în semantica logică (şi care ulterior a pătruns şi în cercetările lingvistice) nu poate constitui ca atare o noţiune cu care să se poată opera în neurolingvistică. Corelaţia cuvînt-concept ţine de domeniul emisferei stîngi, iar corelaţia cuvînt-semnificat ţine de domeniul emisferei drepte.

Emisfera dreaptă nu operează cu noţiuni (cu concepte logice), ci cu imagini, mai ales cu acelea care sînt legate de senzaţiile vizual-spaţiale şi tactilo-spaţiale. Totodată, ni se pare a fi esenţial faptul după care conceptualizarea acestor imagini aparţine în întregime domeniului emisferei stîngi. Sistemul denumirii culorilor (spaţiul abstract al culorilor în accepţia lui L. Wittgenstein) este dat de limba maternă. În cazul deconectării emisferei drepte în timpul şocului electric, în emisfera stîngă se păstrează un sistem precis de opoziţii ale denumirilor culorilor (*roşu — verde — albastru*

[5] N. Moscowitch, *On the representation of language in the right hemisphere of the right — handed people*, „Brain and language", 1976, vol. 3, Nr. 1, p. 47—71.

[6] M. Sugishita, *Mental association in the minor hemisphere of a commisurotomy patient*, „Neuropsychologia", 1978, vol. 16, p. 229—232.

etc.). Deconectînd emisfera stîngă, cea dreaptă păstrează doar proprietatea de a folosi aceste denumiri în combinații uzuale de cuvinte *(lumină roșie, cer albastru)*. Cu alte cuvinte, emisfera dreaptă, folosind îmbinări de cuvinte-clișee standard, poate imita limbajul emisferei stîngi. Am avut ocazia să discutăm cu un cunoscut scriitor, daltonist, care nu distingea în mod real nici o culoare și care își întreba cunoscuții despre epitetele cromatice folosite de ei pentru anumite obiecte. Cu toate acestea, sistemul denumirilor rusești ale culorilor (aparținînd de emisfera stîngă) și alegerea combinațiilor obișnuite ale epitetelor cromatice și substantivelor respective (păstrat în emisfera dreaptă) îi erau bine cunoscute. Iată de ce, citindu-i romanele, întîlnim un mare număr de epitete cromatice folosite în conformitate cu normele limbii (deși nu au nici o valoare artistică). Trebuie să subliniem în mod deosebit rolul îmbinărilor de cuvinte standard, păstrate și reproduse în emisfera dreaptă, pentru imitarea comportamentului verbal normal.

Emisfera stîngă suprapune rețeaua lingvistică (și conceptual logică) peste imaginile concrete (tactilo-vizuale) formate de emisfera dreaptă. Citățm drept exemplu probant totalitatea acelor tulburări ale activității lobilor parietali inferiori din emisfera stîngă, care mai înainte erau unificate prin termenul „sindromul Gernstmann". În cazul acestui sindrom se dereglează în special capacitatea de a folosi corect adjectivele stîng-drept. Zona corespunzătoare a emisferei drepte este răspunzătoare de orientarea reală în spațiu (în plus, judecînd după datele furnizate de neurofiziologia maimuțelor, această funcție este destul de veche). Emisfera stîngă însă are de-a face nu cu diferențieri spațiale reale, ci cu categorisirea lor, concretizată în special în denotații verbale.

O altă manifestare a „sindromului Gernstmann" o constituie folosirea incorectă a denumirilor numerelor și, legat de acestea (datorită numărării pe degete, tipice istoriei fiecărui individ, ca și istoriei limbilor), a folosirii denumirilor degetelor. Număratul constituie o operație tipică de construcție succesivă, caracteristică pentru emisfera stîngă (ea își găsește continuitatea în activitatea calculatoarelor moderne care modelează în primul rînd activitatea emisferei stîngi). Număratul se bazează inițial pe stabilirea unor corespondențe reciproc identice între mulțimea degetelor numărate și mulțimea denumirilor lor, de care sînt legate etimologic și numerele corespunzătoare. Cf. cîteva exemple elementare:

Scanned with OKEN Scanner

десять (zece) < *de — + k̂(o)mt-, unde *komt → germana veche *hand (mînă), de forma arhaică a numeralului два (doi) într-o formă de compunere a cuvintelor, adică десять = = două mîini; пять (cinci) — înrudit cu пясть (metacarp) etc. Am putea presupune că cele mai vechi perceperi ale mulțimilor (încă nenumărate, ci percepute ca unități) țineau de funcțiile emisferei drepte[7], dar numărul (reconstruit pentru *homo sapiens* încă în paleoliticul superior) presupune construirea unor serii de simboluri discrete (ale degetelor, mai tîrziu — ale denumirilor, apoi ale numeralelor și ale semnelor cifrice), legată de activitatea emisferei stîngi.

Ipoteza, susținută de către mulți istorici ai gîndirii (în special de L. S. Vîgotski, O. M. Freidenberg ș.a.), privind dezvoltarea treptată de la formele complexe (în imagini) ale gîndirii la cele noționale, poate fi interpretată în termeni neurolingvistici ca o creștere treptată a rolului emisferei stîngi și a operațiilor pe care ea le întreprinde. Putem considera că acest proces începe încă înainte de *homo sapiens* și continuă timp îndelungat în istoria lui. În ultimele etape ale evoluției, acest proces începe să se accelereze datorită apariției sistemelor creier-mașină, în care funcțiile logice ale emisferei stîngi își găsesc sprijin în funcțiile corespunzătoare ale mașinilor de calcul.

3. În măsura în care semnele plastice ale limbajului gesturilor surdo-muților și semnele, legate semantic de acestea, ale scrierii hieroglifice nu se divid în părți componente, ele fac parte din sistemele semiotice specifice ale emisferei drepte. Iată de ce, în cazul afectării emisferei stîngi, la surdo-muți suferă alfabetul digital, care reprezintă un echivalent semiotic exact al scrierii literale, dar poate să se păstreze limbajul plastic al gesturilor[8]. Întocmai ca și la japonezii care înainte de boală stăpîneau atît alfabetele silabice fonetice (katakana și hiragana), cît și scrierea hieroglifică, afectarea emisferei stîngi duce la dispariția scrierii fonetice și nu a celei hieroglifice[9]. Emisfera dreaptă pro-

---

[7] V. V. Ivanov, *op. cit.*

[8] J. E. Sarno, D. P. Swister, M. T. Sarno, *Aphasia in a congenitally deaf man*, în „Cortex", 1969, vol. 5, p. 398—414.

[9] S. Sasanuma, O. Fujimura, *Selective impairment of phonetic and non-phonetic transcriptions of words in Japanese aphasie patients. Kana vs. Kanji in visual recognition and writing*, în „Cortex", 1971, vol. 8, p. 1—8; S. Sasanuma, O. Fujimura, *Kana and Kanji processing in Japanesse aphatics*, in „Brain au language", 1975, vol. I, nr. 2, p. 369—383.

Scanned with OKEN Scanner

babil că poate să elaboreze strategia recunoașterii succesiunii semnelor silabice fonetice ca un tot vizual unitar. Numai așa se poate explica faptul că, după cîțiva ani de la tăierea parțială a legăturilor comisurale, un japonez care are creierul parțial segregat poate citi cu glas tare semnele alfabetului silabic[10]. Probabil că un proces analog are loc și în privința fonemelor și succesiunilor lor. Cu douăzeci de ani în urmă, în laboratorul Institutului de neurochirurgie condus pe atunci de A. P. Luria, am avut posibilitatea să observăm un bolnav cu tumoare la lobii occipitali ai ambelor emisfere, care singur mărturisea: „nu pot numi literele separat, ci numai în cuvinte". Acest bolnav putea să repete o silabă numai dacă îi dădea înțelesul unui cuvînt: pentru *ta-ta-ta* el repeta *tak-tak-tak* (*așa-așa-așa*) [11]. După un acces spasmodic al emisferei stîngi, provocat de șocul electric, pacientul în loc de silabele *ба-на* și *на-ба*, repeta cuvîntul *нана* (tata) [12]. Aceleași particularități ale emisferei drepte se manifestă și în cazul scrierii literare: bolnavii care au emisfera stîngă afectată nu pot să scrie litere separate, în schimb pot să-și scrie dintr-o dată numele ca pe un tot unitar [13].

Se poate pune următoarea problemă: dacă emisferei stîngi îi este caracteristică recodarea limbajului sonor în succesiunea unităților discrete (a fonemelor și respectiv a literelor) și invers, atunci emisfera dreaptă poate rezolva aceeași sarcină în conformitate cu strategia, caracteristică pentru ea, a recunoașterii unei imagini unitare.

Cele mai noi cercetări din domeniul sistemelor de biocomunicare la animalele vertebrate superioare ajung la concluzia existenței unor surse genetice unice ale comunicării umane prin intermediul limbii și al sistemelor de semnalizare sonoră la mamifere. Similitudinea se referă nu numai la numărul fonemelor care în medie corespunde numărului

---

[10] M. Sugishita, M. Iwata, Y. Toyokura, M. Yoshiokh, R. Yamada, *Reading of ideograms and phonograms in Japanese patients after partial comissurotomy*, în „Neuropsychologia", 1978, vol. 16, p. 417—426.

[11] В. В. Иванов, *Лингвистика и исследование афазии*, „Структурно-типологические иследования", Москва, 1962.

[12] Л. И. Балонов,, В. Л. Деглин, *Слух и речь доминантного и недоминантного полушарий*, „Наука", 1976.

[13] A. R. Luria, E. G. Simernitskaya, E. G. Tubylevitch, *The structure of psychological processes in relation to cerebral organization*, în „Neuropsychologia", 1970, vol. 8, p. 13—19.

Scanned with OKEN Scanner

semnelor în sistemele biocomunicării la vertebrate [14]; ea se referă și la posibilitățile aparatului auditiv, orientate spre receptarea semnalelor de biocomunicare. Cu toate acestea, pînă cînd nu vor fi clarificate garanțiile elementelor sonore în sistemele de biocomunicare, rămîne nu întru totul clar faptul dacă nu cumva similitudinea se limitează doar la caracteristicile aparatului auditiv, care la om corespunde posibilităților fonetice (și nu fonologice) ale creierului. Cu alte cuvinte, elementul comun pentru om și mamifere îl constituie posibilitatea recunoașterii unor semnale relativ scurte, de tipul vocalelor și consoanelor. Dar capacitatea de a construi (și nu de a analiza) serii de astfel de semnale, care formează fonemele (elementele sonore ale cuvintelor), constituie, după toate probabilitățile, una dintre cele mai importante funcții ale zonelor vorbirii din emisfera stîngă.

Se pune însă întrebarea: oare emisfera dreaptă (ca și zonele subcorticale ale ambelor emisfere) nu păstrează acele mijloace de receptare globală, neindividualizată a imaginii sonore, care probabil că sînt tipice pentru receptarea sunetelor nespecifice vorbirii (în special a sunetelor muzicii), receptare caracteristică pentru emisfera dreaptă? În acest caz, mecanismul receptării semnalelor biocomunicării la animale ar urma să-l legăm tocmai de posibilitățile emisferei drepte. Aceste probleme însă constituie obiectul viitoarelor experiențe care trebuie să dea răspunsul așteptat.

O particularitate a emisferei stîngi constă în faptul că aceasta nu numai că receptează sunetele vorbirii (operație pe care sînt capabile să o facă și mamiferele, și emisfera dreaptă, și, de asemenea, probabil, și regiunile subcorticale ale ambelor emisfere), dar și distinge și compară învelișurile sonore (fonemice) ale cuvintelor. În special lobul frontal al emisferei stîngi dirijează diferențierea cuvintelor de o anumită lungime (ce conțin un anumit număr de foneme) care încep cu un anumit fonem. Așadar, emisfera stîngă operează în primul rînd cu limbajul, așa cum operează cu o sumă de unități discrete. Prin urmare, succesele fonologiei sînt rezultatul descrierii reușite a operațiilor cu limbajul sonor,

[14] W. J. Smith, *Messages of vertebrate communication*, în „Science", 1969, vol. 165, p. 145—150; M. H. Mognihan, *Comparative aspect of communication in New World primates*, în „Primate ethology essays on the socio-sexual behavior of apes and momkeys", Chicago, 1969, p. 306—392; E. O. Wilson, *Sociobiology. The new synthesis*, Cambridge, 1975; **В. В. Иванов, *Очерки по истории семиотики в СССР*, Москва, 1976.**

efectuate de emisfera stîngă. Şi mai neclare rămîn problemele care fac trecerea de la analiza fonetică (predeterminată genetic şi legată de caracteristicile sistemelor de biocomunicare) la analiza fonemică. Cu alte cuvinte, rămîne în mare măsură deschisă problema privind modul în care emisfera stîngă trece la recodarea semnalelor fonetice receptate în serii de unităţi discrete. Ni se pare că este prematur să folosim termenul „fonemic" în legătură cu acele tipuri de receptare auditivă a sunetelor pentru care nu este evidentă prezenţa la ieşire a seriei de elemente discrete (foneme), cu toate că termenul respectiv este foarte răspîndit în lucrările de psihologie acustică şi de psihologie a animalelor. Limbajul sonor se reduce la foneme şi la succesiunea lor numai datorită activităţii emisferei stîngi. Nici înregistrarea mecanică (acustică şi fiziologică) a limbajului sonor, nici receptarea ei de către animale sau de emisfera dreaptă nu duc, se pare, la o clasificare fonemică univocă.

Legat de aceasta, se pune foarte frecvent problema structurii sonore a cuvintelor de tipul interjecţiilor (mai larg — de tip ritualizat sau automatizat), care sînt reproduse în egală măsură de ambele emisfere, şi de aceea pot să nu se supună analizei (şi sintezei) fonemice. În astfel de cuvinte întîlnim o serie întreagă de unităţi sonore care lipsesc din inventarul de foneme al tuturor celorlalte cuvinte din limbă, de pildă, consoana sonoră fricativă postlinguală (γ) în cuvîntul rusesc Господи! (Doamne!) — γóspòd'i, folosit ca interjecţie, sau ara (αγα), explozia guturală de la sfîrşitul negaţiei româneşti folosite în limba vorbită (n'e), sunetul inspirat sˈ din limba japoneză, folosit ca semn de politeţe. Desigur, ar fi inexact dacă am admite să vorbim în astfel de cuvinte de unităţi fonemice extrasistemice (sau de elemente ale sistemelor fonologice coexistente). Probabil că în acele elemente „de ambalaj" ale limbajului oral, din care fac parte, de asemenea, numeroase sunete-paraziţi („hm"-ul, tuşitul etc.) se includ şi sunete de tipul interjecţiilor, existente în componenţa respectivelor unităţi standard şi care, probabil, nu pot fi supuse unei analize şi sinteze fonemice.

O altă problemă importantă pentru fonologia şi fonetica sincronică şi diacronică o constituie statutul neurolingvistic al tonurilor în limbile tonice. Pe baza rezultatelor audiţiei dihotomice se poate trage concluzia că în limbile de tipul

thaia, tonurile aparţin domeniului emisferei stîngi [15]. După toate probabilităţile, recodarea ordinii fonemelor într-o altă succesiune (fenomen observat în istoria limbilor tonice), caracterizează printr-un anumit ton (de tipul lui *miet din limba veche chineză 'мед' — mit — păstrat încă în dialectul din Kanton mi?, „cu un ton exploziv" special — ju şen), se realizează de emisfera stîngă. Dar emisfera dreaptă, care receptează cuvintele ca unităţi întregi (probabil fără delimitarea fonemelor şi a tonurilor semnificative din punct de vedere fonologic), poate ajuta la păstrarea succesiunii în receptarea unuia şi aceluiaşi cuvînt ca un fel de unitate identică cu ea însăşi, indiferent de faptul că emisfera stîngă interpretează într-un mod nou componentele lui fonologice.

4. Numărul elementelor automatizate din limbaj, reproduse de emisfera dreaptă, este relativ redus. Fiecare din aceste elemente poate avea un diapazon considerabil de semnificaţii (este suficient să amintim pasajul din *Jurnalul unui scriitor* citat în acest sens de Vîgotski şi Bahtin). Aşadar, am putea spune că setul elementelor ce ţin de etichetă şi al celor de tipul interjecţiilor, specifice emisferei drepte, după numărul şi funcţiile lor, reproduce într-o anumită măsură comunicarea dintre strămoşii omului, deci momentul care a premers apariţia limbajului. Numărul exclamaţiilor ritualizate nu depăşeşte numărul semnelor din sistemele biocomunicării; fiecare din ele corespunde (ca dealtfel şi semnele acestora din urmă) unei anumite situaţii sau stări tipice (de exemplu, de pericol sau groază) şi permite folosirea lor foarte largă. De aici nu trebuie să tragem concluzia că este justă teoria privind apariţia limbii naturale din interjecţii. Limba naturală s-a dezvoltat din sistemele biocomunicării, datorită faptului că emisfera stîngă a început să construiască din foneme (apropiate prin caracteristici acustice de semnalele biocomunicării), succesiuni care funcţionează cu statut de cuvinte. Dar în sistemul de exclamaţii al emisferei drepte, de tipul interjecţiilor şi automatismelor, s-au păstrat (doar parţial încorporate în sistemul limbii naturale) relicve ale acelei perioade din istoria mijloacelor de comunicare dintre oameni care au premers apariţia limbajului.

În cazurile patologice, un singur cuvînt păstrat de emisfera dreaptă poate constitui unicul mijloc (şi de aceea atot-

[15] D. van Lansker, *op. cit.*

cuprintzător) de exprimare. Baudelaire, de pildă, pierzîndu-şi graiul în ultima fază a paraliziei sale evolutive, putea să pronunţe doar un singur cuvînt — *cré nom* (probabil de la sacré nom). Într-unul din experimentele lui L. I., Balonov şi V. L. Deglin, în cazul deconectării emisferei stîngi, emisfera dreaptă a bolnavului reacţiona la toate cuvintele ce i se propuneau printr-o singură asociere semantică — тетрадь (caiet). Prin urmare, emisfera dreaptă poate folosi în mod practic orice cuvînt cu valoarea de simbol convenţional pentru exprimarea spontană, indiferent de semnificaţia lui iniţială. S-ar putea ca pe această cale să putem găsi şi explicaţia numeroaselor cuvinte-parazit, de tipul „так сказать" („ca să zicem aşa"), întîlnite în limbajul oral al unui mare număr de orăşeni, cuvinte care au rolul materialului „de ambalaj". Acestea înlocuiesc sunetele ce sînt în afara vorbirii şi ţin de emisfera dreaptă (de tipul *hm*-urilor, tuşitului ş.a.m.d.). Cuvintele-parazit, foarte frecvente în limbajul intelectual, şi care variază în funcţie de profesie („на самом деле", într-adevăr, de pildă în limbajul elevilor şi studenţilor şcolilor şi institutelor de matematică etc.), după funcţia lor „de ambalaj" pot fi comparate cu cele mai elementare expresii orale întîlnite în vorbirea altor grupuri sociale. Un element comun îl constituie absenţa unui conţinut conceptual. Este interesant că în expresiile grosolane (exclamaţii-înjurături) dispare, de regulă, semnificaţia concretă iniţială a denumirilor părţilor corpului sau a actului fiziologic. În acest sens, ele se deosebesc şi de semnalele biocomunicării.

5. Cea mai importantă descoperire de ordin morfologic din ultima vreme privind asimetria funcţională a creierului o constituie identificarea unor mari diferenţe citoarhitectonice între zonele vorbirii (zonele temporalo-parietale) ale emisferei stîngi (de ordinul a 254 de unităţi planimetrice) şi cele ale emisferei drepte (de ordinul a 35 de unităţi planimetrice). Zonele occipitale ale emisferei stîngi se dovedesc a fi în patru din cazuri mai mari decît zonele occipitale ale emisferei drepte. Dimpotrivă, lobul frontal al emisferei drepte este în nouă din cazuri mai mare decît lobul frontal al emisferei stîngi [16]. Aceste ultime concluzii pot fi puse în legătură cu datele din care reiese că lobul frontal al emisferei stîngi, ca regulator al emoţiilor, se apropie în ansam-

[16] D. van Lansker, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

blu de emisfera dreaptă. Ipotezele privind importanța deosebită în antropogeneză a lobilor frontali credem că necesită unele corective substanțiale. Anumite funcții ale lobilor frontali pot fi mult mai vechi decît cele specifice pentru centrii de vorbire ai creierului. Antropogeneza, cuprinzînd o perioadă de cel puțin 3—4 milioane de ani, și glottogeneza, care poate cuprinde mai puțin de o sută de mii de ani, în nici un caz nu se pot identifica. Fără îndoială că *homo sapiens* (poate și predecesorii lui direcți) chiar din primele momente ale existenței lui stăpînea limbajul oral [17], dar evoluția creierului care a făcut posibilă folosirea limbii putea să se producă cu mult înainte, cînd rolul principal în comunicarea dintre strămoșii omului îl juca limbajul gesturilor, iar semnalizarea sonoră se deosebea prea puțin de biocomunicare. Număratul pe degete, ca exemplu de folosire a unor vechi sisteme semiotice, legate la *homo sapiens* de emisfera stîngă, demonstrează că anumite succesiuni arhaice de simboluri discrete au fost construite la început cu ajutorul limbajului gesturilor, iar apoi au început să capete forme verbale.

J. Janes lansează o ipoteză nouă deosebit de interesantă, bazată pe aplicarea datelor privind funcțiile celor două emisfere ale creierului în psihologia istorică și în istoria culturii. El presupune că dirijarea vechilor comunități omenești se înfăptuia printr-un limbaj al emisferei stîngi, existent în interiorul omului, iar uneori prin organele vizuale ale emisferei drepte, interpretate ca porunci ale unor forțe superioare. Conform acestei ipoteze, conștiința omului contemporan s-a dezvoltat datorită destrămării acestui vechi sistem al manifestării legăturilor interemisferice în cultura și în organizarea societății. Cronologia concretă a acestei schimbări, atribuită de Janes Orientului antic și Greciei post-homerice, nu este plauzibilă, întrucît și în perioade mai vechi întîlnim texte poetice orale și scrise care presupun vorbirea omului cu el însuși (vorbirea interioară a omului este considerată a fi sufletul omului cu care el însuși dialoghează, așa cum se întîmplă în textele egiptene, hurite, hittite și homerice). Prin urmare, trebuie să plasăm apariția conștiinței și a vorbirii interioare într-o epocă mult mai veche. Este firesc însă ca istoricii culturii să tindă să stabilească perioadele folosirii treptate a limbajului emisferei

[17] В. В. Иванов, *Чет и нечет. Асимметрия мозга и знаковых систем.*

stîngi nu numai pentru comunicarea cu alţii, ci şi pentru dirijarea comportamentului propriu, aşa cum a demonstrat L. S. Vîgotski referitor la trecerea vorbirii exterioare la vorbirea egocentrică a copilului, iar apoi la vorbirea interioară, Este foarte posibil ca filogeneza să fie şi aici într-o anumită măsură identică cu ontogeneza.

Pe baza observaţiilor privind semnalizarea prin gesturi la antropoide, se poate afirma că cimpanzeul care a învăţat limbajul gesturilor poate să-l folosească pentru a vorbi cu el însuşi. Aici s-ar putea întrevedea o etapă similară cu vorbirea egocentrică. Nu este exclus ca vorbirii interioare logicizante a emisferei stîngi să-i fi premers vorbirea interioară (probabil că la omul contemporan ele coexistă), bazată pe imagini vizual-spaţiale (deci şi pe gesturi interiorizate).

Interacţiunea acestor două forme diferite de dirijare a comportamentului putea fi percepută conştient şi în formele mitologice. Trebuie să spunem însă că interpretarea halucinaţiilor sonore ca voci ale unei forţe superioare în nici un caz nu se limitează la acele perioade vechi la care se referă Janes (este suficient să amintim vocile auzite de Ioana d'Arc). Prezintă interes şi existenţa unei corelaţii între halucinaţiile sonore (aparţinînd emisferei stîngi) şi vîrsta matură, spre deosebire de vîrsta pubertăţii — 12-15 ani — cînd predomină halucinaţiile vizuale [18].

6. Emisfera dreaptă (subdominantă) dirijează mişcările omului într-un timp concret şi într-un spaţiu concret. Putem face o analogie din domeniul ciberneticii, de pildă cu un complex alcătuit din două maşini, emisfera dreaptă sugerîndu-ne activitatea maşinii care funcţionează în regimul unui timp real [19]. Aceasta concordă cu faptul că tocmai cu emisfera dreaptă se corelează limbajul plastic al gesturilor indicatoare, care în procesul comunicării reale dintre oameni ajută la înţelegerea sensului unor astfel de cuvinte (în ceea ce priveşte forma lor sonoră) egocentrice deictice ca *acesta, acela*. Aceste cuvinte deictice aparţin limbajului oral, prin urmare emisferei stîngi (dominante). Acelaşi lucru îl putem spune şi despre diferenţierile lingvistice ale categoriilor de persoană, timp şi ale altor categorii gramaticale, care au

[18] Е. Бенвенист, *Общая лингвистика*, Москва, 1974.
[19] В. В. Иванов, *Чет и нечет. Асимметрия мозга и знаковых систем*.

rol deictic. După structura lor și după semantica ce le corelează cu actul vorbirii realizat în primul rînd de emisfera dominantă, ele aparțin net acestei emisfere. Dar semantica actului vorbirii poate fi înțeleasă numai pe fondul acelei localizări concrete spațial-temporale a proceselor care se realizează în afara actului vorbirii (în emisfera dreaptă). De aceea dificultatea înțelegerii de către mașină a cuvintelor deictice egocentrice ar putea fi rezolvată definitiv folosind un asemenea robot în care „procesorul" lingvistic (un mecanism special pentru prelucrarea informației) ar fi cuplat cu un mecanism automat deosebit de acesta din punct de vedere funcțional. El ar trebui să funcționeze în regimul unui timp real și să localizeze toate procesele descrise în enunțările lingvistice într-un spațiu-timp concret. Din acest punct de vedere, o semnificație excepțională a cuvintelor deictice egocentrice este determinată și de rolul lor în corelarea formelor abstracte de limbă și îmbinările sintactice, analizate și sintetizate în emisfera stîngă (dominantă), pe de o parte, și spațiul-timp concret receptat de emisfera dreaptă (în afara vorbirii), pe de altă parte. Cuvintele egocentrice „comută" de fiecare dată enunțul care în emisfera stîngă s-ar putea să fie formulat cu ajutorul lor numai în relație cu actul vorbirii, fără o localizare concretă, și îl pun în situația în care este receptat direct de emisfera dreaptă. O astfel de interpretare a pronumelui personal *eu* se justifică și prin faptul că conștiința de sine ca un tot unitar se leagă de funcțiile emisferei vorbirii.

Dimpotrivă, anumite cazuri patologice de separare a „eului" de un alt om în cadrul aceluiași individ pot să-și aibă sursa în conflictul dintre cele două emisfere (și dintre diferitele zone ale aceleiași emisfere). Pe această cale pot fi căutate și explicații mai convingătoare privind apariția unor tulburări schizofrenice. Psihiatrul care ar observa la un pacient cu emisferele cerebrale scindate că își lovește nevasta cu o mînă, iar cu cealaltă se autoliniștește, foarte ușor ar putea să-l suspecteze de dedublare schizofrenică a personalității. Pentru tulburările schizofrenice sînt caracteristice anumite fenomene care se observă în cazul afectării uneia din emisfere, în special în cazul schimbării atitudinii față de corpul propriu și în orientarea spațială, fenomene care s-ar părea că sînt analoge cu anumite simptome ce însoțesc tulburările activității emisferei drepte. Dar particularitățile vorbirii schizofrenicilor, care se împart în două tipuri con-

Scanned with OKEN Scanner

trarii, mai degrabă ar putea constitui o mărturie a faptului că acest termen general se referă la îmbolnăviri complet diferite din punct de vedere al mecanismului lor. În cazul unui tip (în cazul gîndirii ataxice), vorbirea se remarcă printr-o corectitudine gramaticală excepțională în condițiile absenței unei tematici cît de cît sesizabile („De ce dumneata, pictor istoric care ai fugit cu balsamul"); în cazul celui de-al doilea tip (schizofazia), vorbirea este întotdeauna agramată, sensul întregului enunț, însă (ca și legătura lui cu o anumită situație concretă), este evident („eu nu întreb acasă, adică s-a sfîrșit procedura mea a vieții") [20]. Aceste două tipuri de tulburări, analoge în principiu, se întîlnesc și în cazul afectării diferiților centri ai scoarței emisferei dominante.

Un interes deosebit îl prezintă concluzia conform căreia schizofrenia reprezintă afectarea posibilității de a dialoga [21]. Analizînd versurile tîrzii ale lui Hölderlin, R. O. Jakobson a arătat că ele se deosebesc de versurile timpurii prin absența totală a elementelor deictice [22]. Față de absența totală a formelor de persoana întîia și a doua marcate în perioada tîrzie a creației lui Hölderlin [23], în 51 de rînduri ale elegiei din anul 1820, *Menon plîngînd pe Diatima*, se întîlnesc 26 de forme de pronume personale la persoana întîia și a doua, șase pronume posesive ale acestor persoane și un număr considerabil de forme verbale analoge. La verb se observă, de asemenea, înlocuirea formelor de la timpul trecut marcat cu forme nemarcate de prezent, care predomină în versurile tîrzii [24], și a formelor modale marcate, cu modul indicativ prezent nemarcat [25]. Absența formelor de persoana întîi este legată, fără îndoială, de o schimbare de atitudine a poetului față de propria-i persoană: poetul se numea în clipele sale

---

[20] Ф. И. Случевски, *Атактическое мышление и шизофрения*, în „Медицина", Ленинград, 1975, p. 16, 20.

[21] R. Leodolter, *Gestörte Sprache oder privatsprache: Kommunikation bei Schizophrenen*, în „Wiener Linguistische Gazette", 1975, 10—11, p. 75—95.

[22] R. Jakobson, G. Lübbe-Grothues, *Ein Blick auf Die Aussicht von Hölderlin*, în vol. R. Jakobson, *Hölderlin. Klee. Brecht. Zur Wortkunst dreier Gedichte. Eingeleitet und herausgegeben von E. Holenstein*, Baden-Baden, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, 1976, p. 80.

[23] U. Supprian, *Schizophrenie und Sprache bei Hölderline*. Fort schrite der Neurologie/Psychiatrie, 1974, p. 620, 628.

[24] B. Böschenstein, *Hölderlins späteste Gedichte*, în „Holderlein-Jahrbuch", vol. 14, 1965—1966, p. 35—56.

[25] R. Jakobson, G. Lübbe-Grothues, *op. cit.*, p. 80, 81.

de rătăcire Buonarroti [26], Scardanelli, Svarivari și Salvadore Rosa [27]. Ni se pare important, în cazul acesta, creșterea considerabilă a numărului de cuvinte abstracte, fenomen caracteristic îndeosebi pentru activitatea emisferei dominante.

Schimbarea atitudinii față de personalitatea proprie în cazul schizofreniei se leagă de o anumită folosire a elementelor deictice care se referă la persoana întîia. Apare fie utilizarea neobișnuită a două elemente deictice de adîncime care se referă la cele două „eu-ri" [28], fie schimbarea semnificației „eu-lui" în relația cu propria persoană [29]. Un pacient al psihanalistului Federn, care afirma încontinuu: „eu nu mai sînt eu" [30], este dat de obicei ca exemplu pentru a demonstra ideea conform căreia „există diferite grade de percepere a eu-lui, în funcție de gradul de centrare a sistemului subiectiv, care în cazurile patologice poate fi foarte coborît sau poate chiar lipsi" [31]. Datele actuale ale neurolingvisticii și ale neuropsihologiei ne permit să presupunem că la baza acestei centrări stă activitatea emisferei dominante. Iată de ce anomaliile în folosirea elementelor deictice pot fi legate de tulburările acestei activități. Conform acelui model după care schizofrenia (probabil una din formele ei cuprinsă în această denumire) este definită prin existența a două centre de tipul emisferei stîngi [32], existența a două elemente deictice, a două pronume personale „eu", diferențiate din punct de vedere semantic, poate constitui simptomul acestei forme de îmbolnăvire. Dimpotrivă, tulburările schizofrenice, în timpul cărora se observă afectarea funcțiilor emisferei dominante [33], pot duce la aceleași dificultăți în folosirea pronumelor personale care sînt caracteristice și pentru bolile infecțioase și traumatice ale emisferei stîngi.

---

[26] A. Kușner, *Голос.*, 1978, p. 107.
[27] M. Hirskowitz, J. Earle, B. Paley, *op. cit.*, p. 31.
[28] R. D. Laing, *The divided self*, Baltimore, Penguin, 1965, p. 176.
[29] D. Laferrière, *The subject and discrepant use of the category of person*. Versus. Quaderni di studi semitotici, diretti da U. Ses, 1976, Nr. 14, p. 96, 97.
[30] P. Federn, *Ego psychology and the psychoses*, New York, Basic Books Inc., 1952.
[31] P. Меили, *Структура личности*, în vol. *Экспериментальная психология*, Москва, 1975, p. 262.
[32] A. A. Меграбиан, *Деперсонализация*, Эреван, 1962, p. 168.
[33] M. O. Гертберг, *К вопросу о нарушении «я» после черепно-мозговой травмы*, în vol. *Проблемы современной психиатрии*, Москва, 1948.

Cu totul alt caracter are simptomul numit „depersonalizare“ [34], observat în timpul afecţiunilor emisferei drepte. În acest caz, bolnavul continuă să folosească pronumele „eu“, dar îl adresează unui obiect care se află în afara propriului corp, de obicei în stînga [35]. Această ultimă situaţie se leagă de o particularitate specifică a emisferei drepte; dacă este afectată activitatea acestei emisfere, bolnavul consideră că partea stîngă a corpului nu-i mai aparţine.

Prin urmare, se pot distinge două cazuri diferite de destrămare a integrităţii personalităţii. Primul caz este legat de afectarea activităţii emisferei drepte (poate şi datorită scăderii reacţiilor scoarţei, fenomen caracteristic pentru anumite forme de schizofrenie) [36]; al doilea caz este legat de funcţionarea a doi centri diferiţi de tipul emisferei stîngi, fapt căruia i se datorează apariţia simptomului personalităţii dezintegrate care se manifestă şi în folosirea elementelor deictice de persoana I.

Benveniste, analizînd categoria persoanei în limbă, afirmă că „prima caracteristică a persoanelor «eu» şi «tu» constă în unicitatea lor: «eul» care anunţă şi «tu» căruia «eul» i se adresează sînt de fiecare dată unice“. Dimpotrivă, „el“ poate să reprezinte un număr infinit de subiecte sau nici unul. Iată de ce expresia lui Rimbaud „je est un autre“ constituie o expresie tipică a nebuniei, a alienării mintale, cînd omul ca personalitate îşi pierde identitatea cu el însuşi [37].

În mai 1871, Rimbaud îi scria lui Georges Isambard: „Les souffrances sont énormes, mais il faut être fort, être né poète, et je me suis reconnu poète. Ce n'est pas du tout ma faute. C'est faux de dire: je pense. On devrait dire: *on me pense*. Pardon du jeu de mots. *Je est un autre*“. Cercetătorul contemporan al categoriei persoanei afirmă că Rimbaud putea să exprime identitatea sa cu altul şi în forma „Je suis un autre“ [38] (cf. în acelaşi text: „je me suis reconnu poète“).

---

[34] Г. К. Поппе, *Зрительные галлюцинации, псевдогаллюцинации и онейризмы при шизофрении в пубертатном возрасте*, în vol. *Шизофрения. Алкоголизм*, Ташкент, 1978, p. 151—154.

[35] В. М. Каменская, О. Р. Вестоградова, Е. Т. Дудаева, В. В. Оревков, *Электрофизиологическая и психопатологическая характеристика шизофреническая депресий*, în vol. *Шизофрения. Алкоголизм*, p. 236—238.

[36] K. R. Popper, J. C. Eccles, *The self and its brain*, New York, Springer, 1977.

[37] Т. Шибутани, *Социальная психология*, Москва, 1969.

[38] D. Laferrière, *op. cit.*, p. 83—104.

Dar el a ales o formă cu verbul la persoana a III-a, ceea ce este analog cu expresia folosită de pacientul lui Federn.

7. Una din problemele esențiale legate de categoriile subiectivității (inclusiv subiectivitatea lingvistică [39]) ce aparțin de activitatea emisferei stîngi o constituie categoriile de apartenență și de proprietate. Se presupune că aceste categorii aparțin activității emisferei stîngi [40]. Este știut că granițele „eu-lui" variază în funcție de vîrstă și cultură și se schimbă în cazul unor boli psihice în decursul unor intervale de timp foarte scurte [41]. „La copilul mic, părțile corpului sînt incluse treptat în imaginea de ansamblu a corpului" [42]. La omul matur, această imagine este dată de emisfera dreaptă, a cărei activitate, dacă este afectată toată partea dreaptă a corpului, nu mai e considerată „a mea" [43]. Dar categoria apartenenței și proprietății este formulată cu ajutorul noțiunii „al meu" („al nostru"), în aceasta constînd deosebirea esențială față de „imperativul teritorial" care definește reacția animalului față de acel teritoriu pe care îl consideră „al său" și unde atacă orice intrus. La om (care se deosebește în această privință de animal), „al meu" are granițe care nu coincid cu suprafața corpului. Anumite obiecte, oamenii apropiați nouă, amintirile, gîndurile pot deveni în măsură egală „alemele". Faptul că ceva îmi aparține „mie" iese în evidență mai ales atunci cînd îl pierd, simțindu-mă „lipsit de acel ceva". Reacția pe care o am cînd se atentează la „al meu" constituie un criteriu obiectiv care permite, trecînd peste introspecție, să i se determine granițele" [44]. Gradul de introducere a obiectelor aparținînd omului în „eu-l" său se schimbă în cazul afecțiunilor emisferei stîngi care provoacă afazia [45]; prin aceasta se confirmă apartenența categoriilor respective la emisfera stîngă.

Caracterul lingvistic propriu-zis al categoriei apartenenței și proprietății se observă deosebit de clar în astfel de limbi ca cele melaneziene (ca dealtfel și în limbile tunguso-manciu-

---

[39] T. Situtani, *op. cit.*

[40] K. R. Popper, J. C. Eceles, *op. cit.*

[41] P. Federn, *op. cit.*

[42] P. Меили, *op cit.*, p. 263.

[43] Т. А. Доброхотова, Н. І. Брагина, *Функциональная асимметрия и психопатология очаговых поражений мозга*, în „Медицина", Москва, 1977.

[44] P. Меили, *op. cit.*, p. 263.

[45] Н. Ф. Яковлев, Д. А. Асхамаф, *Грамматика адыгейского литературного языка*, Москва-Ленинград, 1941, p. 181, 199.

riene. abhazo-adîghene ş.a.), unde categoria proprietăţii înstrăinate şi neînstrăinate este individualizată din punct de vedere gramatical. „La melanezieni, simţul proprietăţii asupra anumitor obiecte este legat direct de conştientizarea persoanei posesoare, ele aproape coincizînd. «Eu-l» fiecărui om nu reprezintă nici pentru sine, nici pentru alţii ceva strict limitat la suprafaţa corpului său; există un anumit număr de obiecte implicate în natura acestui «eu». Avem în vedere, în afara secreţiilor naturale, obiectele produse de om şi aflate în permanenţă la îndemîna lui: îmbrăcămintea, uneltele, podoabele" [46]. Cercetările din ultima vreme au arătat că respectiva categorie a proprietăţii neînstrăinate, ca o categorie semantico-sintactică de adîncime, există într-un număr foarte mare de limbi. Această concluzie poate prezenta interes, de asemenea, pentru explicarea acelor forme de comportament care (mai ales în cazurile patologice de perturbare a activităţii normale a emisferelor cerebrale) pot fi legate de înţelegerea hipertrofiată a acestei categorii.

Aspectele pe care le-am trecut în revistă nu epuizează în nici un caz problemele ce apar în abordarea neurosemioticii limbajului oral în lumina asimetriei funcţionale a creierului. Un interes deosebit îl prezintă mai ales aspectul evolutiv al problemei, datorită căruia pentru prima dată ni se oferă posibilitatea să observăm elementele ce determină legătura dintre evoluţia creierului şi transformarea sistemelor de biocomunicare ale semnalelor sonore în limbajul oral propriu-zis. Pe de altă parte, sînt scoase în evidenţă şi particularităţile schimbului ontogenetic al rolurilor emisferelor dominantă şi subdominantă pe măsura însuşirii de către copil a limbajului oral. Majoritatea problemelor sînt doar enunţate. De rezolvarea lor depinde şi formularea exactă a multor concluzii tradiţionale ale lingvisticii şi semioticii, revizuite în lumina neurolingvisticii şi neurosemioticii.

Traducere: NICOLAE ROŞIANU

[46] *Evolution and lateralization of the brain*, ed. by S. J. Dimond and Dr. A. Blizard, New York, 1977, p. 214, 215.

Scanned with OKEN Scanner

SEMIOTICA DISCURSULUI PUBLICITAR

RENÉ LINDEKENS

1. STATUTUL SEMIOTIC AL DISCURSULUI PUBLICITAR

Analiza semiotică a discursului publicitar, în generalitatea sa cea mai largă, implică o reflecție preliminară asupra statutului semiotic al acestui tip de discurs, prin care sperăm să putem determina cu precizie *obiectul* și *spațiul* discursiv specific în care se produce persuasiunea comercială, numită publicitate.

Însăși denumirea de *discurs publicitar* presupune existența unui ansamblu discursiv enunțat în orice limbă „naturală", într-o manifestare procesuală, redată lingvistic printr-o sintagmatică.

Discursul publicitar, oricare ar fi limba naturală folosită ca suport, nu poate fi conceput decît ca subansamblu inclus ca și textele de propagandă în ansamblul mai vast al textelor definite global ca persuasive. Fiind vorba de discurs *, avem de-a face cu o manifestare lineară organizată în unități frastice și transfrastice, iar calificarea subansamblului (de discursuri publicitare) presupune recunoașterea unei sintagmatici proprii și a unei conotații particulare sau, mai exact, a unui tip particular de conotație.

2. DISCURSUL PUBLICITAR ESTE ȘI UN DISCURS ÎNTR-O LIMBĂ „NATURALĂ"

Totuși ipoteza acestor proprietăți specifice nu ne poate împiedica să recunoaștem de la început faptul că această subclasă de discursuri comportă și trăsăturile pertinente ale oricărui discurs ținut într-o limbă naturală; aceasta servind,

---

* Utilizăm termenul independent de accepția particulară pe care i-a conferit-o Benveniste în opoziție cu „récit". Definiția pe care o subînțelegem trimite la orice manifestare (proces) ce se poate descompune într-un număr nedefinit de enunțuri.

în general, prin capacitatea sa de simbolizare — ale cărei modalităţi specifice de manifestare sînt denotaţia şi conotaţia — să vorbească despre lume, articulînd conţinuturi în funcţie de o dependenţă sau relaţie semiotică, care este cea de solidaritate între forma expresiei şi forma conţinutului.

3. CELE DOUĂ IZOTOPII: REFERENŢIALĂ ŞI METADISCURSIVĂ *

Acest fapt are drept consecinţă că orice limbă zisă naturală este un spaţiu *referenţial* şi în acelaşi timp un spaţiu spre care converg toate *metadiscursurile*. În terminologia lui Greimas vom considera deci orice discurs ţinut într-o limbă „naturală" bazat pe o dublă izotopie: cea a *referenţialului*, asimilabilă unei elaborări ideologice difuze, inconştiente, dar *totdeauna deja prezente* — limbajul zis natural se propune ca lume anterioară vorbirii, articulării conţinuturilor; cea a *persuasiunii comerciale*, în cazul de faţă (sau a poeticităţii etc.) constituite din enunţuri care impun fiinţe şi obiecte exemplare şi în paralel reguli de comportare, clasificate apozitiv în *bune* şi *rele*, sau, în orice caz, în ce priveşte publicitatea, în *recomandate* (recomandabile) şi *nerecomandate* (prin simpla trecere sub tăcere).

Puterea de convingere a discursului publicitar rezidă în parte în această trimitere la semnificaţiile instanţei sau izotopiei referenţiale, ca şi cînd aceasta ar fi *izotopă* şi *izomorfă* lumii anterioare (sau presupuse astfel) oricărei discursivităţi — şi deci (pseudo) anterioare discursului publicitar. Sub acest aspect — al persuasiunii — orice discurs publicitar apare ca o vorbire „naturală" despre un real preexistent, evident recomandabil prin simplul fapt de a fi fost afirmat printr-o aserţiune, care nu îl instituie articulîndu-l, ci care îl prezintă în mod analog unei etichete lipite pe o sticlă.

4. O GRAMATICĂ ŞI O SEMANTICĂ PUBLICITARE

Ceea ce semiotica discursului publicitar trebuie să pună în lumină este tocmai inversul unei asemenea afirmaţii. Ea trebuie să ne permită să înţelegem că *izotopia publicitară*,

* Terminologia şi conceptele utilizate în acest studiu aparţin procedurii hjelmsleviene, aşa cum este practicată astăzi, mai ales de şcoala greimasiană.

ca articulare specifică de conținuturi izomorfe expresiilor lor (și nu conforme), deci ca univers explicabil printr-o *semantică* (substanță a conținutului) și o *sintaxă* (formă a conținutului) particulară, selecționează elementele referențiale dintr-o anumită limbă naturală și le conferă statut denotativ (ținînd de simbolic), operînd închiderea lor în raport cu totalitatea elementelor înconjurătoare; astfel încît cel puțin într-o primă aproximare analistul poate să demonstreze că acest statut denotativ ține de capacitatea de simbolizare, dar că în cazul de față e vorba nu numai de un tip deosebit de simbolizare, propriu sistemelor limbilor zise naturale, ci și de faptul că această simbolizare se produce la punctul terminus, ca să zicem așa, al unei relații de solidaritate (propriu-zis semiotică) în care functivele — planul expresiei și planul conținutului — produc într-un mod izomorf dar nonconform semnificația, pe care o vom numi după punctul de vedere adoptat în analiză: *formă* a expresiei sau *formă* a conținutului; în fine, dat fiind că orice limbă zisă naturală este un sistem semiotic complex, ea este și locul multor metasemiotici, printre care și cea a persuasiunii comerciale (publicitate) care ne interesează aici.

5. CONOTAȚIA CA ARTICULARE A IDEOLOGIEI

Rezultă că functivele primului nivel, denumit denotativ pe baza capacității de simbolizare socializate, convenționale, functive solidare în virtutea izomorfismului ce le caracterizează, constituie planul expresiei unui nivel conotativ ale cărui conținuturi rezultante articulează ideologia subiacentă discursului, trimițînd la *verosimil* bazat cînd pe motivații antropologice, cînd strict culturale, fie în timp, fie în spațiu — dar în general bazat pe amîndouă, inextricabil îmbinate; cînd este vorba de bunuri zise de consum, aceste conținuturi sînt astfel concepute încît orice text publicitar (deci orice text în care o *izotopie*, adică un ansamblu omogen de *seme* și *sememe*, conștient organizate ca persuasive, ținînd de un verosimil rezultînd dintr-o ideologie, în sens larg sau restrîns, răstoarnă discursul în limba naturală, pe care așa-zisa „naturalitate" îl face să pară aserțiune pură și simplă a unui „real" deja existent dintotdeauna), independent de particularitatea enunțului (un anume produs, o anumită marcă de produs), comportă obligatoriu, pentru a răspunde scopului persuasiv,

Scanned with OKEN Scanner

un ansamblu de conotații mai mult sau mai puțin vagi, care sînt asumate de cititor sub aparența (pseudo) naturalității izotopiei referențiale, în care denotatul apare ca o lume asertată și nesupusă articulării conținuturilor izomorfe expresiilor respective; aceste conotații sînt reperabile pe axe semantice ca:

credibil vs noncredibil
potențial vs imposibil
celebru vs banal etc. . . .

6. DESPRE DESTINATARUL ENUNȚULUI SAU SUBIECTUL DESTINATAR (DEDUS) AL ENUNȚĂRII

Izotopia publicitară trebuie neapărat să orienteze și să stabilească tensiunea la polul „pozitiv" al acestor axe (credibil, potențial, celebru etc. . . .). Astfel, supuși presiunilor ideologiei difuze, existente mai ales la nivelul procesului de *euforizare* și care se vor exercita în special în faza *enunțării* (opusă *enunțului*), fază în care cititorul reclamei devine *destinatarul-subiect* al unei cumpărări virtuale, apoi reale, consumatorii potențiali suportă inconștient *persuasivitatea* discursului — așa cum în alte cazuri, de la alte texte, suportă poeticitatea, de exemplu. Pe de altă parte, izotopia referențială (articulată de izotopia publicitară, ea însăși bazată pe conotațiile cele mai generale conform procesului de euforizare) creează și ea un sentiment difuz, dar pregnant, de „realitate" — o „realitate" (pseudo) existentă dintotdeauna, evidentă, baza verosimilului social, conceput ca *a priori* logic. Iluzia acestei realități, iluzie în și prin care se consolidează conotația publicitară, acoperă într-adevăr ansamblul discursurilor de persuasiune comercială; ea conferă denumirilor publicitare (nume de produse, nume de mărci) sau lozincilor-definiții (de exemplu Campari, Aperitivul !) statutul de obiecte semiotice autonome, dotate cu personalitate și funcții asimilabile funcțiilor organice.

7. DE LA OBIECTELE DISCURSIVE LA OBIECTELE SEMIOTICE

Această operație constituie un adevărat proces de transformare: *obiectele discursive* — materia discursurilor verbale, de exemplu — sînt transformate în *obiecte semiotice* efectiv instituite ca spații de producere a semnificației, prin care

sînt consumate ca atare: săpunul ca poziție socială („standing"), ca prospețime, automobilul ca putere etc. . . .

Este de la sine înțeles că discursul de persuasiune comercială va fi identificat de semiotician ca discurs care se distinge prin *recurența* anumitor proprietăți structurale care îl deosebesc de discursurile generale oarecare asupra acelorași obiecte ale lumii (ale referențialului), ca și de alte discursuri secunde (conotate). Aceste proprietăți structurale sînt de două feluri: lexicale și gramaticale.

8. RECURENȚELE GRAMATICALE ȘI LEXICALE ALE SISTEMULUI PUBLICITĂȚII DISCURSIVE

Proprietățile gramaticale ale unui astfel de tip de discurs sînt după toate aparențele formulabile ca *reguli*, dacă se manifestă într-adevăr într-un mod recurent; știind că un sistem de reguli „gramaticale" (în sens lingvistic restrîns, ca și în sens larg) permite totdeauna producerea de unități discursive diverse și deci producerea de discursuri formal recurente, independent de conținuturile (ca substanță) investite în aceste discursuri.

Putem deci presupune că forma conținutului oricărui discurs publicitar este produsă de o *gramatică*, diferită evident de gramatica unei limbi naturale, în care se exprimă discursurile de persuasiune comercială.

În ceea ce privește *recurența lexicală*, ea permite postularea existenței unui dicționar de publicitate ca manifestare recapitulativă a universului semantic al persuasiunii, specific comerciale.

9. SEMIOTICA LITERATURII ȘI SEMIOTICA PUBLICITĂȚII DISCURSIVE

Să semnalăm totuși faptul că semiotica publicitară, spre deosebire de semiotica literară generală, care apare din ce în ce mai mult în studiile despre povestirea semiotică drept o *gramatică pură*, indiferentă la conținuturile literaturii (deci la substanța literaturii), comportă probabil și o *semantică*. Într-adevăr, regulile „gramaticale" ale persuasiunii comerciale nu se aplică nediferențiat la orice fel de conținuturi. Ele operează în principiu într-un context psiho-social determinat, deosebit de exemplu în S.U.A. față de Europa și în interiorul unui anumit univers prezent ca izotopie referențială, foarte

Scanned with OKEN Scanner

precis referențială a unui *comercializabil*, a unui *vandabil-cumpărabil*, elastice din punct de vedere teoretic.

Acest comercializabil este asumat de discursul — izotopia — publicitară, care euforizează „motivele" cumpărării, lărgind evantaiul *vandabil-cumpărabilului*, deci al comercializabilului totuși, chiar dacă cultura zisă de consum tinde să extindă universul conceput ca un cîmp de negocieri comerciale, se poate afirma cu hotărîre că și cea mai mare extindere nu ar coincide cu totalitatea lumii, deci cu ansamblul conținuturilor ce se pot concepe, așa cum se întîmplă în cazul literaturii.

10. „GRAMATICA" PUBLICITARĂ, EXPLICITATĂ CONTRA VOINȚEI EI

Aproape totdeauna există o „gramatică" organizatoare a sistemului de tip semiotic social, subiacentă discursurilor la a căror producere contribuie. Această constatare este valabilă și pentru publicitate și pentru propagandă. Ambele disimulează în bună măsură sistemul care le-a produs, adică artificiul producerii formei conținuturilor — chestiunea de a ști cu cît succes se realizează această disimulare nu ne preocupă aici. În orice caz, publicitatea și propaganda nu își desemnează „gramaticile" decît împotriva voinței lor, spre deosebire de enunțurile și discursurile juridice care sînt și se vor explicite.

Totuși, putem aprecia că sub presiunea recunoașterii de către cititor, mai întîi difuz (în raport cu diacronia procesului), apoi din ce în ce mai precis, a specificității globale a mesajelor de propagandă și publicitate, persuasiunea instaurată pentru a articula conținuturi pseudo-naturale se prezintă din ce în ce mai mult ca produs deliberat, premeditat, arbitrar al unei gramatici — devenită astfel involuntar explicită, chiar dacă autorul acestei gramatici nu îi marchează regulile și nici nu face din existența lor garanția statutului însuși al discursului.

11. „NATURALIZAREA" GRAMATICII PUBLICITARE

Numai garanția ascunsă a metadiscursurilor articulate de izotopia publicitară (sub pretextul referențialului „natural") permite o *naturalizare* (mai mult sau mai puțin netă)

Scanned with OKEN Scanner

a gramaticii dezvăluite neintenționat. Această garanție asigură prin intermediul motivărilor difuze sau precise un fel de estompare a sintaxei publicitare. Totul se petrece ca și cînd orice ar face autorul mesajului de persuasiune, acesta este identificat mai devreme sau mai tîrziu cu scopul și produsul unei enunțări de un anumit tip (de persuasiune, în cazul nostru).

12. CITITORUL CA SUBIECT-DESTINATOR, CA MODEL TRANSFORMAȚIONAL AL UNEI „GRAMATICI" DEZVĂLUITE UNEI PERSUASIUNI SUBVERSIVE

Rezultă că transformarea unui conținut articulat de această gramatică, care se vrea camuflată (ale cărei reguli să rămînă invizibile, în special în înlănțuirea lor) într-un conținut al cărui subiect de enunțare va deveni asimilabil subiectului-cititor al mesajului, apare ca transformarea capitală, fără de care subversiunea referențialului de către publicitate se dezvăluie ca intenție deliberată de a convinge și ajunge exact la contrariul proiectului propus. Numai motivațiile implicate de izotopia publicitară — și consolidate prin conotația imanentă izotopiei referențiale — deviază în cel mai bun caz recunoașterea, dezvăluirea intenției persuasive (de persuasiune cu orice preț) într-un discurs neconstrîns de o gramatică publicitară — gramatică cîștigînd o eficacitate proporțională cu dispariția sa; și aceasta în măsura în care motivația globală (articulabilă în motivații particulare), omogenizată de izotopie, deci de articularea sememelor și „naturalizată" prin integrarea conotației ideologice (care pleacă în mare de la categorii semantice ținînd de trăirea psiho-socială cea mai banală în aparență) restituie mesajului statutul său de limbă „naturală".

13. „NOI" PERFORMATOR AL UNUI „A VREA SĂ SPUI" INIȚIAL

Enunțarea inițială care produce (performează — fr. „performe") discursul de persuasiune (comercială sau politică) identificabilă cu un „Noi" reprezentat de o firmă (marcă) delegîndu-și puterea agenției de publicitate, nu este numai o performanță (în sens chomskyan) a unei *voințe* colective mediatizate de instanța publicitară, ci instaurează, după opinia noastră, în primul rînd ansamblul nedefinit al enunțurilor publicitare, despre care putem spune că nu există decît

în funcție de acest act performator inițial, reductibil în structură profundă la un „a vrea să spui", cu intenție performatoare care acoperă totalitatea imaginabilă a persuasiunii comerciale.

14. DISCURSURI CALIFICATIVE ȘI DISCURSURI FUNCȚIONALE

Acest *„a vrea să spui"* (performator) inițial apare modalizat în două tipuri de discursuri: cele care instituie obiectele discursive în obiecte semiotice, atribuindu-le specificări de tipul *spus* vs. *nespus* (asimilabile opoziției *existent* vs. *nonexistent*); aceste discursuri pot fi caracterizate drept *calificative*; în fine, cele care circumscriu spațiul acțiunii, susceptibile de a fi realizate de aceste obiecte semiotice și asimilabile opoziției *prescris* vs. *interzis* sau recomandat *(prescris)* vs. *nonrecomandat* (nerecomandabil și, la limită, interzis); acestea sînt discursuri *funcționale*.

15. PRACTICA PUBLICITARĂ CA NUMIRE

Este lesne de conchis că *obiectele gramaticale* ce pot fi definite de semiotica discursului publicitar (fiind construite după o anume problematică și după implicațiile teoremelor sale) nu există decît performate de un *„a spune"* inițial, „a vrea să spui"; aceasta dovedește că a *numi*, a *defini* obiectele comercializabile constituie unul din aspectele fundamentale ale practicii publicitare.

16. ASIMILAREA CONȚINUTURILOR INIȚIALE ASEMANTICE

Discursul publicitar rezultă din convergența unei gramaticalități și semanticități tipic publicitare. Producerea *semnificației persuasive* (comerciale) apare ca o construcție a unui discurs gramatical specific, care integrează în enunțuri construite canonic (după o normă publicitară ce poate fi definită ca *tactică* a celei mai bune, celei mai eficace persuasiuni, compatibilă însă cu prescripțiile unei etici profesionale, ale juridicului, ale deontologiei . . .), conținuturi considerate *a priori asemantice* (neaparținînd încă universului publicitar) și care provin din nivelul referențial virtual al izotopiei publicitare, impregnat de discursul referențial în limba zisă naturală, ce conține elemente eterogene din diferite spații semantice.

Scanned with OKEN Scanner

Utilizînd o expresie ca „nu mai simţim trecerea timpului" în scop publicitar, folosim de fapt o substanţă (o semanticitate) care ţine în mod normal de experienţa timpului care trece — şi în cazul de faţă de un comportament în care trecerea timpului nu mai contează — şi care este total *asemantică* din punctul de vedere al izotopiei publicitare a discursului de persuasiune comercială. Cînd o marcă de săpun (Déodoril) utilizează această expresie, sintagma capătă o pertinenţă publicitară, canalizînd accepţia verbului (fr. „sentir" = „a simţi şi a mirosi") în sensul impunerii semului de olfactivitate în detrimentul senzaţiei psihice difuze. Imediat enunţul capătă o forţă *prescriptivă*, bazată pe persuasiunea (implicită) de a folosi un anume săpun; operaţie la capătul căreia, în ambiguitatea cea mai deplină, a face experienţa *mirosului plăcut* (termen opus mirosului natural, de transpiraţie) înseamnă a ieşi din timp şi în sens invers, a instaura un timp mitic în care folosirea Déodoril-ului, suprimînd *mirosul* timpului (transpiraţia ca produs al timpului trăit), realizează automat eternizarea mitică a fericirii (a timpului ca principiu al unei fericiri inalterabile).

17. PERSPECTIVA NARATOLOGICĂ

O analiză exhaustivă a discursului publicitar la nivel transfrastic ar trebui să urmărească cum se defineşte produsul comercializabil la nivelul lui „a fi" şi „a face", deoarece produsul (obiect al actului de persuasiune) este obiect al unui discurs, adică o entitate susceptibilă de a fi caracterizată prin diverse predicate. Se presupune că acest obiect se comportă într-un anumit fel şi se supune anumitor reguli, care în semantica generală ţin de o entitate *actanţială*, reguli circumscrise de configuraţii calitative şi definite prin sfere de funcţii, în sensul funcţiilor morfologiei basmului (cf. Propp).

18. RENTABILITATEA PERSUASIUNII COMERCIALE ŞI PROCEDURA DE VERIFICARE: DE LA CITITORUL RECLAMEI LA CONSUMATORUL OBIECTULUI SEMIOTIC (INSTITUIT DE DISCURS

Am prezentat problemele mari ale proiectului semiotic privind statutul discursului de persuasiune comercială în sensul identificării practicii publicitare cu producerea recla-

Scanned with OKEN Scanner

mei, deci a *regulilor* şi semnificaţiilor persuasive noi. Verificarea finală — în procesul recurent de verificare pe care sistemul instituţiei publicitare îl instaurează în vederea rentabilităţii — se realizează prin substituirea (în cazurile cele mai fericite) *cumpărătorului virtual* (destinatar al enunţării prin intermediul enunţului) cu un *cumpărător real*, care ca *subiect* şi *destinatar* al unei enunţări pe care n-a ales-o (fiind modulată de un enunţ subversiv) este obligat, împotriva voinţei sale, să *refacă* neîncetat performanţa publicitară în acte: acelea de consumator.

*

Vom încerca să ilustrăm conceptele teoretice precedente, analizînd un text publicitar publicat de *Evian* (izvorul Cachat).

El se prezintă sub forma unui scurt articol ilustrat de o fotografie reprezentînd în primul rînd un cer destul de agitat, pe care se profilează incert o creastă de munte pe care se văd cîteva flori şi un rest de zăpadă care stă să se topească. Fotografia are următorul titlu: „Apa de Evian începe cu topirea zăpezii". Textul este dispus pe trei coloane, a patra fiind ocupată de numele mărcii „Evian-izvorul Cachat" şi de o sticlă din această apă, cu eticheta vizibilă.

Fără a intra în detalii de semiotică vizuală (imaginea însăşi, punerea în pagină, tipografia) vom analiza doar textul, deşi semnificaţia acestui anunţ este dată de complexitatea raporturilor dintre imagine, punere în pagină şi text.

Iată textul:

„De la crearea lumii, istoria apei se înscrie într-un ciclu imuabil. Pămîntul o primeşte de la cer, o împarte rîurilor şi lacurilor şi o conduce la mare.

Acolo ea se evaporă şi ajunge din nou nori....

Dar într-un moment al cursei sale, ea va fi totuşi apa oamenilor şi va permite acestor fiinţe neliniştite să trăiască, acestor fiinţe în căutare de lucruri intacte, de cînd au distrus ritmul naturii.

Omul are nevoie de această apă, care constituie mai mult de 60% din greutatea corpului său; această nevoie acută îl precipită spre izvoarele de munte pe care le întîlneşte.

Mai mult decît de apă curată, el are nevoie de apă «adevărată», fiindcă nu toate apele convin organismului său supercivilizat. *Pentru el apa nu trebuie să fie un medicament,*

ci mijlocul cel mai natural de a se dezintoxica. Pentru o asemenea dezintoxicare este necesară o apă ușor mineralizată, care să permită rinichilor să «lucreze» ușor; o apă care să fie bineînțeles și cea mai ușoară, cea mai pură, putînd fi dată și copilului nou-născut.

Această apă o vedem în fiecare zi în sticla sa cu familiara etichetă roz. Pentru ea, totul începe cu topirea zăpezii, la nunta apei cu pămîntul. Dar abia după ce va fi traversat munții, după o lungă peregrinare, apa își va căpăta prețioasele-i însușiri. Astăzi, apa de Evian este apa minerală cea mai vîndută din lume. Și noi o bem, fără să fi înțeles poate că este apa pășunilor verzi și a izvoarelor regăsite; *apă esențială*, APĂ «ADEVĂRATĂ»."

Orice limbă naturală, fiind un spațiu *referențial* și unul al *metadiscursurilor*, vom încerca să reperăm în textul de față modul în care se organizează polisemia semnificațiilor ținînd de diverse metadiscursuri ce alcătuiesc *izotopia publicitară*, acea zonă omogenă de sens prin care cititorul este *motivat*, adică convins că are toate motivele să treacă la actul de cumpărare; știind că *izotopia referențialului*, care prezintă ca *lume naturală* tot ceea ce este efectul unui „*a spune*" — lume naturală anterioară vorbirii — camuflează *ipso facto* izotopia publicitară și ne împiedică să observăm că de fapt gramatica (semiotica) izotopiei publicitare articulează (și deci manipulează) conținuturi abuziv considerate ca naturale, ca anterioare oricărei activități de vorbire.

DE LA CREAREA LUMII...

Sub garanția „naturalului", autorul textului ne impune de la început o interpretare ideologică a noțiunii de „început"; el pare să accepte ca obiectiv termenul „creație" și ține de fapt un metadiscurs filosofic asupra originii lumii, deschizînd astfel izotopia publicitară bazată în special (așa cum vom vedea mai tîrziu) pe *naturalitatea* apei, o naturalitate garantată de la început de o origine divină.

...ISTORIA APEI SE ÎNSCRIE ÎNTR-UN CICLU IMUABIL.

La o examinare atentă remarcăm de la început că textul folosește o franceză incorectă, emfatică, grandilocventă, a cărei grandilocvență consolidează totuși metadiscursul publicitar, conferindu-i un ton compatibil cu noțiunea de „noblețe" a originii (divine) a produsului, aceasta, oarecum, în virtutea unui principiu mimetic. De noblețe nu se poate vorbi decît

„nobil"; conform principiului îngroşării efectelor (utilizat pentru marele public) vor fi utilizate resursele unui limbaj pseudosavant pentru a sugera această „noblețe" a unui discurs pe măsura obiectului său. Într-adevăr, în sens strict, o istorie se poate înscrie, de exemplu, pe frontonul unui monument (cum se înscrie o figură geometrică în alta: un triunghi într-un cerc); chiar dacă am accepta sensul figurat al acestei expresii, el este în orice caz dificil compatibil cu noțiunea de *ciclu*. Toată această construcție are de fapt sensul: istoria apei apare ca istoria unui ciclu imuabil. Este interesantă calificarea atribuită acestui ciclu: caracterul imuabil afirmat ca atare (independent de verificarea faptelor înseşi) nu poate decît să accentueze ideea unei origini creatoare provenind dintr-un principiu superior, care a instaurat definitiv legile universului.

PĂMÎNTUL O PRIMEŞTE DE LA CER, O ÎMPARTE RÎURILOR ŞI LACURILOR ŞI O DUCE PÎNĂ LA MARE.

a) Antropomorfizarea pământului consolidează izotopia „creație"; pământul devine în acest fel o creatură conştientă întrucîtva, o creatură cu acelaşi statut cu creatorul însuşi.

b) Cuvîntul „cer" trimite cititorul — sub pretextul unei simple denotații — la izotopia „origine *creată* şi *divină*" (evocare a „mitologiei" creştine [1]).

c) Diversele procese descrise în această fază presupun şi manifestă (aşa cum am arătat) o antropomorfizare şi instaurează, la nivelul structurii semantice intermediare, antropomorfe nonfigurative, următoarele *poziții actanțiale*:

1. *Cerul* ca Destinator — (Pământul o *primește* de la cer)
   Pământul ca Destinatar
2) *Pământul* ca Destinator
   Pământul ca Destinatar — (sub forma de rîuri şi lacuri) (o *împarte* rîurilor şi lacurilor)
3) *Pământul* ca Destinator
   Marea ca ultim Destinatar (o *conduce* pînă la mare)

Disjuncția operată la nivelul antropomorfic între semnele: *Pământ* şi *lacuri, rîuri, mare* instituie Pământul ca delegat al cerului, pregătind astfel opoziția semnificativă Pământ/Apă,

[1] Înțelegem conceptul de „mitologie" în sensul tare, nu în cel slab: un mit fiind cel puțin ceea ce poate explica articularea conținuturilor într-o cultură dată.

în care aceasta din urmă va căpăta valoarea sa (de apă vie) după o încercare (aceea de a fi străbătut pămîntul), la capătul căreia își va primi adjuvanții; va avea aceleași principii ca Pămîntul, principii caracterizîndu-l pe Destinator (și pe care Pămîntul însuși le deține de la cer); ceea ce îi permite să devină la rîndul său *Destinator* al unui *Destinatar*-consumator (inițial cititorul anunțului); acest ultim destinatar (al enunțării, nu al enunțului) trebuie să fie motivat tocmai de metadiscursurile izotopiei publicitare.

DE ACOLO EA SE EVAPORĂ ȘI VA AJUNGE DIN NOU ÎN NORI...

Antropomorfizarea afectează acum apa însăși, care în sintagma „va ajunge din nou în nori" devine actant-subiect, pregătindu-și rolul de *destinator* în raportul *Apă/oameni*. Într-adevăr, raportul actanțial se stabilește între *Pămînt* (intermediar al cerului) și *Apă* (destinatar și *subiect*) atît în *enunț* cît și în *enunțare*, prin care cititorul este și el inclus în narațiune și devine un actant (care se va manifesta ca actor în rolul de cumpărător), iar apa din subiect devine *obiectul* căutării întreprinse de actantul-subiect-cititor-cumpărător, mai întîi virtual, apoi real.

Acțiunea metadiscursului izotopiei publicitare este cea care asigură transformarea actantului *apă*, subiect al enunțului (după un prim statut de obiect al unui act de destinare în care destinatorul este Pămîntul ca delegat al cerului), în actant-obiect al unui subiect al enunțării, enunțare în care cititorul-cumpărător devine la rîndul său subiect în căutarea unui obiect (apa), obiect căruia i s-a impus ca inevitabil, „natural", evident (cu atît mai evident cu cît izotopia referențială îi asigură acest statut încă înainte de orice manifestare a vorbirii (fr. „parole").

ÎNTR-UN MOMENT AL CURSEI SALE, EA VA FI TOTUȘI APA OAMENILOR...

a) Desemnînd trecerea, curgerea apelor cu termenul „cursă", izotopia antropomorfizării apei ca actant-subiect se accentuează; mai mult decît desemnarea unui fenomen fizic (cum ar fi simpla curgere), cursa este o expresie umanizată și, în cele din urmă, cosmogonică.

b) „Apa oamenilor" este tocmai rezultatul, consecința acestei curse, ca și cînd apa nu ar fi consumată de om decît dacă participă ea însăși la natura umană (o natură subsumată unui „divin cosmogonic").

...ŞI VA PERMITE ACESTOR FIINŢE NELINIŞTITE SĂ TRĂIASCĂ...

Mai umană decît omul însuşi, apa devine principiul vital: de aici decurge pertinenţa ei ca actant-obiect al unei căutări umane (ca cea pe care reclama o propune cititorilor în calitate de virtuali cumpărători); (...)

Izotopia impune aici o dimensiune spirituală, sau în orice caz psihică, a condiţiei umane (neliniştea ca principiu negativ al umanului). Apa capătă deci statutul de subiect cu atribute celeste, pentru a deveni apoi obiectul a cărui recuperare asigură lichidarea unei lipse fundamentale la nivelul actantului-subiect al enunţării: cititorul-cumpărător. Prin aceasta ne apropiem de concepţia biblică de *apă vie*.

...FIINŢE CE CAUTĂ LUCRURILE INTACTE...

Cu această frază sîntem în plină „mitologie" iudeo-creştină; „creaţia", „apa care dă viaţă" reprezintă un principiu al purităţii (lucrurile intacte), lucruri ieşite direct din mîna creatorului.

Este de remarcat faptul că sub presiunea (pseudo) naturalităţii limbajului (izotopia referenţială datorită căreia cititorul acceptă enunţul ca pe ceva deja exprimat, anterior manifestării), asistăm la o structurare a conţinutului integral dirijată de intenţia publicitară (de ideologia publicităţii) care îşi instituie propriile-i evidenţe (false, cel puţin în parte), pe baza unui verosimil cultural (filosofic şi religios).

...DE CÎND AU DISTRUS RITMUL NATURII.

Cum era de aşteptat, izotopia culminează cu o opoziţie radicală: *natură/cultură*, al cărei prim efect este de a consolida metadiscursul privind naturalitatea originii divine şi deci statutul „spiritual" al apei şi prin care afirmaţiile precedente nu apar ca conţinuturi culturale, produse ale ideologiei iudeo-creştine, ci ca date fundamentale ale naturii.

S-ar părea că afirmaţiile unei ideologii particulare (camuflate de izotopia referenţială) ar trebui asumate ca făcînd parte din natură, iar comportamentele identificabile cu „a distruge ritmul naturii" ar reprezenta cultura (în cazul de faţă, negativă, prin simpla sa opoziţie cu natura); se subînţelege că aceste comportamente nu ţin de ideologie (camuflată, dar sugerată şi în orice caz inteligibilă ca fundament al *povestirii* (moralei), care structurează textul). Vom vedea ulterior că pentru nevoile „cauzei" publicitare, autorul enun-

Scanned with OKEN Scanner

ţului va sfîrşi prin a recupera valorile culturale pe care le denigrase.

OMUL ARE NEVOIE DE ACEASTĂ APĂ CARE CONSTITUIE MAI MULT DE 60 LA SUTĂ DIN GREUTATEA CORPULUI SĂU...

Izotopia publicitară pregăteşte acum transformarea conţinutului actanţial *Apă-subiect* în *Apă-obiect* şi obiect al unui nou actant-subiect (al enunţării): omul, prin care publicitatea vizează cumpărătorul virtual.

Într-adevăr, o constatare de tip fiziologic — deci o informaţie obiectivă — precizează pentru prima oară cei doi termeni actanţiali *subiect-obiect*, respectiv *omul* şi *apa*. Relaţia lor se manifestă prin predicatul „are nevoie"; presupoziţia exprimată aici este o evidenţă de tip medical, reflex al unei legi naturale. Evidenţei izotopiei referenţiale i se adaugă evidenţa acestei aserţiuni ce transmite informaţia cea mai obiectivă.

...ACEASTĂ NEVOIE ACUTĂ ÎL PRECIPITĂ SPRE IZVOARELE DE MUNTE PE CARE LE ÎNTÎLNEŞTE.

a) Necesitatea absolută (presupusă de categoria semică a *voinţei*, a *dorinţei*) este tradusă aici prin „nevoie acută". Această calificare este în legătură cu izotopia (descrisă pînă aici); într-adevăr *intensitatea* (fr. „profondeur") nevoii exprimă relaţia implicită cu categoria semică a *voinţei* (care va stabili definitiv statutul de actant-subiect al omului care în căutarea sa va recupera *statutul uman* prin virtuţile apei, cucerind într-un fel *produsul* care îi este propus) şi natura reală a nevoii: *profunzimea* (...)

b) Actualizarea tensiunii dorinţei (axă articulată de actanţii subiect şi obiect) se manifestă sub forma predicativă „precipită", un fel de elipsă, în care *voinţa* este deja depăşită, procesul actual presupunînd de data aceasta dorinţa, voinţa. De fapt această voinţă în mers, dinamizată la maximum, este într-un fel consecinţa logică a profunzimii nevoii.

Dar mai important este faptul că subiectul-om este aici *acţionat*; într-adevăr în această sintagmă actantul-subiect este de fapt *nevoia* sau, prin incluziune semică, apa însăşi; apa ca principiu al vieţii este atît de imperios necesară omului încît are puterea de a-l manipula pe om însuşi; (...)

Textul ne arată omul erou-căutător al apei (vii), acţionat de chiar obiectul căutării lui, care prin faptul că acţionează

Scanned with OKEN Scanner

(că este subiectul unei acțiuni) nu va mai putea fi considerat ca un obiect complet exterior omului; apa va fi mereu un obiect atît de strîns legat de om, încît absența ei ar fi similară cu o renunțare la statutul uman.

c) „Izvoarele de munte", ca spațiu al transferului la capătul căruia eroul-căutător va putea reintegra valorile propriei sale umanități, reprezintă *spațiul euforic* prin excelență, în care apa se actualizează ca actant-obiect neinteriorizat, ca actant-obiect pur (pe axa dorinței acum actualizate), definit de doi termeni care accentuează izotopia publicitară: *izvorul* și *muntele*. Primul este manifestarea exemplară, naturală a începutului (legat de intact), deci a originii (legată de creație). Al doilea simbolizează un alt aspect al profunzimii: altitudinea. Izvorul de munte în afara caracterului său referențial adesea asociat vacanței (altă situație euforică) este într-un fel sinteza unui semem prin care apa ca actant-obiect exteriorizat recuperează prin exterioritatea sa un statut comparabil cu cel de actant-subiect parțial al unui actant-subiect uman; sau mai exact este o proiecție naturalizată a umanului, a ceea ce omul are mai bun în el și care în starea de natură se regăsește în izvorul de munte; ajungînd la izvor, omul ajunge de fapt la el însuși, un „el însuși" sub formă de apă, a cărei prezență a simțit-o mai întîi ca dorință și pe care acum o poate actualiza. (...)

d) „Pe care le întîlnește", această aserțiune este de o evidență comparabilă cu cea a izotopiei referențiale; (...). *Sugestia de existență* care privește atît spațiul simbolic al limbajului cît și spațiul euforic imediat — deși parțial inaccesibil majorității cititorilor — al vacanțelor, se dovedește utilă izotopiei publicitare. Prin afirmația că fiecare cititor întîlnește neapărat, în peregrinările sale zilnice, izvoarele de munte, textul adaugă sugestiei simbolice pe cea a unui vis economic sau a unei amintiri....

MAI MULT DECÎT DE APA CURATĂ, EL ARE NEVOIE DE APA „ADEVĂRATĂ"...

Izotopia articulată de metadiscursul publicitar, face un pas important în sensul spiritualizării apei și replasează omul în poziția actanțială implicită de *subiect al dorinței* („el are nevoie"). Izotopia publicitară atinge punctul culminant cu calificativul „adevărată" pus în ghilimele; acest semn de punctuație acționează ca un semnal: semnal al utilizării intenționate a termenului într-o accepție diferită

de cea obişnuită; de fapt este o utilizare abuzivă a termenului, dat fiind că apa în sine nu poate fi nici *adevărată*, nici *falsă*; ea *este* sau *nu este*. Dar tocmai pe această imposibilitate semantică subliniată de ghilimele se bazează izotopia publicitară. Semnul de punctuaţie acţionează ca o provocare: cititorul este obligat să depăşească imposibilitatea accepţiunii denotative a termenului *adevărată* prin eliminarea lui *fals* ca termen secund al opoziţiei. Dar această operaţie implică o uşoară deviere de sens: dacă *apa adevărată* este sinonim *cu apa pură* contrariul său poate fi *apa impură*. Astfel izotopia consolidează pe ascuns calitatea naturală şi spirituală a produsului, care chiar la nivel fizic trimite în mod cert la o caracteristică spirituală (lucrurile intacte ale originii). (...)

FIINDCĂ NU TOATE APELE CONVIN ORGANISMULUI SĂU DE SUPERCIVILIZAT.

Unul dintre metadiscursurile izotopiei publicitare tindea să favorizeze, în opoziţia mitică *natură/cultură*, semnul natură, dar o natură *povestită*, articulată de conţinuturi culturalizate, prezentate însă drept „naturale". Autorul revine cu o nouă precizare: *omul care a distrus ritmul naturii* este numit *supercivilizat*, ceea ce creează o disjuncţie radicală natură/civilizaţie pe de o parte, iar pe de alta, prin adăugarea prefixului valorizant (super) orientează metadiscursul într-o accepţie pozitivă; subînţelegem că unui grad extrem de civilizaţie, văzut ca grad ultim de cultură, trebuie să-i corespundă un grad extrem de natură: o apă supernaturală. Asistăm de fapt la ceea ce ar putea fi interpretat ca o inversare de conţinuturi: deşi treapta extremă a naturalului diferă de artificialul extrem (civilizaţia), ea nu este incompatibilă cu această viaţă civilizată.

PENTRU EL, APA NU TREBUIE SĂ FIE UN MEDICAMENT, CI MIJLOCUL CEL MAI NATURAL DE A SE DEZINTOXICA.

Natura dotată cu atributele culturii riscă să apară ca *medicament*, adică un produs exclusiv al culturii. Autorul încearcă să diminueze această primejdie prin aserţiunea: „apa nu trebuie să fie un medicament", adică apa nu trebuie să fie produsul culturii, al civilizaţiei.

PENTRU ACEASTĂ DEZINTOXICARE, ESTE NECESARĂ O APĂ UŞOR MINERLIZATĂ, CARE SĂ PERMITĂ RINICHILOR SĂ „LUCREZE" UŞOR; O

APĂ CARE SĂ FIE BINEÎNȚELES ȘI CEA MAI UȘOARĂ ȘI CEA MAI PURĂ, PUTÎND FI DATĂ ȘI COPILULUI NOU-NĂSCUT.

Izotopia introduce aici un metadiscurs „obiectiv", ce prezintă caracteristicile apei compatibile cu starea de supercivilizație, produsă de o natură care poate rivaliza cu cultura, dar fără să se confunde cu ea; o apă *culturală-naturală*, care impune semne contextuale fictive menite să conjuge categorii semice opuse: împrumutînd din natură „spiritualul", apa se culturalizează fără să-și piardă însă atributele naturale. „Pur" și „ușor" țin de această categorie, antropomorfizată prin sintagma „copilul nou-născut". Această ființă reprezintă, pentru destinatarul final al mesajului enunțării, starea extremă de *natură-cultură* confundate (la apariția sa pe pămînt mai este, într-un fel, parte integrantă a naturii). Izotopia acreditează o nouă transformare a conținuturilor, similară și simetrică celei prin care *apa* se definea ca un element constitutiv al omului. În același fel omul supercivilizat, sub aspectul de copil nou-născut, apare ca parte integrantă a naturii, o natură pe care ca adult supercivilizat (amator de lucruri intacte) nu o poate renega, după cum nu poate renunța la permanenta nevoie de puritate — puritate a originii (omului și lumii).

ACEASTĂ APĂ O VEDEM ÎN FIECARE ZI ÎN STICLA CU FAMILIARA ETICHETĂ ROZ.

În momentul în care se afirmă existența *produsului* (și ulterior a *mărcii*), izotopia este suficient de puternică pentru ca și conținutul unei sticle (produs al civilizației supercivilizaților) să apară ca un produs al naturii, cu atît mai mult cu cît denumirea nobilă (fr. „flacon") și culoarea roz îl pot asimila (mai mult sau mai puțin) unui obiect al naturii. (...)

PENTRU EA TOTUL ÎNCEPE CU TOPIREA ZĂPEZII, LA NUNTA APEI CU PĂMÎNTUL.

Produsul astfel caracterizat (din interior și exterior) cu atributele unei naturi culturalizate și ale unei culturi naturalizate va fi obiectul redundanței izotopiei: nu mai aflăm nimic nou față de ceea ce știam deja; dar asistăm la un fel de confirmare a *valorilor* pe care destinatarul final al enunțării (cititorul-cumpărător) le dorește și în numele cărora își va îndeplini misiunea principală: aceea de a cumpăra acest obiect, pentru a lichida o lipsă fundamentală.

Scanned with OKEN Scanner

„Nunta apei cu pămîntul" reia într-o formulare diferită metadiscursul de transmitere a puterii (ca să zicem așa) de la creator la pămînt, de la pămînt la apă, de la apă la oameni (oamenilor însă puterea le va fi dată după ce vor fi făcut experiența cumpărării produsului). Puterea de a trăi și de a da viață este transmisă apei de pămînt prin *nuntă*, cea mai socializată dintre uniri, pentru că dragostea este supusă unui *contract* (...)

Feminitatea pămîntului (fr. „la terre"-feminin) pare să se transmită apei, o apă văzută mai întîi ca zăpadă (alt principiu al albului, al purității, al lucrurilor intacte).

DAR ABIA DUPĂ CE VA FI TRAVERSAT MUNȚII, ÎNTR-O LUNGĂ PEREGRINARE, APA ÎȘI VA CĂPĂTA PREȚIOASELE-I ÎNSUȘIRI.

Împrejurările în care se transmit aceste însușiri (o feminitate pură, intactă) sînt descrise în termeni de traversare, de lungă peregrinare.

Traversarea unui munte — elementul terestru cel mai compact — este o ascensiune inversă, dar cu merite egale: durata și lungimea (grosimea) elementului terestru se substituie altitudinii. Lunga peregrinare deplasează semnificația traversării spre o zonă semantică în care predomină dimensiunea spirituală a acțiunii: în sens figurat „peregrinarea" implică și ideea de *conștiință* și *încercare* (măsurată nu în kilometri sau mai bine zis nu numai în kilometri). Este o încercare definitorie, la capătul căreia apa, izvorîtă din pămînt, își extrage cu greu trăsăturile esențiale, cele care o definesc ca apă *adevărată*. Apa își primește *marca* (în cele două sensuri ale termenului: de funcție narativă în schema lui Propp, prin care eroul capătă un semn distinctiv și de atribuire a unui nume de marcă comercială: EVIAN). (...)

Marca (comercială) sintetizează povestirea (morala) acestei istorii cosmogonice. Ceea ce autorul vrea să ne spună este că o apă numită Evian semnifică ea însăși (mai întîi prin eticheta roz) această *natură — cultură*, al cărei paradox odată depășit reprezintă condiția însăși a fericirii.

ASTĂZI APA EVIAN ESTE APA MINERALĂ CEA MAI VÎNDUTĂ ÎN LUME.

Izotopia publicitară, subterană pînă aici, ajunge acum la suprafața textului. Reclama se dezvăluie fără mască în momentul în care se consideră că cititorul, convins de povestirea prezentată (sub masca referențială), este gata să treacă

Scanned with OKEN Scanner

la act sau, cel puțin, la decizia de a cumpăra. Întrerupînd izotopia subiacentă, autorul începe o argumentare a cărei eficacitate depinde, de altfel, de izotopie. Argumentul superficial vrea să dea seama despre o evidență — obiectivitatea unei evidențe cantitative; dar este o obiectivitate care își are rădăcinile în subiectivitatea izotopiei publicitare.

ȘI NOI O BEM FĂRĂ SĂ FI ÎNȚELES POATE CĂ APA PĂȘUNILOR VERZI ȘI A IZVOARELOR REGĂSITE.

Într-un ultim efort de ancorare a izotopiei publicitare, autorul recuperează argumentația precedentă, prea clară, și o integrează universului conotațiilor adunate de izotopie de-a lungul enunțului: a) „apa pășunilor verzi" — dezvăluie la un prim nivel de interpretare semne contextuale omogene cu cele ale termenului „munte", ca spațiu natural privilegiat (altitudine și masă densă pe care apa o „străbate") și cu ale termenului „natură", ca spațiu intact al originii. În fine la un al doilea nivel de interpretare, sintagma trimite la o conotație ideologică, filosofico-religioasă: cea a textelor biblice. Semele contextuale atribuite apei „adevărate" sînt izotope clasemelor expresiei „pășuni verzi" (ca simbol al Edenului); pășunile verzi reprezintă o imagine mai direct perceptibilă (poate și datorită existenței unui film clasic cu acest titlu);

b) „izvoarele regăsite" sînt cele ale unei naturi culturalizate și ale unei culturi naturalizate; accesul la ele este deținut de marca Evian; de unde calificarea sa de *apă esențială*, alt atribut al *adevărului*. *Apa adevărată* este doar apa Evian, care este nu numai *pură*, ci și *spirituală*: o apă a adevărului. Apă a adevărului prin care omul se cufundă într-o natură sublimată, ce n-a pierdut nimic din calitățile însăși ale naturii, dar care a căpătat un statut cultural (spiritual), printr-o depășire mitică a contrariilor, adică printr-o relație euforică și euforizantă, menită să declanșeze cel mai frumos vis: visul unei condiții umane eliberate de contradicția sa fundamentală materie/spirit.

Traducere: DANIELA ROVENȚA-FRUMUȘANI

Scanned with OKEN Scanner

FUNCȚIA LIMBAJULUI ÎN „ACT FĂRĂ CUVINTE" DE SAMUEL BECKETT

CESARE SEGRE

0.1. „Act fără cuvinte" (AfC) indică și prin titlu renunțarea la limbaj. *Cuvinte* în AfC înseamnă „discurs" (mai exact „monolog", deoarece personajul este singur), inexistent aici; pe de altă parte, AfC este conceput pentru scenă, iar expresia lingvistică a textului tipărit slujește exclusiv descrierii mișcărilor care traduc scenic textul, eliberat de orice suport lingvistic. Dar Beckett a publicat de mai multe ori AfC, conferindu-i deci o autonomie literară; indicațiile scenice constituie în același timp un mesaj al lui Beckett.

Ne aflăm deci în fața a două opoziții: refuz al limbajului (pe scenă) / utilizarea limbajului (în textul tipărit); funcție servilă (indicații) / funcție autonomă a textului (mesaj). Frazele constitutive ale textului (chiar în funcția sa servilă) ce preced și dirijează ansamblul gesturilor personajului și mișcările obiectelor pot fi considerate o descriere — sau enunțare — a acestor gesturi și mișcări: ele ar fi în acest caz în mod ideal posterioare. În rezumat:

text (lingvistic) → gesturi și mișcări (text scenic) → text (lingvistic)

Aceste opoziții nu se anulează în plan empiric: prin informații privind anterioritatea textului beckettian față de prima reprezentație ori invers, sau prin mai multe posibilități de lectură; eventualul regizor va citi textul ca un program de instrucțiuni, cititorul cărții îl va considera autonom, iar spectatorul îl va utiliza ca memorandum sau ca modalitate de verificare a reușitei punerii în scenă.

0.2. Opozițiile constitutive se precizează dacă se definesc raporturile de semnificare între diferitele niveluri (conceptual, verbal și gestual) la care se dezvoltă textul (pe plan real sau virtual).

Scanned with OKEN Scanner

Numesc sens semnificatul total produs de seria semnificaților literali, lingvistici, ca și a celor implicați în mișcările și sunetele piesei, sens vizualizat de următoarea schemă:

seria de semnificanți vizuali V text scris { *semnificanți verbali* / *semnificați verbali* }

seria semnificaților dramatici

Sens

Problema care se pune nu este a anteriorității sau posteriorității textului lingvistic în raport cu cel scenic, ci coparticiparea lor la instituirea Sensului. Este evident că dacă ansamblul semnificaților vizuali poate constitui echivalentul conținutului dramatic semnificativ al textului scris, diviziunea succesivă a textului în semnificanți și semnificați — datorită subdiviziunii în unități discrete semnificative, mai minuțioase și mai precise decît orice fragmentare *a posteriori* a acțiunii scenice — ar putea spori și explicita sensul.

Acest cadru semiologic nu este valabil decît în cazul în care ne permite să depășim o eventuală comparare (dificil de realizat în fapt) între reprezentarea și lectura piesei AfC. Textul scris al AfC limitează strict libertatea de interpretare a actorului: fiecare mișcare, fiecare gest neprevăzut poate denatura intențiile (deci mesajul) autorului-emițător. Pe de altă parte, textul scris conține (așa cum voi arăta) indicații dificil de transpus în termeni gestuali.

Indiferent dacă se consideră (în mod ideal) textul scris ca anterior sau posterior execuției, trebuie verificat dacă nu conține prin însăși constituția sa o rezervă de semnificați și de Sens; rezervă care în primul caz ar fi utilă punerii în scenă, iar în al doilea ar putea revela sau preciza valori semnificative. Studiul de față își propune să investigheze această rezervă semiologică.

1.1. Pentru a descrie conținutul piesei nu vom utiliza decît elementele invariabile (indiferent dacă modul de execuție este verbal sau scenic). Nu apare decît un unic personaj de sex masculin (pe care îl vom denumi P) pe o scenă goală violent luminată (probabil un deșert). P reacționează la stimulii sonori ai unui fluier. În primele patru și ultimele două secvențe, sunetele fluierului (care provin din

culisele laterale) au funcţia de chemare sau de ordin. În toate celelalte secvenţe semnalele fluierului (provenind de data aceasta de sus) sînt menite să atragă atenţia lui P asupra unei serii de obiecte care coboară din turnul scenei şi pe care nu le-ar fi observat fără acest semnal sonor.

Funcţiile diferite ale semnalelor fluierului corespund unei diferenţe de situaţie. Semnalele sonore laterale îl obligă pe P să ţină seama de ordinea spaţială: el se îndreaptă spre culisele din dreapta sau din stînga de unde este mereu respins. În acest mod lui P i se indică limitele spaţiului care îi este acordat şi anume spaţiul scenic. Semnalele fluierului care vin de sus indică lui P obiectele de care poate dispune în acest spaţiu.

La stimulii fluierului P reacţionează de mai multe ori în acelaşi fel: aleargă spre culise şi primeşte o lovitură care îl trimite brutal înapoi în scenă; abia a patra oară se opreşte înainte de a ajunge la culise şi revine subit împiedicîndu-se ca mai înainte. Se poate spune că stimulul sonor s-a interiorizat.

Semnalele de sus segmentează o serie mai complexă de situaţii şi decizii. Un arbore cu o singură creangă coboară din turnul scenei. P înţelege că se va putea adăposti la umbra lui, dar în momentul în care se apropie, ramura se strînge şi umbra dispare; apoi coboară o foarfecă, de care P se foloseşte pentru a-şi tăia unghiile; după aceea o cană de apă la care P încearcă în zadar să ajungă; urmează un cub pe care P vrea să-l folosească pentru a ajunge la cană, dar nu izbuteşte; un al doilea cub coboară: P înţelege (după cîteva tentative eşuate) că ar trebui să plaseze cubul mic peste cel mare pentru a putea ajunge la cană, dar în momentul în care a îndeplinit această operaţie, cana se ridică şi din nou nu mai poate fi atinsă. În sfîrşit, coboară un al treilea cub, dar de data aceasta P, care şi-a învăţat lecţia (ca şi în cazul semnalelor sonore laterale), nu mai reacţionează; cubul dispare.

Coborîrea unei frînghii îi sugerează lui P o serie de reacţii; el încearcă întîi să se cţere pe ea pentru a ajunge la cană, dar frînghia se desprinde; apoi cu ajutorul foarfecii taie o bucată din care face un lasou, dar şi acum cana se îndepărtează şi dispare.

Pierzînd orice speranţă, P se hotărăşte să se spînzure, dar nu poate (creanga copacului s-a strîns).

Scanned with OKEN Scanner

Două semnale laterale îl readuc pe P la reacțiile inițiale: deși la prima alertă reacționase, la cea de-a doua nu se mai mișcă. O ultimă serie de gesturi cu foarfeca: P își taie unghiile, apoi vrea să-și taie gîtul, dar cubul mic se ridică împreună cu foarfeca, lasoul și o batistă pe care P o împăturea adesea; cubul mare se ridică, iar P care era așezat pe el, cade. Pe scenă nu mai rămîne decît arborele și cana care se apropie din ce în ce mai mult de P, dar acesta nu mai încearcă să ajungă la ea, deși acum îi este la îndemînă; cana dispare; copacul își oferă din nou umbra (creanga este din nou la locul său) dar P rămîne imobil, indiferent; copacul dispare. P își privește mîinile, ca atunci cînd copacul a coborît prima dată pe scenă.

1.2. Acest rezumat poate fi reprezentat mai adecvat printr-un tabel (vezi p. 304) care va cuprinde: ordinele primite de P (S1 = semnale de fluier laterale, Sh = semnale de fluier venite de sus); obiectele dorinței (Ca = cana, Cr = creanga); uneltele de care dispune P (Fo = foarfeca, C1 = cubul mare, C2 = cubul mijlociu, C3 = cubul mic, Fr = frînghia, L = = lasoul, C = arborele ca suport al lui Cr și singurul obiect posedat de P (B = batista).

După enumerarea gesturilor (acțiunilor) lui P, trebuie menționate rezultatele (R = împingerea lui P înapoi în scenă; E = eșec; Rt = retragerea, dispariția obiectelor și a uneltelor). În coloanele care precedă acțiunea vom avea semnul + pentru ordinul care a provocat acțiunea și obiectele, instrumentele și lucrurile posedate astfel pe scenă; tot semnul + va indica rezultatele R sau E în timp ce la dispariții se vor indica obiectul sau instrumentul în cauză (marcate de un asterisc dacă nu dispar total, ci doar se îndepărtează). La fiecare ordin S1 și Sh corespunde o acțiune numerotată în același fel; în cazul că P îndeplinește mai multe acțiuni la același semnal de fluier, acestea vor purta același număr urmat de indicii a, b, c, d, e.

2.1. Adesea personajele lui Beckett evoluează spre tăcere, se mărginesc la simple mișcări, gesturi (uneori mormăieli, monosilabe sau fraze foarte scurte — absente aici). Chiar dacă și în alte texte apare un singur personaj pe scenă, aici tăcerea și singurătatea sînt complete („fără cuvinte"), ceea ce implică o netă dezumanizare a lui P — regresiune pe scara evoluției de la homo sapiens; trebuie în același timp să remarcăm absența, tăcerea amintirilor și a invențiilor fantastice, această speranță inversă a multor personaje

beckettiene. Dacă nu ar fi gestul familiar de a îndoi batista, de a-și tăia unghiile, de a pune cuburile la loc sau de a strînge frînghia, am putea ezita în ceea ce privește identitatea lui P: om sau maimuță antropoidă.

Libertatea de mișcare a personajului nu se manifestă decît în cazul unui singur obiect: batista; Beckett descriindu-și astfel personajul: „un bărbat. Gest familiar: își împăturește și despăturește batista". Dealtfel mișcările lui P nu sînt neapărat omenești; felul său de a reacționa la stimulii sonori laterali este cel al unui animal cu reflexe condiționate, iar modul în care se servește de instrumente (mai ales de cuburi: descoperirea necesității suprapunerii lor descrescătoare după cîteva tentative eșuate) amintește pe cel al cimpanzeilor cărora li se testează inteligența.

În concluzie, am putea afirma că Beckett preferă aici o poziție inferioară pe scara evoluției, decăderii fizice căreia îi cad victimă toate celelalte personaje ale sale. Trebuie remarcat faptul că la Beckett declinul fizic este în genere însoțit de conștiința tragicului și a ineluctabilului; în AfC conștientizarea implicită (fiind mută) coincide cu dezvoltarea inteligenței, fapt dovedit prin comportament.

Analizînd comparativ funcția semnalelor sonore vom remarca faptul că și Winnie, în *Happy Days*, trăiește în ritmul soneriei, care însă simbolizează, în limbajul existenței sale, începutul zilei și al nopții și are deci o valoare metaforică, intelectuală.

În piesa de față nu este greu de stabilit sursa semnalelor de fluier: este vorba de o entitate (o vom numi D) care se manifestă în termenii unei relații cu omul marionetă căruia îi decide nu numai soarta dar și chinurile care îi vor pustii viața. Dacă în alte piese un anume elan religios și referirile biblice ne îndreptățeau să numim această ființă Dumnezeu, aici această precizare nu este posibilă.

2.2. Prezența lui D ne-ar autoriza să conchidem că există (împotriva aparențelor) două personaje în piesă: P și D, ceea ce nu anulează însă solitudinea lui P. P descoperă că D reprezintă o forță (sau un ansamblu de forțe) față de care el nu este decît o jucărie. Între P și această (aceste) forță (forțe) nu există comunicare, cu excepția celei identificate cu comportamentul: D nu se manifestă decît prin semnalele de fluier și acțiunile îndreptate spre P; P decodînd acest limbaj și atribuindu-l unui unic emițător (D), descoperă

Scanned with OKEN Scanner

prin aceasta lipsa lui de libertate. Decodajul și atribuirea limbajului unui singur emițător întrerup și blochează toate acțiunile lui P.

Raportul între D și P apare mai evident spectatorului / cititor care pleacă de la premisa (verosimilă) că o piesă trebuie să aibă sens; dat fiind că orice piesă este de natură narativă (dacă nu la nivelul faptelor, cel puțin la cel al ideilor), receptorul piesei este înclinat să descopere o logică narativă. Detectăm deci următorul raport: la nivelul ficțiunii, între P și D; la nivel scenic între emițător (autor) și destinatar (spectator/cititor). Emițătorul se exprimă prin raporturile între P (destinatar fictiv) și D (emițător fictiv); pentru decodarea acestui mesaj este necesar ca: a) limbajul lui D să fie descifrat din perspectiva lui P, b) să fie descoperit tipul de comunicare căruia îi aparțin comportamentele lui D și P și c) să fie definite legile care le guvernează.

În ce privește existența lui D și relația sa cu P, spectatorul/cititor poate face (ca și P) următorul raționament:

2.3. Divizînd acțiunile din AfC în două ansambluri (după cum semnalele de fluier vin de sus sau din lateral), obținem două tipuri de sintagmatici:

Sl: invitație — acceptare — respingere

Sh: ofertă de obiecte — acceptare — retragerea obiectelor.

Invitația și oferta implică un Destinator (D) și un Destinatar (P). Respingerea lui P și retragerea obiectelor implică la rîndul lor un Opozant: de fapt, piesa prezintă modul în care P descoperă existența Opozantului și normele sale de comportare. Instantaneitatea raportului stimul — răspuns — consecință ne determină să presupunem că Opozantul este însuși D.

Trebuie precizat că termenii *invitație* și *ofertă de obiecte* sînt adecvați numai din perspectiva lui P. Într-adevăr, fluieratul nu este decît un *semnal* prin care D atrage atenția lui P asupra obiectului normelor pe care le va enunța și anume: interdicția de a se apropia de culise sau de a beneficia de obiectele dorinței sale. Dar semnalul nu constituie premisa unei formule de interdicție decît dacă P îl interpretează ca invitație sau ofertă. Se știe că în limbaj analogic este foarte greu de comunicat semnul *nu*; D exprimă negația prin succesiunea invitație (aparentă) — respingere și ofertă (aparentă) — retragere.

Scanned with OKEN Scanner

Conștientizînd cele trei momente susmenționate, P înțelege cele trei faze ale legii: *semnal*, interpretat mai întîi ca *ordin*, apoi ca *ordin negativ (interdicție)* astfel:

	semnal	ordin	interdicție
S1	invitație	acceptare	respingere
Sh	ofertă de obiecte	acceptare	retragerea obiectelor

Este de remarcat modul pedagogic în care D proclamă norma. Dacă succesiunea invitație — respingere subliniază numai indisolubilitatea raportului răspuns — consecință, cu opoziția ofertă — retragere (de obiecte) D practică o pedagogie mai minuțioasă și mai crudă: nu numai că oferă obiectele dorinței (Ca, Cr) dar și uneltele care par să permită satisfacerea ei (C1, C2, C3, Fo, Fr); P este obligat să constate inflexibilitatea normei, după ce va fi depus toate eforturile pentru a profita de oferta aparentă.

3.1. Pînă la acțiunea 7, P nu face decît să asculte de stimuli sau să desfășoare activități cotidiene (a-și tăia unghiile). Umbra care dispare la sfîrșitul secvenței 6 este deja un semn amenințător, dar imposibil de relaționat cu actele sale anterioare. Între 8 și 13 P desfășoară activități cu maximum de ingeniozitate (17 acțiuni la numai 6 ordine; inițiativele independente ale lui P sînt mai numeroase decît cele imediat provocate de semnalele de fluier).

Progresele capacității inventive a lui P sînt proporționale cu gravitatea eșecurilor: există într-adevăr un *crescendo* începînd cu acțiunile 7—9b, al căror eșec ar putea fi interpretat de P ca rezultat al dificultăților obiective ale situației, și culminînd cu acțiunile 9c-11d, în care devine evidentă intervenția unui Opozant ce sporește dificultățile dincolo de limitele posibilului.

Cînd în ciuda utilizării ingenioase a cuburilor, frînghiei și lasoului, P este obligat să constate îndepărtarea și apoi dispariția cănii, el se hotărăște să se sinucidă. Și în acest caz P folosește procedee la fel de ingenioase, dar rezultatul este și mai dureros: pedeapsa îl privează pe P nu numai de instrumentele sale, ci și de talismanul consolator: batista.

Analizînd coloana rezultatelor, observăm următoarele: rezultatul pozitiv (rezultat zero) se obține după acțiuni

sterile — de ordonare a obiectelor (6b, 8b, 9d, 11e) sau de îngrijire și examinare a propriului corp (5: a-și privi mîinile; 13b: a-și tăia unghiile; la 6a: creanga se strînge nu pentru că și-a tăiat unghiile, ci pentru că a căutat umbra); numai acțiunile constructive sau (auto)destructive produc inevitabil respingerea și retragerea obiectelor.

Este important să reținem (pentru semnificația piesei) faptul că obiectele și instrumentele dispar chiar și atunci cînd P s-a hotărît să nu mai acționeze; aplicarea riguroasă a acestei norme se înfăptuiește în finalul piesei cînd, deși P pare decis să nu mai acționeze, cana devenită accesibilă dispare (14) împreună cu arborele (15a).

AfC este evident un apolog; valoarea sa atemporală este reprezentată prin caracterul non-finit al acțiunii 1 (P respins din culisele din dreapta ratează momentul precedent, al indispensabilului semnal de fluier) și al acțiunii 15b (P își privește din nou mîinile, ca în secvența 5 cînd obiectele începeau să coboare pe scenă). Raportul între procesele inteligenței și conștientizare este indicat de reacția diferită a lui P la semnalele acțiunilor 2—4 (evident, și 1, în care semnalul sonor se subînțelege) și 12—13a: în prima serie P răspunde la trei stimuli similari și consecutivi (doar direcția lor diferă) și abia la al patrulea devine mai neîncrezător, deși încă docil; în a doua serie de acțiuni renunță fără ezitare chiar de la al doilea stimul.

În conștiința lui P alternează două tipuri de experiențe prezente în succesiunea 1—2—1—2; primele se referă la succesiunea stimul — răspuns — consecință și scopul lor este inculcarea rigidității voinței lui D; celelalte trimit la succesiunea ofertă — acceptare — retragere și concretizează legea conform căreia orice realizare (reușită) este exclusă: orice încercare este sortită eșecului, inclusiv speranța de a putea ieși din joc prin sinucidere. Într-adevăr, după prima tentativă de sinucidere P revine la experiențe de primul tip (acțiunile 12, 13a); conștient de imposibilitatea descoperirii altui spațiu și de funcția tantalică a obiectelor dorinței lui și a instrumentelor aparent destinate obținerii obiectelor, P conchide că singura reacție posibilă este imobilitatea.

Condamnarea este dublă: pe de o parte, renunțarea la dorințe într-adins stimulate, pe de alta, imposibilitatea de a evita supliciul (eșecul celor două tentative de sinucidere); aceste tentative au adus o pedeapsă suplimentară: retragerea batistei care reprezintă acea categorie de obiecte necesare

atîtor personaje beckettiene; vestigiu arheologic al apartenenţei la civilizaţie, aceste obiecte erau menite să-i ascundă neliniştea, să facă mai suportabilă scurgerea timpului, oferind pretextul unei activităţi inexistente. Pierderea batistei este pentru P sinonimă cu disperarea.

3.2. Precizarea funcţiei îndepărtării şi retragerii obiectelor este indispensabilă înţelegerii sensului piesei. Îndepărtarea menţine schema ofertă — retragere, confirmînd norma negativă (acţiunea 9c): dacă obiectele n-ar exista pe scenă, norma nu ar putea fi aplicată. Prin retragerea (obiectelor) P este pedepsit pentru încercarea sa obstinată de a poseda obiecte (ceea ce constituie o încălcare a legii: acţiunile 11b-c) sau de a se sustrage legii prin sinucidere (11d; 13c-d); în acest din urmă caz sancţiunea este mai aspră: dispariţia batistei (13c). Retragerea (prin excelenţă) a obiectelor are loc în cazul acţiunii „didactice" a lui D: obiectul dispare pentru că P a învăţat să nu mai reacţioneze la stimuli (10, 14, 15a).

De fapt P este supus la ceea ce pragmatica comunicării numeşte „injoncţiune paradoxală". Într-adevăr, el este introdus într-un „cadru de referinţă" în care va trebui să „nu dorească" obiectul, alternativă contradictorie, dat fiind că obiectele ce i se oferă (creanga, adică umbra, cana cu apă şi mijloacele necesare) sînt prin definiţie *dezirabile* (scena este doar un deşert arzător). Altfel spus, legea enunţată de D sună astfel: „să nu vrei ce doreşti".

În momentul în care are certitudinea că a înţeles legea, P se hotărăşte să iasă din „cadrul de referinţă" impus de D, prin sinucidere. D împiedică această tentativă şi prin pedeapsă îl învaţă a doua lege: „să nu ieşi din cadrul de referinţă pe care ţi l-am impus". Această situaţie reprezintă ceea ce psihiatrii numesc „dubla constrîngere" (G. Bateson, D. Jackson, J. Haley, J. Weakland, *Toward a Theory of Schizophrenia*, 1956) caracterizată prin: 1) existenţa a două (sau mai multe) persoane implicate într-o relaţie intensă ce comportă supravieţuirea psihologică şi chiar fizică a uneia dintre ele; 2) emiterea unui mesaj, mai bine zis, a unei injoncţiuni contradictorii; 3) interdicţia (ce planează asupra receptorului mesajului) de a ieşi din cadrul de referinţă dat.

Făcînd apel la ierarhia valorilor modale *(a vrea, a şti, a putea)* constatăm că D în poziţia sa iniţială de Donator (aparent) produce „voinţa" lui P. Dimpotrivă, în poziţia de Legislator (Opozant, din perspectiva lui P) D produce „ne-

putința" lui P. Între cele două extreme („a vrea să faci" și „a nu putea să faci") „dresajul" lui P implică o dezvoltare tot mai amplă a lui „a ști" (folosirea instrumentelor: cuburi, frînghie etc.). Avem deci următoarea succesiune:

a vrea să faci (→ *a ști să faci*) → *a nu putea să faci.*

În prima serie de tentative, P pune în legătură imposibilitatea sa acțională cu o imposibilitate obiectivă. Abia cînd va înțelege că imposibilitatea sa de a acționa rezultă din faptul că „este împiedicat" să acționeze, P revine la începutul lanțului acțional substituind unui „a vrea" (provocat, dealtfel) un „a nu vrea". Dar acest „a nu vrea" reprezintă oare unica posibilitate de afirmare a libertății sau este un „a nu vrea" provocat, paradoxal, consecință a procedeului didactic al lui D? La această chestiune vom încerca să răspundem mai tîrziu.

4. Considerată sub aspectul scriiturii, AfC are un precedent în indicațiile scenice: i) intercalate în dialog și care integrează cuvintele și gesturile și ii) precedînd dialogul; acestea din urmă, adesea destul de lungi *(Fin de partie, Krapp's Last Tape, Happy Days)* ne interesează aici. Trebuie menționat că AfC este contemporan cu *Fin de partie*, împreună cu care a fost jucat pentru prima dată la 1 aprilie 1957.

Putem considera AfC ca o amplificare a acestor indicații inițiale și aceasta pentru două motive: unul specific teatral (în piesele citate aceste indicații creau o reprezentație mută destul de amplă), celălalt de natură stilistică (limbajul, sintaxa mai ales, este cel al indicațiilor scenice).

Corespondentul textual al automatismului (de robot sau marionetă) al mișcărilor personajelor este succesiunea uniformă de propoziții scurte, la prezent, cu nelipsitul *el*. Repetarea acelorași mișcări este indicată de iterarea acelorași propoziții. Frazele sînt adesea nominale, ca pentru a scuti subiectul de responsabilitatea unei predicații. Recurența acelorași fraze scurte trimite la ticuri (refrene gestuale) sau la convergența fatală a agitației personajelor spre situații imuabile.

5.1. Mai mult decît în indicațiile scenice, Beckett a ales pentru AfC un limbaj neutru. Adjectivele, foarte rare, slujesc definirii: *dreapta, stînga; mic, mare; singură, ușoară, rigid, fix*. Doar în indicațiile preliminare de decor (deci precedînd textul propriu-zis) întîlnim adjectivul *orbitor*

asociat cuvîntului *ecleraj* (ceea ce confirmă importanța jocului de lumini în piesele lui Beckett).

În general autorul nu s-a abătut de la țelul propus, anume ca enunțurile să nu fie marcate de subiectivitate: să fie indicații pure. Totuși, în ciuda acestei intenții, mesajul poartă amprenta emițătorului: scriitura este autografă, deși cu caractere de tipar cu pretenția anonimatului. Astfel, chiar cuvintele care nu vor fi pronunțate contribuie la revelarea sensului piesei.

Voi semnala cîteva din cele mai semnificative emergențe ale sensului ascuns.

5.2. Exclusivitatea lui P. Pe scenă nu există decît P cu batista sa, apar apoi obiectele dorinței și instrumentele (utilizate sau transformate de el — lasoul făcut din frînghie — pentru a obține obiectele). Acestea se apropie sau se îndepărtează după voința lui D.

Dar atenția se concentrează asupra lui P, toate evenimentele sînt prezentate din punctul de vedere al lui P; însuși D este rezultatul unei deducții fără suport explicit. Poziția centrală a lui P în perspectiva diegetică este redată de Beckett printr-un procedeu gramatical foarte simplu: după ce în al doilea rînd al textului P fusese desemnat prin *l'homme*, în restul propozițiilor va fi substituit prin *il* (nu poate exista echivoc în privința ecuației *il* = *l'homme* din moment ce P este singura ființă animată de pe scenă).

5.3. Mimesis-ul ritmic. Procedeul repetiției este dominant în AfC: se repetă perioade sau fragmente de perioade identice. Putem spune că Beckett a urmat regula: la mișcări identice, cuvinte identice. Astfel, aceeași frază descrie în secvențele 2 și 3 primele patru acțiuni („Împins înapoi în scenă, el se împiedică, cade, se ridică imediat, se șterge de praf, se gîndește"), în timp ce în secvențele 1 și 4 începutul frazei diferă (pentru că și începutul acțiunii diferă) pentru ca de la cuvîntul se *împiedică* să continue la fel.

Indicațiile care pot părea redundante au însă o dublă motivare: iconică (raportul constant gest — cuvînt, acțiune — frază încearcă să stabilească o echipolență exactă între text și punerea în scenă a piesei) și stilistică (repetarea acelorași cuvinte și fraze strîns legate de gesturile actorului creează o obsesie tragi-comică a recurenței).

Această recurență este mai evidentă în text decît pe scenă (cuvintele pot fi mai bine segmentate decît gesturile, iar segmentarea mai fină — la nivelul sunetelor sau litere-

Scanned with OKEN Scanner

lor — nu are echivalent în reprezentarea scenică); în textul scris recurența afectează un ansamblu de elemente discrete și măsurabile, mai vast și mai accesibil decît în reprezentarea scenică.

5.4. Valorile dramatice. Segmentarea textuală asumă prin ea însăși (dincolo de corespondența cu spectacolul) o funcție dramatică pe care impasibilitatea aparentă a descrierii nu reușește să o oculteze.

Să analizăm, de exemplu, acțiunea 14, constituită din următoarele fraze:

1. Carafa coboară și se imobilizează la o jumătate de metru de corpul său.
2. El nu se mișcă.
3. Semnal de fluier de sus.
4. El nu se mișcă.
5. Carafa mai coboară, ajungînd aproape de obrazul său.
6. El nu se mișcă.
7. Carafa se ridică și dispare în turnul scenei.

Este normal ca P să nu reacționeze în 1 (deoarece el nu percepe obiectele decît la auzul semnalului sonor); este importantă disocierea minuțioasă a mișcărilor carafei, deși aparțin fără îndoială aceleiași acțiuni: mai întîi „la o jumătate de metru de corpul său", apoi „lîngă obrazul său"; această segmentare a mișcării carafei permite a treia reluare a lui „El nu se mișcă" (6).

Educația lui P s-a încheiat: deși cu un singur gest ar putea apuca carafa, P nu va mai fi tentat să acționeze.

5.5. Acțiunea mentală. În acest text (în primul rînd narativ și descriptiv) nici o referire la acțiuni mentale nu-și poate găsi locul, deea ce se și întîmplă prin faptul că gîndirea se situează pe același plan cu gesturile, fără deosebire de durată sau importanță:

„EL REFLECTEAZĂ, se îndreaptă spre culisele din stînga, se oprește înainte de a fi ajuns acolo, se retrage, se poticnește, cade, se ridică imediat, se șterge de praf, REFLECTEAZĂ" (4).

Este o reflecție în salturi, mecanică, subumană. Utilizarea verbului „a reflecta" este minuțios calculată de Beckett. Acest verb are o funcție demarcativă: el deschide și încheie acțiunile de la 2 la 7 sau le încheie pe cele din seria pînă la 13a. Deoarece obiectele care coboară din turnul scenei nu sînt percepute de P decît după semnalul fluierului, repetarea lui a *reflecta* înainte și după apariția obiectelor semnifică conti-

nuitatea gîndirii (al doilea „reflectează" este invariabil însoțit de adverbul „mereu").

Formula este următoarea:

El (serie de verbe) reflectează.
(Coborîrea de obiecte sau instrumente).
El reflectează mereu.

Dacă după semnalele sonore laterale (2—4) apare de la început verbul „El reflectează", după semnalele sonore de sus apar formulări de tipul:

El ridică capul, vede . . . reflectează (6a);

El ridică ochii, vede . . . reflectează (6b).

La acțiunile 7, 9a, 11d verbul *a reflecta* este înlocuit de o gestualizare a reflecției, reprezentată de verbul *a privi* necesar în momentele stabilirii legăturii raționale între obiecte și instrumentele ce trebuie relaționate (descoperirea posibilității de suprapunere a cuburilor pentru a facilita atingerea carafei sau a crengii):

„El se întoarce, vede cubul, îl *privește*, *privește* carafa, ia cubul . . ." (7); „Cu lasoul în mînă se îndreaptă spre copac, *privește* creanga, se întoarce, *privește* cuburile, *privește* din nou creanga . . ." (13); sau de două verbe exclusiv mentale, *a vrea* și *a se răzgîndi*:

„El se întoarce, vede al doilea cub . . . *vrea* să ducă cubul la locul său, *se răzgîndește*, îl așează, merge să caute cubul mare . . . (8a);

„El merge spre cuburi, îl ia pe cel mic și îl pune sub creangă, se întoarce să-l ia și pe cel mare, îl pune sub creangă, *vrea* să plaseze cubul mare peste cel mic, *se răzgîndește*, îl așează pe cel mic deasupra celui mare" . . . (13).

Mișcările mentale au fost subtil analizate: prin apropiere de verbele descriptive, prin alternarea cu verbe care reprezintă în mod material gîndirea *(a privi)* sau prin utilizarea de verbe ca *a vrea, a se răzgîndi*. Aceste distincții traduc perfect evoluția lui P în interiorul spațiului scenic (gama lor este mai largă atunci cînd activitatea lui P este mai profund angajată).

De la 9b la 11d, cînd P trebuie să rezolve probleme noi, apare o nouă întrebuințare (am putea să o numim de tranziție) a verbului *a reflecta*. Începînd cu 9c, eșecurile lui P nu mai au o aparență neutră (dificultate obiectivă), ci semnifică intervenția Opozantului. În episodul carafei (care se îndepărtează exact în momentul cînd P, urcat pe cele două

cuburi, este gata să o apuce) P coboară, reflectează, pune cuburile la loc, apoi:

„Se întoarce, reflectează".

Această formulă indică momentul reflexiv necesar între conștientizare și alte inițiative posibile. Ea revine la 11b (între coborîrea frînghiei și căutarea foarfecii care să o taie), la 11c (cînd carafa se reîntoarce în turnul scenei), la 11d-e (cînd creanga care s-a strîns l-a împiedicat să se spînzure și cînd împins de dorința de ordine P a pus cuburile și lasoul la locul lor).

La coborîrea celui de al treilea cub, succesiunea acțiunilor este mult mai interesantă:

„El reflectează mereu.
Fluier de sus.
El SE ÎNTOARCE, vede al treilea cub, ÎL PRIVEȘTE, REFLECTEAZĂ, SE ÎNTOARCE, REFLECTEAZĂ.
Al treilea cub se ridică și dispare în turnul scenei."

Prin succesiunea *se întoarce, privește, reflectează, se întoarce* și ultima ocurență a lui *reflectează* se descrie o rezistență interioară; formula „se întoarce, reflectează" face trecerea spre o mișcare zero: P întoarce capul, dar corpul nu se mișcă. Din punct de vedere al conținutului (nu și psihologic) formula echivalează cu „Nu se mișcă" din 13a, 14, 15a.

În secvențele 11d și 11c (tentativele de sinucidere) apare un alt verb *„a constata"*. Opozantul îi ia lui P nu numai obiectele dorinței, ci și instrumentele care l-ar putea scăpa de supliciul existenței (foarfeca și creanga). P este obligat să renunțe constatînd că autoexecuția a devenit imposibilă, dat fiind că instrumentele au dispărut:

„Se redresează cu lasoul în mînă, SE ÎNTOARCE, CONSTATĂ" (11d);

„SE ÎNTOARCE pentru a lua foarfeca, CONSTATĂ, se așează pe cubul mare" (13d).

Cele două verbe *(a reflecta* și *a constata)* reprezintă concluzia celor mai complexe acțiuni din punct de vedere intelectual, complexe pentru că regăsim aici toate modalitățile reflectării (enunțate și gestualizate):

„. . . merge spre copac, PRIVEȘTE creanga . . . PRIVEȘTE cuburile, PRIVEȘTE din nou creanga . . . vrea să așeze cubul mare pe cel mic, se RĂZGÎNDEȘTE . . . PRIVEȘTE creanga" (11d);

„Își privește mîinile, caută din ochi foarfeca . . . reflectează" . . . (13c).

În cea de-a doua secvență descrierea minuțioasă a mîinilor iconizează toate parcursurile și conexiunile gîndirii:

„Își privește mîinile, caută din ochi foarfeca, o vede, o ia, începe să-și taie unghiile, se oprește, reflectează, încearcă cu degetul tăișul foarfecii, îl șterge cu batista, așează foarfeca și batista pe cubul mic, se întoarce, se descheie la guler, își palpează gîtul" . . . (13b-c).

Ultima decizie a lui P va fi: nu numai refuzul acțiunii, ci și al gîndirii. Propozițiile care îl au pe P ca subiect apar de acum înainte cîte trei (din care una reiterată):

„Rămîne culcat pe o parte, cu fața spre sală și privirea fixă.
Nu se mișcă (de patru ori).
Își privește mîinile."

Sensul lui „Nu se mișcă" poate fi precizat prin comutare în secvențe ca:

„Fluierat de sus.
Se întoarce, vede copacul, reflectează" . . . (5)

sau:

„Fluierat de sus.
Ridică privirea, vede carafa, reflectează" . . . (6b)

pînă la:

„Fluierat de sus.
Nu se mișcă." (14)

„Nu se mișcă" semnifică renunțarea la reflecția care precede orice inițiativă, ca și la inițiativa însăși. P știe acum că dacă s-ar mișca, obiectul dorinței ar dispărea din nou. Nu îi mai rămîne decît actul dezolat (steril) de a-și privi mîinile, una din puținele acțiuni care nu îi sînt interzise, alături de cea de a-și tăia unghiile (6a): foarfeca rămîne pe scenă pentru a mai putea fi utilizată în același fel (13b); ea nu îi va fi luată decît în momentul cînd P încearcă să se sinucidă. Din acest moment lui P nu-i mai rămîne decît să-și privească mîinile, să reflecteze la propria-i soartă, să se simtă trăind. Nimic altceva.

6. AfC a fost deci teatrul unui joc ciudat între funcția referențială și cea poetică. Beckett a urmărit să-și construiască textul exclusiv în perspectiva primei funcțiuni, dar, din fericire, și cea de-a doua s-a manifestat (chiar împotriva voinței lui). Utilizarea verbelor care denotă acțiuni mentale dovedește că Beckett nu a reușit să păstreze o echivalență completă între cuvînt și gest și deci caracterul de simplu manual de indicații.

inv. 112432

Scanned with OKEN Scanner

Dintre indicii funcției poetice i-am menționa doar pe cei cu încărcătură semantică maximă; o analiză stilistică detaliată ar oferi mult mai multe indicii; în ceea ce ne privește, este suficient să putem afirma că acest text intră în domeniul stilisticii: ceea ce înseamnă că sensul depășește semnificații literali.

Contrar tezei încetățenite, conform căreia funcția poetică ⇒ deviație stilistică, constatăm că în AfC Beckett obține efecte stilistice prin procedee care acționează asupra linearității discursive (la nivel sintagmatic și transfrastic) și nu prin raporturi *in absentia* (la nivel paradigmatic); aceste efecte sintagmatice rezultă fie din asocierea verbelor, fie din repetarea integrală sau parțială a frazelor, fie, în sfîrșit, din substituirea (cu progresie) părților de frază similare sau a frazelor diferite cu funcții analoge.

Paragraful 3.2 lăsase cîteva probleme în suspensie: inactivitatea finală a lui P înseamnă oare libertate sau condamnare la determinare? Acel „a nu voi" al lui P este un „a nu vrea să vrei" sau un „a fi constrîns (de către D) să nu vrei"?

Structura piesei sugerează (deși neclar) un răspuns posibil. Dat fiind că semnalele sonore laterale fac aluzie (mai clar decît celelalte) la tehnica reflexelor condiționate, repetarea lor la sfîrșitul piesei (12, 13a) pare să indice, pe de o parte, reafirmarea amenințătoare a puterii lui D, iar pe de alta, o promptitudine sporită a lui P în a se lăsa condiționat negativ. Dacă în secvența 4 el răspundea parțial la ordin, în 13a nu mai răspunde deloc. Reacția la ultimul semnal sonor lateral, cît și la cel venit de sus este, pentru prima dată, aceeași: „Nu se mișcă", ceea ce înseamnă că în ambele cazuri P a fost condiționat să nu vrea. Rămîne să explicăm itinerarul său mental. Datele de natură verbală sînt revelatoare: remarcăm, pe de o parte, intervenția tardivă a lui *a constata* după numeroase ocurențe ale lui *a reflecta*, iar pe de alta, expresia „privire fixă" (13d) după numeroasele apariții ale lui *a vedea* și *a privi*. Aceste semne indică încetinirea și apoi blocarea activității inventive și exploratoare, atît de intensă înainte; această blocare nu este însă de natură intelectuală. „Constată" este ultima acțiune mentală atribuită lui P (13d) înainte ca el să renunțe la orice acțiune fizică (14 și următoarele).

Or, noi știm că P se află sub imperiul „dublei constrîngeri" (3.2), ceea ce produce, de obicei, schizofrenia. În plus,

Scanned with OKEN Scanner

această „dublă constrîngere" se realizează prin procedeele reflexelor condiționate (2.1). Avem deci de-a face cu o „schizofrenie experimentală" (Pavlov). Comportamentul final al lui P ilustrează exact ceea ce psihiatrii numesc catatonie (evoluție posibilă a schizofreniei). Eu nu susțin că Beckett a luat schizofrenia ca model al comportamentului lui P (deși întreaga sa operă prezintă o adevărată defilare de schizofrenici), dar afirm — ceea ce este și mai grav — că Beckett a recunoscut în „dubla constrîngere" elementul caracteristic al condiției umane. Cruzimea tratamentului la care este supus P rezidă tocmai în faptul că i se stimulează inteligența, pentru ca apoi să i se reprime voința. În plus, condiționarea voinței și nu a instinctului îl lipsește pe P de speranță, fără însă a elimina suferința. Procedee stilistice (ca tonul dezolat al renunțărilor la acțiuni, de fapt non acțiuni, 14 și următoarele) evidențiază încă o dată faptul că P rămîne dominat de dorința de: a bea, a se adăposti de lumină și căldură. Condamnarea sa la „non voință" este teribilă, fiindcă nu coincide cu o „non dorință". Schema valorilor modale va trebui completată prin inserarea lui „a dori" în această configurație contradictorie care rezultă din condiționare:

$$\left.\begin{array}{c}\text{a dori}\\ \downarrow \\ \text{a ști}\end{array}\right\} \Rightarrow \text{a nu vrea („a fi constrîns să nu vrei").}$$

Acesta este mesajul detaliat, vestea rea pe care Beckett a ascuns-o printre rîndurile indicațiilor care determină gesturile ridicole, clovnești ale unui actor mut.

Traducere: DANIELA ROVENȚA-FRUMUȘANI

Scanned with OKEN Scanner

	Ordine	Obiecte ale dorinței		Instrumente							Proprietate	Acțiuni	Rezultate		
	Sl	Sh	Ca	Cr	C	Fo	C^1	C^2	C^3	Fr	L	B		R	E	Rt
1.												+	Mișcarea la dreapta	+		
2.	+											+	Mișcarea la dreapta	+		
3.	+											+	Mișcarea la stînga	+		
4.	+											+	Mișcarea incompletă la stînga	+		
5.		+		+	+							+	Merge spre copac, se așază la umbră, își privește mîinile			
6a.		+		+	+	+						+	Ia Fo și își taie unghiile			Cr
6b.					+	+						+	Lasă Fo			
7		+	+		+	+						+	Încearcă să apuce Ca.		+	
8a.		+	+		+	+	+					+	Se urcă pe C^1, încearcă să apuce Ca.		+	
8b.			+		+	+	+					+	Așază C^1 la locul său			
9a.		+	+		+	+	+	+				+	Se urcă pe C^2, încearcă să apuce Ca.		+	
9b.			+		+	+	+	+				+	Așază C^1 pe C^2, se urcă, cade		+	
9c.			+		+	+	+	+				+	Așază C^2 pe C^1, se urcă, încearcă să apuce Ca.			Ca
9d.			+		+	+	+	+				+	Duce cuburile la loc			
10.		+	+		+	+	+	+	+			+	Reflectează			C^3
11a.		+	+		+	+	+	+		+		+	Se urcă pe Fr pt. a ajunge la Ca.		+	
11b.			+		+	+	+	+		+	+	+	Taie fr și face din ea un L.			Fr
11c.			+		+	+	+	+			+	+	Încearcă să prindă Ca cu L.			Ca
11d.				+	+	+	+	+			+	+	Așază C^2 pe C^1, încearcă să se spînzure de Cr.			Cr
11e.				+	+	+	+				+	+	Duce cuburile la locul lor și pune L pe C^2			
12.	+				+	+	+	+			+	+	Mișcarea la dreapta	+		
13a.	+				+	+	+	+			+	+	Nu se mișcă			
13b.					+	+	+	+			+	+	Își privește mîinile, își taie unghiile			
13c.					+	+	+	+			+	+	Pune Fo și B pe C^2, încearcă să-și taie gîtul			C^2, C^1, L, B
13d.					+		+						Se așază pe C^1			C_1
14.		+	+		+								Nu se mișcă			Ca
15a.		+		+	+								Nu se mișcă			C, Cr.
15b.													Își privește mîinile			

Sl = Fluierat venit din lateral
Sh = Fluierat de sus
Ca = Carafa (cana)
Cr = Creanga
C = Copac
Fo = Foarfeca
C^1 = Cub mare
C^2 = Cub mic
C^3 = Cub și mai mic
Fr = Frînghie
L = Lasou
B = Batista
R = Respingere
E = Eșec
Rt = Retragere (indepărtare)

Scanned with OKEN Scanner

SEMIOLOGIA GLUMEI

WALTER HÖLLERER

1. La 26 septembrie 1975 se putea citi în mai multe ziare germane că o carte a fost retrasă, curînd după apariția sa. Era vorba de o carte format de buzunar, cu text și ilustrații, publicată de editura S. Fischer și al cărei titlu era: „A trăi ca Robinson". Ea a fost retrasă din cauza explicațiilor inversate ale ilustrațiilor. Sub ilustrația unei *ciuperci otrăvitoare* era scrisă explicația *ciupercă comestibilă*, iar sub ilustrația unei *ciuperci comestibile* scria *ciupercă otrăvitoare*. O neconcordanță în combinarea semnelor vizuale și verbale, deci o discrepanță surprinzătoare, mai ales prin faptul că putea avea *urmări!* Oare nu este chiar această nepotrivire o *glumă?* Provoacă rîsul. *De ce provoacă rîsul?* Fiindcă gestul *instructiv* și de *clarificare* — de aducere a ciupercilor bune la masa de prînz a familiei germane — se întoarce în contrariul său, în inducere în eroare și păcălire. Această întoarcere în contrar este rapidă, surprinzătoare, spectaculoasă, dar efectul nu vine numai de aici. Cititorul își aduce aminte, poate în preconștiință, de o serie întreagă de povești macabre-comice, ale umorului negru, care au de a face cu *otrava*, de experiențele lui cu otrava literară și combinațiile idilice, ca „Arsenic și scufițe de dantelă", sau „Porumbeii otrăviți în parc"; aceste combinații externe de semne inexistente în anunțul din ziar, dar prezente în amintirile cititorului, acționează amplificator în receptarea acestui mesaj. Totuși se poate spune că mai lipsește ceva pentru ca să putem vorbi despre o glumă. Este o știre de ziar, care e suspectă de glumă, dar lipsește poanta. Poanta a apărut totuși cînd editura a explicat că această chestiune este nepericuloasă, căci *ciuperca desenată era greu de recunoscut*. Se propune deci o inversare a conținuturilor unui alt plan și anume o greșeală morală, frapantă este prezentată drept greșeală de tipar: propaganda pozitivă

a editurii se transformă într-o propagandă negativă, în acel moment în care este în interesul editurii să coboare calitatea produsului. Schimbarea campaniei de propagandă se observă imediat și ușor, devenind poantă — și deci are, bineînțeles, mai puțin de a face cu semnele greșite din carte (semnele ilustrațiilor), decît cu mediul ambiant economic-social, care se clarifică, în acest moment, printr-o dezvăluire paradigmatică.

Analizînd această relatare de presă, se observă: a) ce greu este să delimitezi glumele ficționale de știrile zilnice, în stadiul actual al cercetării (dadaiștii și neodadaiștii știau de unde vor scoate capitalul lor de glume în secolul 20, ei n-au născocit glumele, ci le-au citat din realitate) și b) că este inadmisibil să se vorbească despre glumă ca despre o combinație semnică plană, static catalogată sau tipologizată.

O particularitate a glumei constă în faptul că nu sprijină sistemele, ci dimpotrivă le perturbă, creînd, tocmai prin această evacuare a excesului de sistematicitate, posibilitatea veseliei, a rîsului. În exemplul nostru, atît *excesul de sistematizare al cărții*, cît și *excesul de sistematizare al propagandei* sînt duse *ad absurdum*. Aceasta arată ce îngustă este „muchia" pe care se mișcă un comentariu semiotic sau semiologic despre glumă, care amintește și practică forțat „paradoxurile întrebuințării limbii", dezvoltate de Roland Posner în tezele sale.

Gluma nu perturbă *un* sistem, ci *rupe* granițele mai multor sisteme, care în mod obișnuit sînt coordonate, pentru a arăta cum anume un sistem vine în conflict cu celelalte.

Gluma *turbură* și riguroasele delimitări de sistem raționalmesmeriene ale lui Lars Gustafsson, chiar și delimitările *stricte* din gramatică, semantică, logică și realitate; ea arată în ce fel intră logica în conflict cu gramatica, gramatica cu semantica, logica cu realitatea și în general evidențiază toate combinațiile contradictorii, bi și multilaterale.

Bineînțeles că există și glume simple, pe care le putem descompune ușor în elementele lor componente și ale căror legături structurale pot fi lesne precizate și catalogate. Dar să nu ne lăsăm amăgiți de aparența simplității. Chiar glumele simple *gramaticale*, cum sînt cele ce se aud adesea la Berlin, au și alte dimensiuni.

Pe stradă, două fete sar coarda. Mica Gerda zice: „Eva, lasă-mi și *mie* odată". Profesoara, care tocmai trece, o corectează: „Gerda, lasă-mă și *pe mine* odată". Gerda: „Bine, Eva, las-o și *ei* odată!"

Fără îndoială, această glumă perturbă sistemul limbii. Dar nu se opreşte aici. Trebuie să ne imaginăm şi o perturbare gestuală, corporală: în locul copilului, *profesoara* sărind coarda; şi prin acest moment „de atracţie", momentul de confuzie gramaticală *mie—pe mine* se întăreşte. Abia prin această acţiune simultană apare poanta, ce declanşează, la receptor, rîsul!

Profesoara atotştiutoare, care corectează, prin intruziunea ei în joc, e împinsă la rolul infantil de a sări coarda, iar copilul care rămîne statornic jargonului lui, preia rolul adult de superioritate şi cu generozitate îi permite profesoarei să-şi îndeplinească dorinţa formulată, deşi profesoara nu adresase decît o mustrare. Abaterea gramaticală sancţionată duce la o intervertire comică de roluri şi astfel gluma adresează un apel ascuns, de întoarcere la copilărie, adulţilor care ascultă. Gluma ia partea copilului, iar rîsul e pe socoteala profesoarei. Sentimentul de veselie se naşte atît din constatarea că *sistemul gramatical* poate fi perturbat, cît şi din faptul că ceremonialul corporal, serios, sistematizat al adulţilor primeşte o lovitură. O profesoară sărind coarda! Evident, gluma nu va crea acelaşi efect la toţi receptorii; intervin condiţiile externe, *elementele de comportament*, care depind de experienţele psihice şi sociale ale celui care ascultă gluma. În sistemul de semne al glumei, mai precis în relativ-internul sistem de semne al glumei, căci este totuşi o glumă berlineză, care şi în sistemul de semne intern este influenţată de factori externi, deci în relativ internul sistem de semne, această funcţie de apel este instalată, dar ea nu va fi, în nici un caz, aceeaşi la toţi receptorii.

Chiar acest exemplu atît de simplu dovedeşte că glumele nu sînt combinaţii de semne autonome. Recunoaşterea unor *elemente de semne* în sensul mai restrîns şi recunoaşterea de *elemente comportamentale* în cursul glumei, ca şi recunoaşterea *dependenţei dintre ele* sînt pentru analiza glumei la fel de importante.

Aici se înţelege de ce am preferat conceptul mai puţin utilizat de „semiologie" (al lui Saussure), conceptului de „semiotică" mai riguros definit, dar mai puţin procesual.

Cele mai multe din rapidele glume berlineze se explică prin perturbări ale sistemului *semantic*. Astfel, la întrebarea „Ce este un paradox?" se pot obţine răspunsuri de tipul: „Cînd un unchi vrea să-şi distrugă nepotul", sau „Cînd o doamnă se mîndreşte cu ceafa ei".

Scanned with OKEN Scanner

Perturbările semantice vor fi amplificate de *reprezentări vizuale groteşti*, dacă răspunsul la întrebarea „Ce este un paradox?" ar suna: „Un chelner cu un ganglion pe antebraţ".

Funcţia de apel a multor glume berlineze de a renunţa la semnificaţia secundă, derivată în favoarea unei semnificaţii primare factuale apare pregnant în următoarea glumă berlineză (care ţine tot de domeniul semanticii): În faţa unui monument, Gustav este întrebat de prietenul său: Gustav, ce *reprezintă?* Gustav: *Piciorul* îl reprezintă (joc de cuvinte intraductibil—vorstellen=1) a reprezenta; 2) a scoate înainte).

Nenumărate glume berlineze se întemeiază pe *fapte*, evitînd metafizicul, spiritualul necontrolabil; nu întotdeauna aceste glume sînt înţelese prin ele însele, de aceea trebuie raportate la diferite premise ale vieţii berlineze; adesea ele sînt diferit combinate, bazîndu-se nu numai pe perturbarea sistemului semantic, ci şi pe devierea de la sistemul logic, de la logica realului. Iată un exemplu în acest sens: Un actor berlinez citeşte în ziar vestea morţii sale. Înspăimîntat, telefonează unui prieten: „Ai citit?" Prietenul: „Da, dar de *unde* telefonezi?"

În sfîrşit, pentru ultima relaţie *logică/realitate*, un exemplu din Bavaria: Un farmacist din München face, după oboselile zilei, în mod regulat, o plimbare în parcul „Forstenrieder". Într-o zi, dintre plantaţiile dese ţîşneşte o scroafă de mistreţ. Bătrînul domn aleargă şi aleargă, cu mistreţul sălbatic mugind după el, pînă îşi pierde răsuflarea. Apoi îşi acoperă faţa cu palmele şi se aşază pe o buturugă. Astfel aşteaptă cinci minute. Apoi se uită cu băgare de seamă. Priveşte direct în ochii mici, strălucitori ai scroafei, care îl întreabă încurajator: „Pack' ma's wieder?" („O luăm de la început?").

Această glumă se derulează altfel decît glumele berlineze similare. Componentele ei sînt astfel accentuate şi potrivite, încît nu elementele obişnuite factuale, ci elementele din sfera visului să domine, şi totuşi să constituie un fel de coşmar al experienţei de toate zilele.

Modalităţile senzoriale (gîfîitul, ochii strălucitori ai scroafei) devin aici ghidul visului-fantezie şi evidenţiază structuri şi procese ale glumei şi ale scriiturii hazlii mai complicate decît perturbările gramaticale sau exclusiv semantice. Mistreţul se înfăţişează mai întîi ca urmăritor, apoi ca vecin perceptibil, vizibil, audibil, un urmăritor şi tovarăş de joc, substitut al urmăritorilor din viaţa cotidiană. În fine, se înţelege că nu e vorba de a-l distruge pe plimbăreţ, ci numai

de a continua jocul — jocul urmăririi (a urmări și a fi urmărit), al întrecerii, al fugii, al vînătorii pînă la epuizare. Gluma introduce aici un șir de elemente gestuale, de pantomimă și de tablou, care fac aluzie la experiențe sociale, psihologice, literare — de basm și care trebuie luate în considerare pentru receptarea corectă a glumei ca glumă. Această glumă se situează aproape de sfera umorului negru. Scopul său este ca traumatismul, șocul psihologic să nu se petreacă în dimensiunea trăirii, ci în dimensiunea limbii. Expresia bavareză „Pack' ma's wieder?" (O luăm de la început?) din gura animalului dizolvă spaima urmăririi, face toată întîmplarea vesel-suportabilă, dar rămîne o prevestire magică. Berlinezul „De unde telefonezi?" în schimb, îndepărtează coșmarul, restabilind cotidianul.

2. *Rezumat intermediar, formulat pentru o primă înțelegere.* Gluma constă dintr-o mulțime de elemente structurate, relativ interne și relativ externe, cărora li se atribuie, după cum am văzut, printr-o anume structurare un anumit *caracter de semn și glumă;* această structurare sfîrșește cu o poantă sau (într-o dezvoltare mai tîrzie a glumei) cu o așteptare de poantă care nu este satisfăcută. Gluma sau hazliul nu se limitează la o *„specie de glumă" ;* hazliul este și o strategie compozițională, care înlocuiește o *structură mai cuprinzătoare* (de exemplu un roman) cu o microstructură de glumă, modificînd astfel hotărîtor un roman, un eseu sau un dialog scenic.

Gluma ca perturbare apare în cele mai diferite sisteme de semne: glumă verbală, glumă de situație, glumă corporală de clovn, glumă desenată, glumă sonoră, glumă muzicală (vezi Stravinsky) și ea se prezintă cel mai des în *sisteme de semne combinate:* desenat și verbal în *povestirea cu ilustrații;* corporal și cu accente muzical-ritmice în pantomimă. Povestind o glumă, întrebuințăm nu numai un sistem de semne verbal ci și unul gestual: vorbire, semne corporale, mimică, intonație și o expresivitate a acestor semne împreună. Un alt povestitor de glume, cu alte premise, poate, cu aceeași glumă, să provoace un alt efect; efect asupra cui? Evident, premisele receptorului intervin într-un mod hotărîtor. Receptorul glumei își recunoaște propriile sale prejudecăți și păreri; unele glume nu le acceptă ca glume, ci le consideră o jignire.

Pentru semiologia glumei, trebuie cunoscute condițiile preliminare ale glumei, adică legătura dintre obiceiurile sociale și tradițiile care o produc și fără de care nu poate fi înțeleasă; trebuie să recunoaștem înlănțuirea elementelor

semnice și a sistemelor semiotice convergente sau divergente ca și efectul glumei. Se pune întrebarea: corespunde efectul intenției celui care a creat gluma sau care o difuzează? sau se impune tocmai efectul contrar? Și, în acest caz, schimbă acest efect baza glumei, *vrea* să o schimbe, o *confirmă*, *vrea* să o confirme? *Povestitorul* sau *autorul* de glume pot: i) fie să schimbe condițiile preliminare ale glumei, ii) fie să evite asemenea transformări, iii) fie să urmărească doar efectul comic (indiferent dacă se produc sau nu transformări).

Prin aceasta se diferențiază *glumele* și *autorii*.

3. *În ultima parte: un exemplu pentru o strategie a glumei cu impulsuri transformatoare.* Prin combinarea de sisteme de semne care se contrazic (desene însoțite de explicații verbale), Wilhelm Busch demonstrează cum se poate obține un dublu efect: extins ca suprafață dar și critic, transformator, de profunzime. La întrebarea: cum reușește un autor critic, care vrea să schimbe opiniile obișnuite adînc înrădăcinate ale oamenilor, să fie citit *tocmai de cei* pe care îi critică, ne putem folosi de exemplul lui Busch: *Hans Huckebein, corbul nenorocit*. Prins în pădure, corbul intră în casa bunei mătuși Lotte, pe care o transformă într-un haos, descoperă alcoolul sub forma unui lichior dulce, strică lucrul de mînă al mătușii, dar se spînzură cu firele deșirate ale tricotului.

Conform cuvintelor, adică semnelor verbale înțelegem că răul, creatorul de dezordine, anume Hans Huckebein și-a primit pedeapsa binemeritată, conformă codului moral burghez, „cumsecade". Ultimele șase versuri ale povestirii în imagini sună astfel:

El deșiră firul tot
Din artisticul tricot.

Următoarea imagine ni-l arată pe Hans Huckebein spînzurat:

De pe masă-a lunecat
Și-acum iată-l spînzurat.

Pentru ca ultima imagine să ne prezinte avertismentul pe care mătușa i-l dă nepotului Fritz: anume că orice turburare a ordinii și a păcii este pedepsită într-o lume care nu admite răul:

Fiindcă răul l-a iubit,
Iată-l acum pedepsit!

Totuși, desenele care însoțesc textul contrazic această concluzie: primul distih este însoțit de un desen ce ne prezintă un Hans Huckebein extrem de simpatic, vesel, grațios, puțin „făcut", într-un număr de pantomimă cu împletitura

mătușii. Această împletitură nu este deloc artistică, ci ridicolă, grosolană, pedantă. Semnalele sistemului de *semne desenate* orientează receptorul într-o direcție contrară celei stabilite de *text*: un sistem de semne combinat, *divergent* acționează asupra receptorului.

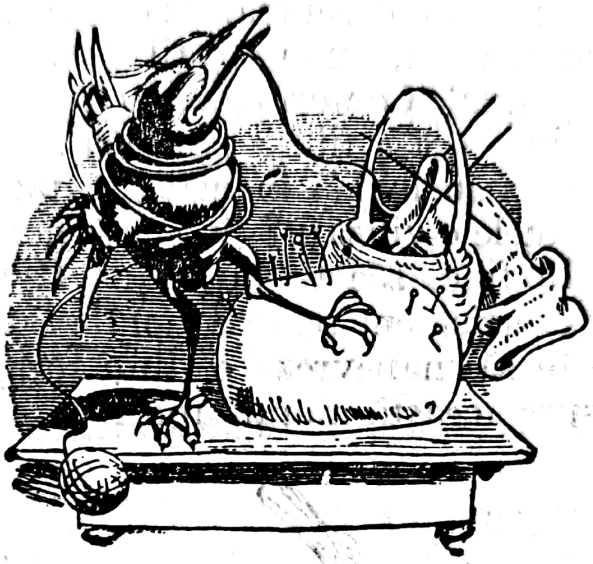

Fig. 16

El deșiră firul tot
Din artisticul tricot.

Și cel de al doilea desen prezintă același contrast: Hans Huckebein, desenat cu multă finețe apare ca un artist al dansului, iubitor al vieții, în perfect contrast cu împletitura grosolană, îngrozitoare, datorită căreia s-a sufocat.

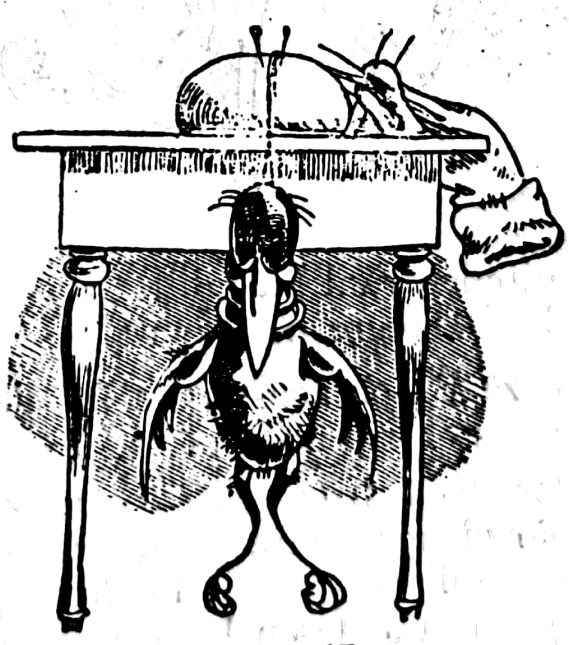

Fig. 17

De pe masă-a lunecat
Și-acum iată-l spînzurat.

Ultimul desen, care însoţeşte morala mătuşii, o reprezintă pe bătrîna doamnă ca pe o oaie respingătoare. Corpul ei (vezi nasul) înfăţişează, în contrast cu corpul lui Hans Huckebein, urîţenia, imobilitatea, iar expresia morală a figurii sale vădeşte prostia absolută. Nepotul Fritz ascultă cu o expresie ipocrită; desenul semnalează procesul de transformare a unui copil vesel, pus pe şotii, într-un adult *ipocrit*, pseudomoral, *deformat*. Conform desenelor, gluma continuă, de fapt, sugerîndu-ne că o fiinţă a naturii, Hans Huckebein, ajunsă fără să vrea în lumea îngustă, stupidă, ipocrită este distrusă de capcanele civilizaţiei (în speţă lichiorul şi împletitura mătuşii). În fine, soarta lui Hans Huckebein trebuie înţeleasă ca un avertisment pentru morala burgheză ipocrită, al cărei scop este să manevreze o fiinţă originar veselă, ca nepotul Fritz, spre această morală ipocrită.

Fig. 18

Fiindcă răul l-a iubit,
Iată-l acum pedepsit!

Cum manipulează Busch aceste sisteme de semne contradictorii şi ce urmăreşte prin aceasta? (...)

Strategia (celor *două sisteme contradictorii*) are ca scop să atragă un număr cît mai mare de cititori, atît prin alegerea tematicii (intime, familiare), a textelor (care par să confirme morala obişnuită), cît şi a desenelor (mai ales cele din sfera *idilicului*).

Acestea reprezentau semnalele de atragere ale sistemului de semne (atracţie care a funcţionat în cazul lui Busch foarte

bine); lor li se adăugau semnalele *critice*, *transformatoare* (reprezentate de semnele desenate). După cum am văzut, outsiderul Hans Huckebein este convenţional (textual) reprezentat ca răufăcător, dar desenat ca o fiinţă simpatică, în timp ce partida adversă (mătuşa) nu pare să întruchipeze frumosul, binele, adevărul din moment ce este urîtă în desen.

De ce găsim semnalele de confirmare în textul verbal iar apelurile transformatoare în semnele vizuale, desenate? Un răspuns simplu ar fi: Busch se considera în primul rînd desenator, de aceea, ceea ce era mai important şi mai subtil trebuia transmis de acest mediu.

Cercetări recente demonstrează că semnele nonverbale (cele gestuale bunăoară) au efect mai direct şi mai puternic decît semnele verbal-conceptuale; am văzut că la Busch semnele desenate sînt de natură gestuală, pantomimică. (Măsurătorile au stabilit că efectul semnelor nonverbale asupra receptorului este de 4 1/2 ori mai puternic decît al semnelor verbale). (...)

Nu putem şti dacă acest demers este o strategie premeditată sau nu, important este că în acest mod Busch face apel insistent la sentimentele cititorilor, influenţîndu-i şi pe cei care iniţial nu erau de partea sa.

Scopul lui Busch este clar: să influenţeze prin această interferenţă de semne contradictorii masa largă de receptori (chiar cei situaţi pe poziţii ideologice opuse), transformîndu-le (conştient sau inconştient) modul de viaţă. Aceasta ar constitui, de fapt, prima problemă semiologică: cu ce *intenţii compoziţionale* şi-a transpus autorul elementele experienţei sale în sistemul de semne pe care l-a considerat adecvat.

A doua chestiune şi anume: Au acţionat combinările de semne aşa cum şi-a propus Busch?, este mai dificil de tranşat. Dificultatea constă în faptul că noi putem stabili efectul lor doar asupra contemporanilor noştri pe baza unor chestionare, iar acest efect va varia în funcţie de premisele diverşilor receptori. În orice caz, ediţiile operei lui Busch au cunoscut cifre impresionante. Dacă aceste poveşti au influenţat *critic* publicul burghez sau, din contră, au consolidat vechile tipicuri s-ar putea stabili doar prin analiza răspunsurilor unui număr mare de subiecţi (concretizate prin scrisori, jurnale) şi nu doar prin răspunsul unor critici.

În orice caz, Busch rămîne un text la fel de răspîndit în rîndul adolescenţilor ca Struwelpeter sau cărţile lui Kästner

Scanned with OKEN Scanner

în rîndul copiilor şi este de presupus că astăzi lectura, din perspectiva outsiderului (cu semnalele de respingere a mulţumirii de sine), este mai pregnantă decît în epoca lui Busch, cînd se recepţionau mai cu seamă semnalele de suprafaţă (morala consacrată).

În sfîrşit, o ultimă problemă neliniştitoare: nu cumva Busch era atît de puternic *legat de propriul mediu* şi *psyché-ul* său încît nu întotdeauna era stăpînul sistemului său de semne, iar unele trăsături *idilice* sau *crude* erau *semnale involuntare* ale propriei sale personalităţi?

4. *Concluzie finală.* Conlucrarea semnelor verbale şi nonverbale nu duce numai la o transformare aditivă a semnificaţiei, ci şi la modificarea ei. Pentru autor — şi eu aduc în discuţie perspectiva autorului în această problemă — apare posibilitatea de a reduce dilema, care există între *inovaţie* şi *comunicare.* Această dilemă constă în faptul că textele, care nu corespund obişnuinţelor de lectură ale cititorului, nu influenţează (nu sînt integral receptate) decît (de) receptorii predispuşi la asemenea transformări în receptarea semnelor (şi care, de fapt, nici nu mai au absolută nevoie de aceste texte) în timp ce asupra cititorilor obişnuiţi (care nu renunţă la deprinderile lor de lectură) asemenea texte nu au nici un efect.

Dubla strategie de confirmare şi transformare, care apare în cazul glumei, indică posibilităţi de a depăşi această dilemă.

La problemele acestei analize aş vrea să răspund aici cu referire la primul referat al colocviului semiotic de la Berlin, din octombrie 1975, şi anume la referatul lui Otto-Joachim Grüsser despre vedere. Neurologia experimentală ne-a furnizat indicaţii preţioase pe care nu trebuie să le ignorăm. Creierul nu se poate compara cu un computer, iar explicarea fenomenelor de producere şi receptare ale creierului pe baza logicii binare ne conduce la concluzii false, chiar folosind modelul simulării. Dacă s-a recunoscut că la procese simple de percepţie nu se pot utiliza modele de simulare limitate, va trebui ca nici în cazul glumei, a cărei structură este marcată de procese mentale de producere şi receptare mult mai complicate decît percepţiile simple, să nu folosim tipologii şi modele explicative plane, statice; valoarea explicativă a unor asemenea modele ar fi foarte limitată şi în orice caz ceea ce ar rămîne în afara explicaţiei ar fi mai important decît ceea ce s-ar putea explica.

Aceasta înseamnă că o sistematizare exactă în acest domeniu ar fi valabilă numai pentru o zonă limitată, pentru

Scanned with OKEN Scanner

cele mai simple specii ale glumei. Unei glume simple, gramaticale îi poți face față cu astfel de mijloace, pentru că ea — ca un joc de cărți — constă dintr-o mulțime limitată de elemente, cărora o structurare globală le poate conferi un caracter semiotic unic. La o glumă complicată (ca și la alte texte similare) este altfel: în ea intervin o mulțime de elemente, care în majoritatea lor sînt relativ externe și deci variabile — adică fac parte din premisele povestitorului și receptorului glumei —, structura lor prezintă o interrelaționare multilaterală, a cărei analiză devine semnificativă numai dacă va fi analizat și procesul psihologico-social al schimbării sau al confirmării care apare în gluma respectivă. Aici semiologia, semiotica vor trebui să-și găsească un model adecvat. Cantonarea în tipologie și modele de simulare, modele plane, statice, de natură arhivistică, prea limitate nu duce la *lămurire*, ci la *scolastică*. Experiențele lingvisticii structurale din ultimii zece ani ar putea să ne slujească drept exemplu.

Asemenea demersuri nu lărgesc cunoștințele noastre, nici nu îmbunătățesc mijloacele noastre de viață, ci se suprapun experiențelor cotidiene.

Semiologia, în măsura în care nu urmează modelele vechi, și-a formulat alte proiecte, nu de categorizare și delimitare. „Aproape totul în epoca noastră — spunea Ronald Laing în *Fenomenologia experienței* — se reduce la categorizarea realității și eliminarea faptelor obiective. Acesta este un zid de beton. Intelectual, emoțional, interpersonal, organizatoric, intuitiv, teoretic trebuie să ne croim drumul prin acest zid."

Traducere: DANIELA ROVENȚA-FRUMUȘANI

Scanned with OKEN Scanner

LE TROMPE-L'OEIL *

JEAN BAUDRILLARD

„Trompe-l'oeil"-ul, formă foarte ritualizată, deoarece nu ține de pictură ci de metafizică, se definește prin anumite trăsături caracteristice.

Fondul vertical, absența de orizont și orizontalitate (absolut diferite de natura moartă), o anumită lumină oblică ireală (această lumină și nu alta), absența profunzimii, un anumit tip de obiecte (a căror listă poate fi riguros alcătuită), un anume tip de material și, bineînțeles, halucinația „realistă" care i-a dat numele.

Acestea sînt trăsăturile definitorii ale formulei pure de „trompe-l'oeil". Se poate întîmpla ca el să cocheteze cu pictura luînd forme hibride, mai apropiate de arta convențională. Dar forma pură poate fi totuși izolată în ritualul său imuabil de-a lungul istoriei artei, tocmai pentru că nu aparține istoriei și nici artei, definindu-se ca anti-pictură. „Gen" strict și formal, exercițiu foarte convenționalizat și metafizic, ca anagrama și anamorfoza, el se opune picturii precum anagrama literaturii.

Trăsătura distinctivă cea mai frapantă este prezența exclusivă a obiectelor banale. Numai obiectele au dreptul la reprezentare (dar tocmai despre reprezentare nu e vorba aici). Cele cîteva excepții (o pasăre în „studiolo"-ul de la Urbino, un servitor în ușa întredeschisă la Paolo Veronese, un șoarece în mozaicurile de la Pompei) nu schimbă cu nimic această trăsătură caracteristică: obiectele *cotidiene* sînt laitmotivul „trompe-l'oeil"-ului.

---

* „Trompe-l'oeil" — iluzie optică obținută prin efecte de perspectivă liniară, sugerînd adîncimea spațială. „Trompe-l'oeil"-ul a fost mult folosit în decorațiile murale din epoca Renașterii (Veronese) și a barocului (Tiepolo, Guido Reni) *(nota trad.)*.

Scanned with OKEN Scanner

Prezența exclusivă a obiectelor înseamnă că nu există nici fabulă, nici povestire. Nici scenă, nici teatru, nici acțiune, nici personaje.

„Trompe-l'oeil"-ul uită marile teme și le ocolește prin figurarea minoră a unor obiecte oarecare. Aceleași obiecte figurează și în marile compoziții ale timpului, dar în interstiții (gustul contemporan le-a căutat totuși acolo pentru a le ridica la rangul de detalii de-sine-stătătoare, în detrimentul temei centrale a tabloului). În „trompe-l'oeil" aceste obiecte figurează singure, par a fi eliminat discursul picturii: dintr-o dată ele nu mai „figurează", nu mai sînt obiecte și nu mai sînt oarecare. Sînt semne albe, semne vide care exprimă antisolemnitatea, antireprezentarea socială, religioasă sau artistică. Deșeuri ale vieții sociale, obiectele cotidiene se întorc împotriva ei și îi parodiază teatralitatea, de aceea obiectele nu au sintaxă, ci sînt juxtapuse la întîmplare; chiar și acest fapt are un sens: vidul care le înconjoară (și care creează senzația de straniu) este absența unei ierarhii figurative care ordonează elementele unui tablou, ca și ordinea politică. În acest sens obiectele nu descriu o realitate simplă, familiară, „intimistă" ca cea a naturii moarte din secolele 18 și 19 (natura moartă face parte din pictură — este un *gen* — „trompe-l'oeil"-ul nu). Nici obiectele nu sînt un gen, ele semnifică absența. Ele nu sînt figuranți banali deplasați din scena principală, ci fantome bîntuind vidul scenei. Plăcerea pe care o produc nu este plăcerea estetică a unei realități familiare, ci aceea ascuțită și negativă a abolirii realului. Obiecte obsesive, obiecte metafizice, ele se opun, în răsturnarea lor ireală, întregului spațiu reprezentativ elaborat de Renaștere.

De aceea nu apar decît obiecte. De ce mereu aceste ziare vechi, hîrtii vechi, cărți vechi, cuie vechi, scînduri vechi și chiar deșeuri alimentare? Pentru că numai obiectele izolate, degradate, fantomatice în exînscrierea lor (fr. „exinscription") în orice acțiune, în orice povestire puteau reprezenta obsesia unei realități pierdute, ceva asemănător unei vieți anterioare subiectului și conștientizării sale. În acest sens obiectele nu sînt pasive. Insignifianța lor este ofensivă — numai obiectele fără conotații, golite de decorul lor puteau produce o asemenea deviere de sens (fr. „écart de sens") în această epocă de vaste puneri în scenă alegorice sau religioase.

„Imaginii transparente, aluzive așteptate de amatorul de artă, «trompe-l'oeil»-ul îi substituie opacitatea refrac-

tară a unei Prezențe" (Pierre Charpentrat, N.R.P., nr. 4). Această opacitate, această banalitate este un fel de interdicție care planează asupra sensului, asupra tranziției figurative și perspective spre sens și lege. Opace și mate, figurile „trompe-l'oeil"-ului apar dintr-odată într-o exactitate siderală, precum figurile suprarealiste desprinse din atmosfera sensului și scăldate într-un eter vid.

Nu există natură în „trompe-l'oeil", nici peisaj, nici cer, nici linie de fugă, nici lumină naturală. Nici chipuri, nici psihologie, nici istoricitate. Aici totul este artefact, fondul vertical erijează obiectele, izolate de contextul lor referențial, în semne pure.

Sînt lucruri care au fost, un timp care s-a scurs, un spațiu care a existat. Singurul relief este cel al anacroniei, figură involutivă a timpului și spațiului.

Alte caracteristici ale acestor obiecte sînt: suspansul, transluciditatea, desuetudinea, fragilitatea, o anume culturalitate fără istorie. De unde importanța hîrtiei, a cărții, a scrisorii zdrențuite, a oglinzii și a ceasului — semne minore ale culturii, semne șterse și inactuale ale unei transcendențe ascunse, dispărute în cotidian, semne abstracte și supraexpuse pe un fond abstract și el—oglindă de scînduri uzate în care nodurile și liniile concentrice ale lemnului de călin marchează timpul, așa cum un orologiu fără ace impune noțiunea de timp, dar lasă să se ghicească ora.

Nici fructe, nici carne sau flori, nici coșuri, nici buchete, nici toate lucrurile care fac deliciul unei naturi (moarte) ca și al gustului și al vederii. Natura moartă este carnală, ea se dispune carnal pe un plan orizontal, cel al solului sau al mesei — cîteodată jonglează cu dezechilibrul marginii mesei, cu contururile sfîșiate ale lucrurilor și cu fragilitatea uzurii lor —, dar păstrează totdeauna greutatea lucrurilor reale, marcate de orizontalitate, în timp ce „trompe-l'oeil"-ul se bazează pe nongreutate, marcată de fondul vertical. Totul este aici în suspensie, obiectele, timpul, chiar și spațiul, căci dacă natura moartă se bazează pe volumele și perspectiva clasică, umbra „trompe-l'oeil"-ului nu este o profunzime venită dintr-o sursă luminoasă *reală*: ea este, ca și caracterul desuet al obiectelor, semnul unei ușoare ameteli, care este a unei lumi anterioare.

Simțim că aceste obiecte se apropie de adîncul de unde ne vine realitatea, lumea reală, timpul obișnuit. Dar realitatea nu figurează aici decît ca vertij tactil, care amintește

de dorința nebună a subiectului de a-și îmbrățișa propria imagine și prin aceasta de a dispărea. Acest efect de decentrare „en avant", această înaintare a unei oglinzi de obiecte în căutarea unui subiect care să le semene este apariția Dublului sub forma obiectelor anodine, apariție care creează acest efect de înfiorare caracteristic „trompe-l'oeil"-ului. Dar realitatea nu este impresionantă decît dacă identitatea noastră definitiv pierdută în ea reapare sub chipul halucinant al propriei noastre morți. Obiectele „trompe-l'oeil"-ului au pregnanța fantastică a imaginii din oglindă descoperite de copil. Ca o halucinație a propriului său corp anterioară succesiunii perceptive.

Halucinația tactilă (devenită metafizică prin suspendarea veleității fizice de a apuca obiectul) nu mai este halucinația obiectelor, ci a morții. Copilăria, Dublul, viața anterioară, moartea — toate au în fond același sens și totul concură în „trompe-l'oeil" la producerea efectului de pierdere, de deposedare de real prin chiar *excesul aparențelor de real*. Obiectele seamănă prea mult cu ceea ce sînt: această asemănare este un fel de stare secundă și relieful lor adevărat, dincolo de asemănarea *alegorică*, dincolo de lumina diagonală, este cel al morții.

Moartea este adesea prezentă în pictură sub formă de povestire sau temă reprezentativă, sub forma unui *teatru* de umbre sau spectre. Aici ea este însăși miza tabloului, la care ajungem prin răsturnarea sistemului de perspectivă al reprezentării. Totul concură la aceasta: opacitatea obiectelor, banalitatea lor, fondul mat și fără profunzime (vinele lemnului sînt ca o apă stătătoare, moale la pipăit ca o moarte naturală), dar mai cu seamă lumina, acea misterioasă lumină fără origine, a cărei incidență oblică nu are nimic real.

Ceva din această lumină se regăsește la suprarealiști. Și aici și la suprarealiști lucrurile și-au pierdut de mult umbra (substanța, utilitatea, realitatea). Nu soarele luminează ci un alt astru, mai iradiant, fără atmosferă, un eter fără refracție — moartea le luminează direct și umbra lor nu are decît acest sens. Această umbră nu se rotește odată cu soarele, nu crește la căderea serii, nu se mișcă, ea este o limită inexorabilă. Ea nu aparține clarobscurului — dialectică savantă a umbrei și a luminii —, care face încă parte din jocul, realist sau simbolist, al picturii, pentru că umbra oblică a „trompe-l'oeil"-ului nu este decît transparența obiectelor sub un soare negru.

Scanned with OKEN Scanner

Plăcerea metafizică a „trompe-l'oeil"-ului se distinge de plăcerea estetică prin ciudăţenia ei neliniştitoare. El proiectează o lumină stranie asupra realităţii perspective a lumii, asupra realităţii foarte noi şi occidentale care se degajă triumfal din Renaştere: „trompe-l'oeil"-ul este *simulacrul său ironic*. El este ceea ce a fost suprarealismul pentru revoluţia funcţionalistă a începutului secolului 20, pentru că suprarealismul nu este decît delirul funcţionalităţii duse la extrem, prin care acest principiu se întoarce împotriva lui însuşi şi se neagă. Suprarealismul, ca şi „trompe-l'oeil"-ul, nu aparţine cu exactitate nici artei, nici istoriei artei: dimensiunea lui este metafizică. Figurile de stil nu-l preocupă. Ceea ce ne şochează este efectul de realitate sau de funcţionalitate, deci şi efectul de conştiinţă. El vizează faţa văzută şi nevăzută a lucrurilor, desface evidenţa lumii. De aceea plăcerea lui este radicală, chiar dacă infimă, pentru că ea vine dintr-o *surpriză* radicală a aparenţelor. Plăcerea „trompe-l'oeil"-ului vine dintr-o senzaţie intensă de „déja-vu" şi mereu uitat al unei vieţi anterioare modului de producere a lumii reale.

În „trompe-l'oeil" nu e vorba niciodată de o confuzie cu realul, ci de a produce un simulacru, în deplină cunoştinţă a jocului şi a artificiului — mimînd a treia dimensiune, făcînd să planeze îndoiala asupra realităţii acestei a treia dimensiuni, mimînd şi depăşind efectul de real — şi de a impune o îndoială radicală privind principiul realităţii.

Profunzimea este aici inversată: în locul spaţiului pictural care de la Renaştere se ordonează în adîncime după o linie de fugă, în „trompe-l'oeil" efectul de perspectivă este într-un fel proiectat înainte. În locul obiectelor care fug panoramic din faţa ochiului care le mătură cu privirea (prioritate dată unei dispuneri centralizate a lumii, privilegiu al unui ochi „panoptic") avem aici obiecte care, printr-un fel de relief „interior", înşeală ochiul, nu în sensul impunerii unei realităţi ce nu există, ci prin faptul că desfiinţează poziţia privilegiată a privirii. Ochiul, din generator al spaţiului desfăşurat, nu mai este decît punctul de fugă interior convergenţei obiectelor. Un alt univers se dezvăluie în faţă — *fără orizont*, fără orizontalitate, oglindă opacă aşezată în faţa privirii şi *în spatele căreia nu este nimic*. Nimic de văzut: numai lucrurile văd, ele nu fug din faţa noastră, ele vin în întîmpinare ca propria noastră interioritate halucinantă, cu acea lumină venită din altă parte şi acea umbră care nu le

conferă totuşi o veritabilă a treia dimensiune. Deoarece a treia dimensiune, cea a perspectivei, este totdeauna şi cea a conştiinţei greşelii semnului faţă de realitate şi această conştiinţă a alterat toată pictura începînd cu Renaşterea.

Dacă există un fel de miracol al „trompe-l'oeil"-ului, acesta nu rezidă în execuţia „realistă" — strugurii lui Zeuxis atît de adevăraţi încît păsările ar veni să-i ciugulească. Absurd. Nu excesul de realitate poate produce miracolul, ci inversul său, pierderea bruscă a realităţii şi ameţeala de a te cufunda în ea. Familiaritatea bruscă, supranaturală a obiectelor traduce tocmai această pierdere a scenei realului.

Cînd organizarea ierarhică a spaţiului *real* în favoarea viziunii, cînd această simulare a perspectivei — căci nu este vorba decît de un simulacru — se desface, apare altceva pe care, din lipsa altor mijloace mai adecvate, îl exprimă sub forma *pipăitului*, a unei hiperprezenţe tactile a lucrurilor: „ca şi cum am putea să le atingem şi să le apucăm". Dar să nu ne înşelăm: această fantasmă a prezenţei tactile nu are nimic comun cu simţul *real* al pipăitului; este o metaforă a „fiorului", fiorul desfiinţării scenei şi spaţiului reprezentativ. De la început acest fior care este miracolul „trompe-l'oeil"-ului se răsfrînge asupra lumii înconjurătoare zise „reale", revelîndu-ne faptul că „realitatea" este întotdeauna o lume ierarhic *pusă în scenă*, obiectivată după reguli de profunzime, că realitatea este un *principiu* pe respectarea căruia se bazează întreaga pictură, sculptură şi arhitectură a timpului, dar numai un principiu şi un simulacru căruia îi pune capăt hipersimularea experimentală a „trompe-l'oeil"-ului.

Astfel „trompe-l'oeil"-ul depăşeşte pictura. Este un fel de joc cu realitatea, care, începînd cu secolul al 16-lea, ia dimensiuni fantastice şi sfîrşeşte prin a şterge limitele dintre pictură, sculptură şi arhitectură. În picturile murale şi de plafon ale Renaşterii şi mai ales ale Barocului pictura şi sculptura par să se confunde. Strada în „trompe-l'oeil" din Los Angeles se joacă cu arhitectura. Ea copleşeşte ochiul şi îl dezamăgeşte în acelaşi timp: paradoxal, tocmai în această decepţie (necaptare) rezidă plăcerea uluirii. Arhitectura este învinsă de iluzie.

„Trompe-l'oeil"-ul amestecă cu uşurinţă toate disciplinele, nesocotindu-le. Pictura dezlănţuită parodiază arhitectura, se combină cu ea, o trădează, o subliniază şi o abandonează, utilizîndu-i excesiv mijloacele. Ea se joacă cu gravi-

taţia, cu soliditatea, cu rezistenţa. Ea sfidează arhitectul, aşa cum magicianul, iluzionistul îl sfidează pe fizician (e vorba de frescele lui Paolo Veronese din vilele de la Palladio şi de la Sansovino din cîmpia Veneţiei, cu false balcoane interioare cu personaje rezemate în coate, servitori întredeschizînd o uşă falsă etc.) (Valéry, *Pièces sur l'art*).

„Trompe-l'oeil"-ul, ca şi structura, cu care este contemporan, poate face orice, mima orice, parodia orice. Nu mai este pictură. A devenit, în faţa realităţii şi împotriva ei, o categorie metafizică — simulacru mai profund decît realul.

Şi spaţiul politic cunoaşte efectul „trompe-l'oeil"-ului. De exemplu, „studiolo"*-urile ducelui de Urbino în palatul ducal din Urbino şi Gubbio: sanctuare minuscule în „trompe-l'oeil" în centrul imensului spaţiu al palatului. Întreg palatul este triumful unei perspective arhitecturale savante, al unui spaţiu desfăşurat după canoane. Studiolo-ul este microcosmosul invers: despărţit de restul palatului, fără ferestre, fără spaţiu la drept vorbind; spaţiul este *generat prin simulare*. Dacă palatul în întregime constituie actul arhitectural prin excelenţă, discursul manifest al artei (şi al puterii), ce este celula infimă a studiolo-ului care stă alături de capelă ca un alt loc sacru, dar cu un uşor parfum de sacrilegiu şi alchimie? Ce trafic se face aici cu spaţiul şi deci cu tot sistemul de reprezentări care ordonează palatul şi republica, nu este prea clar.

Acest spaţiu foarte intim este apanajul prinţului, aşa cum incestul şi transgresiunea au fost monopolul regilor. Aici are loc într-adevăr o răsturnare a regulilor jocului — care presupune, care lasă să se presupună că întregul spaţiu exterior, cel al palatului şi, mai departe, cel al oraşului, că spaţiul însuşi al puterii, spaţiul politic nu sînt poate decît un efect de perspectivă. Acest secret atît de primejdios, această ipoteză atît de radicală, prinţul trebuie să le păstreze pentru sine în cel mai strict secret: *poate tocmai în aceasta stă secretul puterii sale*. De la Machiavelli oamenii politici au cunoscut probabil acest secret: că stăpînirea unui spaţiu simulat este originea puterii, că politicul nu este o funcţie, un teritoriu sau un spaţiu *real*, ci un model de simulare ale cărui acte manifeste nu sînt decît efectul realizat. Acest punct nevăzut al palatului, acest loc ascuns al arhitecturii şi vieţii publice conduce într-un fel întreg

* Studiolo (it.) = cabinet de lucru (*nota trad.*).

ansamblul, nu printr-o determinare directă, ci printr-un fel de inversiune metafizică, de transgresare internă, de revoluționare a regulii, produsă în secret ca în ritualurile primitive, de fisură în realitate — simulacru ascuns în inima realității și de care aceasta depinde în toate acțiunile sale. Astfel, Papa însuși sau Marele Inchizitor, marii Iezuiți și teologii, ei și numai ei știau că Dumnezeu nu există — și acesta era secretul și puterea lor. La fel „secretul băncii este mai presus de toate celelalte. Inițiații, acești preoți, acești teologi ai cifrelor își transmit secretul, căci numai ei îl cunosc și rîd pe furiș. Dar eu am să vi-l destăinui: de fapt banii nu există" (J. Edern-Hallier).

La fel și studiolo-ul lui Montefeltre: este secretul invers (pervers?) al inexistenței în inima realității, secretul reversibilității mereu posibile a spațiului „real" în profunzime, inclusiv a spațiului politic, secret care domină politicul și care s-a pierdut de atunci în iluzia „realității" maselor.

Traducere: DANIELA ROVENȚA-FRUMUȘANI

inv. 182432

Scanned with OKEN Scanner

Tehnoredactor : MARIANA RĂDULESCU

Format 16/54×84. Coli editură 18,30. Coli tipar 20,25
Bun de tipar 28 mai 1985. Apărut — iunie 1985.

Comanda nr. 9062/77
Întreprinderea poligrafică „13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97,
București, Republica Socialistă România.

Scanned with OKEN Scanner

FILOSOFIE ȘI ȘTIINȚĂ

Lei 16

AU MAI APĂRUT:

Logică și filosofie. Orientări în logica modernă și fundamentele matematicii
Determinism și cunoaștere
Logica științei
Teorie și experiment
Epistemologie. Orientări contemporane
Epistemologia și analiza logică a limbaiului științei
Concepții asupra dezvoltării științei
Interdisciplinaritatea în știința contemporană
Ideea de dialectică în știința și filosofia contemporană
Filosofia fizicii

EDITURA POLITICĂ

Scanned with OKEN Scanner